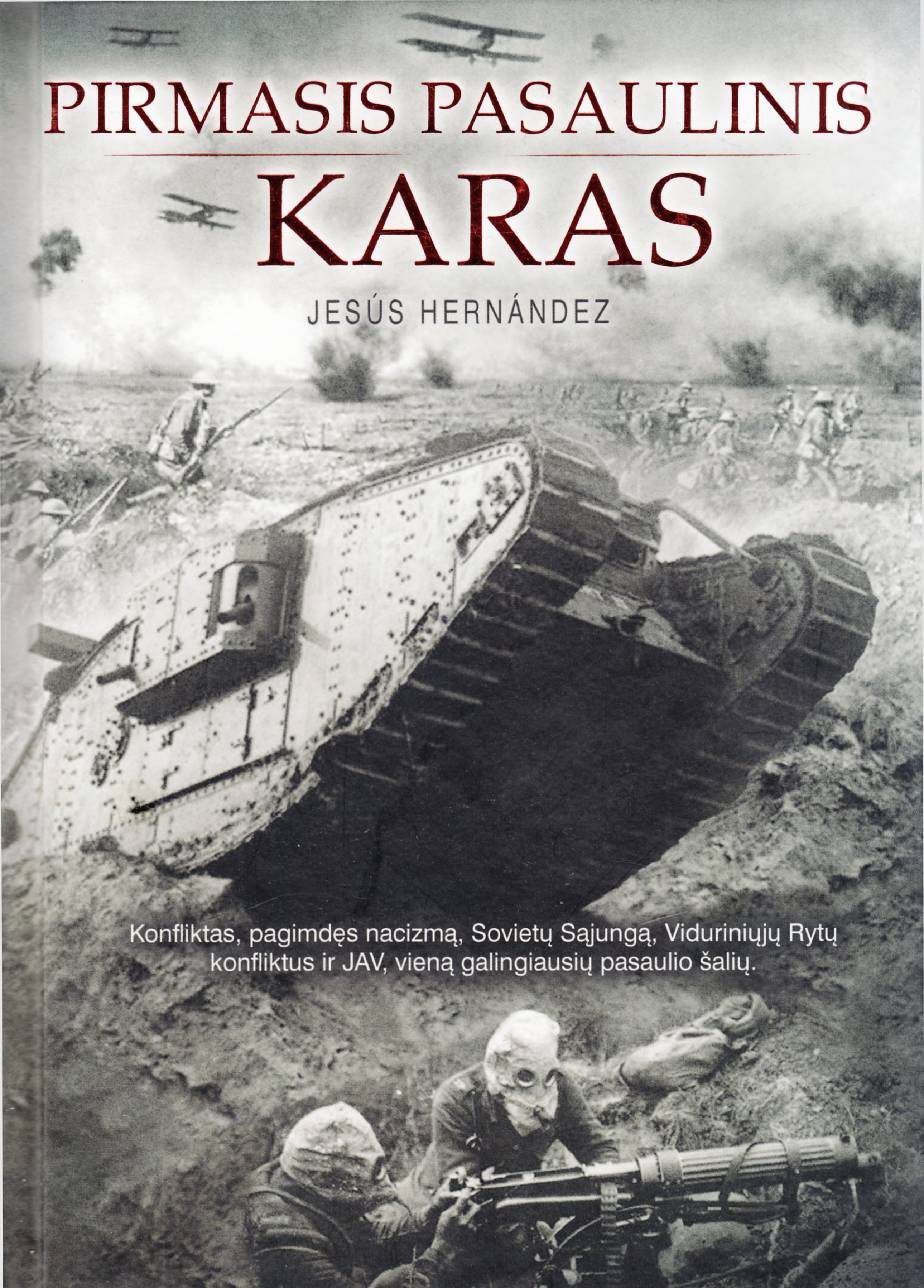

PIRMASIS PASAULINIS KARAS

JESÚS HERNÁNDEZ

Konfliktas, pagimdęs nacizmą, Sovietų Sąjungą, Viduriniųjų Rytų konfliktus ir JAV, vieną galingiausių pasaulio šalių.

JESÚS HERNÁNDEZ

PIRMASIS PASAULINIS KARAS

1914–1918 m. karo, kuris pakeitė XX amžiaus istoriją, įvykiai, herojai ir faktai

Iš ispanų kalbos vertė
IEVA BARANAUSKAITĖ

UDK 940.3
He284

Versta iš: Jesús Hernández
Todo lo que debe saber sobre la Primera Guerra Mundial
Nowtilus, 2007

ISBN 978-609-403-304-9

Edición original en castellano:
TODO LO QUE DEBE SABER SOBRE LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL
Jesús Hernández

Skiriu Montserrat Jornet,
kuri mums linkėjo didelės sėkmės.

TURINYS

Patriotizmas – paskutinis niekšo prieglobstis.

Samuelis Johnsonas (1709–1794)

Šią frazę ištarė pulkininkas Daksas,
kurį vaidino Kirkas Douglasas filme „Šlovės keliai“
(Paths of glory, Stanley Kubrickas, 1957)

ĮVADAS

2014 m. sukaks šimtas metų nuo tada, kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Pažymint šią datą gyvųjų liudininkų, kurie dalyvavo mūšiuose, nebus likę, nebent kuris nors iš karo dalyvių būtų apdovanotas ilgaamžiškumo dovana. Tačiau nė nereikia laukti sukakties – jau dabar daugelis, beje, klaidingai, priskiria 1914–1918 m. karą tolimai praeičiai.

Aplankius apleistas karių kapines, kurios priglobė tuomet žuvusių mūšiuose palaikus, užplūsta liūdni užmaršties ir abejingumo jausmai. Šiandien, regis, niekas neprisimena, dėl ko kovėsi ir žuvo tie jaunuoliai. Nors jų atminimui skirtos vietos iki šiol rūpestingai prižiūrimos, bet kapai apleisti, net kritusiųjų mūšiuose giminaičiai seniai liovėsi nešę gėlių jų atminimui ir garbei. Kai kurie nustojo lankyti kareivių kapus slegiami sielvarto dėl beprasmiškų žūčių, mirties, kuri išrikiavo nesibaigiančias kryžių eiles – nebylų priminimą. „Karas, kuriuo baigsis kiti karai" – tuomet buvo garsiai skanduojama; tačiau šis tebuvo dar didesnio Antrojo pasaulinio

karo preliudija, nusiaubusio dar daugiau šalių ir gerokai padidinusio aukų skaičių. Žiauri 1914–1918 m. kova nedavė taikos. Vienas nežinomas kareivis yra parašęs: „Milijonų žmonių mirtys buvo beprasmės ir niekuo nepadėjo. Niekuo ir niekam."

1914 m. užvirusias kovas į antrą planą gniuždančia didybe nustūmė 1939 m. Lenkijos užpuolimas ir Hitlerio pradėtas karas. Apie Antrąjį pasaulinį karą apstu įvairiausių dokumentinių leidinių, knygų, filmų, žmonija į Pirmąjį pasaulinį karą atsigręžia tik atskirais atvejais.

Žinoma, yra keletas išimčių. Žmonių sąmonėje tvirtai įsišaknijo legendos apie Raudonąjį Bajorą, Arabijos Lorensą ir Matą Hari, o romanas „Vakarų fronte nieko naujo", kino juostos „Garbės keliai", „Džonis turi ginklą" tapo neabejotinais pacifizmo simboliais.

Vis dėlto Pirmajam pasauliniam karui neskiriama tiek dėmesio, kurio jis vertas dėl neginčijamos įtakos istorijai. Tiesą pasakius, XX amžius iš tiesų prasidėjo tik pasibaigus šiam karui; juk pirmieji žingsniai į naująjį amžių tebuvo ramaus XIX amžiaus tąsa. Gyvenusieji devynioliktojo šimtmečio nuotaikomis ir tebeminėdami Napoleono žygius bei tikėjusieji, kad 1914-ųjų konfliktas užges per kelias savaites, susidūrė su žiauria realybe.

Europa savo kailiu išmėgino tragiškas karinės industrijos fenomeno pasekmes, kokių užuomazgas šiaurės amerikiečiai jau buvo išbandę per 1861–1865 m. pilietinį karą. Mūšių laukų nebepuošė tvarkingos ryškiaspalviais kostiumais ir žvilgančiais ginklais pasipuošusių kareivių rikiuotės, žygiuojančios pagal būgnų taktą. Kulkosvaidžiai, spygliuotos vielos, rankinės granatos ir nuodingosios dujos nuplėšė anuomet karinę tarnybą gaubusį romantizmo šydą. Vakarų fronto apkasuose buvo perkainotos garbės ir drąsos vertybės, o po sunkių išbandymų jos ne visada atgaudavo ankstesnę vertę.

Deja, Pirmasis pasaulinis karas netapo paskutiniuoju pasauliniu karu; 1919-aisiais paskelbiant taiką padarytos klaidos tapo gera dirva Antrajam pasauliniam karui. Vokiečių nacijos paniekinimas ir jos revanšo troškimas sudarė sąlygas nacizmui iškilti. Be to, gigantiškoji Rusija patyrė tokią skaudžią karinę nesėkmę, kad kilus reakcija žlugo valstybės sistema – panaikinama caro valdžia ir atsiranda komunizmas.

Įsivaizduokime, kad šių dviejų totalitarinių režimų – vieno žlugimo, kito atsiradimo pokyčių nebuvo ir karas nevyko. Tuomet suprasime, kokios lemiamos įtakos 1914-ųjų karas turėjo pasauliui, kuriame šiandien gyvename. Dėl to ši knyga skirta bent iš dalies atpirkti nepelnytą istorijos užmaršumą ir plačiajai publikai patrauklia, nors rūstoka forma pateikti, kaip klostėsi reikšmingi ir svarbūs ano meto įvykiai.

Versdamas šios knygos puslapius skaitytojas galės ne tik praplėsti savo žinias, bet ir pasimėgauti kai kurių karinių įvykių bei jų labiausiai jaudinančių detalių aprašymais. Turės progą baisėtis siaubingomis sąlygomis, vykstant Verdeno ar Somos mūšiams, sužinos, kokie bukapročiai buvo karo pareigūnai, siuntę tiesiai mirčiai į nasrus tūkstančius vyrų, kad atkovotų kažkokią nereikšmingą kalvą, kurią vėliau vėl prarasdavo.

Daugeliui šis karas asocijuojasi su kautynėmis apkasuose, tačiau nedaug karinių konfliktų galėtų varžytis su Pirmuoju pasauliniu karu egzotika ir nuotykių įvairumu – nuo batalijų Palestinos ir Mesopotamijos dykumose iki vaizdingų Tanganikos peizažų perplaukus Ramųjį vandenyną, kur persikėlė vokiečių piratai, ar dantytų turkų pusiasalio Galipolio kalnų; kare dalyvavę, naivaus entuziazmo vedini žmonės stojo į akistatą su Istorija.

Europos jaunuoliai, paklusę karo prievolei, masiškai kėlė ginklus ir stojo į ilgą ir kruviną karą, savo gyvybes aukodami naiviam entuziazmui. Plakatas ragina stoti į Britanijos kariuomenę.

Tik nesileiskime apgaunami. Daugybė jaunų idealistų žuvo nuo bombų ar mirtinai nukraujavo niekieno žemėje. Tie, kuriems pasisekė paskelbus taiką grįžti namo, visą likusį gyvenimą kentėjo nuo fizinių ir psichologinių traumų, patirtų fronte. Tačiau, regis, žmonijai tokios bausmės neužteko, nes vos užaugus kitai kartai, ji vėl užmins ant to paties grėblio...

Ši knyga skaitytojui suteikia progą sužinoti, kaip vyko karas, ir galimybę suvokti vos po dviejų dešimtmečių įsiplieskusio dar didesnio pasaulinio karo priežastis. Knygos pavadinimas – nors gali skambėti pretenzingai – byloja, kad čia rasite viską, ką reikia žinoti apie Pirmąjį pasaulinį karą. Čia surinkta ir sudėta visa informacija, kuri padės suprasti karą, bei pateikti platesni tų įvykių, kurie turėtų labiausiai sudominti skaitytoją, aprašymai.

Nesiekiau sudaryti vien tik istorinę knygą. Norėjau perteikti skaitytojui dalyvavusiųjų kare patirtį. Mums sunku įsivaizduoti, ką jautė ir išgyveno jauni vyrai, kurie, palikę namus ir šeimas, būrėsi štabuose, buvo mokomi ir išsiunčiami į svečias šalis; o atsidūrę fronte neturėjo kito pasirinkimo – reikėjo iššokti iš savo apkaso ir bėgti mūšio lauku, kurį svilino kulkosvaidžių liepsnos, jie žinojo, kad gali bet kurią akimirką žūti, ir taip elgėsi ne visada gerai suprasdami, dėl ko aukojasi.

Klausiu savęs, kodėl šitiek milijonų vyrų pasidavė ketverius metus trukusiam kruvinam transui, bet atsakymo į šį klausimą nerandu. Ar juos pripažinti mūsų gynėjais ir didvyriais ar, priešingai, laikyti pragariškų karo mašinų aukomis, tesprendžia skaitytojas. Tikiuosi, kad ši knyga padės geriau suprasti žmones, kurie, besąlygiškai aukodamiesi, amžiams pelnė mūsų pagarbą.

Barselona, 2007 m. birželis

1 SKYRIUS

KARAS PRASIDĖJO SARAJEVE

Sarajevas – išskirtinis Europos miestas. Nors jis įsikūręs saugiai apsuptame kalnų slėnyje – kai kurios viršūnės iškilusios daugiau nei 2 000 metrų virš jūros lygio – pastaraisiais amžiais mieste įvyko daug reikšmingų Europos istorijai įvykių.

1461 m. miestą įkūrė turkai ir pakrikštijo jį Saray Jedive („Didžiojo gubernatoriaus rūmai"). XVII a. pabaigoje Osmanų imperijoje jis tapo antru svarbiausiu miestu po Konstantinopolio. 1879 m. miestas atsidūrė Austrijos-Vengrijos imperijoje, 1908 m. oficialiai paskelbta, kad prijungiamas prie Imperijos. Po Pirmojo pasaulinio karo Sarajevas pateko į naujai suformuotos Jugoslavijos sudėtį. 1992–1995 m. miestas smarkiai nukentėjo, jis tapo Bosnijos serbų artilerijos ir snaiperių taikiniu. Iškankintas karo Sarajevas bus paskelbtas Bosnijos ir Hercegovinos Respublikos sostine.

Miesto veidas aiškiai atspindi jo sudėtingą istorinį likimą. Čia stūkso nuostabūs minaretai, iš kurių dvasininkai kviečia tikinčiuosius maldai, nes dauguma miesto gyventojų yra musulmonai, tačiau yra ir krikščionių katalikų bei stačiatikių, kurie čia atkeliavo iš gretimų Kroatijos ir Serbijos.

Sarajevas buvo kultūrų kryžkelė. Per amžius šiame mieste gyveno skirtingų rasių ir tikėjimų žmonės. Tačiau būtent čia blykstelėjo pirmosios Pirmąjį pasaulinį karą užplieskusios kibirkštys.

Mieste dėmesį patraukia Austrijos-Vengrijos imperijos laikotarpiu iškilę Centrinei Europai būdingo stiliaus pastatai, o rytietiški puošybos elementai liudija iš Centrinės Azijos turkų atneštą estetiką. Ne be priežasties miestas kadaise buvo vadinamas Šiaurės Damasku.

Sarajevas atspindi tą Europą, kurioje susilieja krikščioniškoji ir musulmoniškoji civilizacija.

Šis procesas sparčiausiai vyko 1984-aisiais, kai į žiemos olimpines žaidynes Sarajeve sugužėjo sportininkai iš viso pasaulio. Miestas gavo progą pasididžiuoti tapęs išskirtiniu etninių grupių ir skirtingų kultūrų žaizdru. Kai kas tvirtina, kad išskirtinis miesto moterų grožis – kraujomaišos pasekmė.

Didysis karas brendo ir turėjo neišvengiamai prasidėti kur nors Europoje; taigi, Sarajevas buvo puikus „kandidatas" į karo pradžios vietą. Taip ir atsitiko vieną karštą 1914-ųjų vasaros dieną, kai Habsburgų dinastijos įpėdinis Austrijos erchercogas Francas Ferdinandas, kurio visas vardas buvo Francas Ferdinandas Karlas Liudvikas Jozefas Habsburgas, atvyko į šį miestą aptarti šalių karinės strategijos. Erchercogą lydėjo jo nėščia* žmona Sofija Chotek, kurios titulas dvare buvo hercogienė Hohenberg.

Tą dieną buvo švenčiama nacionalinė Serbijos diena, minima 1839-ųjų Kosovo mūšio, kuriame serbai sumušė turkus, sukaktis. Ši šventė serbų tautai priminė iškęstą istorinio tautos priešo – tur-

---

* Erchercogo šeima nepritarė Franco Ferdinando ir Sofijos draugystei, savo nepritarimą grįsdama moters nekilmingumu. Kai Francas 1900 m. sutiko Sofiją, ši buvo paprasta rūmų dama, šis galėjo didžiuotis 2 047 kilmingais savo ainiais. Kad gautų leidimą susituokti, erchercogas turėjo sutikti, jog Sofijai nebus leista tapti imperatoriene, o jų vaikai – Ernestas, Maksas ir Sofija – nepaveldės tėvo titulų. Nors moters nepripažino Vienos aukštuomenė, tačiau santuoka buvo darni ir įveikė visas kliūtis.

kų – pažeminimą ir kaskart atgaivindavo nepasitenkinimą dėl prarastų teritorijų.

Erchercogas veikiausiai nežinojo, kad beveik prieš šimtmetį, tą pačią dieną, po nesėkmingo mūšio, vienas serbų kareivis įsibrovė į turkų stovyklą ir palapinėje nužudė sultoną. Taigi, birželio 28-oji nebuvo labai tinkama diena sosto įpėdinio vizitui į Sarajevą.

Neprotingai suplanuotą imperatoriaus Franco Jozefo vaikaičio apsilankymą serbai, trokšdami išsivaduoti iš austrų ir atkurti Didžiąją Serbiją, priėmė kaip dar vieną pažeminimą. Septynių studentų grupelė pasiryžo pasistengti, kad sosto paveldėtojas iš Sarajevo gyvas neišvažiuotų. Nė dvidešimties metų neturintys jaunuoliai priklausė slaptai „Juodosios rankos“ organizacijai. Jos pavadinimas turėjo prasmę – kiekvienas organizacijos narys privalėjo įtraukti į būrį dar keturis asmenis, kad suformuotų penketą – lyg penki rankos pirštai. Organizacijai vadovavo serbų kariuomenės žvalgybos tarnybos vadas.

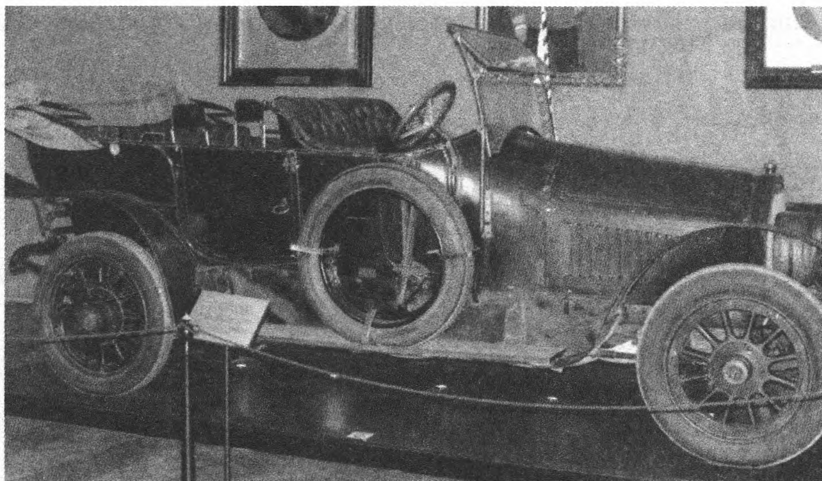
Paradoksas, kad studentų taikinys erchercogas Francas Ferdinandas buvo atidus serbų troškimams ir brandino sumanymą Imperijos pietuose įkurti galingą slavų centrą bei taip suvienyti Austriją ir Vengriją. Toks jo sumanymas kėlė daug prieštaravimų Vienoje, o slavų taip pat itin nežavėjo, nes šie norėjo išsilaisvinti iš Imperijos gniaužtų ir susivienyti su savo broliais slavais.

TRAGIŠKA VAIRUOTOJO KLAIDA

Tą dieną tarnybinį automobilį, kuriuo Sarajevo gatvėmis turėjo pravažiuoti erchercogas, vairavo Fransas Urbanas. Iš anksto nenumatytoje maršruto dalyje vairuotojas apsirikęs pasuka ne į tą gatvę.

Erchercogas Francas Ferdinandas norėjo decentralizuoti Austrijos-Vengrijos imperiją, tačiau jo pasiūlymai liko neišgirsti serbų nacionalistų, trokštančių jėga išsivaduoti iš austrų valdžios.

Automobilis, kuriuo lemtingąją dieną važiavo erchercogas, dabar eksponuojamas Vienos karo muziejuje; taip pat krauju ištepta jo uniforma ir ginklas, kuriuo buvo nušautas. Principo paleistą kulką galima apžiūrėti Čekijos mieste Benešove, Konopištės pilyje.

Kad grįžtų į teisingą kelią, jis nusprendžia iš gatvės lėtai išvažiuoti atbulomis. Visiškai atsitiktinai tą akimirką netoliese sukinėjasi vienas minėtos studentų grupės narys Gavrilas Principas. Jis pastebi, kad link jo artėja prabangus automobilis, ir tuoj pat atpažįsta erchercogą. Akimirką netiki savo akimis – vos už kelių metrų nuo jo važiavo asmuo, nuo kurio priklauso austrų valdžia.

Dukart negalvojęs Principas stveria savo pistoletą ir nusitaiko į erchercogą. Po kelių sekundžių įvyks tragedija, kuri sujudins visą Europą...

Tačiau palikime šią dramatišką sceną ir grįžkime prie tos dienos rytmečio įvykių. Šiek tiek prieš dešimtą valandą ryto Francas Ferdinandas su žmona Sofija traukiniu atvyko į Sarajevą. Išėję iš stoties jie sėdo į automobilį ir lydimi kortežo pasuko link miesto tarybos rūmų. Diena buvo puiki, giedrame danguje nesimatė nė

debesėlio, gaiviai pūtė švelnus vėjas. Kortežas riedėjo išpuoštomis gatvėmis; sėdėdami automobilyje atviru stogu valdovai turėjo progą pasveikinti šalikelėse susibūrusius žmones. Aidėjo negausūs plojimai, žmonės nerodė entuziazmo; regis, juos į gatves išvijo tik smalsumas išvysti į jų miestą atvykusius tokio aukšto rango asmenis.

Tačiau rami kelionė miesto gatvėmis truko neilgai. Maždaug dvidešimt minučių po dešimtos vienas sąmokslininkų grupuotei priklausęs jaunuolis puolė prie erchercogo automobilio ir sviedė į jį gėlių puokštėje paslėptą granatą. Sprogmuo į vidų nepataikė, nuriedėjusi granata sprogo prie gretimo automobilio. Buvo sužeisti du jame sėdėję austrų didikai.

Nevykėlis sprogdintojas mėgino iškart nusižudyti į burną įsimetęs cianido kapsulę ir puolęs į upę. Deja, toji diena jam buvo nesėkminga, nes jaunuolis pataikė į upės seklumą, kur vandens buvo vos per delną, o cianido kapsulę išvėmė. Jį suėmė policija.

Erchercogas po išpuolio nepuolė į paniką ir nusprendė tęsti numatytą kelionę į miesto Tarybą, kur turėjo būti iškilmingai priimtas. Tačiau ten įvyko dar vienas įtampą sukėlęs incidentas – miesto meras neturėjo laiko ištaisyti iš anksto jam paruoštos kalbos ir perskaitė paragrafą, kuriame buvo kalbama apie „karštą priėmimą, kurį Sarajevo gyventojai paruošė princui". Erchercogas pertraukė merą ir garsiai pasipiktino: „Atvykome draugiško vizito, o jūs pasitikote mus bombomis!" Sofija čiupo vyrui už rankos stengdamasi jį nuraminti, kol išsigandęs meras baigė sakyti nelemtą kalbą.

Jį lydėjusių asmenų nusivylimui po priėmimo erchenrcogas pareiškė kuo greičiau norįs palikti miestą ir, užuot atsisveikinęs, nusprendė nuvykti į ligoninę aplankyti du sužeistus asmenis iš savo svitos ir pasidomėti jų sveikata.

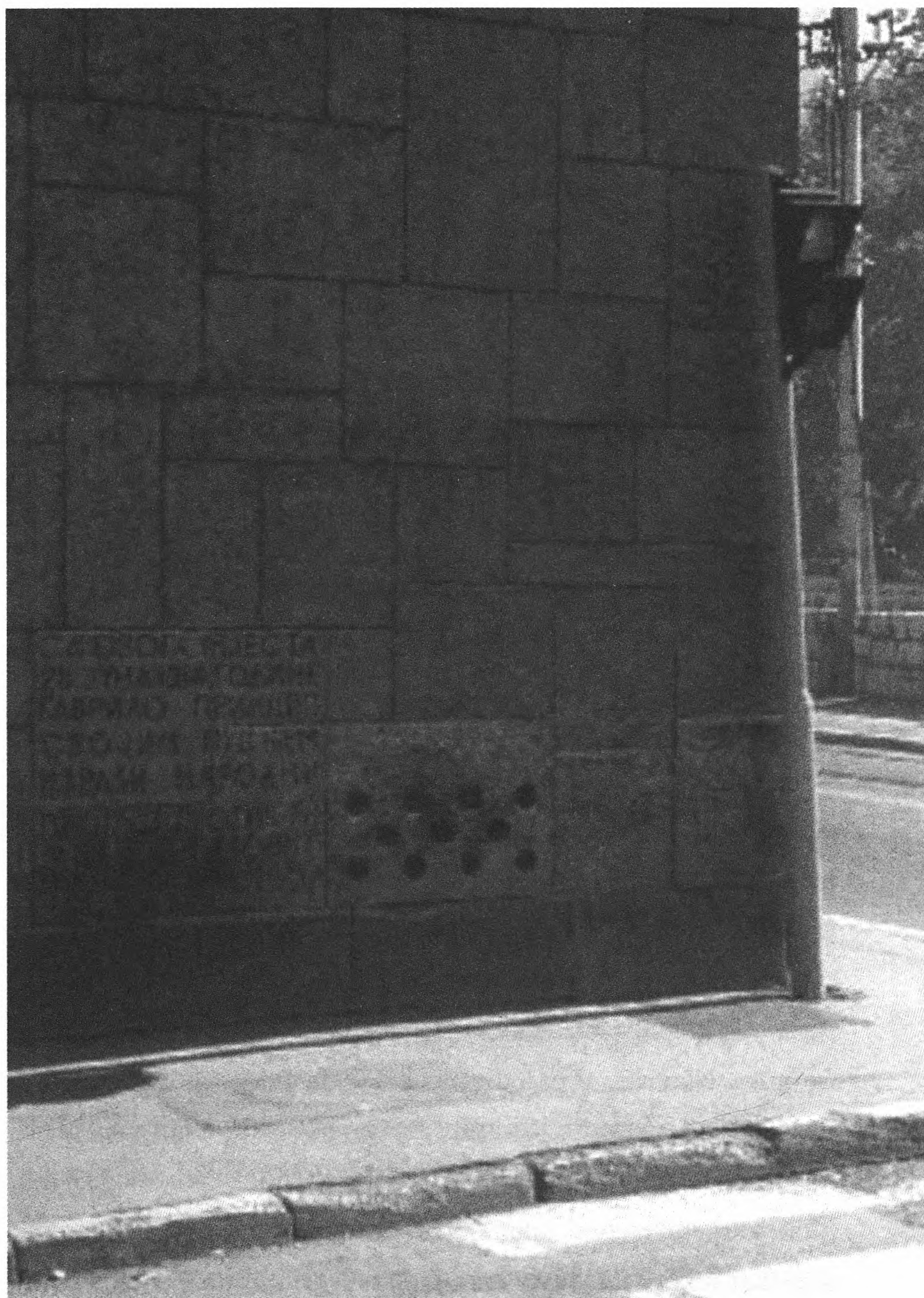
Kažkas saugumo sumetimais pakeliui į ligoninę pasiūlė išrikiuoti austrų kareivius, kurių būriai buvo įsikūrę užmiestyje, tačiau pasiūlymas buvo atmestas dėl absurdiškos priežasties, esą tai neįmanoma, nes kareiviai nebuvo pasiruošę šventinių uniformų. Taigi erchercogo saugumas priklausė nuo Sarajevo policijos budrumo. Miesto bažnyčios varpai mušė pusiaudienį, kai Ferdinandas su žmona išvažiavo iš Tarybos rūmų.

Grįžkime į tą akimirką, kai vairuotojas Fransas Urbanas, gerai nežinodamas kelio į ligoninę, nuo Appel molo pasuka į Gebel gatvę. Jo klaida taps lemtinga ne tik garbiems svečiams ant galinės sėdynės, bet netrukus ir visai Europai. Vienintelis vairo posūkis, kurį atliko vairuotojas vos per kelias sekundes, Europos XX a. istorijoje paliks amžiną randą.

Sąmokslininkų grupuotės narys Principas, tuo metu kaip tik ėjęs į kavinę „Moritz Schiller" užkąsti ir apgalvoti bendražygio nesėkmės, kaktomuša susiduria su lėtai riedančiu erchercogo automobiliu. Habsburgų imperijos paveldėtojas nuo jo tėra vos per pusantro metro. Principas nė nesudvejoja: išsitraukia pistoletą ir šauna tik du kartus – į erchercogą ir į jo žmoną. Francui Ferdinandui pataiko į kaklą, o Sofijai sužeidžia pilvą.

Šauta iš labai arti, todėl aišku, kad karališkoji pora tikrai sužeista; vis dėlto Urbanas nesustoja ir įsuka į pagrindinę gatvę, o tada pamato, kad abu jo keleiviai skęsta kraujo klane. Hercogienė miršta beveik iš karto, o jos smarkiai kraujuojantis vyras ją meldžia: „Sofija, nemirk, gyvenk dėl mūsų vaikų..."

Vairuotojas visu greičiu lekia į ligoninę, bet Francas Ferdinandas paskutinį atodūsį išleidžia pakeliui. Pasakojama, kad jis negalėjo nors kiek sustabdyti kraujavimo dėl savo kostiumo ypatumų – mat būdamas itin precizi̇škas ir reiklus aprangai, liepdavo

Appel molo ir Gebel gatvės susikirtime buvo nušautas erchercogas ir jo žmona.

Erchercogo žudiko Gavrilo Principo portretas, nupieštas pagal nuotrauką, darytą po sulaikymo. Veido išraiška byloja, kad vaikinas buvo negailestingai kankinamas.

jam siūti švarkus be sagų, kad šie nepriekaištingai priglustų prie kūno. Kai ligoninėje storą jo uniformą kažkas perrėžė žirklėmis, buvo per vėlu.

Policija nesunkiai rado ir suėmė Gavrilą Principą ir jo bendrus. Per kvotą Principą taip kankino, kad vėliau jam teko amputuoti vieną ranką. Nuteistas ir pasodintas į kalėjimą dvidešimties neturintis žudikas išvengė mirties bausmės, tačiau netrukus, 1918-ųjų balandį, mirė nuo tuberkuliozės. Po Austrijos imperijos žlugimo Lotynų tiltas, kurį erchercogo automobilis pervažiavo prieš pat vairuotojui tragiškai suklystant, buvo pervadintas Gavrilo Principo garbei.

1914-ųjų birželio 28 dieną Austrijos-Vengrijos imperijos valdovas mirtinai nukraujavo Sarajeve.

Nedaugelis galėjo nuspėti, kokie tamsūs debesys netruks pakibti Europos horizonte. Tą dieną prasidėjo iš žmonijos daug kraujo iščiulpęs karas.

NESUVESTOS SĄSKAITOS

Galbūt skaitytojui pasirodys keista, kad Habsburgų dinastijos palikuoniui į kaklą paleista vienintelė Gavrilo Principo kulka sukėlė pasaulinį karą, per kurį žuvo daugiau nei aštuoni milijonai kareivių ir dar beveik tiek pat civilių žmonių.

Dėl kokių priežasčių pradėjo bręsti ir kilo karas, diskutuoja istorikai, iki šiol neprieidami vieningos išvados. Priešingai nei 1939 m. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, kai Vakarų demokratijos šalys, kad visas žemynas neatitektų Hitleriui, sukilo prieš nacių Vokietiją, kai ši užpuolė Lenkiją, Pirmasis pasaulinis karas nebuvo reakcija į tiesioginę, konkrečią agresiją, o užsiplieskė iš kibirkšties, kuri sukėlė gaisrų virtinę iš jau kur kas anksčiau užsižiebusių ir smilkusių vaidų.

Dar daugiau painiavos kelia tai, kad didžioji dalis karališkųjų Europos giminių buvo susijusios vienokiais ar kitokiais giminystės ryšiais, kurie, regis, turėjo palengvinti tarpusavio dialogą ir supratimą.

Vyriausioji duktė iš devynių Anglijos karalienės Viktorijos, valdžiusios 64 metus (1819–1901 m.) vaikų, taip pat vardu Viktorija, buvo ištekėjusi už tuometinio vokiečių kaizerio Frydricho III, žinomo Frico pravarde. Jų santuokoje gimė būsimasis kaizeris Vilhelmas II. Antrasis karalienės Viktorijos sūnus Edvardas 1901 m. paveldėjo sostą iš motinos ir valdė iki mirties – 1910 m.; po jo į

sostą pakilo velionio sūnus Jurgis V. Trečiasis karalienės Viktorijos vaikas – duktė Alisa – ištekėjo už vokiečių Heseno hercogo princo Liudviko IV, o jos duktė Aleksandra tapo caro Nikolajaus II žmona. Taigi, karalius Jurgis V, kaizeris ir Rusijos carienė buvo pusbroliai ir pusseserė. Trijulė bičiuliavosi; ypač draugiški ryšiai siejo kaizerį ir jo pusseserės vyrą, „politinį pusbrolį" carą. Tačiau jų draugystė dar labiau apsunkina mįslę, kodėl Europą užklupo karas.

1914 m. Europa panėšėjo į vieną gigantišką taverną – ši vaizdinga metafora tiksliai atspindi tuometinę padėtį – atrodė, kad visi draugiškai dalijosi viena užstale ir dalyvavo bendrame pokalbyje, įkvėpti artimų giminystės ryšių. Vis dėlto pakilų giminaičių nusiteikimą niaukė pavydo ir įtarinėjimų debesys.

Prancūzija griežė dantį ant vokiečių dar nuo 1871 m., kai Prancūzijos ir Prūsijos karą triumfuodamas laimėjo kancleris Otas fon Bismarkas, ir teutonai prie savo valdų prijungė Elzasą bei didelę dalį Lotaringijos. Per keturis dešimtmečius prancūzų keršto troškimas ne menko, o tik stiprėjo, buvo kurstomas net mokyklose.

Pati Vokietija greitai pamiršo šios pergalės saldumą ir apmaudžiai mintijo esanti nuskriausta istorinio neteisingumo. Vėliau už kitas šalis – tik 1870 m. – apjungusi savo žemes, Vokietijos imperija vėlavo į kolonijų dalybas. Iš Berlyno ji pavydžiai sekė egzotiškus prancūzų ir britų nuotykius plačiose jų kolonijose, o pati tuo metu turėjo tenkintis menku kąsneliu užjūryje – Namibijos dykuma ir neįžengiamomis Togo ir Kamerūno dykynėmis – ir baidyti nuo jų godžius priešus. Nors vokiečiai galėjo didžiuotis savo ekonominiu ir industriniu potencialu bei pasaulinio masto pasiekimais technikos, mokslo ir meno srityse, bet jautėsi tarytum įkalinti Europos žemyne ir neturėjo vilties užimti pasaulyje tos vietos, kuri, jų manymu, jiems pelnytai priklausė.

Vokietijos pastangas sustiprinti savo karines jūrų pajėgas įtariai stebėjo Didžioji Britanija. 1914 m. Vokietija praplatino Kylio kanalą, kuriuo galėjo greitai plukdyti laivus į Šiaurės jūrą; šis veiksmas buvo įvertintas kaip iššūkis pasaulio vandenyse viešpatavusiam karališkajam laivynui, savo pozicijas įtvirtinusiam po pergalės Trafalgaro mūšyje 1805 m. Nesuvestų sąskaitų su vokiečiais turėjo ne tik Europos didieji. Nikolajaus II valdoma Rusija gviešėsi Balkanų. Jos uostai Baltijos jūroje ir Tolimuosiuose Rytuose žiemą užšaldavo, o uostus prie šiltos Juodosios jūros galėjo lengvai užkirsti turkai. Taigi, smėlėtieji Balkanai buvo viliojantis kąsnis caro kariuomenei – ši niekaip negalėjo susitaikyti su pralaimėjimu japonams 1905 m.

Siekdami įgyvendinti savo užmačias rusai ėmė remti pietų slavus, kad iš Europos žemyno padėtų šiems išvyti seną priešą Osmanų imperiją. 1912 m. Bulgarija ir Serbija susivienijo, jos sutriuškino turkus Pirmajame Balkanų kare. Tačiau netikėtai savo interesus susiejusios Austrija ir Bulgarija sukėlė diplomatinį šoką naujosioms nugalėtojoms bei paskatino dar vieną konfliktą – Antrąjį Balkanų karą, kuriame visos zonos šalys susivienijo prieš bulgarus. Neilgai trukęs karas baigėsi Bukarešto sutartimi, pasirašyta 1913-ųjų rugpjūčio mėnesį. Ja buvo apkarpytos Bulgarijos valdos, tačiau Serbija vis vien liko be išėjimo į jūrą, todėl Austrijai jautė dar didesnį priešiškumą. Balkanų pusiasalis, kuriame taikiai ar piktuoju, tačiau sugyveno trys dešimtys skirtingų etninių grupių, virto širšių lizdu.

Austrijos-Vengrijos imperija demonstravo, jog remia Bulgariją, ir neramiai sekė rusų skverbimąsi į regioną. Habsburgams teko valdyti didžiulę, margą tautų mozaiką (čekus, slovakus, kroatus, slovėnus ir kitas tautas), kurios dažnai maištaudavo. Slavų užkariautoja Rusija saugojo Serbiją nuo Vienos spaudimo, toji vis kėsinosi į

Belgradą teigdama, kad Serbija yra pagrindinis kivirčus Imperijoje kurstančių judėjimų lopšys.

Iš šių ginčų ir nesantaikos kūrėsi painios sąjungos, kurios viena kitai žadėjo pagalbą, jei bus puolamos. Vokietiją su Austrija-Vengrija siejo glaudūs kultūriniai saitai; natūralu, kad šios šalys ėjo išvien. Didžioji Britanija su Prancūzija 1904 m. žodžiu sudarė Antantės bloką, kad apgintų savo kolonijinius interesus; vėliau prie jų prisijungė Rusija, ir šalys suformavo trišalę sąjungą.

Toks susivienijimas sukėlė geografiškai apsuptyje atsidūrusių Centrinių Europos valstybių nepasitenkinimą. Be to, Austrijai tapo ypač grėsminga nepriklausomybę atgavusi Rusijos bičiulė Serbija.

Likusi nuošalyje Turkija taip pat atliko svarbų vaidmenį. Vokiečiai pasiūlė Turkijai draugystę, kad prasiskintų vienintelį kelią į išorę. Kaip draugystės ženklas 1899 m. buvo pradėta tiesti geležinkelio linija, nusidriekusi nuo Berlyno iki Bagdado per turkų teritoriją. Tas žingsnis nepatiko anglams, kurie nepageidavo vokiečių šalia savo valdų „brangakmenio" Indijos. Iki Raudonosios jūros turėjęs nusidriekti geležinkelis perpildė Didžiosios Britanijos, kuri tuo metu buvo okupavusi Egiptą, kantrybės taurę, nes kelias atkirto Turkijai priklausiusią rytinę Sinajaus pusiasalio dykumos dalį. Anglai pyko, o turkai norėjo užvaldyti Armėniją ir teritoriją iki Rusijos, todėl Konstantinopolis* atsidūrė didžiųjų imperijų apsuptyje.

1902 m. Didžioji Britanija su Japonija pasirašė paktą, siekdamos neprileisti Vokietijos prie Ramiojo vandenyno. Vokiečių pastangas įkurti uostą Maroke, Agadyre, 1911 m. sužlugdė britai ir prancūzai. Vokiečių kanonierinis laivas buvo priverstas trauktis, kad nebūtų apšaudytas Antantės.

---

* Stambulas – *vert. past.*

Londonas spaudė Berlyną nutraukti karinių jūrų pajėgų stiprinimą ir tuo pačiu metu skatino Rusiją didinti karines jūrų pajėgas, tai kėlė dar didesnį Vokietijos nepasitenkinimą.

Italija 1892 m. pasirašė sutartį su Vokietija ir Austrija-Vengrija, šios šalys sudarė Trilypę sąjungą, į kurią po metų įstojo Rumunija. Tačiau Italijos ištikimybė Centrinės Europos bendrininkams pasirodė nesanti itin stipri; 1902 m. buvo išspręstas konfliktas su Prancūzija dėl kolonijų ir taip užsitikrintas neutralumas tuo atveju, jei pultų trečioji pusė. Šis paktas po dešimties metų bus vėl atnaujintas. Beje, 1909 m. slapta pasirašytas Rusijos ir Italijos susitarimas garantavo *status quo* Balkanuose, nors italai oficialiai priklausė Trilypei sąjungai, bet buvo nepatikimi sąjungininkai.

Rumunija nepuoselėjo šiltų jausmų austrams, nes Transilvaniją ir Bukoviną laikė savo teritorijomis, kurias prieš du šimtus metų iš jos atėmė Habsburgų dinastija, dabar šios sritys priklausė jai. Juodkalnija ir Graikija atsidūrė tarp kalto ir priekalo – labiausiai bijojo Vienos ir turkų.

Taigi, toje gigantiškoje Europos „smuklėje“ buvo likę daug nesuvestų sąskaitų. Tetrūko, kad patriotizmas lyg alkoholis sukeltų euforiją, ir vaidai rūmuose virstų daugiatūkstantinių minių kivirčais. Taip ir atsitiko, kai studentas serbas šovė į erchercogą. Vos pora kulkų, menko jaunuolio pasiųstų garbiajam austrui, ir galingosios Austrijos-Vengrijos reakcija į Serbijos akiplėšiškumą paskatino stoti į grumtynes Rusiją, kuri puolė ginti globojamų slavų. Vokietija į kovų areną išėjo, kad aplaužytų sparnus rusams, o šie kliovėsi Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos pagalba, kurios tuoj pat iškėlė kumščius ginti sąjungininkei.

Didžiosios Europos valstybės įsivėlė į aršias peštynes, kurių tikroji priežastis jau neturėjo reikšmės. Tačiau ne stalai bei kėdės

skraidys po smuklės salę ir ne stiklo taurės duš, surikiuotos virš baro, šalia kurio toliau skambins klavišais pianistas... Mirtinos rietenos persikels į mūšių laukus, kuriuose kausis ištisa skirtingų tautų jaunuolių karta, pastūmėta įerzintų masių patriotizmo ir entuziastingai paklususi mobilizacijai.

KARAS BRĘSTA

Smuklės metafora vaizdingai iliustravo tuometinę padėtį Europoje, tačiau tikrovėje priešų veiksmai neįgavo tokio pagreičio, kokį įsivaizduojame. Pradėjusio tiksėti karo laikrodžio rodyklės slinko taip lėtai, kad sunku paaiškinti, kodėl nepavyko laiku sustabdyti beįsisukančio proceso.

Habsburgų dinastijos įpėdinio nužudymas sukėlė didžiulę Austrijos-Vengrijos imperijos panieką serbams, tačiau Viena delsė priimti lemiamą sprendimą. Imperatorius Francas Jozefas, remdamasis ilgamete vadovavimo patirtimi, nebuvo linkęs bausti Serbijos karu, nes baiminosi Rusijos reakcijos, tačiau Vilhelmas II nusprendė jį įerzinti per savo ambasadorių, ragindamas austrus atkeršyti karštakraujams serbams. Rusija grasino kaizeriui, tačiau šis savo sąjungininkes tikino, kad caro kariuomenė visai nepasiruošusi Belgrado gynybai.

Taigi, 1914-ųjų liepos mėnesį neatrodė, kad didžiosios Europos valstybės skuba išspręsti savo nesutarimus. Daugumos šalių karališkosioms šeimoms labiau rūpėjo vasaros atostogos nei užsienio reikalų tvarkymas. Kilo rimta grėsmė, kad tarp Serbijos ir Austrijos gali įsiplieksti karas, tačiau kaizeris vis vien nusprendė išvykti atostogų, suplanuotų nuo liepos 6 d.

Vokietijos kaizeris Vilhelmas II kurstė austrus pulti Serbiją, nepaisydamas rizikos, kad rusai stos ginti mažos Balkanų šalies.

Įtikinęs kanclerį ir karo ministrą, kad „nėra reikalo baimintis didelių karinių išpuolių“, sėdo į savo burlaivį ir leidosi į trijų savaičių kruizą po Norvegijos jūrą.

Austrijos-Vengrijos vyriausybės būstinėje Vienoje karo šalininkai ėmė reikšti nepasitenkinimą, padrąsinti Vokietijos paramos. Londone vis dažniau pasigirsdavo įspėjimų, kad gali kilti karas, tačiau tuo metu tokias kalbas lydėjo pašaipos.

Liepos 13 d. Viena gavo slaptą raštą, kuriame buvo aprašytas erchercogo nužudymas, o Belgrado vyriausybė skyrė tyrimui savo visokeriopą pagalbą. Ši informacija, galėjusi padėti diplomatiškai išspręsti konfliktą, buvo nuslėpta. Austrų troškimas atsilyginti Serbijai tapo keršto, o ne atitinkamų veiksmų, atsižvelgiant į tikruosius įvykius, siekiu. Francą Jozefą jo vadovaujama vyriausybė įtikino pateikti Serbijai ultimatumą, jog užpuolimo atveju priešininkei į pagalbą nestos jokia šalis.

Liepos 19 d. austrų vyriausybė sudarė ultimatumą, kuriame melagingai skelbė dėl nužudymo sutinkanti su Belgrado pozicija ir pateikė penkiolika reikalavimų. Daugelis jų buvo suprantami ir pagrįsti, pavyzdžiui, reikalavimas uždrausti Serbijos teritorijoje bet kokią propagandą prieš Austriją. Tačiau su žeminančiu reikalavimu, kad teisminiams procesams prieš Serbijos piliečius, susijusius su sąmokslu, vadovautų išimtinai tik austrų pareigūnai, buvo sunku sutikti.

Francas Jozefas delsė išsiųsti dokumentą dėl Rusijos ambasadoriaus Vienoje įspėjimų, tačiau liepos 23 d., šeštą valandą po pietų, raštas vis dėlto pasiekė Belgradą su reikalavimu atsakymą pateikti per 48 valandas. Kitą dieną Rusija davė nurodymą parengti trylika kariuomenės padalinių, Francas Jozefas įsakė paskelbti dalinę mobilizaciją. Europa neišvengiamai pradėjo ruoštis bręstančiam karui.

Kaizeris stebi kareivių paradą. Kariuomenė pasiruošusi staiga užpulti Prancūziją ir užbėgti už akių Rusijai.

Serbijos karalius Petaras ėmėsi atsargumo priemonių: liepos 25 d. liepė pradėti telkti kariuomenę ir susisiekė su Viena likus vos dešimčiai minučių iki ultimatumo nurodyto termino pabaigos. Serbai nuolankiai sutiko su visomis rašte išdėstytomis niekinančiomis sąlygomis, išskyrus vieną – dėl teisėsaugos pareigūnų austrų įsikišimo, nors teigė esantys pasiruošę deryboms.

Belgradas siūlė derėtis, tačiau Viena šią galimybę ir, rodos, jai palankų serbų sprendimą atmetė ir liepė savo pasiuntiniui Serbijos sostinę palikti pusę septynių vakaro, praėjus vos pusvalandžiui nuo akto pasirašymo, kad serbai nesumanytų persigalvoti ir pakeisti savo sprendimo. Be to, Austriją prieš kelias valandas jau buvo pasiekę ambasadoje saugoti slapti archyvai. Paskelbtas ultimatumas ir kiti veiksmai rodė, kad buvo ieškoma dingsties paskelbti Serbijai karą.

Kitą dieną rusai ir britai inicijavo dialogą ir mėgino sušaukti tarptautinę konferenciją, kad būtų išvengta kruvinų konfliktų, tačiau vokiečiai atmetė siūlymą taikiai susitarti pareikšdami, kad tai neįmanoma. Vokiečių atsakymas buvo priimtas kaip grasinimas, todėl Britanijos karo ministerija liepė sustiprinti apsaugą ir parengti silpniausius savo taškus pietuose ginčiai nuo galimos vokiečių atakos.

Berlynas spaudė Vieną pradėti Serbijos puolimą, nors Austrija savo kareivių mobilizaciją turėjo baigti ne anksčiau nei per dvi savaites. Tuo metu Londonas įvairiais būdais nesėkmingai bandė imtis tarpininko vaidmens.

Liepos 28 d. visus nustebino netikėtas kaizerio poelgis: jis savo užsienio reikalų ministrui įteikė notą, kurioje rašė, jog austrai turėtų būti patenkinti, kad Serbija priėmė jų ultimatumą, ir teigė, kad nėra reikalo provokuoti ginkluoto konflikto. Tačiau viena aršiausių karo kurstytojų per vėlai pademonstravo taikos siekį. Tuo metu Vienos gatvėse jau buvo aiškiai juntamas entuziastingas karo pradžios laukimas. Tą pačią dieną – 1914 m. liepos 28 d., lygiai po mėnesio nuo erchercogo nužudymo Sarajeve – Austrija paskelbė Serbijai karą.

Tapo akivaizdu, kad kovų išvengti nebepavyks, o visi perdegę saugikliai netrukus sulies tautas į ištisas didžiules kautynes, nulemtas įspūdingiausio per visą istoriją diplomatinio nesusikalbėjimo. Liepos 29 d. visą Europą apėmė įtūžis. Nepaisydama Britanijos monarcho Jurgio V per savo brolį, tuo metu buvusį Anglijoje, kaizeriui pasiūlyto taikos kompromiso, Vokietija paleido į darbą savo jūrų pajėgas. Taigi, Karališkasis jūrų laivynas (Royal Navy) Šiaurės jūroje užėmė gynybines pozicijas ir pasiruošė gintis nuo vokiečių.

Tą pačią dieną Rusija įsakė paskelbti dalinę mobilizaciją; šeši milijonai kareivių išsiruošė į žygį link Austrijos sienos sutvirtinimų, buvo pradėtas bombarduoti Belgradas. Caras nebuvo linkęs susiremti su Vokietija, todėl išsiuntė skubią telegramą, kuria prašė kaizerio (juos siejo ilga ir nuoširdi draugystė) sustabdyti austrus. Kaizeris jam atsakė, kad visomis išgalėmis stengiasi sutaikyti priešininkus. Tos įtemptos dienos pabaigoje, tikėdamas kaizerio žodžiu, caras pamėgino atšaukti kareivių mobilizaciją, bet jo vadovaujama vyriausybė įtikino jį, kad veiksmų sustabdyti neįmanoma, nes Rusijos karinės technikos ekipažai jau buvo pajudėję į kelią. Nikolajus II išsiuntė dar vieną telegramą primygtinai prašydamas Vilhelmo II tarpininkavimo.

Kitos dienos buvo ne mažiau įtemptos. Kaizeris demonstravo norįs taikos, tačiau liepos 30 d. Vokietijos vyriausybė įsakė vykdyti dalinę mobilizaciją. Kai ši žinia pasiekė Sankt Peterburgą, caras suprato, kad karas neišvengiamas, ir neturėjo kitos išeities – tos pačios dienos popietę buvo pradėta vykdyti visuotinė mobilizacija.

Kitą rytą Vokietijos generalinio štabo viršininkas generolas Helmutas Moltkė patarė austrams susitelkti prieš rusus. Pasitikėdama Vokietijos parama, Vienos vyriausybė įsakė išsiųsti tris milijonus kareivių į frontą su Rusija. Tą pačią dieną Vokietija pareikalavo Rusijos nutraukti karinį pasiruošimą, tačiau reikalavimas nebuvo patenkintas.

Prancūzija, kuri buvo sudariusi sąjungą su Rusija, liepė paruošti kariuomenės dalinius norėdama atitraukti Vokietiją nuo atakų rytuose. Tačiau prancūzų tautos entuziazmas pranoko lūkesčius. Netgi skeptiškai karą vertinę prancūzų nacionalistai užsikrėtė darbininkų klasės sukelta patriotine karštine, greitai apėmusia visą tautą, kuri dabar vieningai troško suvesti su Vokietija senas sąskaitas. Paryžiuje

aidėjo šūksniai „į Berlyną!“, o kareiviai marširavo miesto bulvarais lydimi būgnų ritmo, vaikų būrių ir mylimuosius išlydinčių moterų.

Liepos 31 d. masinio entuziazmo apimtos Europos sostinės ruošėsi karui. Karo aistra pasiekė apogėjų kitą dieną Vokietijoje, kai šalis viešai paskelbė karą Rusijai. Caras bergždžiai mėgino išprašyti kaizerį atšaukti savo sprendimą.

Nuolat iškyla klausimas, į kurį istorikai iki šiol neranda atsakymo – ar buvo įmanoma sustabdyti prasidėjusį karą. Kai kurie jų Pirmąjį pasaulinį karą vadina *timetable war* terminu (galima versti „karas pagal grafiką“), nes vokiečių kariuomenės organizavimas ir karinių veiksmų sėkmė tiesiogiai priklausė nuo Vokietijos geležinkelio pajėgumų ir darbo grafiko, nes į frontą kareiviai buvo vežami traukiniais.

Vieno kariuomenės dalinio pėstininkams vežti reikėjo beveik tūkstančio vagonų, dviejų tūkstančių vagonų artilerijai ir ginkluotei gabenti, apie tris tūkstančius vagonų perkelti kavalerijai ir dar šešių tūkstančių maisto atsargoms. Padauginę šių vagonų skaičių iš keturiasdešimties – tiek dalinių buvo Vokietijos kariuomenėje – galime įsivaizduoti, kokia organizuota turėjo būti šalies geležinkelio linijų sistema. Vokiečiai metų metus kruopščiai planavo ir smarkiai plušo, kad įgyvendintų savo geležinių kelių plėtrą. Viena klaidelė, ir visas milžiniškas, tobulai suderintas mechanizmas galėjo sukelti siaubingą chaosą.

Prancūzai, rusai ir austrai, kad surinktų reikiamą kareivių skaičių ir vėliau juos laiku atgabentų į frontą, taip pat priklausė nuo transporto sistemų darnumo.

Šiandien mums sunku suprasti, kad karo iš tiesų nebuvo įmanoma nutraukti vienu įsakymu. Negalime ką tik išvardytų priežasčių laikyti nereikšmingomis, nes nuo jų priklausė visos Europos šalys. Todėl pradėtos kelionės į karą nebebuvo įmanoma sustabdyti tiesiogine šio žodžio prasme.

KOVŲ PRADŽIA VAKARUOSE

Vokiečių strategija buvo labai aiški. Jiems rytuose reikėjo sutriuškinti Rusiją, o vakaruose Prancūziją. Turėdami omeny, kad rusai ilgiau telks savo kariuomenę nei prancūzai, vokiečiai planavo pirmiau pulti vakaruose, o paskui visas jėgas mesti prieš Rusiją, pasinaudodami puikiai veikiančiu geležinkeliu greitai perkelti savo kariuomenę iš vieno fronto į kitą.

Vokiečių armija Vakarų fronte vadovavosi 1905 m. sukurtu strateginiu planu – Šlifeno planu (Schlieffenplan) – pagal kurį ketino atakuoti Prancūziją iš Belgijos, taip išvengdami stipriai saugojamos bendros sienos. Per šešias savaites vokiečiai turėjo pasiekti Paryžių, o paskui, nesibaimindami prancūzų, apsigręžtų link Rusijos.

Rugpjūčio 1 d. vokiečių kariuomenė įžengė į Liuksemburgą, kad užgrobtų svarbią geležinkelio stotį, kuri jungė Vokietiją ir Belgiją. Anuomet toji vietovė buvo vadinama „Trys mergelės“ – lyg nuojauta, kad Belgija, Prancūzija ir Liuksemburgas paklius į užpuolikų vokiečių rankas.

Rugpjūčio 2-ąją, apie dešimtą valandą ryto, Prancūzijos siena pajuto pirmuosius karo smūgius. Dviem kariams – vokiečių leitenantui Mejeriui (Meyer) ir prancūzų kapralui Pežo (Peugeot)* teko nepavydėtina „garbė“ pradėti begalinį Pirmojo pasaulinio karo aukų sąrašą.

---

* 1922 m., dalyvaujant tuometiniam Prancūzijos prezidentui Mileranui (Millerand), Žonšeri siur Velyje (Jonchery-sur-Vesle) buvo atidengtas paminklas Žiuliui André Pežo (Jules André Peugeot). Paminklą 1940 m. liepos mėnesį sunaikino vokiečių okupantai. Antrasis Pirmajame pasauliniame kare žuvęs prancūzų kareivis buvo Emilis Pugė (Emile Pouget) – jis žuvo pirmasis, kai Vokietija oficialiai paskelbė pradedanti karą su Prancūzija. Kareivis žuvo rugpjūčio 4 d., 11 val. 50 min., į šiaurę nuo Buksjero (Bouxiéres). Toje vietoje, kur žuvo kareivis, pastatytas kryžius su lentele, primenančia įvykį.

Mejeris raitas šuoliais kirto sieną; Pežo apstulbo netikėtai Prancūzijos teritorijoje išvydęs vokiečių kareivį, instinktyviai išsitraukė revolverį ir iššovė. Tačiau vokietis turėjo akimirką į šūvį atsakyti šūviu – abu kareiviai krito negyvi.

Be paliovos iš žemyno gaudamas padrikas, nerimą keliančias žinias, Londonas rugpjūčio 2 d. įsakė vykdyti kareivių mobilizaciją. Sekmadienio popietę vokiečiai belgams pateikė įžūlų ultimatumą, reikalaudami praleisti juos per Belgijos teritoriją. Jie melagingai tvirtino, esą prancūzai taip pat įsiveržę į Belgiją, dėl to kaizerio būriams būtina peržengti belgų sieną, kad užtikrintų Vokietijos saugumą.

Rugpjūčio 3 d. karalius Albertas, skubiai sušaukęs ministrų pasitarimą, kategoriškai atsisakė patenkinti reikalavimą, „kad ir kokios būtų pasękmės“. Vokietija tuoj pat paskelbė karą Belgijai. Belgų karinis pasiruošimas nekėlė optimizmo – jie teturėjo šešis pėstininkų dalinius ir vieną kavalerijos pulką, o susiremti grėsė su trisdešimt keturiais kaizerio armijos daliniais. Be to, šaudmenų būtų užtekę vos dviem savaitėms. Tą pačią dieną Vokietija paskelbė karą Prancūzijai.

Rugpjūčio 4 d., dvi minutės po aštuntos valandos ryto, vokiečių kariuomenė kirto Belgijos sieną ir susišaudė su žandarais. Karalius Albertas, apsivilkęs uniformą, išjojo į Briuselio gatves kviesdamas sumišusius piliečius į savanorių gretas. Tą pačią dieną vokiečiai kirto ir sieną su Rusija, nors pagal planą turėjo prieš puldami rusus nuramdyti Vakarų šalis.

Rugpjūčio 4 d., vienuoliktą valandą vakaro, Didžioji Britanija paskelbė karą Vokietijai, remdamasi 1839 m. pasirašytu susitarimu, pagal kurį ji garantavo Belgijai suverenumą. Vokietijai britų įsikišimas buvo nemaloni staigmena, nes vokiečiai tikėjosi, kad

Londonas nesivels į įsiplieskusį konfliktą. Berlynas didžiai pasipiktino anglais, o įtūžusi vokiečių minia sugriovė jų ambasadą. Nors niekas netroško nuožmių mūšių, tačiau karas per kelias dienas apžiojo visą žemyną*.

Tuo metu beveik niekas neįtarė, koks baisus išbandymas teks Europai. Kariauti pasiryžusios šalys tikėjo, kad konfliktai bus išspręsti per kelias artimiausias savaites, praėjus keliems mėnesiams nuo nesutarimų pradžios, o Kalėdoms ginklai jau bus sudėti. Tačiau smarkiai klydo – Europos laukė ketveri metai beprasmių aukų ir kančių, kokių iki šiol niekas nebuvo regėjęs.

Gali būti, kad iš mažumės nuspėjusių, kad prasidėjęs karas užsitęs, buvo Vokietijos armijos generolas feldmaršalas fon Moltkė. Rugpjūčio 5 d. jis laiške draugui rašė: „Šis mūšis šimtmečiui pakeis istoriją.“ Ir buvo visiškai teisus.

* Kad skaitytojas lengviau susivoktų, nuoseklia tvarka išdėsčiau, kada ir kokios šalys paskelbė karą: Austrija Serbijai (liepos 28 d.), Vokietija Rusijai (rugpjūčio 1 d.), Vokietija Prancūzijai ir Belgijai (rugpjūčio 3 d.), Didžioji Britanija ir Belgija Vokietijai (rugpjūčio 4 d.), Austrija Rusijai (rugpjūčio 4 d.), Prancūzija ir Didžioji Britanija Austrijai (rugpjūčio 11 d.), Japonija Vokietijai (rugpjūčio 23 d.). Nejučiomis kelia šypseną kai kurių šalių užmojai. Kol vyko karas Europoje, Vokietijai jį paskelbė Panama ir Kuba (1917 m. balandžio 7 d.), Siamas (dabartinis Tailandas) Vokietijai ir Austrijai (1917 m. liepos 22 d.), Liberija Vokietijai (1917 m. rugpjūčio 4 d.) ir Haitis Vokietijai (1918 m. liepos 12 d.).

2 SKYRIUS

1914 M. STEBUKLAS MARNOJE

Istorijoje pasitaiko lemiamų akimirkų, nuo kurių priklauso visa žmonijos ateitis. Nuo to, kas vyksta dabar, priklauso ateinančių dešimtmečių istorija. Kai kurių įvykių eiga ir iš pažiūros maži pokyčiai gali ilgam laikui paženklinti daugelio tautų ir milijonų žmonių gyvenimus. Būtent taip ir atsitiko kupinomis įtampos 1914-ųjų rugsėjo 5–9 dienomis.

Istorikai iki šiol galutinai neatskleidė tų dienų svarbos, tačiau jos neabejotinai turėjo įtakos XX amžiui. Sulig Marnos mūšiu, užvirusiu Paryžiaus prieigose, išgaravo paskutinės viltys, kad kaizerio kariuomenė išspręs karinį konfliktą per šiek tiek daugiau nei mėnesį. Mūšis virto žiauriu karu gynybiniuose apkasuose, kuris užsitęsė daugiau nei ketverius metus.

Prieš pradėdami analizuoti ir vertinti neįtikėtiną prancūzų kariuomenės ištvermę, apžvelkime įvykius, po kurių vokiečių kariuomenė taip priartėjo prie priešų sostinės ir užėmė pozicijas už vos aštuoniolikos kilometrų nuo Paryžiaus.

PAŽEIDŽIAMAS BELGIJOS NEUTRALUMAS

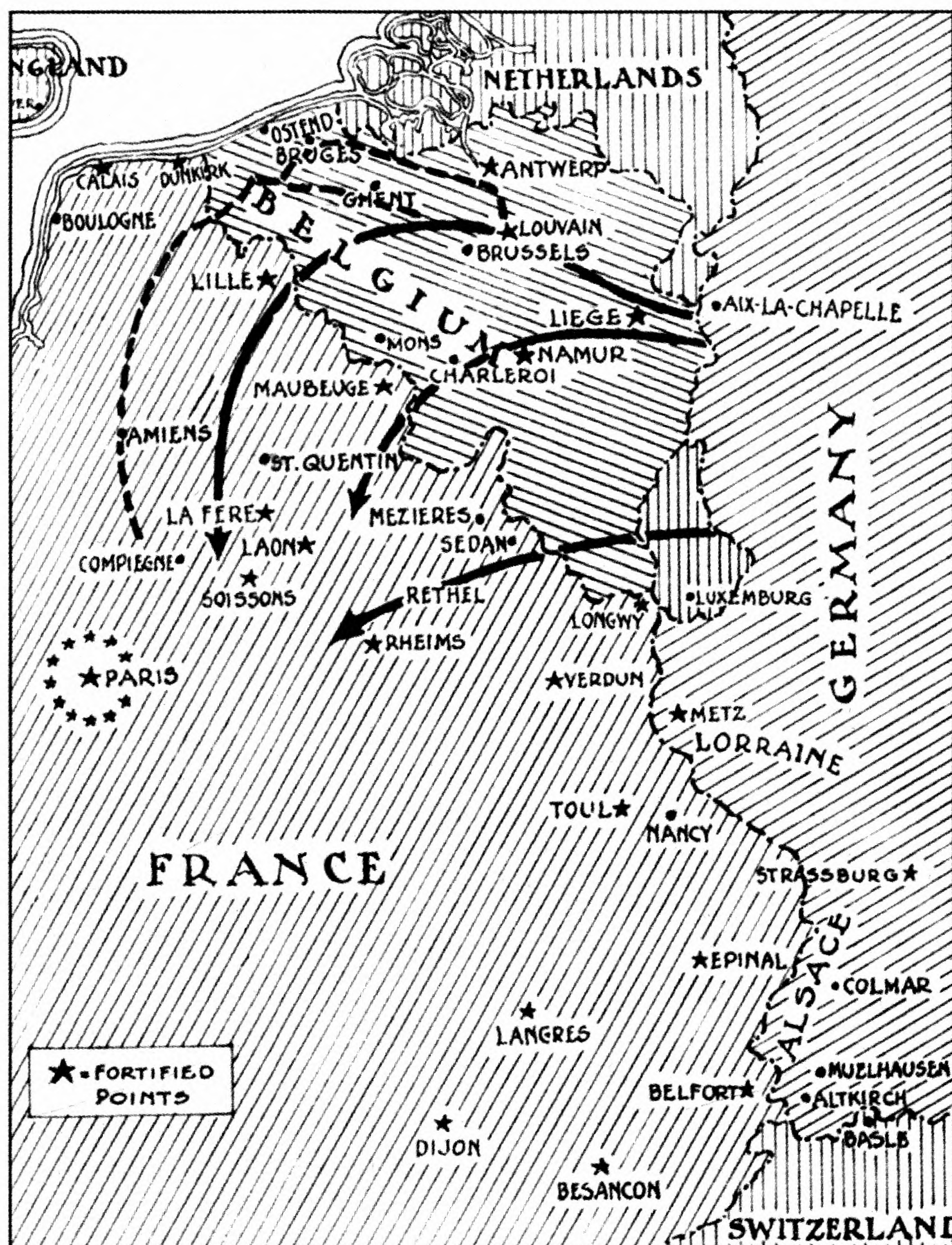
Kaip minėta ankstesniame skyriuje, vokiečiai naudojosi žemėlapiu, kuriame buvo pažymėtas maršrutas, turėjęs nuvesti į Prancūziją ir leisti jiems užkariauti Paryžių – jie veikė pagal Šlifeno planą. Pagal šį planą, kurį sukūrė vyriausiajam Vokietijos kariuomenės štabui 1891–1905 m. vadovavęs generolas, grafas Alfredas fon Šlifenas (Alfred von Schlieffen, 1833–1913 m.), puolimas buvo numatytas ne tiesiai per smarkiai saugomą Prancūzijos sieną, bet per Belgiją.

Ataka turėjo būti greita ir triuškinanti. Vokiečiai ketino ties Prancūzijos-Vokietijos siena susitelkusius prancūzus užpulti iš pasalų. Vadovaujantis bokso taisykle, kol atitraukta kairė Vokietijos armijos ranka saugos Vokietijos veidą, dešinys jos kumštis turėjo stipriai smogti Prancūzijai į žandikaulį. Taigi, visa jėga buvo sutelkta į dešinį sparną, kuris turėjo greitai manevruodamas pasiekti Paryžių.

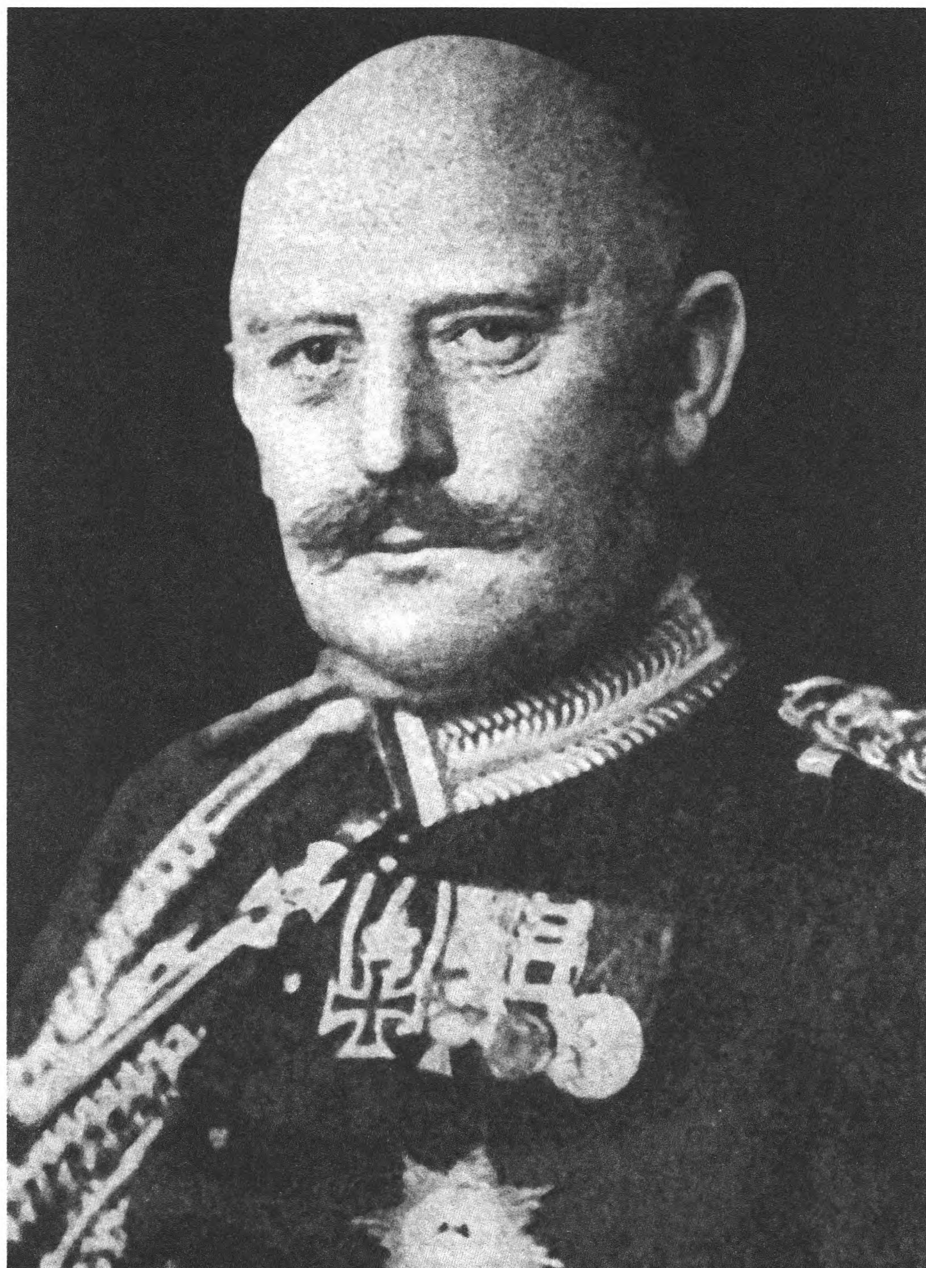
Tačiau Vokietijos generalinio štabo vadui fon Moltkei, atsakingam už ryžtingą judėjimą prie tikslo, akivaizdžiai stigo drąsos. Baimindamasis, kad prancūzai gali pulti per bendrą sieną, sustiprino jos apsaugą, atitraukdamas dalį pajėgų, turėjusių peržygiuoti Belgiją. Fon Šlifenas tikriausiai apsivertė karste sužinojęs, kaip bailusis įpėdinis rizikavo jo gerojo plano sėkme.

Fon Moltkė neprotingai koregavo planą. Be to, silpnoji plano pusė buvo ne taktika, o strategija – Belgijos neutralumo, kurį garantavo Didžioji Britanija, pažeidimas galėjo išprovokuoti britus pakelti ginklus už skriaudžiamus belgus.

Vokiečiai nusprendė rizikuoti, o prancūzai pasirodė esą naivuoliai.

To laikmečio britų žemėlapis, kuriame vaizduojamas Šlifeno planas, kuriuo vadovaudamiesi vokiečiai, perėję Belgiją ir Liuksemburgą, užpuolė Prancūziją. Prancūzai tikėjosi vokiečių antpuolio per bendrą sieną.

Vyriausiojo Vokietijos kariuomenės štabo vadas fon Moltkė nesilaikė Šlifeno sukurto plano Prancūzijai užkariauti. Jis susilpnino dešinįjį kariuomenės sparną, toks žingsnis lėmė plano žlugimą.

Prancūzų vyriausiasis štabas nenumatė, kad vokiečiai galėjo įsiveržti iš Belgijos pusės, nes tikėjosi, kad kaizeris paisys tarptautinių susitarimų.

Prancūzų žvalgybos tarnybos, pasiuntusios dezertyrą, tiksliai žinojo apie priešų planą, tačiau Prancūzijos vyriausiasis štabas nesiėmė jokių veiksmų, tikėdamasis, kad vienu smarkiu antpuoliu atlaikys vokiečių ataką per bendrąją sieną. Tačiau parengtas pasipriešinimo vokiečiams planas – vadinamasis XVII planas – didžiąja dalimi tebuvo tuščia retorika: „žūtbūtinai atakuoti“ arba „sužlugdyti priešo ketinimus“.

Naujieji principai turėjo pakeisti senuosius, kur kas labiau orientuotus į gynybą, kuriais buvo vadovaujamasi iki šiol, pavyzdžiui, sustiprinti kariniams įtvirtinimams Verdene. Naujoji – puolimo – dvasia gimė iš teiginio „prancūzų prigimtis reikalauja pulti taip, kaip puolė Napoleonas“. Bet naujosios doktrinos šalininkai nekreipė dėmesio į karo teoretikų tvirtinimą, jog atakos tampa sėkmingos tik tada, kai puolančiųjų santykis yra trys ir vienas. Tuo metu prancūzų kariuomenė buvo mažesnė nei vokiečių – santykis buvo du ir trys, todėl naujoji puolimo taktika buvo iš anksto pasmerkta žlugti. Napoleono garbintojai nesivadovavo legendinio karvedžio aksioma, kad mūšis iš esmės laimimas arba pralaimimas dar nesugriaudėjus pirmajam šūviui.

Praėjus kelioms valandoms po karo paskelbimo prancūzai įsitikino, kad vokiečiai puikiai supranta situaciją. Maža Belgijos kariuomenė – septynis kartus mažesnė už vokiečių – vargiai ar galėjo šiems atsispirti. Dalis belgų susibūrė ties Lježu, dalis pietuose prisijungė prie prancūzų ir į pagalbą atsiųsto britų padalinio, o didžiausia belgų kariuomenės dalis buvo susitelkusi ginti Antverpeno. Pagarbos vertas belgų pasipriešinimas nesulaikė kaizerio dalinių. Lježas ir Antverpenas po kelių dienų pasidavė, ir rugpjūčio 18 d. vokiečiai pasklido po Belgiją.

Vokiečių pėstininkai žygiuoja per degantį Belgijos kaimą. Keršydami už belgų snaiperių veiksmus vokiečiai masiškai žudė civilius gyventojus.

Nuo pradžių buvo aišku, kad Didysis karas smarkiai skirsis nuo ankstesniųjų, kokius yra mačiusi Europa. Pirmąją karo su Belgija dieną belgų snaiperiai sukėlė vokiečių įniršį.

Nors 1907 m. Hagoje priimta tarptautines teises apibrėžianti konvencija leido naudoti ginkluotą gynybą per užpuolimą, vokiečiai nusprendė, kad priešininkai, padėję veikti snaiperiams, pažeidė karo įstatymus. Vokiečiai ėmėsi žiaurių represijų prieš užgrobtų vietovių civilius gyventojus. Daug taikių gyventojų žuvo per tragiškus sušaudymus, kurie neretai virsdavo masinėmis žudynėmis, pavyzdžiui, Tamino mieste rugpjūčio 22 d. buvo nužudyti 348 vyrai, o kitą dieną Dinane žuvo 612 civilių, tarp jų buvo moterų ir vaikų.

Civiliai gyventojai buvo apšaudomi ir iš oro. Rugpjūčio 25 d. vokiečių dirižablis virš Antverpeno numetė kelias bombas. Nors žuvo tik šeši žmonės, bet buvo akivaizdu, kad šis karas iš esmės skyrėsi nuo devynioliktojo amžiaus mūšių – kautynių intensyvumas užnugaryje mažai skyrėsi nuo fronto.

Atsakydamas į žiaurią Vokietijos pergalę prieš Belgiją, Prancūzijos vyriausiojo štabo vadas Žozefas Žofrė (Joseph Joffre) ėmėsi įgyvendinti XVII planą, turėjusį tapti Šlifeno plano priešnuodžiu. Prancūzų kariuomenė peržengė Prancūzijos-Vokietijos sieną ir užėmė Elzasą ir Lotaringiją. Rugpjūčio 8 d. prancūzai užėmė Elzaso miestą Miulūzą, tačiau Lotaringijoje jų jėgos išseko, kariuomenė sustojo. Dar mėgino veržtis per Ardėnus, bet vokiečių gynyba buvo nepajudinama.

Prancūzai padarė didžiulę klaidą priartėdami prie priešų. Nebuvo pagalvota, kad naudodamas naujausius karo technikos išradimus, net ir su menku kareivių būriu priešas nesunkiai apgins statišką poziciją. Mojuodami kardais prancūzų raitininkai krito nuo kulkosvaidžių skeveldrų. Pėstininkai, kurių raudonos kelnės ir mėlyni kepiai buvo puikiai matomi iš tolo, žuvo nuo sunkiosios artilerijos ir automatinių ginklų šūvių. Napoleoniškosios armijos

likučius sunaikino Vokietijos gamyklose ką tik išlietų ginklų ugnis. Vos per dvidešimt dienų „sienų mūšiu“ pramintose kautynėse gyvybes atidavė 300 000 kareivių prancūzų.

„BEPROTIŠKA MINUTĖ“ MONSE

Generolas Žofrė, į frontą Belgijoje rugpjūčio pradžioje išsiuntęs du kariuomenės dalinius, kurie buvo sutriuškinti Elzase ir Lotaringijoje, pozicijas vėl sustiprino rugpjūčio 12 d. generolo Frenčo (French) atsiųstais 120 000 britų kareiviais, kurie turėjo užkirsti kelią 750 000 vokiečių, nesustabdomai besiveržiančių per Belgijos teritoriją*.

Verta pažymėti, kad didžioji dalis britų kareivių į mūšio lauką atvyko Londono autobusais – šie buvo atplukdyti į Ostendės uostą, Belgijoje, išsilaipinusiems kareiviams pervežti, nes trūko karinio transporto. „Tomiai“** į frontą vyko tradiciniais dviaukščiais Londono autobusais, nuo kurių nė nebuvo nukabinti maršrutus skelbiantys užrašai. Taigi, Pikadilio ir Trafalgaro skvero transportas kareivius vežė tiesiai į pirmąsias fronto linijas...

---

* Britų kareiviai į žemyną kėlėsi lydimi labiausiai žinomos Pirmojo pasaulinio karo dainos *It's a long way to Tipperary*. Šią dainą išpopuliarino Didžiosios Britanijos kariuomenės septintasis kavalerijos (Connaught Rangers) pulko batalionas, kurį sudarė daugiausia airiai. Dainoje pasakojama apie merginą, gyvenančią Airijos miestelyje, kuriame buvo įkurtos minėto bataliono kareivinės. Mergina ilgisi į frontą išėjusio mylimojo. Lengvai įsimenama melodija greitai išpopuliarėjo, netrukus ją niūniavo visa Britanijos kariuomenė. Daina virto nacionaliniu simboliu. Jei norite išgirsti kelias senąsias šios dainos versijas, apsilankykite http://www.firstworldwar.com/audio/itsalongwaytotippeary.com

** „Tomiais“ buvo vadinami britų kareiviai. Ši pravardė kilo nuo iš tiesų gyvenusio žmogaus, eilinio Tomio Atkinso (Tommy Atkins), kuris JAV nepriklausomybės kare tarnavo karališkųjų Velso fuzilierių (Royal Welch Fusiliers) padalinyje. 1829 m. Velingtono kunigaikštis jo vardą ir pavardę panaudojo kaip pavyzdį kareivių ataskaitų knygoje, ir nuo to laiko jis tapo simboliniu bendrataučių kareivių atstovu.

Rugpjūčio 23 d. kaizerio vyrai atsimušė į stiprią britų kariuomenės gynybą ties Belgijos Monso (arba Bergeno) miestu. Ten vokiečių kareiviai įsitikino, kokie greiti ir taiklūs yra anglų šauliai, įgiję patirties ilgamečiuose kolonijų karuose.

Anglai naudojo dešimties šovinių, lengvai užtaisomus *Lee-Enfield* šautuvus ir rengdavo treniruotes, pramintas *crazy minute* („beprotiška minutė"), kareiviai kaip įmanoma greičiausiai šaudė į vieno metro diametro taikinį, pastatytą už dviejų šimtų metrų. Kiekvieno šaulio tikslas buvo pataikyti į taikinį trisdešimt kartų – vadinasi, šūviai turėjo kartotis kas dvi sekundes. Po daugybės tokių treniruočių buvo kur kas lengviau atremti masines priešų atakas.

Vokiečiai manė, kad Monse anglai kausis kulkosvaidžiais, todėl „beprotiškos minutės" nesitikėjo. Kulkų lietus pakrikusiose vokiečių gretose paklojo daug kareivių. Anglų kareiviai stebėjosi, kokį mirtiną rezultatą davė jų šūviai; nereikėjo nė nusitaikyti – pakako nukreipti ugnį į besiartinančius priešų būrius.

Efektyvi gynyba šaulių dalinio vadui Horacijui Smitui-Dorienui (Horace Smith-Dorrien) priminė sėkmingas ankstesnių mūšių akimirkas, kai kovėsi prieš zulusus. Jis buvo vienas iš penkių pareigūnų 1879 m. išvengusių mirties per masines žudynes, kurias beveik dviem tūkstančiams anglų kareivių surengė zulusai Izandlvano (Isandhlwana) mūšyje. Iš visos britų kariuomenės jis galėjo geriausiai išmokyti savo kareivius, kaip atremti nuožmias priešų atakas.

Po kelių nesėkmingų mėginimų užpulti britų užimamas pozicijas, vokiečiai priešus sutriuškinti nusprendė intensyviu bombardavimu. Smitas-Dorienas, kurį po patirties Afrikoje vokiečių antpuoliai mažai testebino, nė akimirką neprarado ramybės. Anglai paleido į darbą savo artileriją ir sudarė koridorių, kuriuo galėjo trauktis link prancūzų sienos.

Prieš išjodama į frontą Prancūzijos sunkioji kavalerija žygiuoja Paryžiaus bulvaru. Prancūzai buvo įsitikinę, kad po kelių savaičių jie taip pat žygiuos Berlyno gatvėmis.

Į PARYŽIŲ

Vokiečiai jau tvirtai stovėjo ant prancūzų žemės, tačiau desperatiškos priešų galų kontratakos juos vertė nuolat keisti pradinį planą. Daliniai, turėję pulti Paryžių iš šiaurės pusės, buvo priversti išsisklaidyti, kad uždengtų fronte atsivėrusias spragas per nuožmius prancūzų antpuolius mėginant sustabdyti besiveržiančius tolyn vokiečius. Pasipriešinimas panėšėjo į apsvaigusio nuo smūgių boksininko bergždžią mojavimą kumščiais. Po nerezultatyvių pastangų Antantės gretos ėmė klibėti.

Būgštaudamas dėl gresiančio fiasko, generolas Frenčas rugpjūčio 31 d. kreipėsi į Londoną leidimo ekspediciniam daliniui grįžti. Tačiau Londonas prašymą atmetė. Tuo metu jau nebetikį pergale prancūzai, kuriems ant kulnų mynė vokiečiai, kaitinami vasaros saulės, ilgomis voromis traukėsi nuo priešų.

Prancūzų generolas Galjeni (Gallieni) tapo tautos didvyriu. Jis įkvėpė paryžiečius narsiai ginti savo sostinę.

Atrodė, kad žlugimas neišvengiamas. Paryžiaus gyventojai, baimindamiesi „fricų"* įsiveržimo, ėmė trauktis iš sostinės. Milijonas pabėgėlių pasklido keliuose, vedančiuose į pietus.

Tie, kurie nusprendė likti, gatvėse ėmė kasti tranšėjas ir ręsti barikadas, nors viltis atsilaikyti prieš vokiečius buvo menka – net vyriausybė persikėlė iš Paryžiaus į Bordo miestą. Už miesto gy-

* Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai buvo vadinami „fricais" *(Fritz yra Friedrich* sutrumpintas variantas, lietuviškai būtų Frydrichas, tai populiarus vardas Vokietijoje.) Ši pravardė turi ir kitą neigiamą atspalvį turintį atitikmenį „boche" („bočė"). Prancūzai taip priešus pirmąkart praminė 1886 m. Šį žodį galima būtų versti „kvadratinė galva" arba „asilo galva", bet veikiausiai jis kilęs iš Marselio žargono ir reiškia „bjaurybę" arba „bestiją". Tais laikais prancūzai menkino vokiečius, laikė juos grubiais ir neišprususiais. Yra ir kita versija, tiesa, nepagrįsta istoriškai, anot kurios, 1870 m. keli prūsų kareiviai įžengė į vieną elzasiečių kaimelį plyšaudami „Wir sind alle Burschen!" („Mes visi esame broliai!"). Vėliau šis šūkis sutrumpėjo iki *alleburschen*, paskui *alboche* ir galop liko *boche*.

nybą atsakingu buvo paskirtas ryžtingasis generolas Galjeni. Jis buvo „sugrąžintas į darbą“, nes balandį jau buvo išleista į atsargą. Buvo nuspręsta, kad jis labiausiai tinka vadovauti pasipriešinimui. Galjeni sutiko, galbūt norėdamas pergalę – kuria tik jis vienas tikėjo – dedikuoti savo velionei žmonai, mirusiai tą pačią dieną, kai buvo paskelbtas karas.

Nepamiršęs, kaip vokiečiai 1870 m. keturis mėnesius laikė užgulę Prancūzijos sostinę, Galjeni liepė užtverti visus kelius į miestą – net kanalizacijos vamzdžius – ir įsakė kaupti maisto bei ginklų atsargas. Kad žmonės nepritrūktų šviežios mėsos ir pieno, Paryžiaus parkus užleido ganytis karvėms.

Paryžiuje grėsė įsiplieksti nelygios kautynės, nes miestą atakuoti ruošėsi 250 000 vokiečių, o jį ginti turėjo 150 000 prancūzų. Mažai kas tikėjosi, kad užpuolikus sulaikys morališkai palaužti kareiviai. Berlyne jau buvo nukaltas medalis Prancūzijos sostinės užėmimui atminti, o kaizeris – išsirinkęs uniformą, kuria pasipuošęs pergalingai žygiuos Eliziejaus laukais.

Tačiau kaip tik tada įvyksta pirmasis stebuklas, padėsiantis išgelbėti Šviesos miestą.

Sunki padėtis, kurioje atsidūrė Prūsijos rytuose vokiečiai, stumiami rusų, priverčia fon Moltkę iš Paryžiaus atšaukti penkis kariuomenės korpusus ir prijungti juos prie Rytų fronto. Šis neišmintingas žingsnis, nulemtas pernelyg didelio pasitikėjimo savo jėgomis, taps pirmuoju virtinėje klaidų, kurios kaizerio kareiviams sukliudys užimti priešo sostinę ir paskelbti Prancūzijos žlugimą.

Pagal Šlifeno planą Vokietijos kariuomenė, perėjusi Žemutinę Normandiją, turėjo apsupti Paryžių iš šiaurės ir užpulti iš vakarų, per miesto „galinius vartus“. Tokiu būdu vokiečiai išvengtų rytuose – labiausiai atakų tikėtinoje pusėje – sutelktos prancūzų kariuo-

Generolas Žofrė (centre) atrodė draugiškas geruolis, tačiau mūšyje prie Marnos upės išlaikė rimtį ir tvirtybę.

menės ir iš Belgijos sugrįžusių britų pajėgų, kurios bandė padėti atsilaikyti nuo užpuolikų.

Taigi rugpjūčio 30 d. vokiečiai pamato turį progą smogti paskutinį smūgį kitiems klebantiems Antantės būriams. Užuot apsupę Paryžių, jie užklups ir sutriuškins išsekusius priešininkus, po to vis vien galės užimti miestą; be to, neleis priešininkams vėl sutelkti jėgų ir sukelti naujo pavojaus po miesto užėmimo. Generolui fon Kliukui (von Kluck) nusišypsojo puiki galimybė tapti akinančios pergalės didvyriu – tokios pergalės, kokios aukso raidėmis įrašomos į istorijos knygas. Pagunda sutraiškyti Prancūziją pasirodė pernelyg stipri. Tą pačią dieną generolas išsiunčia žinutę į generalinį štabą pranešdamas, kad keičia Šlifeno planą ir ketina pulti priešo sąjungininkus. Tuo metu kaizeris Liuksemburge lanko karinę vadovybę ir gerai neapsvarsto fon Kliuko sprendimo. Ilgai negalvojęs „uždega žalią šviesą“ manevrui į pietus prieš atakuojant

Vokiečių generolas Aleksandras fon Kliukas apsiriko nusprendęs pamėginti įsiveržti į Paryžių iš rytų. Sukėlęs pavojų savo flangui, padėjo sąjungininkams pasiekti triumfą Marnos mūšyje.

Paryžių – tai bus antroji grubi vokiečių vyresnybės klaida po pirmosios, kai buvo išsiųsti penki vokiečių korpusai į Rytų frontą.

Taigi, vokiečiai keičia atakos kryptį – prieš tai planavo taranuoti Paryžių iš šiaurės – ir ima burtis prieš sostinės rytuose išsidėsčiusias priešininkų pajėgas, rizikingai į pavojų statydami savo dešinįjį flangą. Generolas Galjeni, sužinojęs apie netikėtą teutonų manevrą iš vieno iš devynių turimų žvalgybinių lėktuvų, pareiškia: „Tai per daug gerai, kad būtų tiesa.“ Liko tik išsiaiškinti, iki kur išsiplės vokiečių sparnas prieš pasukdamas link Paryžiaus, ir pasiruošti priešų atakai.

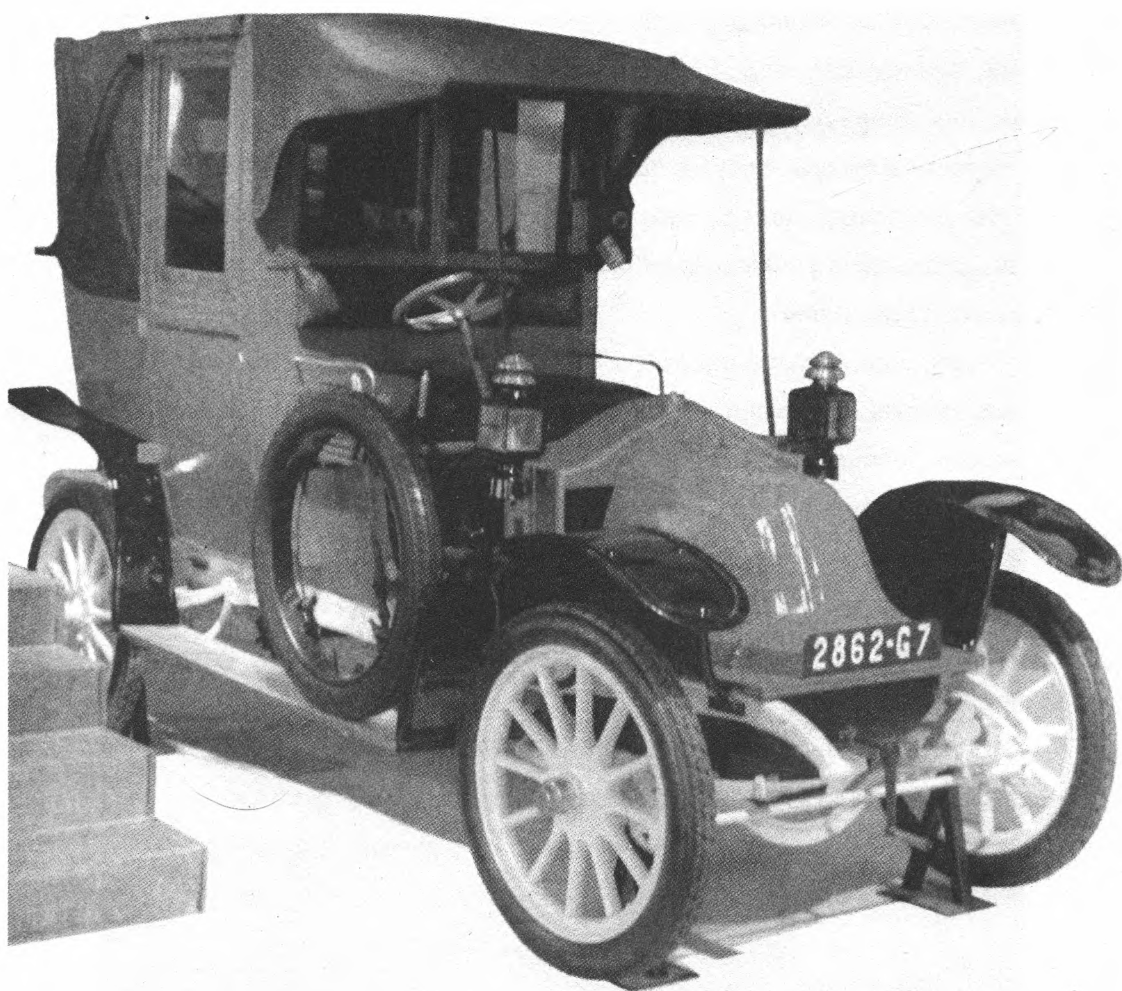
Trečiuoju stebuklu galime pavadinti įvykį, per kurį fon Kliuko sumanymas nueis velniop. Rugsėjo 1 d. vienas Vokietijos kariuomenės ryšininkas važiuodamas automobiliu, supainioja kelius ir kaktomuša susiduria su prancūzų patruliu. Mėgindamas išvengti šūvių, vokietis trenkiasi į medį. Iškratę jo automobilį, prancūzai randa odinę piniginę, o joje – žemėlapį, kuriame raudonu pieštuku nubrėžtas fon Kliuko kariuomenės maršrutas su smulkiais paaiškinimais, net nurodytas kareivių skaičius.

Prancūzai sužino, iš kur vokiečiai ruošiasi palaužti Paryžiaus gynybą – fon Kliukas buvo sutelkęs dėmesį į pastatą tarp prancūzų ir britų būrių. Taigi, Žofrė ramiausiai galės pasiruošti smogti vokiečiams tiesiai į jų puolimo stuburą.

VOKIEČIAI PRALAIMI

Rugsėjo 5 d. šiaurėje prie Marnos upės prasideda pirmosios prancūzų atakos prieš vokiečius.

Prancūzų kareiviai lyg vilkų gauja, pasiruošusi negailestingai suleisti dantis į auką, užpuola silpniausią nepridengtą vietą.

Tokiais taksi automobiliais „Renault“
Marnos mūšyje į pirmąsias fronto linijas buvo vežami kareiviai.
Dabar juos galima pamatyti Invalidų rūmuose.

Per nuožmų antpuolį savo gyvybę paaukos leitenantas prancūzas Šarlis De la Kornijeri (Charles De la Cornilliere). Jo batalionas rugsėjo 5 d. prisijungia prie atakos, kurią tuo metu vykdo penki tūkstančiai marokiečių. Vokiečiai atkakliai ginasi, todėl prancūzų gretos smarkiai praretėja. Kai prancūzų kariai puola slėptis nuo vokiečių kulkosvaidžių ugnies, De la Kornijeri stovėdamas komanduoja savo vyrams. Staiga jį parbloškia šūvių pliūpsnis. Aplink pasigirsta šūksniai: „Leitenantas žuvo! Leitenantas žuvo!“ Po kelių sekundžių vienas sunkiai sužeistas, bet sukaupęs visą ištvermę kareivis iš paskutiniųjų pasiekia slėptuvę ir sušunka: „Taip, leitenantas nušautas, bet nepasiduokit, vaikinai!“ De la Kornijeri po valandėlės miršta, tačiau padrąsintiems šių žodžių kareiviams pavyksta priversti vokiečius trauktis, nors ataka brangiai kainavo.

Kitą dieną po žiauraus prancūzų antpuolio fon Kliuko pajėgos toliau vykdo savo iš anksto numatytą planą ir išsirikiuoja plačiu puslankiu, kad užpultų prancūzų užtvarą. Per šį manevrą jų gretose susiformuoja beveik penkiasdešimties kilometrų tarpas, kuriuo pasinaudoję prancūzai ir anglai į frontą meta dvidešimt tūkstančių kareivių.

Prancūzijos sostinę apėmusi baimė ir nerimas greitai išsisklaido. Nutyla kalbos apie atsitraukimą į pietus, paryžiečiai nusprendžia prisijungti prie aršios gynybos ties Marnos krantu. Galjeni sukelia ant kojų visus miestiečius. Civiliai žmonės savanoriškai atidavė – nors labiau tiktų tai pavadinti konfiskavimu – 600 „Renault“ taksi automobilių. Rugsėjo 6 d., turint omeny sutrikusį geležinkelio eismą ir sunkvežimių trūkumą, atrodė neįmanoma išsiųsti į frontą pastiprinimo. Bet generolas išrėžia savo sąjungininkams: „Važiuokit taksi!“ Juokais nuskambėję žodžiai virsta įsakymu. Dešimtą valandą vakaro Paryžiuje prasideda taksi transporto medžioklė; žandarai

gatvėse stabdo automobilius, išlaipina keleivius ir liepia vairuotojams važiuoti į Invalidų aikštę, virtusią susirinkimo vieta.

Naktį link Marnos išvyksta pirmieji automobiliai. Trečią valandą nakties pajuda antras iš 250 automobilių suformuotas konvojus. Rytojaus dieną automobiliai nepaliaudami zuja pirmyn ir atgal.

Šis vaizdas guodė ir įkvėpė paryžiečiams pasitikėjimo, kurį gerokai buvo numalšinę dar visai neseni jų kariuomenės pralaimėjimai. Tiksliai nežinoma, kiek tokiu neįprastu būdu buvo nugabenta kovotojų į Marną, bet civilius žmones tai smarkiai paveikė psichologiškai – lemiamą Prancūzijai akimirką jie suvienijo savo jėgas su kariuomene.

Tuo metu į Liuksemburge įsikūrusį generalinį štabą, kuriam vadovauja generolas fon Moltkė, plūsta gėdingos naujienos. Pralaužta vokiečių linija, jei priešai ją galutinai perkirs į dvi dalis, gali kilti didžiulių nesėkmių, todėl aiškėja, kad būtų protingiausia nuo Marnos pasitraukti į šiaurę link Enos upės. Tačiau generolas fon Moltkė niekaip neapsisprendžia ir dvejoja, ar fon Kliukui liepti trauktis, ar dar kurį laiką mėginti atlaikyti puolimą ir tikėtis, kad jo patikėtiniui pavyks stabilizuoti padėtį prie Marnos.

Tampa aišku, kad kariuomenės vadas dėl savo neryžtingumo gali antrąkart lemtingai suklysti. Fon Moltkė nusprendžia pasiųsti slaptą agentą, kuris jam tiesiogiai raportuotų, kas vyksta fronte. Rugsėjo 9 d. atvykęs į Marną agentas nevykdo generolo nurodymų, bet pažeisdamas savo įgaliojimus primygtinai ragina fon Kliuką trauktis. Tą pačią dieną fon Kliukas įsako trauktis link Enos, nors pats tiki, kad per prancūzų gynybą vis dėlto įmanoma prasiskinti kelią. Gali būti, kad jis buvo teisus, nes tuo metu priešininkai ėmė rodyti pirmuosius nuovargio ženklus; apie tai galima spręsti iš to, kad prancūzai nepersekiojo vokiečių. Pastarieji traukdamiesi

keršijo: aptikę rūsius, kur prancūzai laikė šampaną, sudaužė šimtus tūkstančių gėrimo butelių.

Vėliau fon Kliukas prisipažins buvęs nustebintas tokios prancūzų kariuomenės gynybos: „Nesitikėjome, kad dešimt dienų gatvėse nakvoję ir iškamuoti nuovargio žmonės turės jėgų stverti ginklus ir šitaip gintis.“ Tačiau dėl nesėkmių buvo kalti ne ištvermingieji priešininkai, o jo paties bei kitų klaidos, dėl kurių vokiečiai buvo priversti trauktis atgal tuo pačiu keliu, kuriuo neseniai triumfuodami atžygiavo iki Prancūzijos sostinės. Labiausiai jie suklydo nesilaikydami Šlifeno plano, o kitokių planų pasiruošę neturėjo. Kalbama, kad Šlifeno plano autoriaus paskutiniai žodžiai prieš mirtį buvo: „Saugokit dešinį flangą...“

Nežinia, ar iš tiesų fon Šlifenas ištarė tokius žodžius, kaip nežinia, ar tikrai įvyko telefoninis pokalbis tarp fon Moltkės ir kaizerio tada, kai jie susitarė trauktis nuo Marnos. Sklandė gandai, kad vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas pareiškė Vokietijos imperatoriui: „Jūsų didenybe, mes pralaimėjome karą.“ Abejotina, ar fon Moltkė galėjo taip lengvai prisipažinti pralaimėjęs, tačiau aišku, kad vokiečiai prarado galimybę nugalėti greitai ir neginčijamai. Paryžiaus paėmimas turėjo reikšti karo pabaigą. Tačiau jei laikysimės nuomonės, jog Antrojo pasaulinio karo priežastys slypėjo 1914-ųjų konflikte, kas žino, ar jis būtų įvykęs, jei pirmasis karas būtų baigęsis pagal vokiečių scenarijų.

Paryžiaus prieigose sutriuškinta Vokietija neteko vienintelės galimybės išplėšti pergalę. Jos priešai buvo labai stiprūs, ir stoti su jais į ilgą, alinantį karą, reiškė iš anksto nulemtą savižudybę. Tačiau prireikė daug laiko, kol vokiečiai tą suvokė.

Nuvijus vokiečius nuo Marnos prasidėjo mūšių virtinė, praminta „lenktynėmis iki jūros“. Buvo stengiamasi apsupti kurį nors priešo

flangą – to siekė abi kariaujančios pusės. Vienų žingsnį lydėjo kitų panašus veiksmas, taigi, abi kariuomenės leidosi į žiaurias lenktynes, kol pasiekė pajūrį.

Į „susimovusio“ fon Moltkės vietą Vokietijos kariuomenės generalinis štabas paskyrė fon Falkenhainą (von Falkenhayn) ir liepė jam per šešis mėnesius užbaigti karą Vakaruose. Lapkritį fon Kliukas vėl mėgino prasiveržti iki Paryžiaus, tikėdamasis pralaužti šimto kilometrų frontą priešininkų linijoje tarp Belgijos sienos ir Enos upės, kur įvyko pirmasis Ipro mūšis. Sužvėrėjusius teutonus atrėmė britų ir belgų kareiviai. Lapkričio pabaigoje vokiečiams tapo akivaizdu, kad į priekį jie neprasiverš, todėl nutraukė puolimus.

Nuo Alpių iki Šiaurės jūros nusidriekė ilga tranšėjų linija. Sąjungininkai spėjo užbėgti vokiečiams už akių ir užsiimti Lamanšo sąsiaurį, jie užsitikrino sklandų maisto atsargų ir karinės įrangos tiekimą. Daugiau nei trejus metus fronto linija beveik nesikeitė, tik kai kur įvyko nukrypimų į vieną ar kitą pusę, bet ne daugiau nei penkiolikos kilometrų atstumu. Prasidėjo vadinamasis „apkasų karas“.

„RUSŲ VOLAS“

Kol Europos dėmesys buvo nukreiptas į įvykius Belgijoje ir Prancūzijoje, karas prasidėjo Rytuose. Rugpjūčio 2 d. Rusijos kariuomenė pradėjo savo veiksmus. Pasaulio spauda netruko pritaikyti milžiniškai caro kariuomenės jėgai vaizdingą palyginimą „volas“.

Galima teigti, kad Rusija turėjo neišsenkančią daugybę kareivių, pasiruošusių dėl caro aukoti savo gyvybes. Jų užsidegimas buvo beribis, bet turima ginkluotė pasenusi ir menka. Rusai ne-

Serbų artilerijos postas. Austrai manė, kad Serbijos užėmimas bus lyg lengvas pasivaikščiojimas, tačiau susidūrė su kur kas didesniais sunkumais nei tikėjosi.

turėjo artilerijos, per mažai šautuvų; daugelis kareivių buvo ginkluoti tik peiliais ar vėzdais. Šiai kariuomenei, labiau panėšėjusiai į viduramžių nei į XX amžiaus, vadovavo caro dėdė, despotiškas ir gudrus didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius.

Austrijos-Vengrijos kaip ir Rusijos kariuomenė taip pat negalėjo pasigirti modernia karine technika. Rugpjūčio 12 d. Austrija-Vengrija užpuolė Serbiją, kuri savo mažai valstybei ginti buvo subūrusi 300 000 vyrų. Austrai atakavo apgailėtinai, todėl serbai drąsiai surengė kontrataką ir net užėmė kelias pietines Imperijos sritis. Rugpjūčio 20 d. rusai pateisino savo „pravardę“ ir sutriuškinę austrų-vengrų priešakines linijas įsiveržė į Lenkijos Galiciją.

„Rusų“ volas per Baltijos šalis grėsmingai riedėjo link Vokietijos. Bet kareivių skaičiumi gerokai mažesnė kaizerio kariuomenė

Hindenburgo ir Ludendorfo tandemas pasirodė esąs neįveikiamas karinis duetas. Jo pirmosiomis aukomis tapo rusai.

Įsitaisę tvirtuose apkasuose prie Mozūrijos ežerų vokiečių kareiviai ramiai laukia rusų atakos.

rusus pralenkė sumanumu ir ginkluote. Rusija savo armiją paskirstė į dvi dalis: viena dalis, vadovaujama generolo Pavelo Renenkampfo* (Pavel Rennenkampf) brovėsi į vakarus iš rytų per Prūsiją, o kitą iš pietryčių vedė generolas Aleksandras Samsonovas.

Vokiečių tandemas, kurį sudarė maršalas Hindenburgas (Hindenburg) ir generolas Ludendorfas (Ludendorff) turėjo susiremti su rusų kariuomenės „žnyplėmis" – taip išsidėstė užpuolikai iš rytų.

Vokiečiai gynybos žaidimą sužaidė genialiai: pirmiausia sustabdė Renenkampfo kariuomenę, kuri greitai nusilpo dėl nepakanka-

* Pavelas Renenkamfas, nors pagal kilmę buvo vokietis, tarnavo caro kariuomenei. Vokietijos kariuomenės I korpusui vadovavo generolas prancūziška pavarde Fransua (François). Britanijos ekspedicinėms pajėgoms vadovavo generolas Frenčas („french" Šekspyro žodyne reiškė „prancūzas"). 1917 m. Italijos kariuomenė taip pat turėjo įdomų pavyzdį. Kaporeto mūšyje dalyvavo artilerijos papulkininkis, kurio pavardė puikiai atitiko jos savininko pareigas: Alfredas Kanonierius (Alfred Cannoniere) (!) („cannoniere" itališkai – artileristas, kanonierius, kulkosvaidininkas).

mo pasiruošimo ir dėl „išdegintos žemės“ strategijos, kurią gindamiesi vykdė vokiečiai, o paskui tuos pačius savo dalinius puikiuoju vokiškuoju geležinkeliu perkėlė į pietus ir rugpjūčio 29 d. Tanenbergo mūšyje sustabdė Samsonovą.

Vykdydami operacijas rusai tarpusavyje susisiekdavo radijo bangomis nenaudodami jokių kodų, todėl vokiečiai smulkiai žinojo apie priešų ketinimus. Buvo pasklidę gandų, kad per Tanenbergo mūšį rusų kariuomenė nuskendo pelkėse; šią sceną tuo metu labai pamėgo vaizduoti iliustruotojai. Iš tiesų nieko panašaus neįvyko. Kaip aiškino Ludendorfas, „pranešimai, kuriose teigiama, kad rusai buvo įstumti į klampynę, yra prasimanymas, nes tose vietose niekur nebuvo matyti jokių pelkių“.

Stipriausias Rusijos kariuomenės flangas, kuriam vadovavo Renenkamfas, tikriausiai susiginčijo su kitu generolu – abu rusų generolai tarpusavyje nesutarė, to tikrai nebuvo galima pasakyti apie vokiečių karinius vadovus – ir nepuolė gelbėti savo tėvynainių.

Kaizerio kariuomenė, įsidrąsinusi po pergalės Tanenbergo mūšyje, prie Mozūrijos ežerų surengė ataką prieš Renenkamfo būrius ir rugsėjo 10 d. privertė Renenkamfą bėgti palikus likimo valiai 150 000 kareivių ir 150 patrankų. „Rusų volas“ buvo žaibiškai ir sėkmingai sustabdytas.

Tačiau rugsėjo 3 d. caro kariuomenė buvo atnaujinusi atakas Austrijos-Vengrijos imperijoje ir nužygiavo iki Karpatų kalnų. Šiaurėje rusams taip pat pavyko pralaužti vokiečių linijas ir priversti juos trauktis. Nikolajaus Nikolajevičiaus vedama Rusijos armija dabar atsidūrė už 250 km nuo Berlyno ir kėlė grėsmę Budapeštui, tačiau tuo metu paaiškėjo, kad rusai nebuvo pasiruošę

didžiuliams antpuoliams. Įspūdingai prasiveržę į priekį jie sustojo dėl tiekimo sistemos trūkumų – neįstengė į frontą atsigabenti amunicijos ir ginklų.

Rusija savo tikslo nepasiekė, bet netiesiogiai padėjo sulaikyti vokiečius vakarų sąjungininkams. Hindenburgui ir Ludendorfui reikėjo saugoti rytines linijas, todėl jie į rytus išsiuntė kelias Paryžiui paimti skirtas divizijas. Jei fon Kliukas nebūtų išsiuntęs kareivių, Marnos mūšis galėjo baigtis kitaip.

Austrijai ir Serbijai, tarp kurių įsižiebė karą sukėlęs konfliktas, gausus įvykių buvo gruodžio mėnuo. Atgavusi jėgas Imperija iš Austrijos teritorijos išstūmė serbus ir pasinaudojusi proga užėmė Belgradą. Pergalių euforijos apimti austrai ėmė rengti atakas Balkanų šalies viduje, tačiau vietos serbų būriai priešams atsilygino – kalnuotoje zonoje juos sutriuškino pasiųsdami myriop daugiau nei 100 000 austrų kareivių ir atsikovojo Belgradą. Metams baigiantis kariaujančios pusės grįžo į tas pačias pozicijas, iš kurių pradėjo karą.

Austrams nepavyko išsaugoti užgrobtos serbų sostinės. Priešų sostinių nepavyko užimti nei vokiečiams, nei prancūzams. Vasarą regzti planai žlugo, o pirmųjų karo akimirkų euforija baigė išblėsti.

Šis karas buvo visai nepanašus į ankstesniuosius; kareiviai tūnojo apkasuose nesuprasdami dėl ko ir nebepuoselėdami vilčių apie žadėtą greitą pergalę. Tačiau didžiausios baisybės jų dar laukė – kareiviai nebuvo atvertę nė pirmojo siaubo katalogo puslapio...

3 SKYRIUS

1915 M. SILPNŲ VIETŲ BEIEŠKANT

Baigiantis 1914 m. Vakarų fronte padėtis stabilizavosi. Tačiau tai anaiptol nedžiugino nei kariaujančių didžiųjų valstybių, nei karo laukuose pasklidusių kareivių. Rugpjūtį į karą išėję vyrai tikėjosi po kelių savaičių pergalingai žygiuoti priešų sostinėse ir iki Kalėdų grįžti namo, dabar jie suprato, kad taip tikrai nebus.

Visos kariuomenės atsidūrė tokioje situacijoje, kokios niekas nebuvo numatęs. Milijonų kareivių apgultas frontas tęsėsi 560 kilometrų. Dėl nusidriekusių ilgų, tvirtų gynybinių apkasų buvo neįmanoma vykdyti jokių apsupčių; tiesioginės atakos žlugdavo ties nepramušamomis vielinėmis tvoromis, kurios saugojo nuo kulkosvaidžių ugnies.

Iš jūros išjudinti susidariusio mirties taško taip pat nebuvo įmanoma, nes Vokietija karo laivus buvo sutelkusi į savo uostus ir juos akylai saugojo nuo neprašytų įsibrovėlių, kartu išvengdama kovų su britų kariniu laivynu, kuris vandenynuose išlaikė absoliučią valdžią.

Tačiau labiausiai dėl to, kad karą greitai užbaigti tapo sunkiai tikėtina, kentėjo priversti lindėti apkasuose kareiviai. Atėjus žiemai kareivių gyvenimo sąlygos tapo nežmoniškos. Iš pradžių apkasus

atstojo iškasti grioviai, kuriuose nebuvo jokio drenažo, todėl visuomet telkšojo balos, o dar pridėkime šaltį ir sniegą. Nuo kritulių kareiviai saugojosi milinėmis ar tarp lentų ištemptais brezentiniais tentais. Privilegijuotieji glaudėsi žemėje išraustuose redutuose*, kur taip pat nebuvo nė minimalių higienos sąlygų, bet kariai bent jau buvo apsaugoti nuo mirtinų bombardavimų.

Kareiviai sunerimo ir ėmė reikšti nepasitenkinimą supratę, kad apkasuose teks žiemoti. Jie troško vieno – greičiau sugrįžti namo pas artimuosius. Abi fronto puses buvo apėmusios tokios pačios nuotaikos. Kalėdos artėjo.

KALĖDŲ TRAGEDIJA

Tokių Kūčių kaip 1914 m. karo istorijoje dar nebuvo. Laikui bėgant jos virto legenda, patvirtinančia, kad karas gali išryškinti ir gerąsias žmogaus savybes.

Tų Kalėdų išvakarėse, laikydamiesi savo šalies tradicijų, vokiečiai visame fronte užtraukė dainas ir ant apkasų pertvarų iškėlė lemputėmis papuoštas eglutes. Žodiniu kaizerio įsakymu kareiviams buvo išsiųsta tūkstančiai eglučių, kad šie galėtų švęsti Kalėdas, taip pat išdalyti papildomi duonos, dešrelių ir alkoholinių gėrimų daviniai. Prancūzų ir britų kareiviai netikėjo tuo, ką mato: priešų linijoje žiburiavo kalėdinės eglutės! Medelių buvo tiek, kad kai kur jie buvo sustatyti net kas penkis metrus.

Poetiškas reginys sukūrė nežemišką atmosferą. Tą vakarą kareiviai atsidūrė visų dėmesio centre; išvien giedojo vokiškas psalmes ir net drįso prašyti viršininkų įvairių malonių.

---

* Nedidelis uždaras lauko gynybinis objektas, dažniausiai įrengiamas apkasų, gynybinių linijų kampuose (suformuotas iš žemės ar kt.) – *vert. past.*

1914 m. per Kalėdas Vakarų fronte stojo neįprasta taika. Šis vokiškas atvirukas atspindi tuometinę kalėdinę dvasią, tarp priešininkų pažadinusią broliškus jausmus.

Kai pradėjo aušti, kai kurie vokiečių kareiviai iškėlė baltas vėliavas, beginkliai išėjo iš apkasų ir neryžtingai išžingsniavo į niekieno žemę. Iš pradžių priešininkai įtariai juos stebėjo, bet greitai įsitikino, kad vokiečiai neturi jokių piktų kėslų. Vyrai, dar vakar žudę vieni kitus, dabar būriavosi pusiaukelėje nuo savo slėptuvių, mainėsi tabaku, alkoholiu ir šokoladu, rodė vieni kitiems žmonų, vaikų nuotraukas ir dalijosi prisiminimais.

Priešai tą dieną virto broliais. Vienintelę Kalėdų dieną kareiviai galėjo surinkti mūšiuose žuvusių bendražygių palaikus ir juos palaidoti. Kai kur net surengė simbolines religines apeigas. O kai kur – futbolo varžybas.

Vaizdingai apie tas Kalėdas 2001 m. papasakojo Bertis Felstedas (Bertie Felstead). Buvęs karys ėjo 107-uosius metus ir buvo seniausias Didžiosios Britanijos gyventojas. Felstedas prisiminė, kad vakarėjant Kūčių dienai iš priešų stovyklos, esančios maždaug už šimto metrų, pasigirdo Kalėdų giesmės akordai, simbolizuojantys taiką ir ramybę, tačiau tą vakarą tarp priešų neužsimezgė jokių kontaktų.

Kitą rytą situacija pasikeitė: vokiečiai išlindo iš savo apkasų ir patraukė link anglų linijos. Felstedas su savo bendražygiais pasielgė taip pat – išėjo į atvirą lauką draugiškai apkabinti priešų. Susitikę vyrai apsimainė cigaretėmis, žinodami, kad taika truks labai trumpai.

„Puikiai žinojome, kad tai išimtis. Sveikinome priešus šventės proga, o kitą rytą puolėme vieni kitų žudyti!“

Tuo metu kažkuriam iš kareivių šovė į galvą neįtikėtina mintis pasiūlyti priešingoms stovykloms pažaisti futbolą: „Kareiviai sukurpė daiktą, panašų į kamuolį, – tęsė Felstedas, – ir pradėjome žaisti. Tiesą pasakius, žaidimą vargiai ar buvo galima pavadinti

futbolu, nes kiekvienoje komandoje buvo mažiausiai po penkiasdešimt vyrų, ir niekas neskaičiavo įvarčių..."

Tačiau po pusvalandžio nuskardėjo komendanto balsas: „Čia atsibastėme kovoti su fricais, o ne su jais draugauti!" Artilerijos papliūpa išsklaidė miražą. Grįžo kraupi tikrovė.

Per visą Kalėdų dieną visame fronte beveik neaidėjo šūviai. Tik užsieniečių legionas Elzase nepaisė laikinos taikos ir surengė prieš vokiečius ataką.

Žinios apie netikėtą priešų bičiulystę pasiekė generalinius štabus. Kariuomenių vadai išsižiojo iš nuostabos. Jie įsakė savo pareigūnams tuojau pat paruošti išsamias ataskaitas apie tai, kas vyksta. Liepė pasirūpinti, kad situacija nepasikartotų, ir nubausti visus kareivius, kurie priešams rodė draugiškumą. Abiejose fronto pusėse mažiausiai nusiteikę pradėti kovą būriai buvo išardyti ir išskirstyti į kitus sektorius. Be gailesčio buvo sušaudyta daug prancūzų, o vokiečiai mažiausiai naudingus savo kareivius išvijo į Rytų frontą.

Laiškai, kuriuose kareiviai savo šeimoms smulkiai aprašė neįtikėtinas Kalėdas fronte, buvo sunaikinti. Prancūzai išleido specialų įsaką konfiskuoti visas nuotraukas, kuriose laikinos taikos metu buvo užfiksuoti priešų stovyklų kariai, draugiškai pozuojantys prieš fotoaparato objektyvą. Vienos nuotraukos cenzūra nesurado, ji buvo per visą puslapį išspausdinta Londono dienraštyje *Daily Mirror*. Tačiau su ja susiję aprašymai valdžios paliepimu greitai išgaravo iš spaudos puslapių.

Po truputį gyvenimas fronte įgavo ankstesnį ritmą, ir kalėdinė taika virto maloniu prisiminimu, išblukusiu žiaurių karo realijų fone. Nors karinės instancijos pasistengė, kad tokie draugiškumo proveržiai nepasikartotų, vienadienė taika padėjo priešingų barjerų kareiviams suprasti, jog juos siejo tos pačios baimės, ir jie nebuvo

tokie skirtingi kaip tie, kurie juos įstūmė į šį nežmonišką karą bei buvo privertę juo patikėti*.

Tačiau jausmų, gimusių kalėdinės taikos metu, vėlesnės bausmės visiškai nepražudė. Karas tęsėsi, daugelyje Vakarų fronto vietų jis virto monotoniška rutina; lėtai slenkančios dienos priešininkų kareivius pavertė bendro likimo draugais, kurie buvo priversti kęsti tą patį šaltį bei karštį, mirko lietuje ir molyje, jautė alkį, kovojo su utėlėmis ir gynėsi nuo žiurkių.

Pasibaigus karui vienas vokiečių kareivis pasakojo, kaip kartą, ruošiant apkase maistą, prancūzų žvalgas, iš tolo sekęs priešų stovyklą, šūktelėjo, ar galįs užkąsti kartu. Vokiečiai pamanė, kad jis juokauja, ir atsiliepė: „Prašom prie stalo!" Jie net aiktelėjo iš nuostabos išvydę, kad prancūzas prislinko prie jų, prisėdo šalia ir ištiesė savo dubenėlį, kad įkrėstų jam valgio. Nustebęs virėjas jį sušelpė; nuo to karto priešai ėmė broliškai dalytis pietumis. „Poilu"** kasdien punktualiai pietų prisistatydavo pas vokietį virėją, kol vienas vokiečių vadas neapsikentęs liepė nutraukti šią bičiulystę pareiškęs, kad jie tupi apkasuose ne tam, kad prancūzus maitintų, o tam, kad juos žudytų.

---

* 2005 m. lapkričio 21 d. mirė paskutinis karo veteranas, dalyvavęs Kalėdų taikoje, škotas Alfredas Andersonas (Alfred Anderson). Po karo Andersonas padarė karjerą ir tapo asmeniniu kapitono, kuris buvo karalienės Elžbietos II dėdė, padėjėju. 1998 m. buvo apdovanotas Prancūzijos Garbės legiono ordinu, taip simboliškai pagerbiant dalyvavusių garsiojoje taikoje kareivių atminimą.

** „Poilu" buvo vadinami prancūzų kareiviai. Šio žodžio kilmė nėra išaiškinta. Manoma, kad ši sąvoka atsirado kareivius pravardžiuojant „plaukuočiais" (isp. – peludos), mat šie iš fronto į ariergardą grįždavo nesiskutę ir nesikirpę, užsiauginę ūsus ir barzdas. Taip pat galima labiau tradicinė versija, kad ilgaplaukiai ir barzdočiai buvo laikomi drąsuoliais ir stipruoliais – tokiais, kokius juos vaizdavo dramaturgas prancūzas Moljeras. Tokiu atveju prancūzams prilipinta „poilu" pravardė reiškė jų narsą.

Netikėto solidarumo pavyzdžiu tapo ir britų kareiviai iš Lankašyro pulko. Kartą vokiečiai į anglų apkasą paleido akmenį su prie jo pririštu rašteliu, kuriame parašė: „Norime jus įspėti, kad šį vakarą, šeštą valandą, mes iššausime iš patrankos. Nenorime jūsų žudyti, bet viršininkas mus verčia šaudyti nors po vieną sviedinį per dieną. Prieš šešias jus įspėsime sušvilpdami, kad prisidengtumėte."

Kaip buvo pranešta raštelyje, šiek tiek prieš šeštą valandą vakaro iš vokiečių pusės kažkas sušvilpė. Anglai gavo laiko pasislėpti. Lygiai šeštą valandą į jų apkasus nukrito sviedinys, bet nesužeidė nė vieno kareivio.

Be abejo, abiejų kariaujančių pusių vadai pasistengė, kad tokie veiksmai kaip ir Kalėdinė taika nevirstų vien maloniais anekdotais...

„KARAS BUS ILGAS"

Naujiems metams išaušus buvo akivaizdu, kad prasidėjo naujo tipo karas. Apsiausties manevrų laikotarpis jau buvo praėjęs; 1915 m. pasaulis pasitiko nujausdamas, kad taika dar toli. Europoje aidėjo karti frazė: „Karas bus ilgas."

Antantė stebėjo, kaip vokiečiai stiprino savo gynybines linijas. Vokietijos pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į rytus, o vakaruose ji laikėsi konservatyvios strategijos, kad išsaugotų savo pozicijas Belgijoje ir Prancūzijoje. Buvo laukiama, kada galų gale rusai išsikvėps, tuomet visos pajėgos būtų permestos į vakarus. Taigi, vokiečiai gerino apkasų sistemą, raitė spygliuotos vielos tvoras, o kai kuriuos taškus tvirtino betonu; tūnodami už naujų gynybinių aptvarų, laukė iniciatyvos iš sąjungininkų.

Prancūzai jos ėmėsi metų pradžioje. Matydami, jog vokiečių frontas išsidėstęs pusmėnulio forma, tikėjosi, kad jei pavyks „aptrupinti" jo šonus, paskui įstengs puslankiu suduoti lemiamą smūgį, po kurio ilgasis frontas subyrės. Taigi, sausį prancūzų kariuomenė įnirtingai atakavo pietinį vokiečių sparną Šampanės regione, puolimas buvo pakartotas vasarį ir kovą. Bet pėstininkai atsimušė į spygliuotas tvoras ir su visa ginkluote smego į molį. Įveikusiuosius šias kliūtis kirto vokiečių kulkosvaidžiai. Marnos mūšio nugalėtojas generolas Žofrė buvo priverstas sustabdyti puolimą.

1915 m. gegužę ir birželį prancūzai ir britai Artua provincijoje pabandė dar kartą pralaužti šiaurinį fronto flangą, bet nieko nepešę ir praradę daugiau nei 100 000 karių pasitraukė. Pagal tokį patį scenarijų rugsėjo 25 d. įvykdyti dar keli įnirtingi žnyplių formos antpuoliai Šampanėje ir Artua.

Šampanėje vokiečiai panaudojo vieną mėgstamiausių savo triukų: užpulti sąjungininkų iš pradžių jie nuolankiai atsitraukė, o paskui atidengė antrąją, pastiprintą, savo liniją, prie kurios prancūzai priartėjo jau pavargę ir buvo sutriuškinti apsukriai iš anksto paruoštų vokiečių kulkosvaidžių. Artua sąjungininkus ištiko dar liūdnesnė baigtis, nes jie neturėjo sunkiosios artilerijos, kad prasiskintų kelią, todėl vokiečiai juos lengvai įveikė.

Tačiau vokiečiai taip pat neturėjo pakankamai priemonių, kad pralaužtų frontą. Nors laikėsi gynybinės strategijos, vis dėlto mėgino užimti tam tikras priešų teritorijas, kad galėtų įtvirtinti patogesnes pozicijas. Sausį sėkmingai įvykdė ataką Suasone, bet toliau žengti jie nepajėgė ir rugsėjį apleido užimtas pozicijas. Kaizerio kariuomenei taip pat nepasisekė užimti Reimso, prancūzams turinčio didžiulę simbolinę reikšmę.

Visi šie veiksmai rodė, kad karinės taktikos, kurios buvo rengiamos vis dar vadovaujantis XIX a. principais, gerokai atsiliko nuo technikos pažangos. Puolėjai visuomet pralaimėdavo, nes juos priešai suknežindavo naujovišku veiksmingu ginklu – kulkosvaidžiais. Vakarų frontas buvo nepajudinamas.

Beje, dar 1914 m. pabaigoje buvo apsvarstyti kiti būdai, kaip laimėti karą. Ištikimi savo tradicijoms britai nusprendė priešus žemyne atakuoti netiesiogiai. Tokia mintis kilo Vinstonui Čerčiliui (Winston Churchill), tuometiniam pirmajam admiraliteto lordui ir karinio jūrų laivyno ministrui. Tuo metu Karališkasis jūrų laivynas (Royal Navy) apsiribojo tik Vokietijos karinių jūrų pajėgų blokavimu, o tai atrodė per menkos misijos neabejotinai geriausiam pasaulyje kariniam laivynui. Čerčilis, atsižvelgdamas į laivyno vyresnybės prašymus, nusprendė, kad atėjo laikas imtis ryžtingų veiksmų ir surengti plataus masto kampaniją, kuri galėjo nulemti karo eigą.

1914 m. Kalėdų dieną Čerčilis, įrodinėdamas būtinybę išnaudoti naujus kelius, paklausė savo kabineto kolegų: „Nejau negalime sugalvoti nieko kito, kaip tik siųsti savo kareivius graužti spygliuotų tvorų Flandrijoje?“

Sausio 15 d. karo taryba sutiko su Čerčilio pasiūlymu. Karališkasis laivynas gaus progą pasirodyti.

FIASKO DARDANELUOSE

Čerčilio akys nukrypo į Turkiją – britų laivynui ši šalis buvo viliojanti auka ir gera proga pademonstruoti savo galią. Įsipainiojusi į karą tarp Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos imperijos Turkija – šalių kanceliarijose praminta „Europos ligoniu“ – buvo silpniausia karo dalyvė.

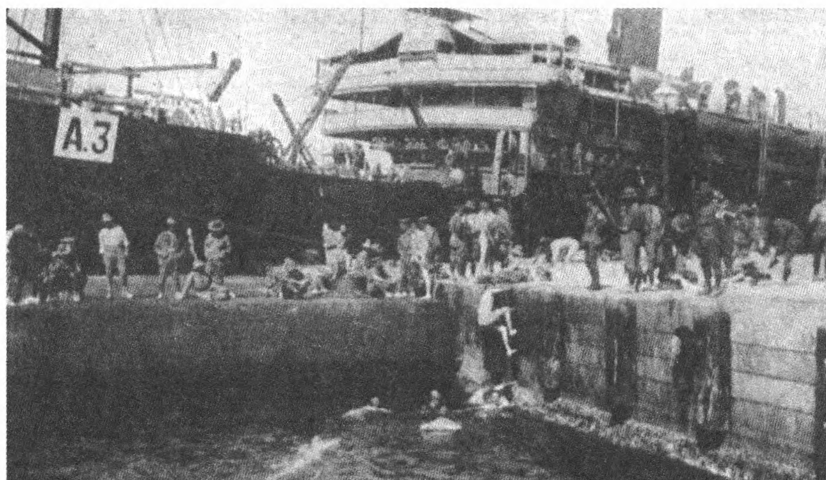
Britų planas buvo toks: anglų laivų eskadrilė greitai perplauks Dardanelų sąsiaurį ir atakuos Konstantinopolį*. 60 km ilgio sąsiauris jungia Egėjo jūrą su Marmuro jūra, kurios rytinėje pakrantėje įsikūrusi Turkijos sostinė. Toks drąsus žingsnis duotų daug naudos – atvertų jūrų kelius, kad būtų galima padėti Rusijai, o Balkanų šalis Britanija pajungtų savo naudai. Nusenusios imperijos ataka vyktų greitai, nereikalautų daug nuostolių, sutrikdytų Antantės priešų pusiausvyrą ir tokiu būdu pagreitintų karo pabaigą.

Osmanų imperija Britanijai nepasirodė pavojinga varžove. Paskutiniaisiais dešimtmečiais ji neteko daug teritorijų (Serbijos, Juodkalnijos, Rumunijos, Bulgarijos, Bosnijos, Libijos, Egipto ir Persijos), nyko akyse, ir nepanašu, kad ši tendencija galėtų pasikeisti. Tačiau anglai neatkreipė pakankamai dėmesio į Jaunųjų turkų judėjimą – nacionalistų grupę, kuri 1908 m. buvo perėmusi valdžią į savo rankas ir ketino išgelbėti savo šalį nuo atsilikimo.

Per karus Balkanuose Osmanų karinė galia gerokai nusilpo, tačiau mūšius ištvėrę kariai ir jų vadai įgijo daug patirties, kurios stokojo jų priešai – Antantės bloką sudariusios šalys. Vadovaujami generolo Oto Limano fon Sanderso (Otto Liman von Sanders) Vokietijos kariniai patarėjai 1914 m. pradėjo Turkijos kariuomenės modernizavimą ir pasistengė, kad Osmanų pajėgos įsisavintų vakarietiškus kariuomenės organizavimo principus, skyrė jai modernios karinės ginkluotės.

Vokiečių laivai *Goeben* ir *Breslau* apmulkino britus – sėkmingai perplaukė Viduržemio jūrą ir pasiekė Konstantinopolį, todėl spalio

* Dabartinis Stambulas. 330 m. Konstantinas Didysis miestą savo garbei pavadino Konstantinopoliu ir paskelbė jį Rytų Romos imperijos (plačiau žinomos kaip Bizantija) sostine. Oficialiai miestui Stambulo vardas suteiktas 1930 m. – *vert. past.*

Australijos kareivių būrys ramiai maudosi Egipto Aleksandrijos uoste prieš leisdamiesi į kelionę Galipolio kryptimi. Tikėjęsi egzotiškų nuotykių jie susidurs su žiauria karo realybe.

1 d. Turkija užtvėrė Dardanelų sąsiaurį tarptautiniams reisams, atkirto jūrų kelią Rusijai ir lapkričio 5 d. paskelbė karą Antantei.

Žinios apie Osmanų kariuomenės reformas pasiekė Čerčilio ausis, bet jis, jei ir buvo akimirkai sunerimęs, neturėjo dėl ko – dar pirmoji turkų karinė operacija, įvykdyta rusų teritorijoje, išsklaidė būgštavimus, kad jie būtų pavojingai sustiprėję. Kad turkų kariuomenėje vyrauja sumaištis, tapo akivaizdu per turkų ir rusų susirėmimą dėl Karso tvirtovės ir Batumio uosto Juodosios jūros pietryčiuose, kuriuos 1878 m. per paskutinę šių šalių kovą užgrobė Rusija. Nepaisydami vokiečių perspėjimų turkai gruodį užpuolė rusus. Šaltis ir sniego pūgos mirties dalgiu gerokai praretino turkų gretas – nepasiruošusi ir padrika turkų kariuomenė tinkamai pasirengusiems rusams nebuvo rimta varžovė.

Smarkiausias ginkluotas susirėmimas įvyko Sarikamio mūšyje, prasidėjusiame 1914 m. gruodžio 29 d. ir pasibaigusiame 1915 m.

1915 m. birželis, Galipolis, Helio kyšulys. Britų kareiviai šaudo iš patrankos. Turkijoje sąjungininkai susirėmė su stipriu priešu.

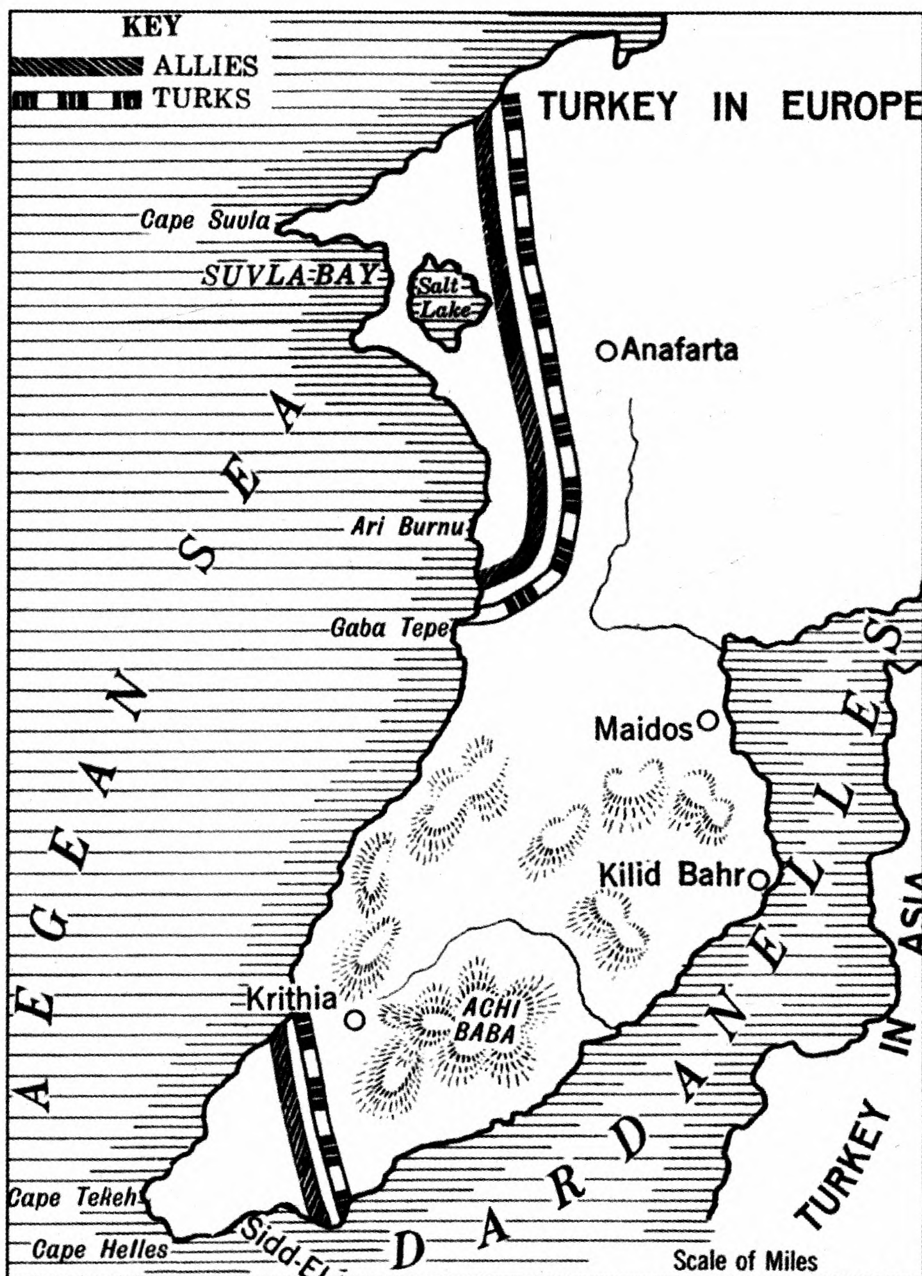
sausio 2 d., per kurį turkai buvo stulbinamai sutriuškinti. Tačiau blogiausia turkų laukė po mūšio – traukdamiesi jie pakriko, pavieniui mirė nuo šalčio, be to, juos nuolat persekiojo rusai. Suskaičiuota, kad iš daugiau nei 90 000 turkų kareivių, dalyvavusių mūšyje, namo grįžo vos 15 000. Sarikamio mūšį vėliau vienas į Turkiją išsiųstas Vokietijos karo pareigūnas apibūdino kaip „gėdingiausią mūšį visoje karinėje istorijoje dėl karštakošiškumo ir nepasiruošimo“.

Taigi, Turkija dėl savo nuolatinių pralaimėjimų tapo panaši į netikusią mokinę, todėl sąjungininkams negalėjo sukelti ypatingų problemų. Per Dardanelų operaciją buvo galima tikėtis pavojaus – nors ir tas neatrodė pernelyg didelis – tik iš tvirtovių, supusių sąsiaurį iš visų pusių, kurio plotis siauriausioje vietoje siekė vos pusantro kilometro. Čerčilis neabejojo, kad galingi jo laivyno pabūklai ištaškys tvirtoves, ir britų laivai netrukdomi pasieks Konstantinopolį.

A priori (iš pradžių) atrodė, kad admiraliteto planas turėjo pasisekti. Jei vis dėlto sąjungininkai pralaimėtų, prarastų kelis laivus, tačiau priešingu atveju, perplaukus sąsiaurį, jiems atsivertų puikios perspektyvos, labai paglostysiančios savimeilę. Taigi, įvertinus ko sąjungininkai galėjo netekti ir ko pasiektų, svarstyklių lėkštelė vienareikšmiškai nusviro pastarojo varianto pusėn – nutarta vykdyti sumanymą.

Britų laivynas ir prie jo prisijungę prancūzų laivai susibūrė ties Dardanelų sąsiaurio prieiga 1915 m. vasario 19 d. Operacijos pradžia buvo itin sėkminga; anglai per savaitę neutralizavo iš abiejų pusių sąsiaurį saugojusias tvirtoves. O tada susidūrė su pirmosiomis kliūtimis – šarvuočiai laivai negalėjo plaukti tolyn į sąsiaurį dėl minų – trys iš jų susprogdinti paskendo – minų traleriai* taip pat

* Minų traleris – mažas karo laivas, skirtas jūrų minoms naikinti – *vert. past.*

Anuomet britų spaudoje išspausdintas žemėlapis, vaizduojantis sąjungininkų ir turkų kariuomenių pozicijas Galipolio pusiasalyje, Dardanelų sąsiauryje.

negalėjo irtis į priekį, nes atsidūrė sąsiaurio viduje, tvirtovių, kurių nepasiekė šarvuočių pabūklai, apšaudymo zonoje. Lyg besivaikančios savo uodegą žuvys, šarvuočiai plaukinėjo vietoje negalėdami apsisaugoti. Taigi kol kas viskas baigėsi tuo, kad Britanijos karo laivai įstrigo ties sąsiaurio pradžia.

Tokiu atveju būtų buvę išmintingiausia apsigręžti ir operaciją atidėti kitam kartui. Karališkojo jūrų laivyno didybės karūna Dardaneluose netektų tik kelių išdidumo deimantų. Tačiau britų admirolai bijojo susitepti savo mundurus pasitraukimo dėme, todėl sausumos kariuomenei pasiūlė susidoroti su tvirtovėmis iš žemyno. Galbūt Čerčilis nežinojo kaip arba paprasčiausiai nenorėjo priešintis tokiai plano korekcijai. Kariuomenė netryško entuziazmu leistis į abejotiną avantiūrą, bet vis dėlto sutiko ir į Galipolį – ilgą pusiasalį, kurio šiaurinį krantą skalauja Dardanelai – pasiuntė 75 000 kareivių. Operacija, iš pradžių turėjusi būti išimtinai jūrinė, išslydo Čerčiliui iš rankų ir neteko pirminės šlovės.

Visgi Karališkasis laivynas nusprendė dar kartą pamėginti prasiskinti kelią į Dardanelus. Auštant 1915 m. kovo 18 dienai, sąjungininkų laivynas vėl atidengė ugnį į tvirtoves. Apdairūs osmanai, ginklais apsčiai aprūpinti vokiečių, suvežė į tvirtoves visą artileriją, kokią tik turėjo – atsigabeno prie traukinių vagonų pritvirtintas patrankas bei iš savo karinių laivų išmontuotus pabūklus. Nors priešai intensyviai bombardavo, tačiau turkų artilerininkai užpuolikams kaip reikiant atsilygino – paskandino tris priešų šarvuočius, o kitus privertė trauktis. Vidurdienį sąjungininkai nutraukė puolimą; nežinojo, kad beveik visose tvirtovėse šoviniai beveik baigėsi, o pagrindiniuose postuose buvo likę vos dvylika sviedinių. Jei britų laivynas būtų pratęsęs ataką nors valandą ilgiau, tikriausiai būtų pasiekęs savo tikslą – įsibrovęs į Dardanelus ir pasiekęs Konstantinopolį.

Po laivyno nesėkmės buvo uždegta „žalia šviesa“ pėstininkams į Galipolį, kad tvirtoves nukenksmintų iš sausumos. Tolesnė laivyno sėkmė priklausė nuo savanorių kareivių iš Australijos ir Naujosios Zelandijos, vadinamų *Anzac* (Australian and New Zealand Army Corps – australų ir naujazelandiečių pajėgos), kurie entuziastingai puolė į pagalbą Didžiajai Britanijai. Tie jaunuoliai, kurių pasaulis apsiribojo lygumomis, kuriose jie ganė avis, staiga gavo progą ištrūkti iš blankios kasdienybės ir atsidurti išsvajotoje Europoje. Niekas jiems dorai nepaaiškino, dėl kokių priežasčių jų šalys stojo prieš Turkiją, ir kodėl jiems buvo skirta užduotis žudyti priešų kareivius, kurie šiaip ar taip tik gynė savo gimtinę; tačiau buvusiems piemenims tai per daug ir nerūpėjo.

Australai ir naujazelandiečiai degė troškimu kautis Dardaneluose. Epizodai, apie kuriuos skaitė istorijos vadovėliuose, dabar virs tikrove. Per Europą nuo Azijos skiriantį sąsiaurį, senovėje vadintą Helespontu (Helesponto), kadaise persikėlė Aleksandras Didysis ir Persijos karalius Kserksas. Tame regione kadaise buvo įkurtas mitinis Trojos miestas. Beje, kaip teigia vienas šiuolaikinis informacijos šaltinis, rašytojas lordas Baironas (Lord Byron), taip pat dalyvavęs idealistiniame kare už Graikijos nepriklausomybę, pats perplaukė sąsiaurį, kuris lyg siaura vandens alkūnė skiria du žemynus.

Be to, *Anzac* pratybų laukai buvo Kaire, amžinųjų piramidžių papėdėje. Tas užburiantis peizažas žavėjo ir Napoleono karius. Nuostabi panorama dar labiau žadino jaunuolių entuziazmą, dėkojusių Dievui už suteiktą progą dalyvauti tokiuose įvykiuose, iš kurių vylėsi grįžti namo tapę tikrais didvyriais. Galipolio kampanija bus paskutinis romantiškas jų mūšis...

Operacija prasidėjo ne taip puikiai, kaip tikėtasi. Pusiaukelėje iš Egipto link Galipolio buvo pastebėta, kad krovininiai laivai buvo

Turkų komendantas Mustafa Kemalis per pirmąją savo užduotį. Jo dalyvavimas lėmė turkų atsilaikymą prieš sąjungininkų spaudimą.

pakrauti netinkamai – inventorius, kurį reikėjo iškrauti pirmiausia, buvo nukištas į tolimiausius laivų triumus. Laivus pusiaukelėje teko apgręžti ir grįžti į Egiptą, o kelionę iš naujo pradėta po mėnesio, perkrovus inventorių. Šis delsimas britams neišėjo į naudą – išplaukus pirmąkart Galipolyje buvo dislokuotos tik dvi turkų kariuomenės divizijos, o po mėnesio prisijungė dar keturios.

Lauktasis išsilaipinimas Turkijoje pagaliau įvyko 1915 m. balandžio 25 d. Tačiau *Anzac* per klaidą įplaukė ne į tą įlanką – pataikė ten, kur turkai buvo aukštai įsirengę savo pozicijas, o tai palengvino pastarųjų gynybą. Turkai nebuvo tinkamai pasiruošę kovai, be to, jiems trūko šovinių ir maisto atsargų. *Anzac* buvo perimą zonos kontrolę į savo rankas, bet vienas turkų vadas, tuo metu dar niekuo

ypatingu nepasižymėjęs Mustafa Kemalis*, privertė sprunkančius turkų kareivius likti savo vietose ir laukti pastiprinimo. Štai kaip atvirai išrėžė Kemalis vienam savo kareiviui, kuris pasiskundė, kad neturi šovinių atakai: „Aš neprašau, kad atakuotumėt, prašau, kad žūtumėt.“ Kemalio kariams bėgimas neturėjo būti išeitis.

Per kitas dienas sąjungininkai atakavo dar kelis kartus, bet pralaimėjo nesitikėję tokios atkaklios turkų fronto gynybos. Turkai pamėgino išstumti iš paplūdimių užpuolikus, bet irgi neįstengė; jie staiga puldavo, bet kliūdami už lavonų krūvų, tįsančių po ankstesnio susirėmimo, žūdavo nuo priešų kulkosvaidžių. Per pirmąsias dvi dienas sąjungininkų aukų skaičius išaugo iki 20 000; laivai-ligoninės pradėjo gabenti sužeistuosius į Egiptą. Galų gale palei visą pakrantę nusidriekė tranšėjos. Dar vienas paradoksas – kampanija, skirta pralaužti sąstingį Vakarų fronte, atrodė, grasina virsti dar vienu nusivylimą keliančiu „apkasų karu“.

1915 m. vasara sąjungininkų kariuomenei Galipolyje anaiptol nebuvo maloni. Kareiviai kentė nudegimus nuo saulės ir patirdavo karščio smūgius, o geriamą vandenį jiems teko gabentis iš Egipto.

Užklupusios ligos, ypač dizenterija, taip pat praretino *Anzac* gretas. Vienas anglas kapralas pasakojo, kad „mūšio laukas virto ištisa kapaviete, dvokusia lyg kloaka“. Tačiau reikia pažymėti, kad sąjungininkų kareiviai buvo ištvermingi ir nepalūžo net tokiomis sąlygomis.

---

* Šis karo dalyvis vėliau buvo pramintas naujosios Turkijos tėvu. 1918 m. žlugus Osmanų imperijai Mustafa Kemalis, gavęs Atatiurko (Atatürk) pravardę, ėmė vadovauti turkų nacionaliniam judėjimui, kovojusiam prieš Turkijos padalijimą sąjungininkams. Jis įkūrė Turkijos Respubliką ir tapo pirmuoju jos prezidentu.

Pėstininkai, ypač *Anzac* kareiviai, demonstravo pagirtiną drąsą ir atsidavimą, ko nebuvo galima pasakyti apie kai kuriuos jų viršininkus. Vyriausiasis britų vadas seras Janas Hamiltonas (Ian Hamilton) per mūšius patogiai įsitaisydavo laivyno flagmano* *Queen Elizabeth* kajutėje, kol jo kareiviai liedavo kraują krante. Žemesnio rango karininkai, kuriems jis vadovavo, taip pat mieliau leido laiką laivuose nei mūšių laukuose. Todėl susiklostė tokia situacija, kai vyresnybė dorai nežinojo, kas iš tiesų vyksta fronte. Kiekvienas dalinys priimdavo sprendimus savarankiškai, todėl vadai neplanavo bendros strategijos. Ekspedicijos baigtį lėmė apgailėtina sąjungininkų kariuomenės koordinacija.

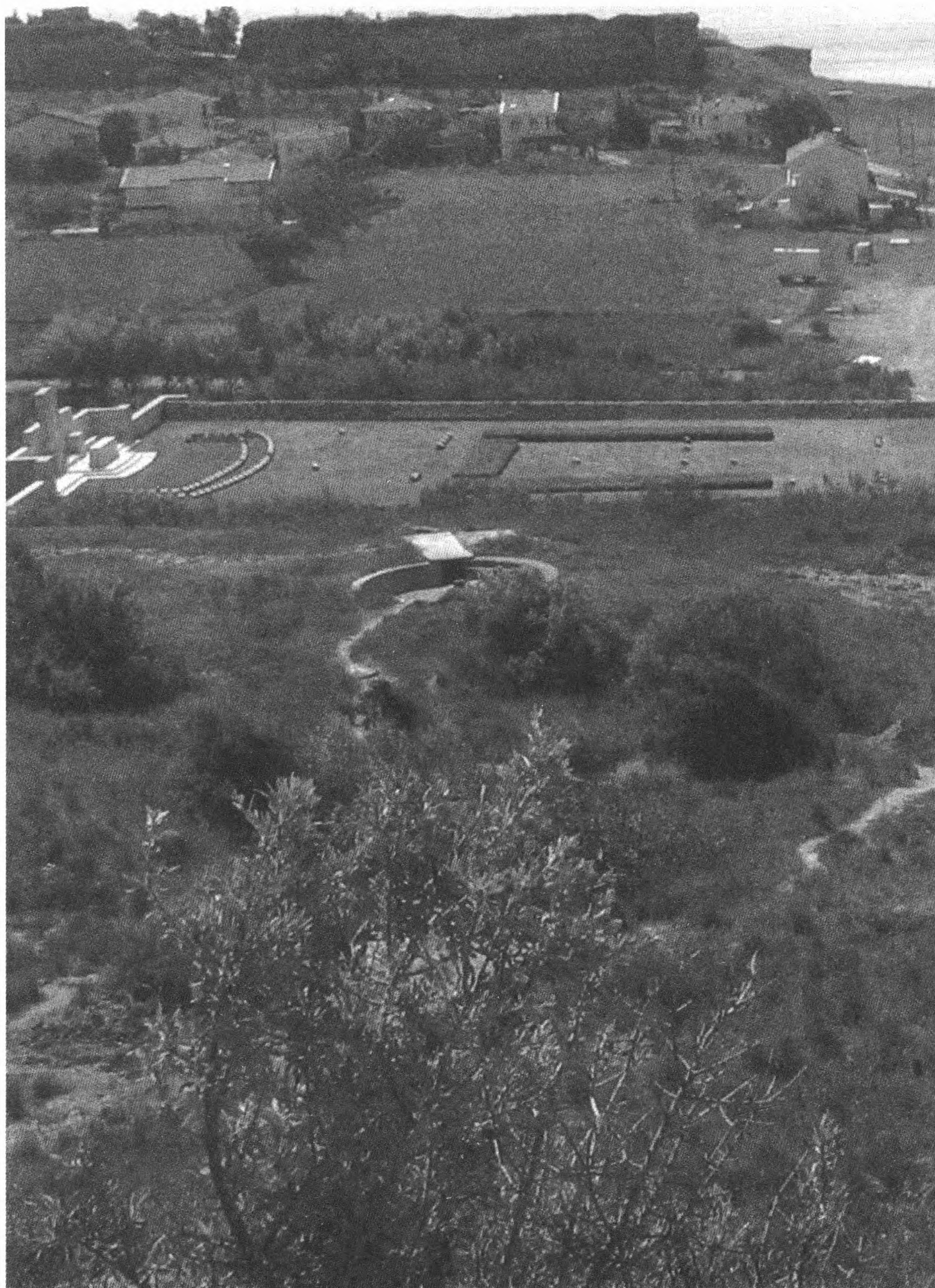
Taip reikalingą niuksą išsivaduoti iš šios aklavietės rugpjūčio 6 d. britai pamėgino turkams suduoti šiaurėje, australų galioje esančioje Suvla įlankoje. Tačiau Mustafai Kemaliui ir vėl pavyko apginti savo pozicijas nuo britų, nors jis turėjo dvidešimt kartų mažiau kareivių. Rugpjūčio 10 d. turkai perėmė iniciatyvą, o anglai, už kurių plytėjo jūra, užuot puolę, buvo priversti gintis. Didžiosios operacijos žlugimas buvo akivaizdus.

Šios kampanijos kritika pasigirdo ne tik Didžiojoje Britanijoje, bet ir Australijoje. Aukų ir sužeistųjų skaičius didėjo, o fronto linija žemėlapiuose beveik nepasislinko. Sąjungininkai šiaip ne taip pasistūmėdavo per vieną kitą kalvą, bet po turkų kontratakos greitai vėl prarasdavo ką tik užgrobtas pozicijas. Kareivių jėgos išseko, trūko maisto ir šovinių atsargų, be to, vis labiau aiškėjo, kad žiemą teks praleisti apkasuose. Lapkritį pusiasalyje praūžė smarki sniego pūga. Neturėję tinkamos aprangos susirgo daugybė kareivių; dar

* Flãgmanas [ol. vlagman]: 1. didelio karo laivų junginio, pvz., eskadros, vadas; 2. laivas, kuriame yra junginio vadas – *vert. past.*

Sąjungininkų kareiviai naudojo tokius periskopus, kad stebėtų priešų apkasus, kurie kartais būdavo vos už dešimties metrų.

Dabartinis vieno slėnio, kurių gausu Galipolio pusiasalyje, vaizdas. Matyti kapinės, kuriose palaidoti kare žuvusių kareivių palaikai.

šimtai mirė sušalę. Iš Galipolio plūdo liūdnos žinios, todėl žmonės ėmė reikalauti nutraukti tokią beprasmišką kovą. Kampanijos baigtis buvo nulemta.

Gegužės mėnesį Čerčilis buvo priverstas atsistatydinti iš pareigų; jam neteisingai buvo primesta atsakomybė už žlugusią žemyninę operaciją Dardaneluose. Tačiau jis vis dar tikėjo, kad Karališkasis laivynas gali užimti sąsiaurį, jei imtų laikytis pradinio jūrų karo plano. Šitaip susiklosčius įvykiams Čerčilis nepritarė pėstininkų atsitraukimui, tačiau Britanijos vyriausybė nenorėjo daugiau nieko girdėti apie Galipolį, todėl įsakė evakuoti kariuomenę.

Sąjungininkai gruodį surengė nedidelę operaciją, per kurią be aukų susigrąžino 83 000 kareivių. Kareiviai traukėsi slapčia naktimis, be menkiausių šviesų, baržomis, kurios talpino po keturis šimtus žmonių.

Jie apmulkino turkus, sumaniai pasinaudoję improvizuotomis katapultomis, pavyzdžiui, smėlio pripilta ir pradurta skardinė nuspausdavo šautuvų gaidukus ir išsviesdavo per įtvirtinimus rankines granatas į turkų pozicijas. Turkai suprasdavo esą apgauti tik išaušus, kai apstulbę pamatydavo tuščias pakrantes.

„Nuotykis“ Galipolyje, vėliau įvertintas kaip neprotingas ir beprasmis, sąjungininkams atsiėjo 300 000 žuvusių kareivių, o gindami pusiasalį turkai neteko maždaug 250 000 karių. Paskutinysis romantiškas mūšis virto dar viena skerdykla.

ARMĖNŲ GENOCIDAS

Turkija Pirmajame pasauliniame kare išgyveno šlovingiausias akimirkas atkakliai gindama Galipolį, tačiau neišvengė įvykių, kurie užtraukė gėdą ne tik jame dalyvavusiesiems, bet ir visai Turki-

jos valstybei. Turiu omeny armėnų genocidą, per kurį daugybė šios tautybės žmonių – skaičiai skirtingais vertinimais siekia nuo kelių šimtų tūkstančių iki dviejų milijonų – tapo mirtį nešusio masinio trėmimo aukomis.

Nevykėliškas pralaimėjimas Sarikamio mūšyje sudavė smarkų smūgį turkų savigarbai. Atsakomybę dėl nesėkmės jie suvertė armėnams ir apkaltino juos išdavyste. Į osmanų kariuomenę sušauktus armėnus turkai nuginklavo, demobilizavo ir ištrėmė į darbo stovyklas. Daugelį sušaudė. Taip prasidėjo didelio masto armėnų tautos genocidas.

Kai turkai Sarikamyje pralaimėjo, rusai juos kontratakavo ir įsiveržė į Turkijos teritoriją, į regioną, kur jau buvo prasidėję nesutarimai tarp katalikų armėnų ir musulmonų turkų. Armėnų nacionalistų grupuotės prisidėjo prie įsibrovusių rusų, nes vylėsi išsivaduoti iš osmanų jungo ir įsteigti nepriklausomą savo valstybę Anatolijoje*, Tolimuosiuose Rytuose. Suinteresuota Rusija nedvejodama sutiko juos remti, kad dar labiau pakenktų savo priešui.

Kai atžygiavo rusų kariuomenė, Vano mieste 1915 m. balandį tarp turkų ir armėnų įvyko riaušės, netrukus po kurių armėnai įkūrė savo nepriklausomą valstybę. Tuomet Turkijos valdžia įsakė ištremti armėnų tautos šviesuomenę į Anatolijos pietryčius, taip pat areštuoti ir vėliau išžudyti visą armėnų tautos inteligentiją. Netrukus po tokių įsakymų liepė deportuoti beveik milijoną armėnų į Mesopotamijos ir dabartinės Sirijos regionus. Turkijos vyriausybė nesiėmė jokių priemonių, kad apsaugotų deportuojamus armėnus, todėl pakeliui į tremties vietas žmonės buvo grobiami, prievartaujami, puldinėjami ir žudomi.

* Mažoji Azija arba Anatolija – *vert. past.*

Šių „mirties kelionių“ liudininkais tapę Šiaurės Amerikos diplomatai pasakojo, kad kankinančios kelionės buvo dalis išankstinio plano, siekiant sunaikinti tremtinius; žmonės buvo verčiami keliauti be poilsio, kartais sukdavo ratais, kad nuovargis ir alkis pribaigtų silpniausiuosius. Skelbiama, kad išgyvenusiems buvo įkurtos 25 koncentracijos stovyklos. Jose gyvenimo sąlygos buvo siaubingos, nebuvo nei maisto, nei vandens. Vėliau žmonės pasakojo tragiškas istorijas, kaip tremtiniai žvėrių išmatose ieškodavo nesuvirškintų grūdų...

Rusai Vano miestą užėmė 1915 m. gegužę. Rugpjūtį rusai pasitraukė, ir turkai atsikovojo miestą. Rugsėjį Vanas vėl pateko į rusų rankas. Nuo 1916 m. vasario iki balandžio rusai užėmė svarbius Erzurumo ir Trabzono miestus. Turkai vasarą bandė atsiimti miestus, bet jų kariuomenę rusai sutriuškino. Karas tęsėsi visuose frontuose.

1917 m. po Rusijos revoliucijos kilo chaosas. Abi kariaujančios pusės nutraukė savo veiksmus šiame regione. Turkai išsiuntė didžiumą savo pajėgų į pietus kovoti su britais Palestinoje ir Mesopotamijoje. Rusų kariuomenė iš lėto traukėsi, kol 1918 m. pradžioje jos beveik nebeliko. Turkai lengvai atsikovojo užgrobtas teritorijas, o pasibaigus karui, nors patyrė pralaimėjimus beveik visuose frontuose, beveik kontroliavo visą rytinę Anatoliją.

Tačiau ši pergalė laikui bėgant virto aštriu moralės priekaištu – atsiminimai apie armėnų žudynes niekur neišnyko, tamsus jų šešėlis vilkosi turkams iš paskos iki šių dienų. Turkija ir dabar nepripažįsta, kad 1915 m. vykdė armėnų tautos genocidą, norėdama pademonstruoti savo galią, ir tvirtina, kad Osmanų imperija tik siekė numalšinti riaušes, kurias sukėlė įsiveržę rusai. Taip pat ginčijamasi dėl aukų skaičiaus; istorikai priskaičiuoja beveik du milijonus

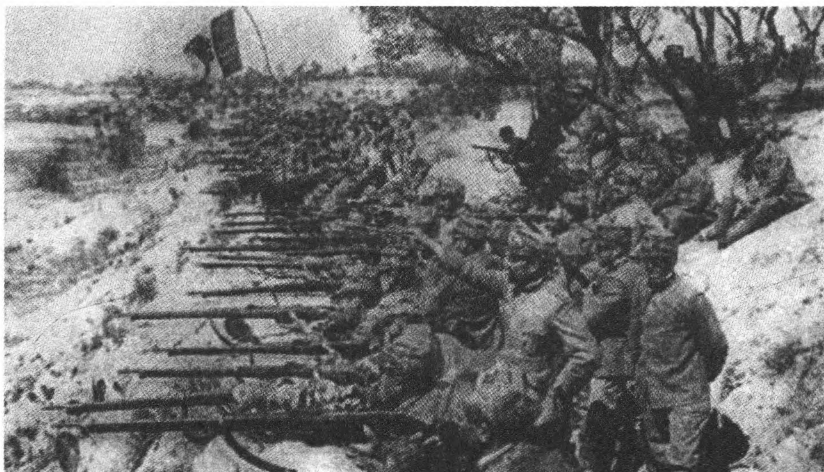

Turkai masiškai žudė armėnus. Istorikai pripažino žudynes genocidu, tačiau Turkija niekada nesutiko su tokiu vertinimu.

aukų, o turkai skaičių sumažina iki 200 000 ar net 50 000. Savo skaičiavimus jie grindžia tuo, kad dauguma žmonių mirė nuo karo sukeltų pasekmių, pavyzdžiui, ligų ar bado, o iš tiesų nužudytųjų nebuvo daugiau nei 10 000.

Vakarų istorikai sutaria, kad genocidas buvo įvykdytas, tačiau neprieina vieningos nuomonės, ar tokiais veiksmais kryptingai kėsintasi išnaikinti armėnų tautą, ar surengti žiaurias žudynes, paskatino tautų priešiškumas, peraugęs į neapykantą, kurią dar labiau pakurstė karas.

Galima ilgai ginčytis, tačiau Konstantinopolio valdžios kreipimaisi į tautą, kviečiantys prisidėti prie masinių žudynių, pavyzdžiui, jaunųjų turkų lyderio Mechmedo Talato Pašos (Mechmed Talaat Pasha), kuris ragino: „Žudykit visas moteris, vaikus ir vyrus armėnus be jokio gailesčio“, įrodo, kad su armėnais susidoroti liepė Turkijos vyriausybė.

Italijos kariuomenė apkasuose šalia Izonco (Sočo) upės Alpėse. Austrai vieną po kitos atlaikė italų atakas, nevykusiai vadovaujamas generolo Kadornos (Cadorna).

ŽAIZDA ALPĖSE

Jau žinome, kad Italija palaikė centro valstybes ir privalėjo stoti į karą, jei kuri nors jų būtų užpulta. Tačiau nedaug ką nustebino tai, kad Italija jau karo pradžioje užmezgė formalius, nors santūrius, santykius su sąjungininkais, mat jos teritoriniai interesai kirtosi su Austrijos-Vengrijos. 1914 m. Italijai pavyko išlikti neutraliai, bet militaristiniai šalies sektoriai ėmė reikalauti įstoti į karą savo reikalavimą grįsdami tuo, kad dalyvaudami išpeštų naudos.

1915 m. kovą, kol Antantė vykdė kampaniją Turkijoje, italai kreipėsi į Britanijos vyriausybę siūlydamiesi įstoti į karą. Sąjungininkams jų dalyvavimas negalėjo kaip nors pakenkti, nes ši alpinė valstybė tikino pasitenkinsianti vos keliais regionais ir anklavais, kurie tuo metu priklausė Austrijai-Vengrijai: Tirolis, Trentinas, Trestas, Dalmatija. Balandį Londone pasirašytas susitarimas, ku-

riuo buvo patenkintas Italijos prašymas. Tuomet atidarytas naujas frontas palaužti centro valstybių tvirtybei. Toliau ieškota silpniausių didžiojo fronto vietų.

Popieriuje ši strategija kaip ir Galipolio išpuolis atrodė daug žadanti. Beveik milijono kareivių kariuomenė Alpėse turėjo užpulti Austriją-Vengriją, kurios pasipriešinimas rusų atakoms vis silpo, be to, reikėjo sutelkti jėgų nemaloniai kampanijai Serbijoje. Susikaupę ties šiuo vieninteliu frontu italai galėjo lengvai įveikti austrus, kurių kariuomenė buvo patyrusi sunkių smūgių ir mūšiuose praradusi geriausius savo vadus. Italų generalinio štabo vadovas, arogantiškas ir senstelėjęs maršalas Luidžis Kadorna (Luigi Cadorna) prieš nusiųsdamas kariuomenę kautis su Austrija išdidžiai pareiškė, kad jau po kelių dienų jo vyrai vaikštinės Vienos gatvėmis.

Kaip ir Galipolio atveju, sumenkintas ir neįvertintas priešas pasirodė esąs stiprus ir ne taip lengvai įveikiamas. Dar nespėjusiems pasiruošti mūšiui italams buvo įsakyta atakuoti austrus per Izonco upę. Kareiviai neturėjo nei sunkiosios artilerijos, nei žvalgybinių lėktuvų, jiems net nebuvo išdalyti plieniniai šalmai. O austrai savo frontą apstatė daugiau nei dviem šimtais patrankų. Tačiau Kadorna aklai laikėsi pasenusių karinių doktrinų, niekino naujoves ir labiausiai pasitikėjo pėstininkų ataka.

Pirmoji žaizda atsivėrė Alpėse birželio 23 d. Dvi savaites italai mėgino prasiskinti kelią per slėnį, bet jiems nesisekė, todėl kovos ir čia virto „apkasų karu“ kaip Belgijoje, Prancūzijoje ar Turkijoje. Beje, sąlygos Alpėse buvo dar sunkesnės, nes kareiviams teko išsirausti tranšėjas akmenuotose uolose, į kurias reikėjo virvėmis nuleisti ar užsikrovus ant pečių patiems įsikelti į duobes amuniciją bei maisto atsargas. Atėjus rudeniui gyvenimas nusiaubtuose Alpių kalnuose tapo dar sunkesnis – kareiviai kentė vėją, šaltį ir turėjo

saugotis nuo patrankų sviedinių sprogimų skylančių uolų ir krintančių jų atskalų.

Kadorna pabandė pralaužti frontą dviem atakomis – pirmą kartą spalį, o antrąkart lapkritį, tačiau savo tikslo nepasiekė. Tą patį mėnesį surengė trečiąjį puolimą ir pagaliau privertė austrus pasitraukti, bet neužėmė jokios svarbios pozicijos. Žiema paralyžiavo frontą. Sniegas, maisto trūkumas ir šalčio sukeltos ligos žlugdė bet kokią iniciatyvą. Per keturis Izonco mūšius nieko nepešusi Italija neteko 200 000 kareivių. Silpniausių fronto vietų paieška, turėjusi pralaužti pozicinį karą Vakaruose, žlugo.

4 SKYRIUS

IŠLIPTI IŠ APKASŲ

Pirmajame pasauliniame kare dalyvavusiems kareiviams daugiausia baimės kėlė iššokimas iš apkasų. Apsistačius smėlio maišais gyvenimas grioviuose buvo neapsakomai sunkus, bet sudarė iliuziją, kad juose saugiau. Bet vos tik nuskambėdavo vadų švilpukai, kareiviai privalėdavo apkasų sienomis iškopti į viršų ir įžengti į niekieno žemę, tada tikrovė virsdavo tokia siaubinga, kad atrodydavo nereali.

Šiandien vargiai galime įsivaizduoti, ką jautė tie vyrai, kurie nešini šautuvais, ant pečių užsimetę kuprines, kartais sverdavusias net iki trisdešimties kilogramų, privalėjo bėgti lauku, išakėtu kraterių ir sviedinių išraustų duobių, kai virš galvų ugnimi spjaudėsi priešų kulkosvaidžiai, vieną po kitos guldydami gyvų taikinių gretas.

TOBULA GYNYBOS SISTEMA

Karo žinovai pozicinio karo nesitikėjo, bet jei būtų nors trumpam užmetę žvilgsnius į praeitį, būtų deramai įvertinę susidariusią padėtį ir išgelbėję milijonų žmonių gyvybes.

Lemtinga akimirka apkasuose, kai britų kareiviai lipa iš apkaso į niekieno žemę, atstatydami krūtines priešų ugniai. Nuotraukoje matyti ką tik sužeistas karys.

Per visą karų istoriją buvo statomi įtvirtinimai (fortifikacijos), bet jų paskirtis buvo ne išlaikyti fronto liniją, bet apsiginti nuo puolimų ar iš jų pulti. Apkasų karo terminas atsirado JAV pilietinio karo (1861–1865 m.) pabaigoje, kai buvo pradėti naudoti kulkosvaidžiai ir mediniai, išaštrinti gynybiniai įtvirtinimai. Įdomu, kad beveik tuo pačiu metu per kolonijinius susirėmimus Naujojoje Zelandijoje maoriai sugalvojo pirmąją tranšėjinę sistemą, kad atremtų britų atakas – šiems prisiėjo į vieną čiabuvių apkasų kvadratinį metrą paleisti dar didesnę porciją artilerijos nei vėliau ja „vaišino" vokiečius Somos mūšyje.

Kaip jau žinome, iš pradžių Pirmasis pasaulinis karas žadėjo būti trumpas ir manevringas, tačiau virto statišku karu. Po „žygio iki jūros" nusistovėjo priešus skirianti linija, ir abi pusės puolė beprasmiškai rausti apkasų tinklą. Jie nebuvo tiesūs, o vingiavo zigzagais; tokiu būdu buvo galima prisidengti šūviais iš visų pusių bei

1914 m. Prancūzų kariuomenė atakuoja durtuvais.
Šie ginklai puolamiesiems keldavo paniką, nors jie ne itin tiko kautis apkasuose akis į akį.

išvengti daugiau aukų, jei apkase sprogtų bomba. Vingiuoti apkasai sunkino priešų prasiveržimą, jei šiems pavyktų įsigauti į apkasus.

Abiejose fronto pusėse buvo suformuotos painios tarpusavyje susijusių apkasų sistemos, kurias skyrė niekieno žemė. Jos plotis svyravo nuo šimto iki trijų šimtų metrų, bet buvo ruožų, kur susiaurėdavo iki trisdešimties. Galipolyje priešų apkasus vietomis teskyrė vos dešimt metrų, o tokiu atstumu buvo lengva į priešus laidyti granatas.

Apkasų tinklai plėtėsi kasdien. Apytiksliais skaičiavimais, jų ilgio būtų užtekę apskritimu apjuosti atogrąžų miškus. Šis palyginimas padeda suvokti, kokio ilgio apkasus kareiviai iškasė per visą karą.

Beveik visą karą buvo atkakliai laikomasi taktikos užimti priešų apkasus. Į juos buvo nukreipiami bombų lietūs, kad priešai atsitrauktų ir užleistų arčiausiai esančias pozicijas. Prisidengę ugnies

siena puolantieji priartėdavo prie priešininkų apkasų ir pasibaigus apšaudymui užimdavo tuščius apkasus. Tačiau susidūrus su žiauria tikrove, šią teoriją nebuvo taip paprasta įgyvendinti – kareiviai išsirausdavo gilius apkasus, kurie apsaugodavo nuo bombų, o pasibaigus priešų ugniai iššokdavo iš jų su kulkosvaidžiais.

Tačiau užėmus pirmutinius apkasus – žinoma, neišvengus aukų – už jų laukdavo nauji apkasai, į kuriuos per tranšėjas priplūsdavo kareivių iš užnugario, o puolančiųjų gretos sparčiai praretėdavo. Iš pradžių ryžtingai atakavusių ir užėmusių priešų apkasus kareivių laukdavo nesėkminga baigtis, nes po kiekvieno žingsnio į priekį jie atsidurdavo toje pačioje vietoje, iš kurios pradėjo ataką. Likę gyvi kareiviai imdavo trauktis, pamatę, kad nebėra prasmės tęsti atakos, virsdavusios beprasmišku Sizifo darbu.

Vokiečiai pasirodė esą tikri gynybinių įtvirtinimų rentimo meistrai. Kai kuriuose fronto ruožuose jie buvo išvedžioję net po tris atskiras apkasų sistemas, kai kur net sutvirtintas betonu. Jie be baimės galėdavo greitai atsitraukti ir pereiti į antruosius apkasus, išvengę priešų ugnies, ir kontratakuoti, kai priešai nutraukdavo ugnį. Tačiau sąjungininkai irgi elgėsi sumaniai – jie išardydavo užimtus priešų apkasus, kad grįžę atgal šie negalėtų jais apsisaugoti.

Kaip bebūtų, šios gynybinės sistemos neabejotinai buvo puikios – juk kareiviai jose išsilaikė ilgiau nei trejus metus, kol Vakarų fronto sienos nesuardė britų tankai ir nauja vokiečių puolimo taktika.

PASIRENGĘ MŪŠIUI

Dalyvavę „apkasų kare“ kareiviai naudojo daugybę tokiai kovai pritaikytų ginklų.

Žinoma, pagrindinis ginklas buvo šautuvas. Iš pasakojimo apie Monso mūšį žinome, kad britai turėjo puikų šautuvą *Lee-Enfield,* kuriuo galėjo greitai šaudyti. Vokiečiai naudojo panašios į britiškąjį *Mauser G98* kokybės, bet jo apkaboje tilpo perpus mažiau kulkų. Rusų ir prancūzų šautuvai pasirodė nepalyginamai prastesni.

Tačiau mūšio įkarštyje šautuvą dažnai nurungdavo durtuvas. Britų skaičiavimais, iš visų žuvusiųjų kare tik 0,3 procento mirė nuo durtinių žaizdų, nors priešų atstatyti durtuvai užpuolikams sukeldavo paniką – kareiviai puldavo bėgti arba masiškai pasiduodavo. Durtuvais būdavo pribaigiami sužeisti priešininkai, kad nepakiltų keršyti iš užnugario.

Kova durtuvais ir jais padarytos žaizdos neretam atrodė siaubingai žiaurios, tačiau jų nebuvo atsisakyta. Pratybose kareiviai buvo mokomi, kad priešo kūne yra trys pagrindiniai taikiniai – silpniausios vietos: pirmiausia – galva; priešą nužudyti buvo įmanoma vieninteliu smūgiu į veidą, tačiau menkiausia puolančiojo klaida šiam galėjo tapti mirtina – praradęs durtuvą jis likdavo beginklis.

Paprasčiau buvo durti į krūtinę; priešas sužeistas ir pargriautas ant žemės. Didžiausias tokio smūgio trūkumas, kad tarp šonkaulių įstrigusį durtuvą kartais būdavo sunku ištraukti, todėl puolantysis vėlgi nebeturėdavo kuo gintis nuo priešų.

Trečiasis ir labiausiai užtikrinantis pergalę taikinys buvo pilvas. Durtuvas į šią minkštą kūno vietą smigo be jokių kliūčių. Durti reikėjo užtikrintu judesiu tiesiai atstatytu durtuvu ir jį pasukti keturiasdešimt penkių arba, dar geriau, devyniasdešimties laipsnių kampu, paskui ištraukti. Kareiviai labiausiai bijojo tokio sužalojimo, nes dažniausiai jis būdavo mirtinas, į pilvą patekdavo infekcija, o agonija galėjo tęstis kelias valandas ar net dienas.

Britų instruktoriai per mokymus kareiviams siūlydavo ir kitokius būdus: „Durkite į tarpuakį, į gerklę, krūtinę ar kur nors į šlaunis, o jei priešas bėga, smeikite durtuvą į inkstus, smokite užtikrintai, kad durtuvas įsmigtų lengvai lyg į sviestą."

Tačiau durtuvais kautis tapdavo nepatogu, kai kova užvirdavo apkasuose – pavyzdžiui, angliškas durtuvas buvo ilgesnis nei pusė metro. Vienas prieš vieną susirėmę kareiviai griebdavosi visokiausių kitokių ginklų: apkasų konstrukcijų strypai, panašios į viduramžių vėzdus vinimis apsmaigstytos kuokos, mėsiniai peiliai, kastetai, net mediniai pagaliai – viskas tiko sužeisti ar nudėti priešą. Dažnai kareiviai prašydavo artimųjų prie maisto siuntinių įdėti virtuvinių peilių, kad turėtų kuo apsiginti apkasuose.

Vis dėlto rimčiausias ginklas žūtbūtinėse kovose, kurios labiau panešėjo į kryžiaus žygius nei į XX amžiaus karą, buvo trumpas kastuvas, kurį savo ekipuotėje turėjo kiekvienas kareivis. Jis buvo nesunkus, lengvai valdomas, o įgudęs juo naudotis kareivis galėjo vienu smūgiu užmušti priešą – smeigti kastuvo priekiu į gerklę ar kastuvo ašmenimis į kaklą virš raktikaulio nukapoti aukai galvą.

Visų ginklų sužalojimai buvo žiaurūs, bet vis dėlto buvo keli ginklai, kurių naudojimas buvo nebyliai uždraustas. Pavyzdžiui, vokiečiai kartais durtuvo ašmenis dantytai iškapodavo, kad aukos pilvą išraižytų lyg pjūklu. Kareiviai, susidūrę su tokį durtuvą turinčiu priešu, nesitikėdavo jokio gailesčio. Buvo randama kūnų su išdurtomis akimis, o ant jų numestų dantytų durtuvų, bylojančių, kokios kančios laukia tų, kurie susidurs su tokį ginklą turinčiu priešu.

Prieš karo pabaigą vokiečiai pagrasino imtis atitinkamų priemonių prieš kareivius amerikiečius, naudojusius šratinius šautuvus, kuriais iš nedidelio atstumo sunkiai sužeisdavo, nors Šiaurės

Amerikos kariuomenėje šių ginklų naudojimas buvo leistas oficialiai.

Poziciniame kare labai patogus ginklas buvo granata, nors jos efektyvumas priklausė nuo atstumo tarp apkasų. Jas buvo galima nerizikuojant gyvybe sviesti tiesiai iš apkasų, lindint duobėje ar pasislėpus už kokios nors priedangos, todėl jos buvo plačiai naudojamos, ypač per puolimo operacijas. Priklausomai nuo kareivio jėgos ir granatos tipo, ją buvo galima nusviesti net septyniasdešimt metrų, bet dažniausiai jos būdavo naudojamos nuslopinti priešus, esančius iki dvidešimties metrų atstumu.

Karo pradžioje naudotos kelių tipų granatos; ginklas buvo nepatikimas ir pridarydavo daugiau žalos tiems, kurie mesdavo, nei tiems, į kurias jos buvo taikomos. Prancūzai naudojo užpildytus sprogmenimis šampano butelius. Tačiau visus šiuos šaudmenis pranoko granata Nr. 5 – toks buvo oficialus jos pavadinimas – kurią sukūrė anglas Viljamas Milsas (William Mills). Įdomu tai, kad jis buvo ir golfo lazdų kūrėjas, sukūręs bei patentavęs pirmąsias aliuminines angliškas golfo lazdas. Milso sukurtą granatą imta liaudiškai vadinti jo pavarde. Kankorėžio formos ir labai saugus modelis yra naudojamas iki šių dienų. Per karą buvo gaminama daug Milso granatų – iš viso per tą laiką jų buvo pagamintas 61 milijonas. Ir vis dėlto granata buvo per sunki – svėrė 700 gramų – todėl ją nusviesti toli buvo ne taip paprasta, reikėjo mesti iš visų jėgų. Net stiprus metikas ją tiksliai nusviesti galėjo ne toliau nei 30 metrų.

Šią problemą išsprendė vokiečiai. Sukūrė granatą 24-o modelio *Stielhandgranate*. Ji už Milso granatą svėrė 100 gramų mažiau ir turėjo pritvirtintą medinį kotą. Laikant už koto, šią granatą buvo daug lengviau išmesti ir toliau nusviesti nei Milso. Užteko greito rankos riešo judesio. Jos trūkumas buvo tas, kad ji užėmė daugiau vietos

nei Milso granata, kuri tilpo į kišenę, o vokiškoji – ne. Išmoningieji anglai praminė ją *potato masher*, mat savo forma ji priminė virtuvinį įrankį, bulvių grūstuvą, skirtą grūsti bulvių košei.

Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo išrastas naujas ginklas liepsnosvaidis. VII amžiuje Bizantijos laivai jau naudojo įrenginį, vadintą graikiškąja ugnimi, iš kurio priešų laivus apšaudydavo degančiu skysčiu. 1901 m. vokiečių inžinierius Richardas Fidleris (Richard Fiedler) sukūrė pirmąjį šiuolaikinį liepsnosvaidį, leidžiantį ugnies čiurkšles. Šis ginklas susidėjo iš dviejų dalių – degaus skysčio baliono ir vamzdžio, iš kurio užsiliepsnojusį skystį karys galėjo leisti iki 20 metrų atstumu. Vokietija į savo ginkluotę liepsnosvaidį įtraukė 1911 m., bet pirmą kartą jį panaudojo tik 1915 m. birželio 25 d. mūšyje su prancūzais. Priešininkų kariuomenėms šis ginklas sudarė didžiulį įspūdį. Saugiai juo naudotis buvo galima tik pasislėpus apkase, kad į degaus skysčio balioną nepataikytų ir jo nesusprogdintų kulka. Nuo skysčio kiekio priklausė ugnies liežuvio spindulys. Liepsnosvaidžiai buvo nepatogūs naudotis, tačiau jų psichologinis poveikis buvo stiprus.

Liepsnosvaidininkų ekipą sudarydavo aštuoni kareiviai, būtinai dirbę gaisrininkais; tokiu būdu kariuomenės vadai užsitikrindavo, kad kareiviai nebijos judėti apsupti liepsnų. Tačiau liepsnosvaidininkams iškilo kita kliūtis – kiti kareiviai juos niekino, nepasitikėjo ir vengė su jais bendrauti, nes jie valdė galingą ir siaubą keliantį ginklą, kuris dar labiau kurstė priešų baimę bei neapykantą. Kur dėsies – liepsnosvaidininkai ilgainiui priprasdavo prie atšiaurių bendražygių žvilgsnių ir priklausymą šiems nepopuliariems būriams pabrėždavo segėdami ryškias liepsnos formos emblemas.

Kur kas praktiškesnis už liepsnosvaidį buvo kulkosvaidis, pripažintas veiksmingiausiu Pirmojo pasaulinio karo ginklu. Vokie-

tijos kariuomenė ginklu pasitikėjo nuo pat jo išradimo; iš dalies būtent kulkosvaidis jiems padėjo laimėti mūšius karo pradžioje. O užsispyrę britai neskubėjo pripažinti kulkosvaidžio ir dėl savo užsispyrimo kentė skaudžias pasekmes.

Anglų kareiviai kulkosvaidžių naudojimą laikė prieštaraujančiu *fair play** nuostatai, kurios, jų nuomone, karo veiksmuose privalėjo laikytis visos civilizuotos tautos. Todėl, kaip ir prancūzai, kulkosvaidžiais šaudydavo tik užkariaudami kolonijas.

Pragmatiškieji vokiečiai nesivaržydami serijomis pliekė kulkas iš savųjų MG 08/15, nė kiek nesijaudindami, ar priešakyje – jų tėvynainiai, ar Anglijos karalystės kareiviai. 1915 m. Britanijos kariuomenė pripažino savo klaidą ir suformavo kulkosvaidžių korpusą, bet visas jo kuopas galutinai aprūpino ginklais tik per dvejus metus – iki 1917 m.

Kulkosvaidininkai – vieno kulkosvaidžio ekipą sudarydavo 8 asmenys – buvo puikūs savo darbo specialistai; juk reikėdavo moksliškai apskaičiuoti mūšio lauko plotą, numatyti ir uždengti visus taškus, iš kurių buvo galima tikėtis priešų atakos. Kulkosvaidžiai buvo efektyvus ir naikinantis ginklas, kuo 1915 m. mėginę šturmuoti vokiečių apkasus turėjo progą įsitikinti Antantės kareiviai ar *Anzac* kareiviai Galipolyje, kur turkai pademonstravo, ko išmokę iš vokiečių technikų.

Vokiškas kulkosvaidis *Maxim* per minutę iššaudavo 500 kartų; gali būti, kad pagal aplinkybes šiais kulkosvaidžiais per dieną buvo paleidžiama apie milijoną kulkų. Vokietijos kariuomenė Vakarų fronte buvo išdėsčiusi daugiau nei 12 000 šių kulkosvaidžių. Tačiau *Maxim* buvo sunku gabenti, nes ginklas svėrė 45 kg. Šiaurės

* Angl. – sąžiningas žaidimas.

Užsimovę dujokaukes du britų kareiviai šaudo iš kulkosvaidžio *Vickers* Somos mūšyje 1916 m. birželį. Vokiečiai pirmieji ėmė naudoti šiuos ginklus, o anglai į juos iš pradžių žiūrėjo įtariai.

amerikiečiai šią problemą išsprendė sukonstravę daug lengvesnį kulkosvaidį *Lewis**, svėrusį 13 kg. Jį valdyti užteko vieno kareivio. Apvali kulkosvaidžio šovinių dėtuvė talpino 37 kulkas.

Ne mažiau svarbus už ginkluotę buvo kareivių aprangos klausimas. Karo pradžioje niekas į aprangą dėmesio neatkreipė, o tokio nedėmesingumo pasekmės buvo graudžios. 1914 m. kareiviai dėvėjo medžiagines kepures – prancūziškus kepius (quepis) arba

* Šio kulkosvaidžio išradėjo Isaako Niutono Luiso (Isaac Newton Lewis, 1858–1931) tėvas, parinkdamas sūnui krikšto vardą, atspėjo jo mokslinius gabumus. Tačiau Šiaurės Amerikos kariuomenė jo sūnumi taip nepasitikėjo – Vest Pointe Luisas tarnavo studijuodamas – ir iš pradžių jo išradimu nesusidomėjo. Tik tuomet, kai britai ir prancūzai užsakė 100 000 šių kulkosvaidžių, amerikiečiai nusprendė juos taip pat įtraukti į savo ginkluotę. Luisas parodė nelaikąs pykčio amerikiečiams už ankstesnį abejingumą ir atsisakė karališkojo užsakymo, kuo buvo patenkinta Amerikos kariuomenė. Luisas neapsiribojo vien kulkosvaidžio išradimu; įdiegė automatinę jūrinių ženklų sistemą, sukūrė mechanizmų jiems pritaikyti pakrančių baterijose bei garvežio greičio matuoklį.

Šioje nuotraukoje – tie patys du britų kareiviai iš nugaros. Gali būti, kad ši kovos scena buvo paruošta specialiai fotografavimui.

vokiškus smaiginius šalmus (pickelhaube) iš odos su trumpu smaigaliu ant viršugalvio, tačiau tokie galvos apdangalai, nors atrodė labai gražiai, nė kiek nesaugojo nuo kulkų ir patrankų sviedinių. Tų pačių metų pabaigoje gerokai padaugėjus galvos sužeidimų, tapo aišku, kad kareiviams kuo skubiau reikalingi metaliniai šalmai.

Prancūzai 1915 m. vasarą sukūrė šalmą *Adrian*, pavadintą jo kūrėjo Augusto Luiso Adriano (August-Louse Adrian) pavarde. Jis buvo apvalios formos su išilgai per visą šalmą einančia neaukšta skiautere. Tokius šalmus ėmė dėvėti belgai ir italai. Britai savo kareiviams sumodeliavo *Brodie* – šalmas taip pat buvo pavadintas jo kūrėjo Džono L. Brodžio (John L. Brodie) garbei – apversto dubens forma geriau saugojo galvą, tačiau nė kiek nedengė sprando. Amerikiečiai, iš pradžių susižavėję prancūzišku, vis dėlto pasirinko angliškąjį variantą. O vokiečiai 1916 m. išdalijo savo kareiviams

1914 m. prancūzų kareiviai vilkėjo senovines uniformas. Raudonos kelnės ir kepurės juos išduodavo iš tolo. 1915 m. prancūzai pasirinko mažiau krintančią į akis uniformų spalvą.

plieninius šalmus *M1916 Stahlhelm,* kurie kur kas geriau apsaugojo kareivio sprandą. Šių tipų šalmus su nežymiais pakeitimais kareiviai naudojo ir Antrajame pasauliniame kare.

Uniformos taip pat keitėsi ir tapo apsaugos dalimi. Britai po karo su būrais nusimetė savo senovinius raudonus mundurus ir apsirengė maskuojančios rusvai žalsvas uniformas. Vokiečiai taip pat pakeitė aprangos spalvą – beveik prieš pat karą tamsiai mėlyną išmainė į pilką.

Prancūzai, priešingai, 1914 m. kariavo vis dar vilkėdami tokias pačias uniformas, kokias vilkėjo 1830 m. – mėlynus švarkus, raudonas kelnes ir tokios pačios spalvos kepures. Dvejais metais anksčiau buvo mėginta pervilkti karius pilkomis arba žaliomis uniformomis, bet tai sukėlė didžiulį aukštų šalies pareigūnų protestą. Debatai pasiekė net parlamentą – buvo atsisakyta pakeitimų, nes raudonas kelnes prancūzai laikė šalies simboliu. Tačiau jau karo

Ramiai nusiteikęs anglų kareivis leidžia savo numylėtiniui žaisti ant patrankos. Nors karo apkasuose buvo sunku, kareiviai neprarado humoro jausmo.

pradžioje toks neatsakingas sprendimas pasirodė esąs pražūtingas, ir kariuomenei greitai buvo išdalytos mėlynai pilkos uniformos.

Kitas svarbus apkasų apsaugos elementas buvo spygliuotos tvoros. 1872 m. ją sugalvojo Šiaurės Amerikos ūkininkas Henris Rouzas (Henry Rose) ir aptvėrė ja savo laukus. Spygliuota tvora greitai išpopuliarėjo tarp Tolimųjų Vakarų galvijų augintojų. Tuo metu niekam nė į galvą nešovė, kad už tokių tvorų, kurios neleisdavo ištrūkti galvijams, po metų žus tūkstančiai vyrų.

Tvoros paskirtis buvo neleisti priartėti priešui. Ji buvo juosiama netoli nuo apkasų, dažniausiai naktimis. Kiekvieno puolimo pradžioje priešų artilerija stengdavosi sugriauti tvoras, bet karo eigoje spygliuotos tvoros tobulėjo ir buvo gaminamos vis atsparesnės kulkoms bei sprogdinimams.

Tačiau kad ir kokių apsaugos ir gynybos priemonių būtų ėmęsi kareiviai, niekas negalėjo garantuoti mūšio sėkmės. Kariuomenių

vadai susidūrė su labai sudėtinga problema – trūko apžvalgos priemonių. Jei Napoleono laikais kareiviams, kad apžvelgtų mūšio lauką, užtekdavo užsikabaroti į kokią nors aukštumą ar fronto liniją apjoti žirgais, per Pirmąjį pasaulinį karą tai tapo nebeįmanoma.

Mūšiai virė ilgiausiomis distancijomis, kovėsi tūkstančiai ar net milijonai kareivių, todėl gera susisiekimo sistema tapo būtinybe.

Kad suprastume Pirmojo pasaulinio karo veiksmų eigą – o veiksmai dažnai būdavo tarpusavyje nesuderinti – turėkime omenyje, kad to meto technologijos nesuteikė galimybių keistis informacija realiu laiku. Jau buvo naudojamasi telefonu, bet telefono linijos buvo lengvai pažeidžiamos, ypač susišaudymų metu, todėl kareiviai žinių perduoti pasiųsdavo pasiuntinukus arba pasitelkdavo į pagalbą pašto balandžius. Kariuomenės taktiką apspręsdavo šalies vyriausioji karinė vadovybė, tačiau batalionų ir kuopų vadai individualiai priimdavo sprendimus, kurie tuo konkrečiu metu atrodydavo priimtiniausi, dėl to mūšių pabaiga galiausiai tapdavo neprognozuojama.

GYVENIMAS APKASUOSE

Karo pradžioje fronte paskubomis kareivių išrausti grioviai milijonams vyrų ilgam virto priverstiniais namais. Su laiku apkasai gilėjo, vietomis siekdavo net penkių metrų gylį ir buvo trijų aukštų. Palei apkasą kareiviai supildavo brustverus, tarp kurių palikdavo tarpus, kad galėtų stebėti aplinką ir, jei reikia, šaudyti. Priešų stovykloms stebėti jie iš turimų buitinių daiktų konstruodavo periskopus – iš tuščiavidurio vertikaliai pastatyto vamzdžio, kurio

vidiniuose priešinguose kampuose abiejuose vamzdžio galuose įstatydavo po veidrodėlį.

Apkasų grindys būdavo išklojamos medinėmis lentomis, ypač Flandrijoje, kur vandens lygis žemės paviršiuje labai aukštas – tik per metrą nuo paviršiaus, dėl to apkasai visuomet būdavo apsemti.

Kiekvienas apkasas turėjo savo pavadinimą, sugalvotą kurio nors pasižymėjusio kareivio garbei ar kokiam nors ypatingam įvykiui atminti. Anglai apkasams suteikdavo žymiausių Londono gatvių pavadinimus. Tai buvo ne šiaip užgaida; apkasų labirintuose buvo lengva pasiklysti. Reikėjo žinoti apkasų pavadinimus, kad būtų galima greičiau surasti reikiamą vietą ar kurio nors būrio pozicijas.

Kasdienis kareivių gyvenimas buvo sunkus ir bjaurus. Dieną jie tūnodavo apkasuose slėpdamiesi nuo snaiperių, oro žvalgybos ir priešininkų artilerijos; tuo metu galėdavo bent šiek tiek nusnausti, kompensuodami chronišką miego trūkumą.

Tie, kurie nemiegodavo, šimtus kartų iš naujo skaitydavo iš namų gautus laiškus ir rašydavo artimiesiems atsakymus. Skamba neįtikėtinai, bet britai įsigudrino laiškus nusiųsti namo ar juos gauti iš Britanijos vos per dvi dienas – dar greičiau nei laiškus nugabentų šių dienų paštas. Britų kariuomenės vyresnybė suprato, kokie svarbūs buvo kareiviams laiškai, kad nepalūžtų morališkai, todėl pasistengė, kad ši paslauga būtų jiems teikiama prioritetine tvarka.

Prancūzai ir vokiečiai pašto korespondencijai taip pat teikė didelę reikšmę. Nors greitumu jie nepralenkė britų, bet kasdien organizavo spartų milijonų laiškų siuntimą.

Abiejų kariuomenių kareiviams buvo teikiama visokių lengvatų, kad galėtų palaikyti ryšį su savo šeimomis. Jie buvo atleisti nuo

mokesčio už pašto ženklus, todėl buvo dalijami atvirukai be pašto ženklų, o kareiviai išnaudodavo tuščią vietą rašymui. Tiems kareiviams, kurie negalėjo rašyti arba paprasčiausiai nemokėjo – reikia turėti omeny, kad buvo daug beraščių – buvo dalijami atvirukai su jau atspausdintomis frazėmis, po kuriomis jie tik pasirašydavo.

Be abejo, kareivių laiškai, prieš išsiunčiami į namus, buvo tikrinami. Laiškus ir atvirukus skaitydavo specialiai tam įsteigtos komisijos. Jų darbuotojai išbraukdavo sakinius, iš kurių priešai būtų galėję suprasti, iš kur jis siunčiamas, ar komentarus, kuriuose buvo įžvelgtas nors menkiausias nepatriotiškumas.

Be laiškų skaitymo ir rašymo, kareiviai laisvą laiką trumpindavo kurpdami mažus meno dirbinius – iš medienos ar iš šovinių darydavo kryželius, iš sviedinių dėliodavo skulptūras... Išreikšti kūrybiškumui buvo tinkami bet kokie daiktai. Jų dirbiniai vadinami „apkasų menu“.

Sutemus darbai karštligiškai užvirdavo. Kareiviai patamsyje lopydavo tvoras, kasdavo naujus apkasus – nuostabu, kad kai kurie per valandą sugebėdavo išrausti net keturiasdešimties metrų ilgio griovius – ir eidavo šnipinėti priešų užimamų pozicijų. Kartkartėmis jiems būdavo įsakoma rengti nedidelius išpuolius ir paimti į nelaisvę priešo kareivių bei atimti iš jų dokumentus; tačiau tikrasis išpuolių tikslas buvo išlaikyti vyrus visuomet pasiruošusius kovai.

Gali pasirodyti keista, kad vienas kareivis per metus pirmosiose fronto linijose vidutiniškai praleisdavo tik kiek daugiau nei vieną mėnesį, o tiesiogiai mūšiuose dalyvaudavo nuo vienos iki penkiolikos dienų. Paskui juos perkeldavo į antrąją fronto liniją arba į ariergardą dirbti pagalbinių darbų, kur praleisdavo apie penkis mėnesius.

Gyvenimo sąlygos apkasuose buvo siaubingos. Nebuvo paisoma elementariausių higienos normų. Utėlės ir nuolat sudrėkę drabužiai kareiviams buvo sunkus išbandymas. Nuotraukoje – britų kareivis iš Češyro pulko Somo fronte 1916 m. Kol jis saugo apkasą, kiti du jo bendražygiai naudojasi proga numigti.

Beveik visoje Flandrijoje požeminiai vandenys dažnai prasimuša į paviršių, dėl to apkasai nuolat skendėjo purve.

Ten būdami kareiviai skaitydavo, rašydavo ar mokydavosi kalbų. Kitą metų dalį jie praleisdavo pratybų laukuose, gyvendavo savo šalies kareivinėse ar būdavo išleidžiami atostogų. Dar reikia pridurti dėl sužeidimų ligoninėse praleistą laiką ir sveikimo laikotarpį.

Tose fronto vietose, kur nevyko arši kova, gyvenimą pirmosiose linijose buvo galima pavadinti net iš dalies pakenčiamu. Žinoma, aukų nebuvo įmanoma išvengti – kareiviai žūdavo nuo priešų snaiperių kulkų, mirdavo nuo ligų, pavyzdžiui, nuo „apkasų kojų uždegimo" – kareivių kojos amžinai mirkdavo vandeny, nuolatinė drėgmė pakenkdavo kraujotakai ir kai kuriais atvejais kojas net tekdavo amputuoti. Tačiau būdavo blogiau, jei užsikrėsdavo net mažiausia žaizda – tais laikais dar nebuvo antibiotikų – kas penktas sužeistas kareivis mirdavo nuo žaizdų infekcijų. Dažniausiai kareivius sužeisdavo artilerijos šūviai; skirtingai nei į kūną smingančios kulkos, sviedinių skeveldros palikdavo atviras žaizdas, dėl

Prancūzų kareiviai pakelėje sustojo atgauti jėgų. Nuotraukoje matyti kaimiški valgiai; priešakinėse fronto linijose jie buvo reta prabanga.

to lengvai prasidėdavo kraujo užkrėtimas. Jei žaizdos imdavo gangrenuoti, galimybė kareiviui išgyventi sumažėdavo beveik perpus. Žaizdos pilve buvo mirtinos, tokiais atvejais pavykdavo išgelbėti gyvybę tik vienam ligoniui iš šimto.

Šiltinė, dizenterija, cholera, žarnyno parazitai, žiemos šalčių sukeltos ligos taip pat retino kareivių gretas. Iš dalies ligos sparčiau plito dėl ydingos praktikos nelaidoti lavonų. Galbūt baimindamiesi priešų broliavimosi, kaip įvyko per 1914 m. Kalėdas, vadai vengdavo sudarinėti paliaubas, kad būtų surinkti žuvusiųjų kūnai. Lavonai pūdavo po atviru dangumi ir skleisdavo nepakenčiamą smarvę. Žiurkės ir vabzdžiai į apkasus atnešdavo patogeninių mikrobų, kuriems gyvų kareivių organizmai buvo puiki terpė įsitvirtinti ir daugintis.

Yrantys lavonai dar labiau blogino antisanitarines kareivių gyvenimo apkasuose sąlygas. Be to, kareiviai nuolat matydavo, kaip žiurkės godžiai graužia kaulus to, kuris vos prieš kelias dienas

buvo jų bičiulis; stebėdavo, kaip be mėsos likę skeletai nuo karštos vasaros saulės imdavo boluoti...

Tokie vaizdai gyviesiems anaiptol nesuteikė moralinių jėgų. Todėl retsykiais kareiviai nepaklusdavo vadams. Nurimus mūšiui, jie išlįsdavo į niekieno žemę atsitempti sužeistųjų, surinkti ir palaidoti lavonų. Tačiau kartais ir tai nepadėdavo, nes intensyvūs bombardavimai ištaškydavo improvizuotas kapines, kūnai vėl atsidurdavo paviršiuje, apie save primindami makabriškais vaizdais.

Tačiau labiausiai kariai kentėdavo dėl kasdienių problemų, kurių nebuvo įmanoma išvengti. Iš pažiūros kai kam jos gali pasirodyti menkos, tačiau nuolat vilkėti tuos pačius drėgnus drabužius, kurių paprasčiausiai nebuvo kur išsidžiovinti, praleisti su jais ištisas savaites, o kartais net mėnesius, buvo baisi kančia. Tada kareiviai skaudžiai pajusdavo, kokiomis siaubingomis sąlygomis jie egzistavo. Stipriausieji palūžtų, praleidę po atviru dangumi sargyboje bemiegę naktį šlapiais drabužiais, merkiami lietaus ir stingdomi šalčio.

Drėgmė nebuvo vienintelis neįveikiamas priešas. Vėliau daugelis kareivių prisimins, kad vos atvykus į frontą juos pasitikdavo utėlės, neduodavusios ramybės jau pirmąją naktį. Kitą dieną jos pradėdavo savo žvalgybą po drabužius, o netrukus šie bjaurūs parazitai įsisiurbdavo į odą. Kareiviai imdavo su pasitenkinimu nagais traiškyti šiuos mažuosius priešus.

Tačiau netrukus jie suprasdavo, kad bergždžiai kovoja ne tik su utėlėmis, bet ir su žiurkėmis. Naktimis graužikai mėgo palįsti kareiviams po apklotais. Iš pradžių naujokams tai keldavo siaubą, bet vėliau apsipratę su žiurkėmis į jas kareiviai nekreipdavo dėmesio, jei kuri pasirodydavo pernelyg įkyri, gaudavo ko nusipelniusi – šūvį iš revolverio. Kartą vokiečiai apkasuose surengė masinį žiur-

Įspūdinga nuotrauka, kurioje užfiksuota akimirka, kaip vokiečių kareivis atšoka tolyn nuo sprogstančio patrankos sviedinio.

kių naikinimą; po kelių dienų iškabino šimtus nugaišusių graužikų ir plakatą, įrodantį, kad dar nebuvo praradę humoro jausmo: „Čia mums mėsos netrūksta."

Prie visų šių kančių dar reikia pridėti ne tik mėsos, bet ir pagrindinių maisto produktų trūkumą. Maisto produktai buvo ribojami ir jų trūko ne tik civiliams gyventojams; kareiviai irgi buvo ne išimtis. Karo lauke į maisto tiekimą taip pat buvo žiūrima atsainiai; kol didžiuliuose metaliniuose puoduose sriuba pasiekdavo pirmąją fronto liniją, dažniausiai jau būdavo atšalusi. Kartais ištisas dienas kareiviai turėdavo tenkintis džiūvėsiais ar sumirkusia mėsa, o vietoje švaraus geriamo vandens malšindavo troškulį bombų išraustuose grioviuose telkšojusiu vandeniu, be abejo, rizikuodami užsikrėsti įvairiomis infekcijomis. Be to, maisto atsargų daviniai kareiviams neretai sumažėdavo dėl pareigūnų korupcijos – kareiviams skirta maisto dalis nukeliaudavo tiems, kurie būdavo vadams

naudingi. Ironiška, tačiau kareiviai gaudavo labiau pasisotinti po mūšių – žūdavo daug karių, o maisto siuntiniai ateidavo gausesniam kareivių būriui nei tuo momentu jų būdavo likę gyvų. Ypač buvo laukiama siuntinių iš namų, kurių turiniu kareiviai draugiškai dalydavosi tarpusavyje.

Nesiliaujantys bombardavimai ir nuolatinė įtampa kovos lauke turėjo įtakos kareivių sveikatai. Kareivius suparalyžiuodavo, pakrikdavo jų psichika, kai kurie nesuprasdavo, ko jų klausiama, arba juos ištikdavo smarki nervinė krizė, dėl kurios sutrikdavo normalus elgesys, o ką sakyti apie gebėjimą kovoti. Tiems, kurie išvengdavo kaltinimų bailumu ir sulaukdavo psichiatrų pagalbos, būdavo miglotai diagnozuojama „nervinė“ liga, nors dažniausiai kareivius ištikdavo vadinamoji karo neurozė arba potrauminis stresas – vėliau karuose nuo jo kentės daugybė kareivių.

Sutrikus sveikatai kareivius išsiųsdavo į ariergardą, ten kurį laiką jie ilsėdavosi, galėdavo skaityti knygas, dalyvaudavo koncertuose, teatro vaidinimuose, kolektyviniuose žaidimuose. Pasveikusieji grįždavo į frontą, o tie, kurie neatgaudavo psichinės pusiausvyros, būdavo išsiunčiami į sanatorijas. Didžiojoje Britanijoje specialiai gydyti tokiems ligoniams buvo įkurtos šešios ligoninės.

Net pasibaigus karui neatrodė, kad šie kareiviai pasveiks; deja, karo neurozė negrįžtamai paveikdavo žmonių psichiką. Buvusius kareivius kamuodavo nervų priepuoliai, jie sapnuodavo košmarus net praėjus dešimtmečiams po juos sukrėtusių įvykių.

Ar buvo įmanoma išsigelbėti nuo šio pragaro? Deja, vyrai, kuriems likimas lėmė gyventi ir mirti apkasuose, neturėjo jokių šansų. Už dezertyravimą ir tyčinį savęs sužalojimą grėsė mirties bausmė. Laimingą šūvį (į ranką ar koją) gavusius kareivius prieš

išgabenant į ligoninę kruopščiai apžiūrėdavo – jei žaizdoje aptikdavo parako miltelių likučių, darydavo išvadą, kad į kareivį buvo šauta iš arti, todėl sužeidimas buvo pripažįstamas kaip simuliacija. Kartais kareiviai ryždavosi išmėginti kitą būdą susižeisti – iškišdavo kokį nors daiktą virš apkasų, kad priešas susigundytų ir iš toli šautų patranka, bet labai mažai kam pavykdavo laimingai išsisukti – dažniausiai nuo paleisto sviedinio drąsuoliai žūdavo.

Didžiojoje Britanijoje visuomenė darė spaudimą pacifistams. Taikos šalininkai buvo laikomi bailiais ir išdavikais. Vyrus, kurie būdavo tinkamo amžiaus kariauti, bet vilkėjo gatvėse civilius drabužius, miestų moterys apdovanodavo baltomis plunksnomis – tai buvo bailumo simbolis. Žinoma, dėl to kildavo nesusipratimų ir konfliktų.

Kartą jauną vokietį, studijavusį Londone tuo metu, kai kilo karas, vidury gatvės pasigavo viena iš tokių moterų:

– Kodėl jūs nestojote į kariuomenę?

– Tam turiu labai svarią priežastį, – atsakė jaunuolis. – Aš vokietis.

Bet atsakymas moteriškės neįtikino, ir ji užkišo jam pažeminimą reiškiančią plunksną.

Aštria replika nuo šių įkyrių moterų mėgino išsisukti kitas jaunuolis, šįkart britas. Jį susistabdė mergina ir pasiūlė baltą plunksną:

– Stebiuosi, kodėl jūs nekovojate ir neginate civilizacijos.

– Ponia, – atrėžė vyrukas. – Mano nuomone, civilizacija esu aš pats ir kovoju gindamasis.

Laimė, britų vyriausybė nekreipė dėmesio į netoleranciją taikos šalininkams. Pacifistų čia nešaudė kaip kitose šalyse; juos bausdavo kalėjimu arba išsiųsdavo dirbti į karjerus.

1916 m. vasarą Jungtinėje Karalystėje net buvo įsikūrusi alternatyvi tarnyba, siūliusi jaunuoliams dirbti žemės ūkio darbus arba gydyti. Į ją įstojo keli tūkstančiai žmonių. Tačiau 1917 m. vyriausybė paskelbė dekretą dėl privalomo stojimo į armiją, tai reiškė, kad nebebuvo galima atsisakyti šaukimo ir juo labiau atsisakyti grįžti į frontą po atostogų. Buvo sušaudyti šimtai pastarajam įsakymui pasipriešinusių britų kareivių.

PIRMOJI DUJŲ ATAKA

Be visų fronto baisybių, glaustai išdėstytų ankstesniame skyriuje, į karo hekatombą papuolusiems kareiviams paniką kėlė dar vienas siaubingas ginklas. Tai nuodingosios dujos, kurias kovai pirmąkart panaudojo vokiečiai 1915 m. balandžio 22 d.

Tą naktį Ipro rytinėje dalyje jie per penkias minutes iš 4000 cilindrų išleido beveik 170 tonų chloro.

Priešų kariuomenė, kurią sudarė prancūzai, alžyriečiai ir kanadiečiai, greitai pajuto dujų poveikį. Šimtai vyrų neteko sąmonės. Prancūzai ir kanadiečiai mėgino išsilaikyti savo postuose – tarp jų buvęs vienas kareivis gydytojas tuoj pat atpažino chlorą ir patarė užsidengti kvėpavimo takus šlapimu suvilgytomis nosinėmis. Jis manė, kad šlapimo rūgštis kristalizuos chlorą, jei kareiviai būtų suvilgę nosines paprastu vandeniu, būtų taip pat gerai apsisaugoję. Gydytojo dėka, kuriam šovė ši išganinga mintis, kareiviai nepasidavė panikai, priešingai nei į kariuomenę iš Šiaurės Afrikos paimti vyrai, kurie puolė bėgti apimti siaubo.

Lyg siaubo filme iš dujų debesies vienas po kito niro deguonies kaukes užsimaukšlinę vokiečių kareiviai. Naudodamiesi sąjungi-

Ši nuotrauka daryta 1915 m. Vokiečių kareiviai, veidus prisidengę greitosiomis pasidarytomis kaukėmis iš paprastos marlės. Vėliau kareiviai buvo aprūpinti patikimesnėmis dujokaukėmis.

ninkų gretose kilusia panika, jie paėmė į nelaisvę du tūkstančius kareivių ir pagrobė pusę tūkstančio patrankų.

Vokiečiai patys nustebo, kaip jiems pasisekė. Jie nebuvo planavę pralaužti priešų fronto, kuriame netikėtai atsivėrė spraga, todėl mūšio netęsė.

Nors iš pradžių chloro dujos pasirodė veiksmingos, bet kaip ginklas jos vis dėlto netiko. Jas galima greitai atpažinti iš žalios spalvos ir specifinio kvapo, be to, reikėjo labai stiprios jų koncentracijos, kad paveiktų žmogaus plaučius. Tačiau chloro debesys kareivius vis vien smarkiai gąsdindavo ir sukeldavo sąmyšį.

Kita vertus, nuodingosios dujos buvo labai pavojingos ir tiems kareiviams, kurie jas leido. Dujos buvo išleidžiamos labai primityviu būdu: kareiviai atsukdavo cilindrus ir tikėdavosi, kad palankus vėjas nuneš dujas į priešų linijas. Bet menkiausias priešingos

Užsidėjęs deguonies kaukę raitas vokiečių kariuomenės patrulis.

krypties vėjo gūsis sugrąžindavo nuodingą debesį į tuos apkasus, iš kurių jos būdavo leidžiamos, ir kur slėpdavosi fronte atsiveriančio tarpo laukiantys kareiviai. Per laiką, kol vyko karas, inžinieriai sukūrė dujines granatas, kurias buvo galima iššauti į priešus toli nuo savo apkasų.

Tai, kad vokiečiai pirmieji panaudojo nuodingąsias dujas, sutrikdė sąjungininkus, kurie iki to laiko jau buvo atlikę daug bandymų ir taip pat ruošėsi atakuoti priešus cheminiu ginklu. Kelias dienas prieš vokiečių dujų ataką, sąjungininkų kareiviai buvo įsiveržę į priešų apkasus ir aptiko, kad vokiečiai kaupia dujokaukes ir turi dujoms leisti skirtų metalinių cilindrų. Tačiau britai ir prancūzai – nors savo arsenale taip pat turėjo cheminių ginklų – vis dėlto nesitikėjo, kad priešai griebsis tarptautiniais įstatymais uždraustų kovos būdų.

Anglai tokį elgesį laikė „niekingu būdu kariauti“. Jų naivumas, kaip ir dėl kulkosvaidžių, brangiai kainavo. Tačiau vėliau ta pati Britanijos kariuomenė taps daugiausia naudojusia dujinių ginklų prieš vokiečius, nes įvertino situaciją, kad Flandrijoje ir Šiaurės Prancūzijoje dažniausiai pučia rytų krypties vėjai. Nors pirmasis jos bandymas 1915 m. rugsėjo 25 d. buvo nesėkmingas – vėjas nurimo, ir chloro debesis pakibo virš niekieno žemės, kai kuriose vietose pasklisdamas į saviškių apkasus.

Kiekviename apkase kareiviai turėjo pasidėję varpą ar kokį nors kitą metalinį daiktą – dažniausiai tuščią sviedinį – kurį, norėdamas įspėti saviškius apie pavojų, imdavo mušti žvalgas, pastebėjęs, kad priešai paleido dujas. Per kelias sekundes kareiviai užsimaukšlindavo kaukes, kurias visada nešiodavosi. Kareiviai patirdavo nuolatinį stresą, baimindamiesi bet kurią akimirką būti užpulti, bet labiausiai bijojo skausmingos mirties, grėsusios nuo apsinuodijimo dujomis.

Vaizdinga nuotrauka – ginkluotas ietimis prancūzų raitininkų būrys. Per Pirmąjį pasaulinį karą tokių vaizdų, labiau panašių į viduramžių, vis dar buvo galima dažnokai išvysti.

Britanijos kariuomenės 55 divizijos kariai, užsidengę akis nuo garsyčių dujų, per susirėmimą Estere 1918 m. balandžio 10 d.

Plaučiuose imdavo kauptis skysčių, kvėpuoti darydavosi vis sunkiau, o medikai niekuo negalėdavo padėti ir bejėgiškai stebėdavo, kaip merdėdavo dujų aukos. Po ilgos agonijos ligoninėse kareiviai mirdavo. Pradėjus naudoti šias dusinančias dujas karo žiaurybės pasiekė maksimumą.

Chloro dujų ėmė trūkti, jas pakeitė kitos, bespalvės ir daug pavojingesnės fosgeno dujos. Vienintelis jų trūkumas buvo tas, kad jų poveikis išryškėdavo tik po paros. Vokiečiai pirmą kartą jomis nuodijo priešus 1915 m. gruodžio 19 d. Prie Ipro tada žuvo daugiau nei tūkstantis britų kareivių.

Tačiau pavojingiausias cheminis elementas, per Pirmąjį pasaulinį karą naudotas žudyti, buvo ipritas, dėl gelsvos spalvos ir skleidžiamo svogūnų ar garstyčių kvapo, pavadintas garstyčių dujomis. Jas 1917 m. liepos mėnesį panaudojo vokiečiai. Ipritą iššaudavo iš patrankų, o kadangi šios dujos buvo sunkesnės už orą, jos nusileisdavo pažemiui ir lėtai pasklisdavo. Šios dujos buvo pražūtingos dėl to, kad iškart fiziškai žalodavo žmogaus kūną, o tokioms pasekmėms sukelti užtekdavo 0,1:1 000 000 koncentracijos ore. Jos nebuvo mirtinos – nuo jų žūdavo 2 proc. apnuodytųjų – bet žala buvo baisi. Dujos labiausiai pažeisdavo minkštuosius audinius, akis ir genitalijas.

Po garstyčių dujų atakų nusidriekdavo į karo lauko ligoninę vedamų apakintų kareivių virtinės. Jei iprito dujų koncentracija būdavo ypač stipri, nudegindavo odą ir mėsą iki pat kaulų. Deja, aukoms nebuvo įmanoma niekuo padėti, buvo draudžiama vynioti net tvarsčius.

Dujos neabejotinai buvo klastingiausias ir baisiausias per karą naudotas ginklas, bet jų aukų skaičius palyginti buvo mažas. Vidutiniškai septyni iš dešimties apsinuodijusių kareivių per mažiau

nei šešias savaites visiškai pasveikdavo, tik penki procentai patyrė sunkių sužalojimų, liko invalidai ar mirė.

Nors dujos su išlyga nebuvo pražūtingos, dėl jų Pirmojo pasaulinio karo kovų laukus apėmė toks siaubas, kokį tik gali nupiešti mūsų vaizduotės. Šiandien vargu ar įstengiame įsivaizduoti mirties baimės apimtus apkasus, kuriuose dienas, mėnesius ar net metus praleido milijonai paprastų žmonių, verčiamų kęsti išbandymus, kuriuos ištverti mums vargiai užtektų pasiaukojimo ir dvasios stiprybės, kurią jie įrodė turėję.

5 SKYRIUS

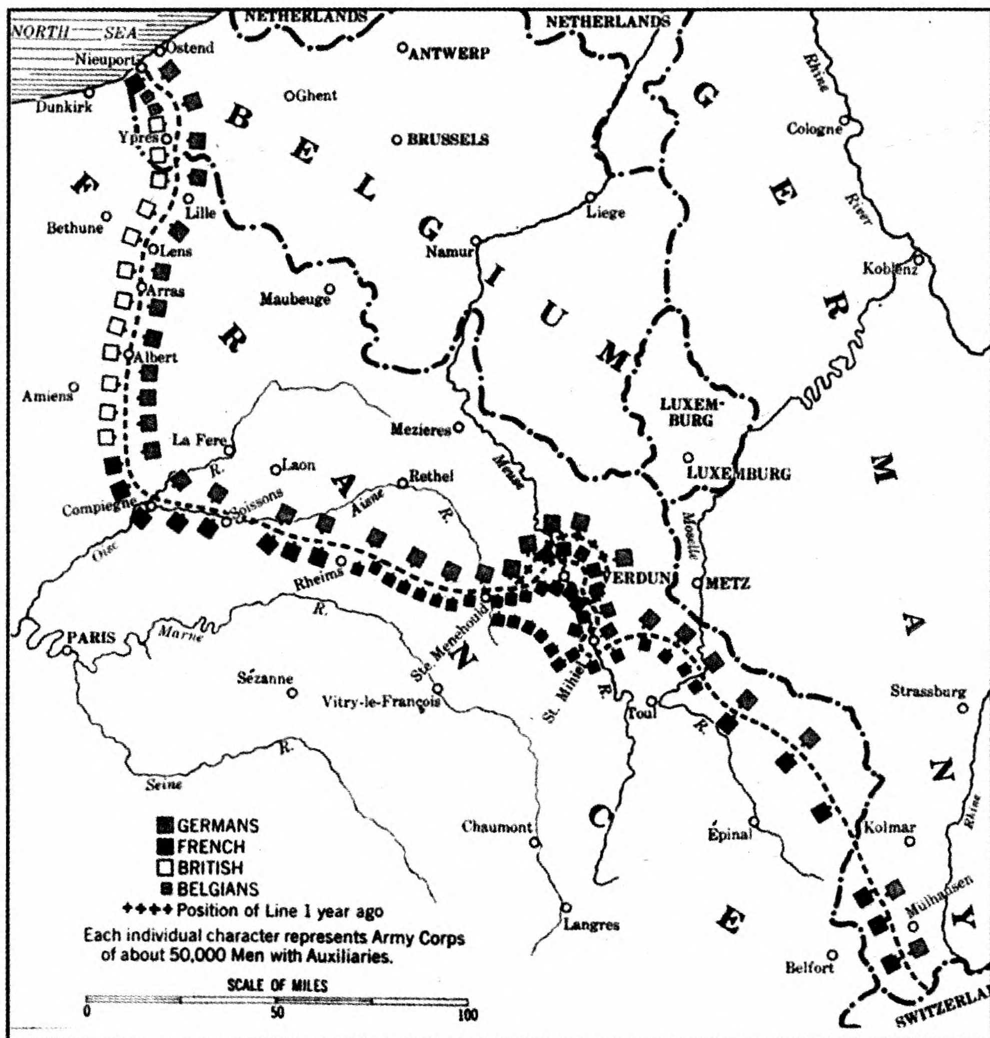
1916 M. EUROPA PLŪSTA KRAUJU

Ėmus sklisti gandams, kas vyko Vakarų fronto mūšių laukuose, Europą apėmė išgąstis ir nerimas. Apgailėtinos gyvenimo sąlygos, kurias kentė apkasuose lindintys kareiviai, ir skandalingai daug žūstančių žmonių kovose dėl nereikšmingų žemės lopinėlių, kurie greit vėl būdavo prarandami, pašaukė prie ginklo kare iki tol aktyviai nedalyvavusius visuomenės sluoksnius, nes buvo imta baimintis, jog karas sunaikins ištisą jaunuolių kartą.

Ir vienos, ir kitos priešininkų pusės darbininkų klasė tikėjosi, kad prijungusios savo jėgas sustabdys nesiliaujantį kraujo praliejimą. Tačiau darbininkai greitai nusivylė supratę, kad karštligiškas patriotizmas ir karo represijos, apie kokias bylojo 1914-ųjų Kalėdų paliaubos, kareiviams buvo išvijęs iš galvos menkiausią pagundą trauktis iš absurdiškų kovų.

Kadangi abu priešai pasiryžo tęsti kovą, Europai iškilo pavojus virsti vientisa gigantiška mėsmale – ši metafora tiksliai apibūdino 1916 m. susidariusią padėtį. Tų metų sausį užvirė Verdeno mūšis, po vykusio nuožmaus, iki tol neregėto artilerijos apšaudymo mūšio laukas liko nuklotas sumalta mase, kurioje buvo sunku atskirti

Vakarų frontas 1916 m. tęsėsi nuo Šiaurės jūros iki Šveicarijos.
Jo koordinatės beveik nekito iki pat 1918 m. antpuolių.

kareivių lavonus nuo šūvių sumaitotų žirgų, šunų ir žiurkių liekanų.

Verdeno mūšis buvo ilgiausias ir daugiausia aukų pareikalavęs Pirmojo pasaulinio karo mūšis. Jis aiškiai parodo, kaip beprasmiškai žuvo tūkstančiai kareivių, o fronto linija po skerdynių išliko beveik tose pačiose pozicijose.

BERGŽDŽIAS IR NUOSTOLINGAS MŪŠIS

Mezo* upės pakrantėje stūksanti Verdeno tvirtovė buvo prancūzų nacionalinio pasididžiavimo simbolis. Romanų pastatytas miestas tvirtomis sienomis ir grioviais buvo sutvirtintas Luiso XIV laikais. Per 1870 m. vykusį Prancūzijos-Prūsijos karą tvirtovė atlaikė dešimties savaičių puolimą, kol galų gale žmonės pasidavė tik pritrūkę maisto atsargų. Apjuostas tvirtomis gynybinėmis sienomis Verdenas buvo rimta kliūtis vokiečiams praplėsti savo valdas. Tačiau 1915 m. susiklostė tokios aplinkybės, kad tvirtovė neteko strateginės svarbos.

Verdenas tapo vokiečių kariuomenės apsuptu iškyšuliu, todėl prancūzams toje vietoje teko gerokai prailginti savo fronto liniją. Jei būtų atidavę tvirtovę priešams, būtų sutrumpinę savo fronto liniją ir galėję sustiprinti gynybą. Verdenas kariniu atžvilgiu buvo mažai naudingas, nes tvirtovės ir ją supusių įtvirtinimų pagrindiniai pabūklai buvo išmontuoti ir išvežti į kitas fronto vietas, o pačią tvirtovę nuo priešų saugojo tik apkasai.

Matydamas ties Verdenu silpnas prancūzų kariuomenės gynybines pozicijas, Vokietijos generalinio štabo maršalas Erichas fon

* Masas arba Mezas (vok. Maas, pranc. Meuse, lot. Mosa) – *vert. past.*

Vokiečių maršalas Erichas fon Falkenhainas Verdeno mūšyje siekė išžudyti kuo daugiau prancūzų. Prancūzijos kariuomenė priėmė mestą iššūkį.

Falkenhainas (Erich von Falkenhayn), pakeitęs 1914 m. rugsėjį susikompromitavusį fon Moltkę, sukūrė klastingą planą užimti Verdeną. O pagrindinis karvedžio tikslas buvo kaip reikiant nuleisti kraujo Prancūzijos kariuomenei.

Gerai išmanydamas priešo psichologiją, generolas žinojo, kad šie nieku gyvu neatiduos tvirtovės ir visomis išgalėmis puls ginti nacionalinės dvasios šventovę. Falkenhainas neapsiriko – prancūzai dėl Verdeno buvo pasiryžę paguldyti paskutines galvas.

Vokiečiai ketino sutelkti ir atidengti prieš prancūzus pragarišką ugnį, o vos užėmę jų apkasus pakartoti apšaudymą ir taip atlaisvinti kelią į priekį. Tokia taktika Falkenhainas apsidraudė neprarasti daug savo kareivių ir kaip reikiant praretinti Prancūzijos gynėjų gretas.

Šiai operacijai vykdyti 13 km fronto atkarpoje buvo išstatyta 1 200 artilerijos pabūklų. Taip tankiai išrikiuotos patrankos buvo pirmą kartą per visą karų istoriją.

Pradėti antpuolį buvo numatyta vasario 12 d. Kelias dienas prieš tai prancūzų žvalgai įspėjo apie vokiečių pasiruošimą, bet laiko pasirengti gynybai neužteko. Užpuolimo dieną Verdenas buvo beveik beginklis – teturėjo vos 270 patrankų ir skurdžias amunicijos atsargas.

Tačiau prancūzams ir šįkart pagelbės netikėtai palankiai susiklosčiusios aplinkybės – kaip anksčiau per stebuklą jie išsigelbėjo Marnos mūšyje.

Naktį prieš išpuolį nelauktai subjūra oras. Temperatūra gerokai nukrinta, ima gausiai snigti ir stoja tiršta migla, dėl kurios matomumas labai sumažėja. Tokiomis sąlygomis nėra prasmės pradėti ataką, todėl vokiečiai nusprendžia ją atidėti dvidešimt keturioms valandoms. Oro sąlygos negerėja, ir Falkenhaino nusivylimui užpuolimas nukeliamas dar kelis kartus – priešams iškrėsti staigme-

nos nepavyko. Įspėti apie priešų ginkluotės kalibrą prancūzai suskumba į pavojaus zoną atsiųsti kuo daugiau pastiprinimo.

Pagaliau išaušta giedra vasario 21 d., ir vokiečiai punktualiai – 7 val. 15 min. – pradeda apšaudymą. Pirmasis blogai paleistas sviedinys pataiko ne į prancūzų apkasus, o į Verdeno arkivyskupijos rūmus. Tačiau po jo devynias valandas ant priešų galvų pylė nenutrūkstama sprogmenų kruša.

Kad galėtume įsivaizduoti, kaip nuožmiai vokiečių baterijos leido ugnį, užtenka liudininkų pasakojimų, kad patrankų dundėjimas buvo girdimas net už 150 km, o sunkiausių sviedinių sprogimų aidas buvo tiesog kurtinantis.

Neįmanoma suvokti, kas vyko tomis valandomis. Sprogimai išaria žemės paviršių, apkasai užvirsta, o žmones ir gyvūnus į gabalus plėšo sprogimų bangos ir šaudmenų skeveldros; ką tik ant žemės negyvus kritusius kareivius kitas sviedinys vėl pakelia į orą. Ugnis kunkuliuoja tol, kol mūšio laukas pasidengia nutrauktomis galvomis, kūnų dalimis ir želė mase, iš kurios sunku suprasti, kad ji ką tik buvo žmonės.

Prancūzai dar niekada nebuvo patyrę tokios siaubingos atakos. Kareiviai nuo galvos iki kojų murkdėsi ką tik šalia stovėjusių bendražygių kraujyje ir viduriuose.

Pavakare, šiek tiek po pusės penkių, patrankų šaudymas liaujasi. Prie prancūzų linijos prisiartinę vokiečiai po tokios pabūklų krušos nesitiki rasti nė vieno gyvojo. Tačiau apsirinka. Saujelės nuo mirties giliose slėptuvėse išsigelbėjusių prancūzų išlenda keršyti už žuvusius tėvynainius.

Iš užnugario suguža daugiau prancūzų, kad užkirstų kelią kaizerio kariams, kurie, nors ginkluoti kulkosvaidžiais, ima trauktis, nesitikėję tokios įsiutusių priešininkų reakcijos. Vokiečiams pavyksta

užimti tik Omono (Haumont) mišką, kuriame į nelaisvę jie paima prancūzų kareivių būrį, kietai įmigusį dėl nervinio išsekimo per bombardavimą. Falkenhaino nuostabai, dienos pabaigoje paaiškėja, kad žuvo nemažai jo kareivių.

Tuo metu Falkenhainas dar neįvertino, kad jo suplanuotos priešų žudynės taps sunkiu išmėginimu ir jo kariuomenei. Tačiau išdidusis maršalas, vengęs tartis su kitais vadais, nusprendžia rizikuoti ir įsako tęsti puolimą. Dar kelias dienas vyko smarkūs bombardavimai, po kurių į priekį prasiverždavo pėstininkai ir sutrypdavo užsispyrusius prancūzus.

Vasario 25 d. vokiečiai netikėtai ir itin lengvai – nepaleidę nė vieno šūvio – užima didžiulę Duomono (Douaumont) tvirtovę. Keičiantis sargybai, prancūzai buvo palikę tvirtovę be apsaugos, nusprendę, kad jos „neįmanoma užimti“. Drąsus vokietis, seržantas Kunzė (Kunze) perlipa tvorą, patenka į tvirtovės tunelius ir suima prancūzų artileristus, kurie išsigąsta, kad įkandin Kunzės atseks gausus priešų būrys. Likusią prancūzų įgulos dalį vienas vokietis įkalino didžiuliame miegamajame, kuriame tuo metu šie ilsėjosi, užtrenkęs sunkias kambario duris. Seržantas sėkmingą medžioklę atšventė sočiai papietavęs priešų valgomajame. Prancūzams atsiimti tvirtovę pavyko tik po aštuonių mėnesių, paaukojus šimto tūkstančių karių gyvybes.

Niekingai praradus Duomono (Douaumont) tvirtovę, Prancūzijoje kyla aliarmas. Verdeno tvirtovei taip pat gresia rimtas pavojus pakliūti į vokiečių rankas. Tą pačią naktį generolas Anri Petenas (Henri Pétain) užsimoja žūtbūt apginti Prancūzijos simbolį. Sušukęs „nepraleisim!“, savo kareiviams įsako tuoj pat sustiprinti gynybinius įtvirtinimus dar viena apkasų juosta ir naujai pertvarko artileriją.

Tačiau Petenas susiduria su didele problema – į pirmąsias fronto linijas neįmanoma tiekti maisto ir šovinių atsargų, nes vokiečiai buvo subombardavę geležinkelį. Todėl generolas liepia praplatinti vienintelį Verdeną su Prancūzija siejusį kelią. Tas kelias, vėliau pavadintas *Voie Sacrée* (Šventasis kelias), išgelbės tvirtovę; juo kas savaitę ištisą parą kas 14 sekundžių 3 000 sunkvežimių gabens 50 000 tonų maisto ir kitokių atsargų.

Šis kelias buvo gyvybiškai svarbus; jį be atvangos taisė ir prižiūrėjo tūkstantis kareivių iš Šiaurės Amerikos. Jis visą laiką buvo pravažiuojamas, net jei prisnigdavo ar paviršius apledėdavo. Kaip pergalės simboliu buvo virtę taksi per 1914 m. Marnos mūšį, taip Šventasis kelias virto mūšio už Verdeną simboliu.

Prancūzų jėgos sustiprėja dėl reguliarių amunicijos ir kareivių papildymų. Per kovas vienodai smarkiai nukenčia abiejų pusių kariuomenės. Falkenhainas rengia staigius, žiaurius puolimus dėl kiekvieno žemės centimetro. Su didžiuliais nuostoliais jam pavyksta užimti Mort Omė (Mort Homme) kalvą. Gegužės mėnesį aukšti Vokietijos kariuomenės pareigūnai pradeda prašyti nutraukti tokias skerdynes, tačiau išdidusis Falkenhainas, žinodamas, kad jo reputacija priklausys nuo mūšio rezulatų, atkakliai tęsia kovą.

Tuo metu prancūzų generolas Petenas, kuris įkyrėjo maršalui Žofrė dėl nesiliaujančių kareivių ir amunicijos prašymų, paskiriamas centro kariuomenės grupės vadu ir netenka tiesioginio vadovavimo mūšiui, o šį perima kovingasis generolas Nivelis (Nivelle). Jo pavaldinį generolą Manženą (Mangin) kareiviai greitai praminė „skerdiku“, nes Manženas lengva ranka siųsdavo kareivius į mirtinas atakas – tokias kaip gegužės mūšis mėginant atsikovoti Duomono tvirtovę.

Prieš tai tinkamai nepasiruošę, Nivelis ir Manženas rengia antpuolius, kurių metu žūva daugybė karių. Atrodo, kad generolams

Šis kelio žymeklis mena Šventąjį kelią, kuriuo į Verdeną buvo gabenamos atsargos. Jis prancūzams buvo gyvybiškai svarbus.

Niaurus vaizdas – Verdeno mūšyje žuvusių vokiečių kareivių kaukolės. Prancūzai palaikus tyčia paliko neužkastus, kad moraliai palaužtų priešą.

nerūpi, jog vyrai siunčiami tiesiai mirčiai į nasrus, o dėl nuolatinių pralaimėjimų jie nepelnytai prikišdavo savo kareiviams bailumą. Per tris pirmuosius kovos mėnesius, gindami Verdeną, galvas paguldė 190 000 kareivių. Vokiečiai nuo priešų atsiliko nedaug – neteko 174 000 kareivių.

Birželio 20 d. vokiečiai panaudoja fosgeno dujas ir smarkiai išsiveržia į priekį. Iškyla reali grėsmė Verdeno miestui, bet užpuolikų jėgos išsenka, ir prancūzams pavyksta išlaikyti frontą.

Tą patį mėnesį Verdeno mūšis pakrypsta lemtinga linkme po naujos atakos, kurią Pikardijos provincijoje, Somos upės slėnyje, surengia sąjungininkai, kad išsaugotų istorinę tvirtovę. Ją surengti buvo numatyta dar 1915-ųjų gruodžio 6–8 d. įvykusiame tarptautiniame suvažiavime, generolo Žofrė štabe, Šantiji. Susirinkime buvo nuspręsta Centrines šalis užpulti vienu metu trijose vietose tikintis, kad priešai nesugebės atsilaikyti. Buvo sutarta, kad rusai

puls iš rytų, italai – iš Alpių, o jungtinės prancūzų ir britų pajėgos – iš vakarų pusės.

Metų pabaigoje Britanijos ekspedicinio korpuso vadovybėje įvyko pasikeitimų: į vyriausiojo vado vietą vietoj Džono Frenčo (John French) paskirtas Duglas Heigas (Douglas Haig), kurio svarbiausia užduotis buvo suorganizuoti 1916 m. numatytą puolimą. Heigas siūlė neutralizuoti vokiečių povandeninių laivų bazes Belgijos pakrantėse, tačiau šis pasiūlymas prancūzų entuziazmo nesukėlė. Galų gale buvo sutarta atakuoti iš abiejų Somos upės krantų, iš taško, kuriame susijungė prancūzų ir britų kariuomenės.

Kol buvo rengiamas būsimosios atakos prie Somos planas, vokiečiai vėl šturmavo Verdeną ir suardė sąjungininkų planus. Prancūzai buvo priversti iš Somos fronto sutelkti jėgas tvirtovės gynybai, o atsakomybė už didįjį puolimą užgulė britų pečius – dabar šie privalėjo atitraukti vokiečių dėmesį nuo spaudimo Verdene.

Apšaudymą nuo Somos sąjunginkai pradėjo birželio 24 d., o pėstininkai pirmą kartą atakavo liepos 1 d. Gavęs smūgį nuo britų, pasipiktinęs Falkenhainas buvo priverstas sustabdyti amunicijos tiekimą į Verdeną ir siųsti pastiprinimą į Somą. Paaukojus siaubą keliantį, kaip netrukus įsitikinsime, kareivių skaičių, britams vis dėlto pavyko pasiekti tikslą – priversti vokiečius paskirstyti savo jėgas keliose fronto vietose.

Paskutinį kartą vokiečiai pamėgino užimti Verdeną liepos 12 d. per Suvelio (Souville) tvirtovę, tačiau sustojo ties jos smarkiai saugomais mūrais. Vokiečiai sustabdė judėjimą į priekį, o neįvykdžiusį tikslo Falkenhainą rugpjūčio 29 d. pakeitė generolų Hindenburgo ir Ludendorfo tandemas, nusiteikęs prieš tolesnį Verdeno šturmavimą.

Mūšis prie Somos užsitęsė iki gruodžio. Iniciatyvą į savo rankas perėmė Prancūzijos kariuomenė ir sparčiai susigrąžino prarastas žemes. Metų pabaigoje išaiškėjo kraupus aukų skaičius. Ir Verdene, ir prie Somos žuvo po 300–400 tūkstančių kareivių, o strateginiu požiūriu nebuvo pasiekta jokių esminių rezultatų – priešų kariuomenės liko beveik tose pačiose pozicijose, iš kurių buvo pradėję kautynes. Verdenas buvo virtęs beprasme skerdykla; tačiau mėginusių vokiečių dėmesį nuo Verdeno nukreipti į Somą žuvusių britų sąrašas buvo dar ilgesnis.

MIRTIS SOMOJE

Pirmoji mūšio prie Somos diena įsirėžė į Britanijos kariuomenės istoriją kaip kruviniausioji per visą jos gyvavimo laiką. Vien per pirmąją puolimo valandą tragiškąją 1916 m. liepos 1 d. žuvo 30 000 karių, o susumavus vidurkį paaiškėja, kad per sekundę mirė ar buvo sužeisti... 500 vyrų!

Kodėl buvo išlieta tokia kraujo jūra? Generolas Heigas buvo viską skrupulingai apgalvojęs. Pirmajam pėstininkų žygiui ruošėsi visą savaitę – vokiečiai buvo priversti trauktis iš apšaudomos ir suardytos pirmosios jų fronto linijos į antruosius apkasus ir atlaisvinti kelią britų kareiviams. Jungtinės Karalystės ginklų fabrikai dūzgė visu pajėgumu ir Britanijos kariuomenę aprūpino įspūdingu amunicijos kiekiu – per vieną savaitę britai paleido pusantro milijono sviedinių. Vokiečių nuostabai, britai buvo išsirausę dešimt tunelių, kai kuriose vietose net pralindusių po vokiečių apkasais, kiekvienas buvo prikimštas po dvidešimt milijonų tonų sprogmenų, kuriuos turėjo susprogdinti prieš pradėdami ataką.

Nuotrauka daryta 1916 m. liepos 1 d., pirmąją Somos mūšio dieną. Karališkajam airių šaulių (Royal Irish Rifles) batalionui priklausantys kareiviai neatrodo morališkai palūžę, nors pirmąją mūšio dieną patyrė netekčių.

Liepos 1 d., kol britai negailestingai bombarduoja vokiečių frontą, pėstininkai savo apkasuose pasiruošia išeiti į karo lauką. Kiekvieno jų pečius slegia trisdešimties kilogramų kuprinės, bet vyrams tai nerūpi; kaip vokiečiai Verdene, britai įsitikinę, kad per nuožmų bombardavimą negalėjo išgyventi nė vienas priešas, todėl užimti jų liniją bus vienas juokas. Vadų įsakymai tik sustiprina viltį, kad misija nebus sunki – kareiviai žengs petys į petį ilga juosta ir iš pradžių užims vokiečių apleistus apkasus.

Vyrai nekantrauja dalyvauti istorine Britanijos kariuomenei tapsiančios dienos mūšyje, tačiau tą akimirką dar niekas neįtaria, kad ji iš tiesų bus įtraukta į karo istoriją, tačiau dėl visai kitokių priežasčių, nei kareiviai tikisi…

7 val. 20 min. pradedamos sprogdinti minos po vokiečių apkasais išraustuose tuneliuose, nesuveikia tik vienas užtaisas. Sprogs-

To meto žemėlapyje pažymėtos ribos, iki kur sąjungininkai turi pažengti per Somos mūšį. Jų tikslas buvo užimti Bapomą (Bapaume) ir Peroną (Peronne).

tantis trotilas į orą išsviedžia didžiulius žemės ir dulkių debesis, dėl kurių kartais tampa neįmanoma kvėpuoti. Viską naikinantys ir griaunantys sprogimai įkvepia dar daugiau pasitikėjimo pasiruošusiems iš apkasų išpulti lauk kareiviams.

7 val. 30 min. sprogus paskutinei minai, netikėtai stoja gūdi tyla. Po septynių dienų anglų patrankos pirmą kartą nutyla. Tai reiškia, kad laikas imtis veiksmų pėstininkams. Visame britų fronte pasigirsta įsakomieji švilpimai; kareiviai puola kopėčiomis lipti į niekieno žemę.

Atsiveria kraupus peizažas, panašus į mėnulį, tačiau kareiviams jis byloja apie užtikrintą pergalę.

Nuleidę durtuvus anglai pasitikinčiai žengia link vokiečių apkasų, kuriuos tikisi esant tuščius. Pirmiausia nustemba išvydę, kad spygliuotos tvoros liko nesugriautos; per jas pavojinga brautis, nes galima įsipainioti. Nepraslinkus nė minutei staiga sutrata vokiečių kulkosvaidžiai. Vokiečių kareiviai skubiai grįžta į savo pozicijas apkasuose lyg bombardavimo iš viso nė nebūtų buvę.

Tanki anglų juosta nuo neišvengiamos ugnies krinta lyg šienaujamos javų varpos. Vis daugiau vokiečių lenda iš savo irštvų, kuriose kantriai lindėjo laukdami, kol baigsis sprogdinimai, o priešų lavonai krūvomis virsta į sviedinių išraustas duobes. Neaišku, kodėl sąjungininkai nežinojo, kad vokiečiai buvo įsirengę gilias, tvirtas slėptuves, kai kur net medinėmis sienomis, įsivedę elektrą ir net telefono linijas.

Britai apstulbsta išvydę vokiečius, bet neturi nė kada prakeikti tų, kurie juos užtikrino, kad veržtis į priekį bus taip pat lengva lyg išėjus pasivaikščioti į parką. Daugybė kareivių žūsta nuo priešų

kulkų nė nespėję pastebėti, kiek daug aplink ant žemės voliojasi nesprogusių anglų sviedinių; aiškėja nekokybiškai atlikto skubos darbo pasekmės.

Tuo metu siaubo apimti anglų vadai iš apkasų stebi, kaip krinta jų vyrai, vos prieš kelias minutes pergalingai žengę į kovos lauką. Lyg velniško ir nesustabdomo garvežio kūrikai jie nusprendžia mirčiai į rankas atiduoti dar daugiau kareivių. Vėl nuaidi šaižūs švilpimai, ir antra kareivių virtinė puola kopti į viršų. Tačiau vokiečių kulkosvaidžiai trata visu pajėgumu, ir vyrai krinta vos spėję iškišti galvas virš barikadų – sunkiai žnegteli atgal į savo apkasus, virsdami ant pasiruošusių iš paskos kilti aukštyn bendražygių. Anglai neišsigąsta ir beatodairiškai šoka iš apkasų – jų herojiškas elgesys šiandien mums sunkiai suvokiamas – tiesiai į vokiečių kulkų krušą, kur drąsuoliai virsta savižudžiais.

Į Britanijos generalinį štabą plūsta dramatiškos žinios, bet Duglas Heigas nė neketina tramdyti masinėmis žudynėmis virtusios kovos. Antpuoliui buvo ruoštasi šešis mėnesius, beveik dvejus metus buvo šaukiami kareiviai ir kaupiami ištekliai, todėl anglų generolas nesvarsto galimybės atsisakyti ambicingo plano įgyvendinimo, juolab kad nuo mūšio pradžios dar nepraėjo nė valanda. Taigi būriai kareivių siunčiami į mirtį ir aukojami teutonų kulkosvaidžiams, kurių rūkstantys vamzdžiai nuo ugnies įkaista iki raudonumo.

Puolimas tęsiasi visą dieną, jo rezultatai katastrofiški. Į šiaurę nuo senojo kelio, jungiančio Alberą (Albert) su Bapomu (Bapaume), sąjungininkų antpuolis virsta kraupiomis žudynėmis. Pavyzdžiui, I Terranova pulkas neteko 91 proc. žmonių net nespėjęs grįžti į savo pirmuosius fronto apkasus, nors kareiviai jau buvo paimti iš rezervo. Tik į pietus nuo kelio įsikūręs sektorius, į kurio sudėtį

įėjo prancūzų, sėkmingai įvykdė savo užduotį, bet tik patyrusių artileristų dėka. Tai buvo vienintelė sąjungininkų sėkmė.

Baigiantis šitai „juodai“ dienai, paaiškėja šiurpūs žuvusiųjų skaičiai. Iš pradžių pateikiami apytiksliai skaičiavimai, bet vėliau bus suskaičiuota, kad tądien žuvo 19 240 kareivių, 35 493 buvo sužeisti, 2 152 dingę be žinios ir 585 paimti į nelaisvę – iš viso 57 470 Somos mūšyje dalyvavusiųjų. Vokiečiai neteko vos 8 000 kareivių.

Generalinis štabas turi informacijos, kad antpuolis nepasiekė tikslo, tačiau dėl kilusios visuotinės sumaišties ir nepatikimų komunikacijos priemonių nė nenutuokia, kokią patyrė žalą. Todėl tos pačios dienos vakarą, 22 val., Duglas Heigas vėl įsako pradėti ataką, tačiau jo veiksmams kategoriškai pasipriešina keli pareigūnai. Sužinoję apie liūdną smarkiai praretėjusios kariuomenės padėtį, jie atsisako vykdyti komandą.

Sąjungininkai neatnaujina savo veiksmų iki liepos 3 d. Tuo metu britams pasitaiko vienintelė proga pralaimėjimą paversti pergale. Į pietus nuo kelio, vienintelėje vietoje, kur kareiviams buvo pavykę prasiveržti į priekį, vokiečių fronte atsivėrė spraga, nes pastarieji buvo sutelkę dėmesį į artileriją. Į tą vietą anglai pasiunčia žvalgą, kuris tris kilometrus prasibrauna į priekį beveik be jokio pasipriešinimo, bet anglai nesusigriebė sekti paskui jį, ir vokiečiai suskumba uždengti plyšį. Sąjungininkams Somos mūšyje daugiau tokios puikios progos prasiveržti į priekį nepasitaikys.

Kitas kelias dienas britai ėmėsi kitokios taktikos – spaudė frontą mažais išpuoliais ir mėgino užimti kokį nors mišką ar kalvą. Liepos 3–13 d. šios menkos operacijos pareikalavo 25 000 aukų, bet nebuvo užimtas joks dėmesio vertas plotas. O Verdene pasimokę

prancūzai stengėsi išsaugoti saviškius gyvus ir leisdavosi tik į iš tiesų svarbias kovas.

Per pirmąją savaitę į Somą atvyko keturiolika vokiečių kariuomenės divizijų, o dar pridėkime sustiprintus jų apkasus. Taigi teutonai tapo dar galingesni nei prieš mūšio pradžią. Suvokusi baugią tikrovę sąjungininkų vadovybė nusivylė – dabar gailėjosi nesugebėjusi pirmosiomis mūšio dienomis pasinaudoti jėgų persvara, kai jų naudai kareivių santykis buvo 4:1.

Po kelių vokiečių kontraatakų padėtis fronte stabilizavosi ir nurimo – visą liepos mėnesį abi pusės tvirtino savo pozicijas. Tačiau britai be paliovos vykdė mažesnius išpuolius, pavyzdžiui, liepos 14-ąją Bazentė (Bazentin) miške, kai į kovą buvo įtraukta pasenusiais ginklais apginkluota kavalerija; nors savo tikslą sąjungininkai tada pasiekė, tačiau laimėjimu pasinaudoti nesugebėjo.

Vasaros karštis ėmė alinti kareivius. Gėlo vandens buvo tiekiama vis mažiau, lavonai sparčiai iro, pradėjo plisti ligos. Britai užsimojo surengti naują smarkų puolimą, bet prancūzai, tuo metu panirę į mūšį Verdene, nesiryžo rizikuoti.

Taigi, sąjungininkai atsisakė bergždžiai kautis dėl menkų žemės lopinėlių, tarytum nuo to priklausytų karo atomazga. Šiandien mums pavadinimai Elvilis (Elville), Longevalis (Longeval), Pouzirė (Poziéres) ar Framelė (Framelles) neturi ypatingos reikšmės, tačiau būtent šiose vietose buvo pralieta daugiausia kraujo, kad jas apgintų. Sąjungininkai, siekdami ištiesinti fronto liniją, kad būtų paprasčiau surengti bendrą puolimą, per devyniasdešimt mūšių paaukojo daugiau nei 80 000 kareivių dėl menkų pergalių, nesiekusių nė kilometro postūmio pirmyn.

Herojiškas kovas mena tik Mokvi (Mouquet) tvirtovė, dėl kurios atkakliai kovėsi sąjungininkų būriai, nors nerado ten jokių maisto atsargų; vokiečiai jau buvo spėję apjuosti tą vietą bunkeriais, tuneliais ir apkasais, ir paversti gynybos bastionu, kad apsaugotų savo karinius įtvirtinimus Tjepvalyje (Thiepval). Visą rugpjūčio mėnesį jį nesėkmingai bandė užimti austrai. Dvaras į kitas rankas pateko tik rugsėjo 26 d., kai jame apsistojo kanadiečių pastiprinimo būriai. Nors Austrijos kariuomenė amžinai prisimins Galipolio kampaniją, Somoje jie patyrė kur kas daugiau nuostolių; per aštuonias savaites austrai prarado daugiau kareivių nei per aštuonis mėnesius trukusias kovas Turkijoje.

Falkenhainas, kaip ir jo priešai, laikėsi absurdiškos nuostatos žūtbūt išsaugoti iškovotas teritorijas; bet kokį menkiausią Antantės prasiveržimą į priekį negailėdamas gyvybių jis numalšindavo nuožmia kontraataka. Somoje vokiečiai taip pat pritaikė gynybinę strategiją, nors Verdeno mūšį pralaimėjo, ir Falkenhainas buvo atleistas iš pareigų – vokiečiai sukonstravo didžiulį gynybinių įtvirtinimų kompleksą, žinomą kaip Hindenburgo linija.

PASIRODO TANKAS

Rugsėjo 15 d. vokiečių kareiviai, saugantys Flero (Flers) ir Kurseleto (Courcelette) kaimus, išsidėsto apkasuose ir pasiruošia atremti tuoj prasidėsiančią sąjungininkų ataką. Pasislėpę už brustverų jie jaučiasi saugūs ir tikisi, kad, kaip jau tapo įprasta, nesunkiai išguldys priešus kulkosvaidžiais.

Pirmose linijose buvusių vokiečių ausis netikėtai pasiekia vis artėjantis keistas, lydimas aštraus girgždesio garsas. Išvydę link jų

Britų pėstininkai ruošiasi atakai Morvalyje
1916 m. rugsėjo 25 d.

iš lėto artėjančius milžiniškus geležinius monstrus jie liaujasi šaudę.

Atsipeikėję iš nuostabos stveria ginklus ir puola šaudyti į sunkias mašinas, tačiau šios nė nestabteli. Be to, iš jų išlenda kulkosvaidžių vamzdžiai ir pradeda spjaudytis ugnimi. Išsigandę, kad gali būti sutraiškyti apkasuose, ir apimti panikos vokiečiai meta ginklus ir puola bėgti. Metalinių reptilijų palydoje žygiuojantys britų kareiviai, negalėdami patikėti tokia sėkme, ima džiūgauti ir rėkauti.

Toks buvo pirmojo tanko debiutas karo lauke – išradimo, kuris prieš metus gimė vieno karo korespondento galvoje. Jis pasiūlė Britanijai sukonstruoti „sausumos šarvuotį“. Iš pradžių jo idėja buvo atmesta, tačiau įžvalgusis Čerčilis (Churchill) iš viešų fondų skyrė finansavimą projektui įgyvendinti.

1916 m. rugsėjis. Iš skeptiškų naujazelandiečių, išsirikiavusių Flero sektoriaus apkasuose, veidų išraiškos galima numanyti, kad jie nesitiki laimingos mūšio baigties.

Taigi, buvo pagaminta karo mašina; jos buvo naudojamos suklaidinti žvalgams. Pirmosios į Prancūziją išsiųstos mašinos buvo pramintos tankais (tanks) ir tarnavo gabenti vandeniui į Mesopotamiją.

Tankas Flero-Kurseleto (Flers-Courcelette) mūšyje sėkmingai ugnimi „pakrikštijo" priešus neįtikėtinu keturių kilometrų spinduliu, tačiau išaiškėjo mašinos dizaino trūkumai. Tankas judėjo trijų kilometrų per valandą greičiu, matomumas jo viduje ir mašinos manevringumas buvo labai riboti – buvo sunku vairuoti, jei įvažiuodavo į daubą. Vis dėlto sąjungininkams pavyko kaip reikiant įvaryti priešams siaubo.

Tądien gimė viltis, kad tankas – būtent tas ginklas, kokio reikėjo galų gale pramušti Vakarų frontą. Tačiau tanko panaudojimas Somoje panėšėjo į anekdotą – į pirmąją fronto liniją atriedėjo vos

Nufotografuota prieš saulę, žygiuojanti per Somos mūšį britų kareivių vora. Čia užfiksuota akimirka anaiptol neatspindi per šį mūšį sąjungininkų patirtų nuostolių.

49 tankai, iš kurių tik 21 buvo panaudotas kovai, o tiek tankų buvo aiškiai per mažai lemtingai pakreipti karo eigą. Duglo Heigo sprendimas, prieš tai nesubūrus pakankamai kariuomenės tęsti mūšiui, pademonstruoti slaptąjį ginklą, sulaukė daug griežtos kritikos, nes tokiu būdu sąjungininkai atvertė savo kortas vokiečiams ir dar suteikė laiko sureaguoti. Po pirmosios tanko sėkmės Heigas liepė atsiųsti dar tūkstantį šarvuočių, o tuo metu buvo priverstas pasitenkinti ir tęsti mūšį tik tomis priemonėmis, kurias tuo metu turėjo po ranka.

Tankas parodė būdą, kuriuo buvo galima pagaliau nutraukti sekinantį ir beprasmį apkasų karą, tačiau dar buvo per anksti tikėtis, kad šis naujas išradimas lemtingai pakreips karo eigą. Tankai buvo masiškai panaudoti Kambrė (Cambrai) mūšyje lapkričio 20 d. ir tik tada gavo progą pademonstruoti visą savo galią.

BEPRASMĖS GRUMTYNĖS

Antantei 1916 m. rugsėjį pavyko pasiekti laimėjimų – užimti kelis svarbius taškus, tarp jų ir anksčiau minėtą Mokvi dvarą. Užėmus dvarą atsivėrė galimybė pulti Tjepvalio tvirtovę – ją sąjungininkai užkariavo per vieną dieną.

Tačiau spalio 1 d. veiksmai, skirti užimti La Translua (Le Transloy) ir Ankro (Ancre) linijas, vėl virto nuostolinga ir nesėkminga kova, kokių prancūzai apsčiai patyrė per vasarą. Rudens lietūs pavertė laukus purvynėmis ir apsunkino veržimąsi į priekį, kuris vėl buvo beveik sustabdytas.

Įpusėjus lapkričiui, britai paskutinį kartą prieš žiemą pamėgino pralaužti frontą. Po palei Ankro upę įvykdytų sėkmingų atakų Heigas 1916 m. lapkričio 18 d. ryžosi dar kartą pulti priešus Grankuro (Grandcourt) gyvenvietėje. Vis dėlto sąjungininkai po tris dienas trukusių aršių grumtynių nuleido ginklus ir gyvenvietės neužėmė, nors iš pradžių Škotijos divizijai pasisekė atkovoti vieną svarbią vokiečių gynybos poziciją. Kova prie Ankro upės ir visame Somos fronte buvo baigta.

Somos puolimo atomazga įvyko 1917 m. vasario 24 d., kai Vokietijos kariuomenė pasitraukė prie Hindenburgo linijos sutrumpindama savo frontą ir sustiprindama jį tam atvejui, jei sąjungininkai atnaujintų puolimus pavasarį. Įdomu pažymėti, kad tokiu būdu sąjungininkams be kovos atiteko daug didesnė teritorija nei plotai, kuriuos jie iš priešų su žvėriškais nuostoliais išplėšė per visą mūšį.

Somos mūšis baigėsi, tačiau nebuvo lengva nuspręsti, kuri kariuomenė jį laimėjo. Kaip ir Verdene, užpuolikai buvo sulaikyti, bet abi pusės nuostolių patyrė vienodai. Iki šiol diskutuojama dėl galutinio aukų skaičiaus – gali būti, kad sąjungininkai neteko

600 000 karių (400 000 britų ir 200 000 prancūzų), o Vokietijos kariuomenė 500 000 vyrų*.

Antantei Didžiosios Britanijos prisijungimas buvo ypač naudingas – britai turėjo stiprias ne tik jūrų, bet ir sausumos pajėgas. Tai buvo iki tų metų liepos mėnesio karo ministru ištarnavusio lordo Horacijaus Herberto Kičenerio (Lord Horatio Herbert Kitchener) nuopelnas. Ministras pagal ambicingą programą atnaujino Britanijos kariuomenę ir įveikęs žmonių pasipriešinimą papildė ją savanorių pulkais.

Dėl lordo Kičenerio užsispyrimo sustiprėjusios Britanijos kariuomenės jėgų prireiks kitais metais, kad išsaugotų sąjungininkų stiprybę, kai Prancūzijos kariuomenę apims maištas, o Rusijos armija kentės nuo šalyje paplitusių revoliucinių nuotaikų.

Vokietija matė, kaip Somoje žuvo jos geriausi kovotojai – kariai, prieš karą specialiai mokyti prūsų karinėse mokyklose ir įgiję patirties 1914 m. Prancūzijos puolime.

O britai į karą pirmiausia siuntė nepatyrusius savanorius, geriausius vyrus saugojo paskutiniajam smūgiui, kurio suduoti galiausiai neprireikė.

---

* Paskutinysis išgyvenęs Somos mūšį britas Albertas Maršalas (Albert Marshall) mirė 2005 m. birželio 27 d. sulaukęs 107-erių metų. Per 1914 m. Kalėdas Albertas pats prisistatė į savanorių rinkimo punktą. Tuo metu jis buvo per jaunas stoti į kariuomenę, bet nurodęs, jog gimė 1896 m., buvo priimtas. 1915 m. sausį pradėjo eiti mokymus, o lapkritį buvo išsiųstas į Prancūziją. Somoje buvo įtrauktas į duobkasių būrį; jis iki mirties nepamiršo kraupios būsenos, apimdavusios kareivius, kai tekdavo grįžti į savo pozicijas žengiant per ką tik sukastas kapavietes. Po karo, negavęs jokių apdovanojimų, grįžo į gimtinę, vedė savo mylimąją ir gyveno kaip gyvenęs prieš karą. Niekada neužsimindavo apie tai, ką jam teko iškęsti kare. Patirtimi pasidalijo tik prieš mirtį. Prancūzija jį apdovanojo Garbės legiono ordinu. 2000 m. Ročesterio katedroje jis sudainavo kelias Pirmojo pasaulinio karo dainas, palydėtas gausiomis ovacijomis.

Somos mūšį galima prilyginti boksininkų kovai, kuri baigėsi rezultatu 0:0, nors abu boksininkai buvo smarkiai aptalžyti. Vis dėlto vokiečių priešai gydėsi skaudesnes ir gilesnes žaizdas, kurių tuo metu nesimatė, tačiau jos išryškėjo vėliau.

6 SKYRIUS

KARAS ORO ERDVĖJE

Saulėtą 1918 m. balandžio 21 d. rytą iš netoliese esančio Amjeno oro uosto vytis australų lėktuvų, atskridusių į Vokietijos fronto linijos žvalgybą, pakyla vokiečių lėktuvų eskadrilė.

Du lėktuvai, vos nufotografavę priešų apkasus, apsisuka ir stengiasi kuo greičiau grįžti į savo erdvę, kol jų nepavijo vokiečiai. Tačiau šių lėktuvai techniškai geresni, todėl jie greitai pasiveja žvalgus. Prasideda nevienodų jėgų susišaudymas ore, iš kurio australams mažai vilčių paspukti. Staiga akiratyje išnyra sąjungininkų eskadrilė atskubėjusi į pagalbą saviškiams. Žemėje stebintys kovą abiejų kariaujančių pusių kareiviai iš įtampos akimirką sulaiko kvapą. Britų kariai greitai suvokia situaciją ir ima šūkauti bei džiugiais šūksniais sveikinti kiekvieną taiklų saviškių šūvį.

Padangių grumtynėse dalyvauja kanadietis kapitonas Arturas Rojus Braunas (Arthur Roy Brown), kuriam pavyksta iš

užnugario prisiartinti prie stebėtinai žemai skrendančio fokerio (Fokker)*. Iš tokios pozicijos jam nesunku kulkosvaidžio šūviais numušti priešą. Mirtinai pašautas vokiečių lėktuvas sudūžta lygumoje netoli Korbi.

Stebėjusi mūšį australų kareivių grupė pasileidžia link tos vietos, kur nukrito lėktuvas. Pribėgę įsitikina, kad pilotas žuvo. Matyti kelių kulkų žaizdos. Smalsuoliai atpažino žuvusįjį – visi Vakarų fronto kareiviai jį puikiai žinojo. Pirmiausia, dėl iš kitų išsiskyrusio ryškiai raudonos spalvos lėktuvo. Piloto vardas buvo Manfredas fon Richthofenas (Manfred von Richthoffen), kurį visi vadindavo Raudonojo Barono pravarde.

Žinia apie nukautą garsųjį pilotą greitai pasklinda apkasuose. Akimirksniu į įvykio vietą suguža minia kareivių, trokštančių išvysti reginį, kuris bus amžiams įrašytas į istorijos vadovėlius. Greitai pasigirsta įvairių piloto žūties versijų. Australai nieko nelaukdami priskiria nuopelną sau – tvirtina, kad jie iš žemės numušė lėktuvą.

Lėktuvo dalį, iš kurios būtų galima išsiaiškinti tiesą – aparato fiuzeliažą – pasigrobia istorinio suvenyro ištroškę kareiviai. Sulėkę pažiūrėti negyvo garsiojo Barono kareiviai paskubomis išrankioja sudužusį lėktuvą po dalelę ir jas paslepia kuprinėse ar kišenėse, palikdami tik sudužėlio skeletą.

---

* *Fokker Dr. I (Dreindecker)* buvo itin pilotų vertinamas greitas ir saugus triplanas. Šis modelis nebuvo pirmasis – jį vokiečiai sukonstravo siekdami aplenkti anglų 1917 m. pradžioje pasirodžiusį *Sopwith Triplane.* Pirmieji vokiečių triplanai pradėjo skraidyti 1917 m. vasarą, o nuo spalio mėnesio pradėti gaminti serijomis. Iki karo pabaigos į padanges buvo pakelta 320 šių lėktuvų. Nė vienas iš jų iki šių dienų neišliko. Paskutinis originalus pavyzdys buvo saugomas viename Berlyno muziejuje, kuris buvo subombarduotas per Antrąjį pasaulinį karą. Šiandien galime išvysti *Fokker Dr. I* detales „Keturių vėjų" oro muziejuje (Madride), USAF muziejuje (Deitone, Ohajuje), Vokietijos muziejuje (Berlyne) bei Skrydžių muziejuje (Sietle, Vašingtone).

Manfredas fon Richthofenas, legendinis Raudonasis Baronas, buvo daugiausia pergalių pasiekęs pilotas – net 80. Apie jį iki šiol sklando legendos.

Užvirė aistringi debatai, nuo kieno kulkos iš tiesų žuvo Raudonasis Baronas. Tos dienos oro pajėgų raporte užfiksuota, kad jį pašovė kapitonas Braunas, tuo metu galėjęs pasipuikuoti vos dvylika pergalių. Kanadietis vėliau tvirtino: „Aš jį turėjau savo rankose. Skridau jam už nugaros, virš jo. Jis tapo savo meistriškumo auka.“ Tačiau tai, kad Richthofeno triplanas, kai jį atakavo Braunas, jau skrido labai žemai, vertė įtarti, kad vokietis buvo pamuštas anksčiau. Kitas sąjungininkų pilotas E. C. Banksas (E. C. Banks) vėliau įtikinėjo, kad jis pirmasis pasivijo su niekuo nesupainiojamą Raudonojo Barono lėktuvą, tačiau pergalės garbę susišlavė Rojus Braunas.

Teismo medicinos ekspertai savo išvadose patvirtino, kad fon Richthofeną nužudė aukštėjančia trajektorija iš dešinės atskriejusi 303-io kalibro kulka, perskrodusi kepenis, plaučius, širdį, aortą ir skilvelį. Kulką paleido iš žemės šaudę australų kareiviai. Tai paaiš-

kino, kodėl šie šauliai nenorėjo perleisti garbės kapitonui Braunui. Kitoje išvadoje teismo medicinos ekspertai teigė, kad pašautas pilotas prieš nualpdamas dar minutę buvo sąmoningas, bet po dviejų minučių mirė.

Tądien Manfredas fon Richthofenas žuvo, tačiau gimė iki šiol gyvos legendos. Raudonasis Baronas simbolizavo romantinį karo suvokimą, kurį gerokai sumenkino vėlesni karai. Pirmojo pasaulinio karo metu padangėse vykusiose dvikovose buvo vadovaujamasi viduramžių dvikovų filosofija – oro mūšiuose dalyvavę pilotai kovėsi lyg džentelmenai, paisydami garbingumo ir *fair play* – sąžiningo žaidimo.

Karinės oro pajėgos tuo metu buvo ką tik susiformavęs, dar labai jaunas darinys, dėl to jų ginkluotė ištobulėjo kur kas vėliau nei kiti karo ginklai. Juk pirmąjį skrydį į dangų motorine priemone atliko broliai Raitai (Wright) vos 1903 m. Po dešimties metų aviacija vis dar išgyveno kūdikystės stadiją. Lėktuvai buvo konstruojami parodoms ir akrobatinių triukų konkursams, o karinės sferos netikėjo šio naujojo išradimo nauda. Pavyzdžiui, prancūzų generolas Fošas (Foch) visiems savo kolegoms skelbė, kad skraidymas – puikus sportas, tačiau kariuomenei iš lėktuvų nebūtų jokios naudos. Ir vis dėlto vėliau būtent prancūzai pirmieji suprato, koks pravartus gali būti naujasis oro ginklas.

ORO ŽVALGAI

Kare žinoti priešo ketinimus yra taip pat svarbu, kaip sugebėti sėkmingai pulti. Jei iš anksto žinoma, kur priešų kariuomenė ketina surengti ataką, yra daug paprasčiau paruošti jiems atsaką – perkelti

į pavojaus zoną kareivius iš mažiau pavojingų vietų ir iš anksto pasiruošti atsakyti į priešo veiksmus.

Tačiau praktiškai įgyvendinti šį iš pirmo žvilgsnio atrodantį paprastą karinį principą nebuvo taip lengva. Kol nebuvo pradėjusi plėstis aviacijos taikymo sritis, pasinaudojus tuo metu egzistavusiomis techninėmis priemonėmis nebuvo įmanoma atlikti efektyvios priešų fronto žvalgybos. Iš oro stebėti priešus buvo įmanoma nebent iš pririšamųjų aerostatų (oro balionų). Pirmą kartą karo istorijoje oro priemonės buvo panaudotos dar 1794 m. Fleriuso mūšyje, kurio metu prancūzai austrų veiksmams stebėti panaudojo brolių Montgolfjė (Montgolfier) išradimą.

Vėliau žvalgybos tikslais oro balionai nebuvo naudojami dar beveik šimtmetį ir prisiminti tik 1861 m. per JAV pilietinį karą. Amerikiečiai kareiviai paleido vieną balioną *Bull Run,* kad nukreiptų priešų apšaudymą. Kitais metais britai ėmėsi tobulinti balioną, bet greitai metė šį reikalą nusprendę, kad jiems per brangu. Tačiau vėliau susidomėjimas oro balionais vėl atgijo; jie buvo panaudoti anglų ir būrų kare (1899–1902). Amerikiečiai jais taip pat naudojosi 1899 m. per Kubos karą.

Tačiau oro balionai turėjo daug akivaizdžių trūkumų. Iš jų buvo galima matyti toli, bet pakilus tik virš saviškių apkasų nebuvo įmanoma įžvelgti priešų užnugario. O lėktuvu buvo galima nuskristi net į priešų erdves, todėl aviacijos raida lėmė žvalgybos tobulėjimą.

Tačiau aukšti karo pareigūnai neskubėjo įvertinti didžiulių aviacijos galimybių. 1914 m. rugpjūtį visose šalyse buvo labai nedaug kariniams veiksmams skirtų lėktuvų. Didžioji Britanija turėjo 87 lėktuvus, o Prancūzija 136. Vokiečiams, labiau pasitikėjusiems orlaiviais, kitaip dar vadinamais „cepelinais“ (zeppelin), priklausė

180 aparatų. Visos šios šalys nuo pirmųjų karo savaičių lėktuvus naudojo tik priešų valdoms žvalgyti.

Skyriuje apie Marnos mūšį skaitytojams minėjau, kad vienu iš devynių Paryžiaus gynybai vadovavusio generolo Galjeni lėktuvų buvo pastebėta, jog Vokietijos kariuomenė keičia savo judėjimo kryptį. Dar prieš tai iš kelių britų lėktuvų generolas Frenkas buvo informuotas apie pasikeitusius vokiečių veiksmus prieš Monso mūšį. Tačiau prancūzų pilotas įrodė, kad aviacijos priemonių įtraukimas į karines operacijas gali būti lemtingas.

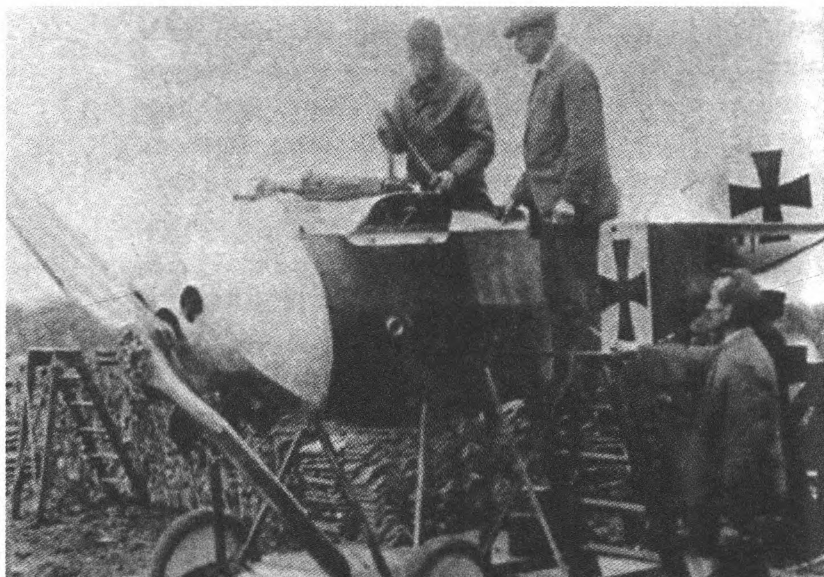
NAIKINTUVŲ ATSIRADIMAS

Kaip matome, karo pradžioje lėktuvai tarnavo tik žvalgybai. Jei priešų žvalgybiniai lėktuvai susekdavo kitos pusės pasiruošimą kokiems nors veiksmams, šie dažnai baigdavosi nelauktais ir liūdnais rezultatais. Todėl kareiviai, vos išgirdę propelerio gausmą, skubėdavo slėptis, kad jų nepastebėtų įsibrovėliai iš oro – tam puikiausiai tiko gamtos prieglobstis. Sąjungininkai buvo įsigudrinę mulkinti vokiečių žvalgus, todėl šie savo vadams klaidingai raportuodavo apie padėtį priešų linijose.

Bet slėpynių nepakako; iškilo neatidėliotina reikiamybė atsikratyti įkyrių priešų seklių. Iš pradžių buvo mėginama juos nukauti šaudant nuo žemės. Kaip įprastai, vokiečiai tam buvo geriausiai pasiruošę – nuo 1909 m. jau turėjo priešlėktuvinę patranką. Sąjungininkai pasikliovė savo kulkosvaidžiais, tačiau Vokietijos inžinieriai paaukštino savo lėktuvų lubas, ir priešų kulkos pilotų nebepasiekė. Tuomet britai ir prancūzai pritaikė lygumų patrankas šaudymui į lėktuvus ir iš jų leido uždelsto veikimo granatas.

Prancūzų lakūnas Rolanas Garosas, įsisegęs medalius, pozuoja prie savo lėktuvo. Jo išrasta šaudymo pro propelerį sistema įkvėpė vokiečius sukurti dar galingesnį mechanizmą.

Inžinierius Fokeris (Fokker), stovėdamas ant kopėčių, tikrina savo sukurtą sistemą ir propelerio bei kulkosvaidžio veikimo sinchroniškumą.

Žinoma, sėkmingiausiai numušti priešų žvalgybinius lėktuvus buvo galima tik šaudant iš šalia skrendančių lėktuvų. Taigi, vos danguje pasirodydavo priešai, ginti savo teritorijos nuo įsibrovėlių į orą pakildavo saviškių lėktuvai. Tuo metu dar embriono fazėje buvusi karinė aviacija naudojo tik rankinius ginklus. Lėktuvų pilotai šaudydavo iš revolverių. Kartais lakūnai skrisdavo dviese, todėl šaudydavo šalia piloto sėdintis antrasis pilotas. Tais laikais lakūnai gindavosi tokiomis priemonėmis, kurios šiandien mums kelia juoką; dažnai į lėktuvą įsikraudavo sunkių akmenų ar plytų, o priskridę priešų lėktuvui iš viršaus, sviesdavo juos, kad sudaužytų iš medžio ir medžiagos sukonstruotus fiuzeliažus.

Šių primityvių kovos metodų buvo atsisakyta, kai šalia pilotų įsitaisė antrieji pilotai su kulkosvaidžiais. Tačiau padėtis iš esmės pasikeitė, kai 1915 m. balandžio 19 d. vokiečių fronte į žemę at-

sitrenkė galingas išmoningo prancūzų aviatoriaus Rolano Garoso (Roland Garros)* lėktuvas.

Vokiečiai žinojo, kad Garosui per penkiolika dienų pavyko numušti penkis priešų lėktuvus – tuo laiku tai buvo negirdėtai daug. O dabar jiems nusišypsojo proga išsiaiškinti, kaip prancūzų pilotui pavyko tai padaryti – mat Garosas sprukdamas neturėjo laiko susprogdinti savo lėktuvo.

Atidžiai ištyrinėję aparatą, vokiečiai nustebo atradę, kad iš kulkosvaidžio, įtaisyto ant propelerio antgalio, galėjo šaudyti pats pilotas.

Vokiečiai stebėjosi nesuprasdami, kaip buvo įmanoma šaudyti per propelerį. Šiuo atveju jiems vaizduotės netrūko – iš pradžių vokiečiai manė, kad lėktuve buvo įmontuotas sudėtingas įrenginys, kuris šaudydavo sukantis sraigtui. Tačiau prancūzai propelerio mentes nuo šovinių apsaugojo iš šonų pritvirtinę paprasčiausius metalinius lakštus.

Nuo šios konstrukcijos, pompastiškai pavadintos „nukreipiamuoju mechanizmu", kulkos atšokdavo ir nepatekdavo į propelerį, o kitos tiesiai skriejančios, lėkdavo į taikinį. Bet atšokusios kulkos lėkė bet kur ir kėlė pavojų; be to, buvo veltui iššvaistoma daug amunicijos.

---

* Rolandas Garosas (Roland Garros, 1888–1918) išgarsėjo 1913 m. rugsėjo 23 d. pirmą kartą nutrūktgalviškai leidęsis į skrydį per Viduržemio jūrą. *Morane-Saulnier* lėktuvu jis sėkmingai perskrido jūrą per 5 valandas ir 53 minutes. Kai nusileido Bizertoje, lėktuvo bake buvo likę vos penki litrai degalų. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui jis tapo karo pilotu. Jo lėktuvą numušę (ir gavę puikią progą susipažinti su jo išrasta šaudymo sistema) vokiečiai paėmė pilotą į nelaisvę, tačiau prancūzui pavyko pabėgti ir grįžti į savo eskadrilę. 1918 m. spalio 5 d. oro mūšyje virš Ardėnų priešų numuštas jo lėktuvas nukrito netoli Vuzjė (Vouziers), lakūnas žuvo. Rolanas Garosas buvo aistringas teniso žaidėjas ir priklausė *Stade Français* klubui. Po mirties jo vardu buvo pavadintas Paryžiaus stadionas, tą patį vardą įgijo iki šių dienų ten vykstančios teniso varžybos.

Vokiškasis *Albatros D.* Tokiais lėktuvais ginkluotos Vokietijos aviacinės pajėgos bent kelis kartus per karą buvo tapusios absoliučia oro erdvių valdove.

Vokiečių konstruktoriai nusprendė į savo lėktuvus kulkosvaidžių taip nemontuoti. Pasiraitoję rankoves jie ėmėsi kurti kur kas geriau vokiškų technologijų pažangumą atspindintį mechanizmą.

Olandų inžinierius Antonijus Fokeris (Antonio Fokker), sukūręs ano meto geriausius vokiečių lėktuvus *Fokker* ir *Albatros*, atsiminė, kad likus metams iki karo iš šveicarų inžinieriaus Franso Šnaiderio (Franz Schneider) pirkęs patentą mechanizmui, kuris ir skirtas pašalinti minėtą problemą. Mechanizmas sustabdydavo kulkosvaidžio šaudymą, kai propelerio mentės atsidurdavo vertikalioje padėtyje.

Šnaiderio išradimas labai pravertė, bet irgi turėjo didelių trūkumų. Jei mechanizmas sugesdavo, sugadindavo propelerį arba užkimšdavo kulkosvaidį. Fokeris patobulino šveicaro išradimą ir sukūrė sinchronizatorių, arba kitaip – pertraukiklį. 1915 m. tokie mechanizmai buvo įmontuoti į visus vokiškus naikintuvus, tapusius gerokai pranašesniais už varžovų prancūzų ir britų, kurie pertraukiklį prami-

Prancūzų *Nieuport II,* nufotografuotas 1917 m. Aukštutinio Reino regione. Šis aparatas išsiskyrė greitumu ir manevringumu.

nė „Fokerio rykštė“. Tačiau sąjungininkų inžinieriai taip pat nesnaudė ir netrukus į savo lėktuvus įmontavo panašius įrenginius.

Technikos tobulėjimas lėmė naujų, veiksmingų taktikų atsiradimą; pavyzdžiui, buvo suformuotos eskadrilės, kurios be pavojaus užpuldavo priešų naikintuvus jų oro uostuose, priešams dar nespėjus pasiųsti net žvalgybinių lėktuvų. Prancūzai didžiavosi turį itin greitą ir vikrų lėktuvą *Nieuport II,* kurio pasirodymu virš Verdeno apstulbino priešus ir paskelbė apie sąjungininkų įsiviešpatavimą oro erdvėse.

Prancūzų netikėtumui, vokiečiai rankų nenusvarino. Sukūrė itin mobilią eskadrilių sistemą, kurią galėjo mikliai paskleisti po visą frontą. Kiekvienai eskadrilei vadovavo patyrę pilotai, vadinamieji „asai“. Ši, „cirku“ praminta sistema užbaigė pirmąjį I pasaulinio karo tarpsnį.

Šis pavadinimas, regis, išsprūdo vienam vokiečių žurnalistui per vizitą į fon Richthofeno būrį *Jaggstaffel* (naikintuvų eskadrilė) 11,

kai jį nustebino spalvingai nudažyti lėktuvų fiuzeliažai ir didžiulės visame fronte išstatytos palapinės. Stebėdamasis reporteris sušuko: „Čia juk ne eskadronas, o cirkas!“

Įtariama, kad ši anekdotiška situacija buvo pramanyta, bet ja galima paaiškinti eskadrilių sistemos pravardę. 1917 m. pradžioje buvo sukonstruotas *Albatros II,* kuriuo vokiečių pilotai nurungė savo oponentus ir paveržė iš jų viešpatavimą padangėse.

Beje, tų metų balandžio mėnuo sąjungininkams virto „kruvinuoju balandžiu“, per mėnesį žuvo itin daug kareivių; fon Richthofeno būrys savo pergalių sąrašą papildė 89 numuštais priešų lėktuvais – keturiskart daugiau nei kiti vokiečių lakūnų būriai.

1917 m. birželį fon Richthofenas buvo paskirtas vadovauti dar trims naikintuvų eskadrilėms, kurias sujungė į naują grupę *Jagdgeschhwader 1* (naikintuvų grupės sparnas). Jo akis traukiantys lėktuvai – jo brolis Lotaras (Lothar) skraidė geltonu, o kiti vokiečių pilotai žaliais arba mėlynais – kaip ir rizikingi manevrai danguje, iš priešų prancūzų ir britų pelnė dar vieną su cirku susijusį palyginimą – šie naująjį būrį vadindavo „skraidančiu cirku“ arba „Richthofeno cirku“.

Tuo laiku lėktuvai kovodavo grupėmis, kurias sudarydavo net iki penkiasdešimties lėktuvų, tačiau kiekvieno lakūno individualūs sugebėjimai buvo svarbesni net už bendrą kolektyvo taktiką. Pilotai rado terpę, kur galėjo kiekvienas atsiskleisti asmeniškai. Lakūnui buvo paskiriamas lėktuvas, kuriuo skraidydavo tik jis vienas, individualiai buvo pritaikyta įranga; net lėktuvo spalvą pasirinkdavo tik jo pilotas. Nepaisydami kamufliažo principo, lakūnai rinkdavosi ryškias spalvas, padėjusias, deja, ne tik draugams, bet ir priešams, greičiau pastebėti lėktuvą.

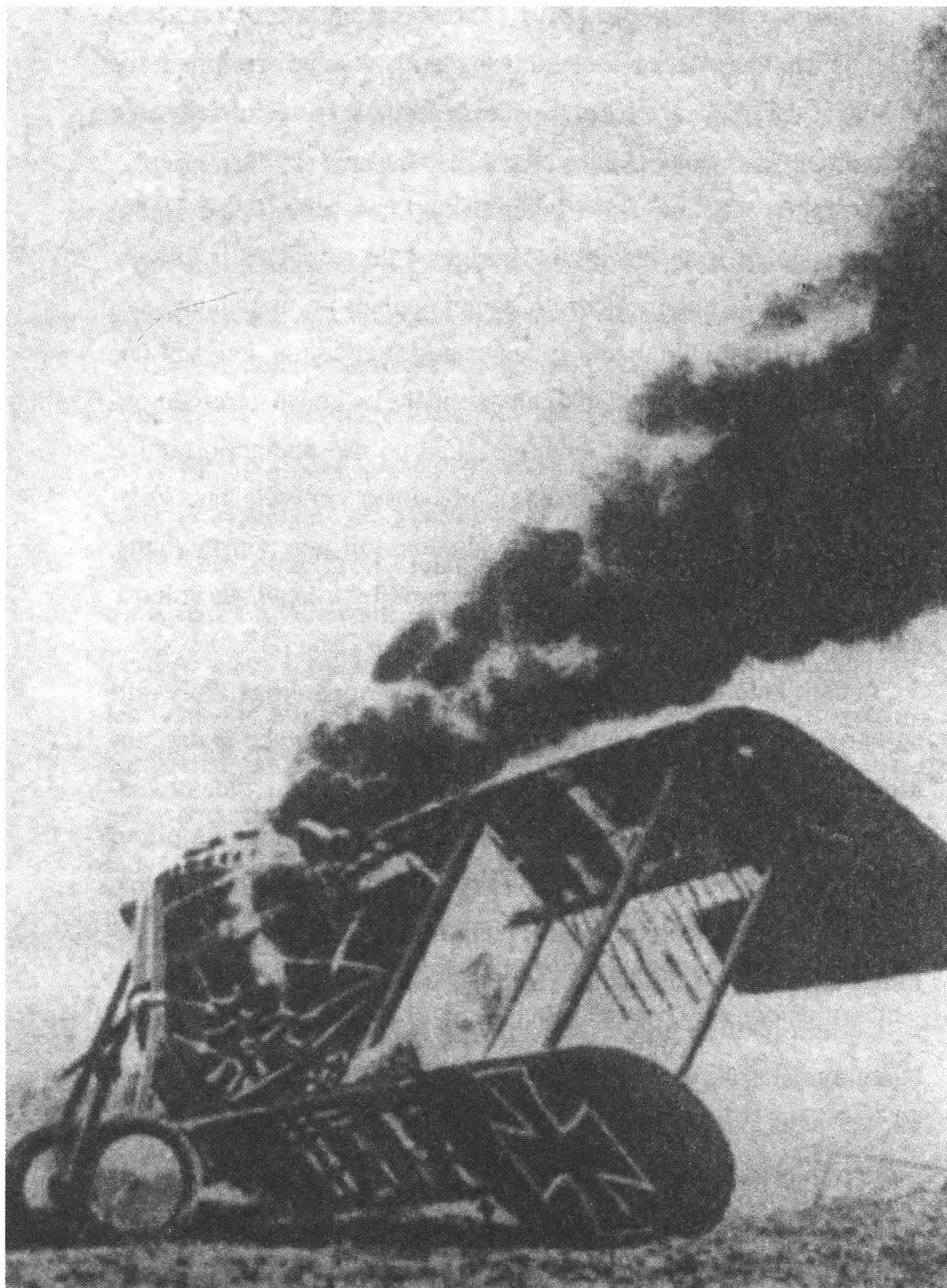
Geriausiai žinomas pavyzdys buvo fon Richthofeno raudonos spalvos triplanas. Daugelis lakūnų – ypač vokiečiai – taip pat norėdavo išsiskirti ir ant lėktuvo išorės piešdavo savo inicialus lyg viduramžių karžygiai, išmargindavę herbais savo skydus.

Pirmojo pasaulinio karo lakūnai kuklumu neišsiskyrė – mėgavosi pagarba ir susižavėjimu, kuriuos kėlė žmonėms ir kitiems kareiviams. Skrosdami giedrą ir saulėtą dangų jie matydavo savo tėvynainius besiplūkiančius apkasuose ir suvokdavo, kad yra laimės kūdikiai. O gyvybes aukojantys mūšių laukuose kareiviai pavydžiai žvelgdavo į viršų žinodami, kad po oro operacijų nutūpę ant žemės lakūnai galės persirengti, oro uosto virtuvėje gaus karšto maisto ir ramiai ilsėsis iki kitos dienos, toli nuo nepritekliaus, pavojų ir bombardavimų, kuriuos kariams teko kęsti purvinuose apkasuose.

Tačiau, kaip dažnai atsitinka, išorė buvo apgaulinga. Palyginti su karu apkasuose iš pažiūros ramią pilotų kasdienybę niaukė tokios pačios žiaurios dramos ir lydėjo mirtis. Lakūnų žūdavo kasdien, ir tai nuslėpti sekėsi vis sunkiau. Per karą dauguma pilotų žūdavo praėjus vos trims–šešioms savaitėms po įstojimo į tarnybą. 1917 m. balandį, išvedus vidurkį paaiškėjo, kad vieno piloto gyvenimas už lėktuvo vairalazdės trukdavo vos 17 su puse valandos.

Karinio lėktuvo pilotu tapti buvo nelengva. Žūti grėsė net per bandomuosius skrydžius; Prancūzijos aviacijos pajėgos suskaičiavo, kad vien per mokymus netekdavo po du (!) tūkstančius būsimųjų pilotų.

Sėkmingai išlaikiusio mokymus jauno lakūno laukė dar vienas laimės išbandymas – pirmojo misija. Nemažai jų atsisveikindavo su gyvybe per debiutą. Instruktažo periodas ir pirmosios „ugnies krikštynos“ skyrėsi kaip diena ir naktis, buvo lemtinga menkiau-

Ką tik sudužęs vokiečių biplanas. Tragiška mirtis anksčiau ar vėliau tykojo daugelio pilotų.

sia, vienintelė klaida, už kurią lėktuvų pilotai mokėdavo gyvybe, o laimės kūdikiais save vadindavo tie, kurie atsipirkdavo dūžiu į žemę. O laimingai praėję pirmųjų misijų atranką ir įgiję patirties lakūnai galėjo tikėtis didesnės sėkmės – siekti pergalių ir net tapti asais.

Visi pradedantieji lakūnai trokšdavo nuskinti kuo daugiau pergalių ir pelnyti nusipelniusių pilotų vardą. Garbė tapti geriausiu Pirmojo pasaulinio karo lakūnu teko 80 priešų lėktuvų numušusiam vokiečiui fon Richthofenui, nuo jo nedaug atsiliko Renė Fonkas (René Fonck), prancūzas puikavosi 75 pergalėmis, o trečiąją vietą pelnė 72 priešų naikintuvus nukovęs kanadietis Viljamas Bišopas (Williams Bishop). Ketvirtuoju tapo kitas vokietis Ernstas Udetas (Ernst Udet) – 62 laimėjimai, o penktą vietą pasiekė britas Edvardas Manokas (Edward Mannock) – 61 pergalė. Kiti pagal eilę buvo australas Robertas Litlis (Robert Little) – 47 sėkmingos atakos, italas Frančeskas Baraka (Francesco Baracca) – 34 laimėjimai, amerikietis Edis Rikenbekeris (Eddie Rickenbacker) – 26 pergalės ir rusas Aleksejus Kazakovas – 17 nukautų priešo lėktuvų.

Tačiau už asų sąrašo slepiasi tūkstančiai lakūnų, kuriems tiek pergalių pasiekti nebuvo lemta. Kasdienis pilotų keitimasis bylojo apie nutylėtas tragedijas. Kiekvieną popietę iš palapinių buvo išnešami per rytines misijas žuvusiems lakūnams priklausę daiktai, kad juos pakeitę nauji pilotai rastų švarius miegamuosius be menkiausios užuominos apie vos prieš kelias valandas žuvusius lakūnus.

Oro uostuose sklandžiusi mirties šmėkla nebaugino kareivių; priešingai, tik pabrėžė ir skatino mėgautis „žemės“ malonumais. Apskritai niekas nesitikėjo ir nesvarstė, kada pagaliau baigsis karas, ir lakūnai į mirtį žvelgė su cinišku skeptiškumu, rūpindamiesi kuo geriau išnaudoti ir išgyventi dar vieną dieną, suprasdami, kad

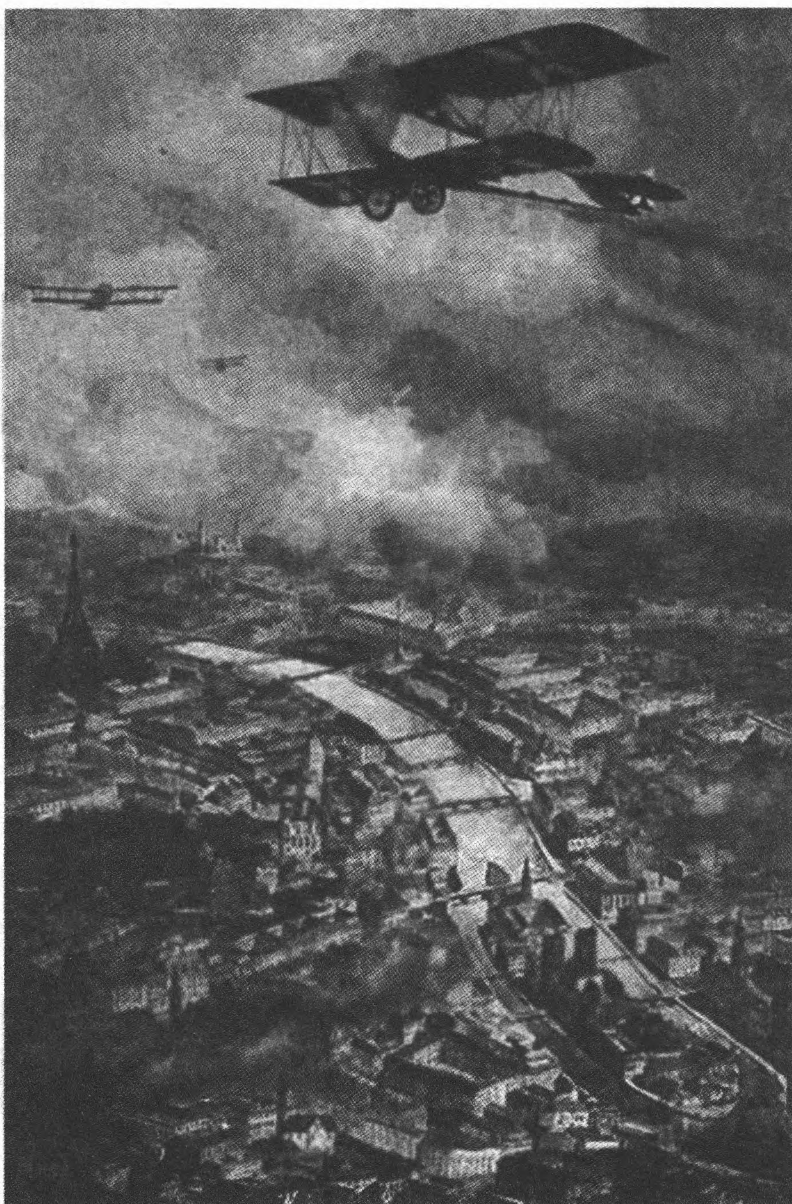
kiekviena gali būti paskutinė, ir neverta krimstis dėl to, kas bus rytoj...

Dienos pabaigoje po misijų likę gyvi laimingieji burdavosi smuklėse, išpuoštose pergalių trofėjais – numuštų priešų lėktuvų liekanomis. Smuklėse kabojo rašymo lentos, kuriose kiekvieną dieną buvo pažymimi pilotų pasiekimai. Iš rankų į rankas keliaudavo viskio ar konjako buteliai, ir pilotai triukšmingai, rankų judesiais išraiškingai vaizduodami lėktuvų manevrus, dalydavosi dienos įvykių įspūdžiais. Apsvaigę nuo alkoholio vyrai dažnai užtraukdavo kokį nešvankų užstalės ketureilį arba, pagauti liūdno patoso, sugiedodavo himną tądien žuvusiųjų garbei. Atsakingiausieji į miegamuosius išsiskirstydavo vidurnaktį, nes dar prieš aušrą vėl reikėdavo būti ant kojų. O tie, kurie geidė pratęsti linksmybes, gerdavo, kol apsvaigę nuvirsdavo, arba patraukdavo į artimiausią viešnamį, iš kurio grįždavo tiesiai prie lėktuvo vairo.

Pirmojo pasaulinio karo lakūnų epikūriška gyvensena šiandien mums kelia susižavėjimą ir net pagarbą bei – ką čia nutylėsi – savotišką pavydą, nors ir žinome, kokią kainą tie vyrai mokėdavo už mėgavimąsi audringais išgyvenimais. Iš sepija nutapytų portretų jie žvelgia į mus su amžina šypsena, spinduliuodami gaivališką jaunystę ir beribį pasitikėjimą, tuo tarytum patvirtindami, jog nežinojo, kas yra mirties baimė.

STRATEGINIO BOMBARDAVIMO PRADMENYS

1915 m. gegužės 31 d. Londoną gaubė malonus pavasariškas vakaras. Metropolio gyventojai nenujautė, kad iš kitos Lamanšo kanalo pusės tuoj sulauks netikėtų svečių.

Deutscher Flieger über Paris.

Vokiška iliustracija, kurioje vaizduojamas atakuojamas Paryžius.

Virš miesto pasirodė didžiulis dirižablis. Gatvėse vaikštinėję žmonės puolė slėptis į pastatus, o tie, kurie buvo po stogu, persisvėrę per langus su baime dairėsi į užvirusią suirutę.

Aparatas lyg mirties pranašas tyliai sklendė Londono padangėje. Staiga iš jo pasipylė degančių bombų kruša. Miestiečius apėmė siaubas. Bombas iš oro baliono rankomis į visas puses svaidė kareiviai, todėl kilo dar didesnis sąmyšis. Atsikratęs sprogaus krovinio, „cepelinas" pajudėjo atgal į žemyną.

Pirmąkart įvykdyta tokia ataka nedavė ypatingų rezultatų – žuvo septyni ir buvo sužeista keturiasdešimt žmonių, tačiau Londono gyventojai išsigando vokiečių pademonstruoto įžūlumo. Iki šiol toli viręs karas dabar beldėsi į jų duris.

Netikėtų antpuolių galėjo nesibaiminti tik karališkoji šeima ir jos nariai, nes kaizeris buvo kategoriškai uždraudęs atakuoti rūmus ir karališkajai giminei priklausančias rezidencijas.

Tačiau Didžiajai Britanijai ši ataka iš dirižablio nebuvo pirmoji. 1915 m. sausio 19 d. naktį vokiečiai perskrido Šiaurės jūrą ir, pasiekę Norfolko pakrantę, iš oro bombardavo priešų žemę. Tuomet žuvo du civiliai.

Gali atrodyti neįtikėtina, bet tuo metu vokiečiams dirižabliais pasiekti Britanijos teritoriją anaiptol nebuvo lengva. Prieš tai vokiečiai kelis kartus nesėkmingai tokiu būdu bandė pasiekti miestą – 1915 m. vasario mėnesį prie Jutlandijos į audrą pateko ir nuskendo jūroje trys jų aparatai, o kovo pradžioje dar vieną „cepeliną" nušovė Belgijos pakrantėje pastatyta zenitinė patranka.

Dirižablių valdymas turėjo daug trūkumų ir besąlygiškai priklausė nuo oro sąlygų, todėl juos greitai ėmė keisti ilgus nuotolius galintys nuskristi bombonešiai – spartaus technikos tobulėjimo, įgavusio didžiulį pagreitį prasidėjus karui, rezultatas.

Iš pradžių pagrindinė lėktuvų užduotis buvo stebėti priešų veiksmus ir teisinga linkme nukreipti patrankas. Šių užduočių ypatybės, kadangi reikėjo saugoti savuosius lėktuvus ir pagal aplinkybes nuvyti priešus, lėmė pirmųjų naikintuvų atsiradimą. Atsirado galimybė aviaciją pritaikyti atakoms. Iš pradžių į trapios konstrukcijos lėktuvėlius buvo įmanoma įdėti tik vieną bombą, o ją išmesti į taikinį savomis rankomis tekdavo pilotui.

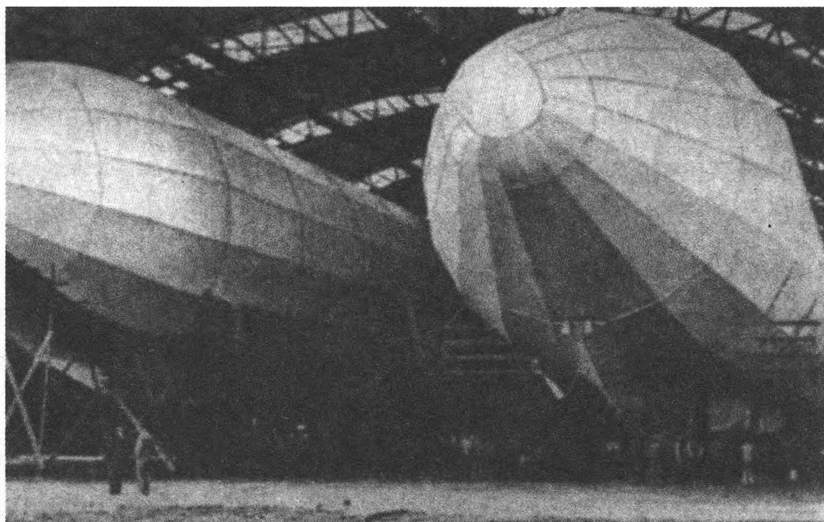
1915 m. lėktuvai buvo pakankamai ištobulinti ir galėjo daiktinėse gabenti daugiau sprogmenų. Britai pirmieji praktiškai įgyvendino strateginį bombardavimą – susprogdino vokiečių dujų fabriką, numetę ant jo 87 bombas.

Vokiečiai sukonstravo *Gotha G-V,* sunkų dvimotorį, galintį be pertraukos skristi šešias valandas ir gabenti 450 kg sprogmenų. 1917 m. birželio 13 d. penkiolika *Gotha* pirmą kartą įvykdė misiją virš Londono ir dieną numetė virš miesto 118 didelio galingumo bombų. Žuvo 162 žmonės, sužeista beveik pusė tūkstančio. Visi bombonešiai sveiki grįžo į bazes.

Per visą karą „cepelinų“ ir bombonešių *Gotha* aukomis tapo 1 400 civilių britų. Jei karas būtų užsitęsęs iki 1919 m., anglai būtų su kaupu atsilyginę priešams, mat tada jau turėjo 36 *Handley Pager V/1500* bombonešius, galėjusių nepertraukiamai nuskristi beveik tūkstantį kilometrų ir gabenti 3 375 kg sprogmenų, kuriuos britai su malonumu būtų išmetę virš Vokietijos miestų.

VIEŠPATAVIMAS ORE

Vokiečiai pirmieji ėmė taikyti ne tik strateginį, bet ir taktinį bombardavimą, tai yra naujoviškai organizuoti atakas mūšių lau-

Angare stovi du vokiečių „cepelinai“. Šie skraidymo aparatai kėlė siaubą Anglijos miestų gyventojams.

kuose. Verdene vokiečiai sumaniai pasinaudojo savo lėktuvais ir prieš atakuodami nufotografavo prancūzų fronto sektorius.

Taip pat iš oro sprogdino tiltus, mėtė bombas į priešų kariuomenės stovyklas ir baterijas tarytum pranašaudami po dviejų dešimtmečių žaibiškai vėl įsižiebsiantį karą.

Po Verdeno mūšio tapo aišku, kad aviacija labai reikalinga. Net didžiausi skeptikai buvo priversti pripažinti, kad kontrolė iš oro tapo nepakeičiama. Generolas Petenas 1917 m. pareiškė: „Aviacija įgijo neginčijamą svarbą; ji virto vienu pagrindinių sėkmingo kariavimo faktorių. Užimti oro erdves yra būtina.“

Britai deramą reikšmę oro ginkluotei suteikė tik 1918 m. balandžio 1 d., kai Londono vyriausybė įkūrė Karališkąsias oro pajėgas (Royal Air Force) (KOP) ir atskyrė nuo kariuomenės ir laivyno, kai kovo mėnesį jungtinės britų ir prancūzų eskadrilės sėkmingai atlaikė vokiečių ataką Vakarų fronte. Nepriklausoma nuo kitų ka-

Nuotraukoje matyti Belgijos Antverpenui padaryta žala po vokiečių bombardavimo iš „cepelino“.

rinių organų KOP prieš pat karo pabaigą nuožmiai bombardavo Vokietiją – per spalį ir lapkritį virš Vokietijos fabrikų išmetė 665 tonas sprogmenų, moraliai galutinai sutriuškindama taikos trokšusius žmones.

Per ketverius metus aviacija tobulėjo labai greitai. 1914 m. visos kariaujančios šalys iš viso turėjo beveik 800 lėktuvų; o per karą jų buvo sukonstruota daugiau nei 150 000. Motorai tapo galingesni, o lėktuvų korpusai tvirtesni. Pilotų, mechanikų ir kitų personalo darbuotojų daugėjo; 1914 m. šioje srityje dirbo 2 000 asmenų, o 1918 m. beveik 300 000.

Reikia pabrėžti, kad pirmieji aviacijos žingsniai nulėmė vėlesnį oro pajėgų organizavimą, kuris išliko beveik nepakitęs iki šių dienų. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo atrasta ir pripažinta ginkluotų oro pajėgų svarba. Karinė aviacija tapo neatsiejama karinės istorijos dalimi ir papildė žmonijos didvyrių sąrašą neįtikėtinais lakūnų žygiais.

Karo pabaigoje sąjungininkams aviacijos pajėgų pagalba buvo lemtinga; lėktuvai įsiveržė į mūšį ir padėjo kautis pėstininkams.

Į Europos padanges pakilę pionieriai virto nepamirštamomis legendomis, o kai kurie jų, pavyzdžiui, Raudonasis Baronas, tapo nemirtingu tiesiogine to žodžio prasme. Žinoma, jei tikėsime 1943 m. balandį – pačiame Antrojo pasaulinio karo įkarštyje – viename Britanijos laikraštyje išspausdintu britų leitenanto Greisono, neva prieš dvejus metus mačiusio legendinį pilotą, pasakojimu.

Anglų lakūnas tvirtino, jog kartą, netoli Duvro vykdydamas eilinę naktinę misiją tolumoje pastebėjo keista trajektorija skrendantį lėktuvą. Bandė priskristi arčiau, bet paslaptingasis aparatas vis meistriškai pasprukdavo nuo smalsuolio. Kai Greisonas pagaliau pakankamai prisiartino prie lėktuvo ir mėnulio šviesoje galėjo geriau jį įžiūrėti, apstulbo išvydęs raudoną triplaną, ant kurio sparnų ryškėjo su niekuo nesupainiojami stilizuoti geležiniai kryžiai. Anglas neabejojo, kad prieš jį sklendė legendinis Raudonojo Barono lėktuvas.

Fon Richtofeno kūnas nuo 1925 m. ilsėjosi Berlyno kapinėse*, tačiau po anglų leitenanto pasakojimo tapo aišku, jog legendinis pilotas nebuvo nusiteikęs ilsėtis žemėje ir sėdęs į savo plieninį paukštį pakilo į dangų. Nežinome, ar neramusis Baronas dar buvo pasirodęs su savuoju triplanu, tačiau legendos apie jį ir tūkstančius kitų Didžiojo karo padangėse besikovusių pilotų niekada nemirs.

* 1918 m. balandžio 22 d. Australijos kareiviai iškilmingai pagerbę palaidojo fon Richthofeną Bertangleso kapinėse. 1925 m. britai lakūno palaikus perdavė vokiečiams, kurie juos palaidojo Berlyne, Invalidų gatvėje įkurtose Fricourto kapinėse. 1976 m. amžinam poilsiui vietą Visbadene, Sudfriedhofo kapinėse išrinko ir legendinį pilotą perlaidojo jo šeima.

7 SKYRIUS

KARAS JŪROSE

Didysis karas pirmiausia asocijuojasi su nežmoniškomis kautynėmis apkasuose Vakarų fronte. Be abejo, kova juose nulėmė karo eigą. Tačiau daugelio metraštininkų nuomone, lemiama 1914–1918 m. karo partija buvo sužaista ant kito lošimų stalo. Anot jų, tikrasis karo baigties raktas buvo grumtynės dėl viešpatavimo jūrose.

Dėl šio teiginio būtų galima ginčytis, jei kaizerio kariuomenė būtų įžengusi į Paryžių 1914 m. – tokiu atveju labai tikėtina, kad būtų užtekę tik sausumos veiksmų, ir karas būtų baigęsis kur kas anksčiau. Tikra tiesa, kad karui užsitęsus atsakomybė išlaikyti abi kariaujančias puses ir tiekti joms maistą bei amuniciją užgulė karinio laivyno pečius. Bet kuriam nors kiek besidominčiajam karu tikriausiai aišku, kas būtų laimėjęs, jei mūšiai būtų persikėlę į jūras.

Po pergalės Trafalgaro mūšyje 1805 m. Britanijos laivynas tapo absoliučiu ir vieninteliu jūrų valdovu. Be to, Londono užsienio politika visuomet siekė išsaugoti „nepriklausomybę jūrose“, o tai nedviprasmiškai reiškė, jog niekam nebuvo valia nė suabejoti anglų viešpatavimu.

Kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, Britanija tebevaldė vandenynus ir net buvo pastiprinusi savo pajėgas – 1906 m. Karališkąjį laivyną (Royal Navy) papildė naujo tipo revoliucinis šarvuotis *Dreadnought*; dėl greitumo, vikrumo ir didelės ugnies potencijos jis greitai tapo jūrų viešpačiu.

Sukaupę sumanumą ir vaizduotę vokiečiai netrukus taip pat pagausino savo menkesnį karinį laivyną. Iš specialiųjų fondų buvo skirta lėšų laivų statyboms, ir meistrai į vandenį nuleido labai panašius į angliškąjį *Dreadnought* šarvuočius bei kitų techniškai patobulintų laivų. Laivynų jėgas sulygino ir kito tipo – povandeniniai – laivai, kuriuos masiškai naudojo vokiečiai, taip kurdami naują ir nenuspėjamą karo scenarijų. Mūšiai jūrose visiškai nebuvo apgalvoti iš anksto.

KARINĖ JŪRŲ BLOKADA

Prasidėjus Didžiajam karui tarp priešininkų užvirė nervinga kova. Po pralaimėto mūšio sausumoje buvo galima sukaupti jėgas ir pradėti kovą iš naujo, tačiau po nesėkmingo plataus masto susirėmimo jūrose buvo labiausiai tikėtina, jog sutriuškintoji pusė neišvengiamai pralaimės karą.

Tai puikiai suprato Vinstonas Čerčilis, pareiškęs didžiosios flotilės admirolui Džonui Dželiko (John Jellicoe), kad šis „yra vienintelis galintis karą pralaimėti per vieną dieną vadas“. Čerčilis suvokė, kad užtektų vieno – sunkiai tikėtino, bet vis dėlto įmanomo – Karališkojo laivyno pralaimėjimo, ir Britanijos salos liktų be jokios apsaugos, būtų nukirsti tiekimo keliai, ir kaizerio pergalė taptų ranka pasiekiama.

Šiaurės jūra plaukia Karališkoji jūrų laivyno eskadrilė. Britai turėjo absoliučią valdžią vandenynuose, kol jiems iššūkio nemetė kaizerio laivynas.

Taigi, reikėjo sugalvoti išvengti didelės rizikos ir prarasti kuo mažiau laivų. Didžioji Britanija turėjo daugiau karinių laivų nei Vokietija, todėl nesunkiai užtvėrė prieigas į priešų uostus, taip vokiečiams užkirsdama kelią gabenti į užjūrį kariuomenei išlaikyti būtinus krovinius. Tokiu būdu britai siekė laipsniškai silpninti šalių pajėgas, jas paralyžiuoti, užuot kirtę smarkų, bet rizikingą smūgį į galvą baimindamiesi nepataikyti; anglų tikslas buvo smaugti priešus lėtai, bet užtikrintai.

Lamanšo sąsiauris buvo svarbus jūrinis kelias; užteko užminuoti Kalė sąsiaurį ir palikti tik siaurą, akylai saugomą vandens taką, kuriuo vokiečių laivai negalėjo praplaukti. Kitas svarbus jūrų kelias driekėsi į šiaurę nuo Škotijos; jį užtverti buvo sudėtingiau. Reikėjo be paliovos patruliuoti pusės milijono kvadratinių kilometrų zoną; ši užduotis buvo paskirta šarvuotų prekinių laivų eskadronui.

Britai blokavo jūrų kelius paisydami tarptautinių įstatymų. Blokada pasirodė labai efektyvi. Pavyzdžiui, 1915 m. Britanijos jūrų patruliai sulaikė ir patikrino daugiau nei tris tūkstančius laivų. Maisto siuntiniai ir kitokios prekės Vokietijos uostų nepasiekė; tačiau kaizerio jūrų kariuomenė neketino sudėjusi rankas stebėti, kaip smaugiama jo tėvynė. Netrukus sužinosite, kad visos šalies likimas priklausė nuo povandeninių laivų.

JUTLANDIJOS MŪŠIS

Britai nebuvo suinteresuoti pradėti žūtbūtines kautynes jūrose, o vokiečių ši galimybė juo labiau nežavėjo – turint akivaizdžiai silpnesnį laivyną išplaukti į atvirą jūrą prieš britus būtų prilygę savižudybei. Jie pasielgė gudriai – išrikiavo savo laivus palei uostus tarytum grasindami bet kada pradėti puolimus Šiaurės jūroje ir Lamanšo sąsiauryje, taip priversdami Karališkąjį laivyną be paliovos budėti ir neleisti vokiečių laivams ištrūkti iš savo uostų.

Toks abipusis dengimasis nuo priešų tęsėsi viso karo metu, tačiau išvengti susirėmimų nepavyko. Pirmasis jūrų mūšis įvyko 1914 m. rugpjūčio 28 d., kai viena britų karo laivų flotilė, kuriai vadovavo admirolas seras Deividas Bitis (Ser David Beatty), įsibrovė į Vokietijos teritoriją ir nuskandino kelis vokiečių lengvuosius kreiserius.

Gruodžio 15 d. admirolas Fransas fon Hiperis (Franz von Hipper) atkeršijo anglams – priplaukę prie Britanijos krantų vokiečių kreiseriai subombardavo du pakrantės miestus Skarborą ir Hartlepulą ir sveiki grįžo į savo pozicijas. Dėl šio išpuolio prieš civilius žmones anglai Hoperį ir jo jūreivius praminė „vaikų žudikais“.

Hiperis 1915 m. sausį surengė antrąjį puolimą, tačiau nesėkmingai, nes britai užkirto jo laivams kelią. Priešai susitiko Dogerio seklumoje, kur britai nuskandino vokiečių kreiserį *Blücher* ir apšaudė dar du nespėjusius pabėgti kreiserius. Tuo metu vokiečiai nė neįtarė, kokį pranašumą prieš juos turėjo anglai. Rusai buvo panirę apieškoti vieno nuskandinto vokiečių laivo ir sužinojo slaptąjį Vokietijos laivų komunikacijų kodą. Rusų dėka britai laiku pasitiko Hiperio flotilę ir galėjo iš anksto pasiruošti kitoms atakoms.

Tačiau didysis priešų susirėmimas įvyko tik 1916 m. vasarą. Nuo 1916 m. sausio paskirtas Vokietijos karinio laivyno vyriausiuoju vadu admirolas Reinhardas Šėras (Reinhard Scheer) atsisakė iki šiol naudotos strategijos ir suplanavo susirėmimą atviroje jūroje su atskira Britanijos laivyno flotile naudodamasis tuo, kad šiuo atveju vokiečių laivų būrys bus daug gausesnis. Admirolas tikėjosi nors kartą laimėti. Šėras ruošėsi įvilioti į žabangas admirolo Bičio kovinių kreiserių eskadroną ir jį sutriuškinti nespėjus britams sulaukti pagalbos iš Skapos įlankos jūrų bazės, įkurtos netoli Škotijos esančiose Orknio salose.

Masalu turėjo būti maža Hiperio vadovaujamų laivų grupelė, plaukianti Norvegijos kryptimi, o pats Šėras su savo eskadrile planavo kiek atsilikęs sekti iš paskos ir užpulti anglus, kai šie susitiks su Hiperiu. Tačiau britai pagavo ir iššifravo vokiečių radijo signalus. Dželiko vadovaujamo Britanijos laivyno laivai pajudėjo nuo Skapos įlankos krantų ir pasiruošė iškrėsti vokiečiams staigmeną.

Gegužės 31 d. paryčiais Hiperis išvydo pirmuosius britų laivus. Po valandos priešai pasiruošė stoti į mūšį. Prasidėjo pirmoji Jutlandijos mūšio dalis. Mūšis gavo pavadinimą nuo netoliese esančio Danijos pusiasalio, o vokiečiai jį vadina Skagerako – sąsiaurio, skiriančio pusiasalį nuo Norvegijos krantų – pavadinimu.

Per pirmąsias penkiasdešimt kovos minučių britus kaip reikiant aptalžė vokiečių artilerija, bet atvykusi kita Bičio flotilės dalis atstatė pusiausvyrą. Britai planavo patraukti į šiaurę ir iš paskos atsivilioti vokiečius prie didžiojo laivyno.

Dželiko, o kartu su juo ir Bičio laivai, visu greičiu plaukė į šiaurę, o juos vijosi vokiečiai. Tuo metu Dželiko sugalvojo paspęsti priešams gudrius spąstus. Kaizerio laivai plaukė vora vienas paskui kitą, o anglų admirolas savo laivus paskleidė į plotį. Toks manevras vadinamas „T kryžiumi". Šiuo atveju vertikalioje linijoje atsidūrė vokiečiai, o horizontalioje Karališkasis laivynas. Medžiotojas buvo sumedžiotas tą patį vakarą.

Vokiečiai žado neteko išvydę kone ištisai visame horizonte išsirikiavusius britų laivus. Kai anglai pradėjo apšaudymą, vokiečiai nesutriko. Šaltakraujiškai ir tiksliai atsišaudė ir net paskandino kelis priešų laivus. Tačiau priešams jie buvo kaip ant delno, todėl Šėras pusę šešių vakaro įsakė vykdyti vienintelį įmanomą manevrą – 180 laipsnių kampu pasukti į rytus. Kad išloštų laiko ir sutrikdytų anglus, vokiečiai paleido dūmų užsklandą.

Tačiau praėjus dvidešimčiai minučių nuo komandos sukti į rytus Šėras persigalvojo ir liepė apsigręžti į vakarus. Anglams tai buvo naudinga – priešų nė nereikėjo ieškoti, nes iškart užkirto jiems kelią. Po tokio blaškymosi Šėras atsidūrė dar blogesnėje padėtyje nei iš pradžių. Vokiečiams liko vienintelė išeitis – visomis jėgomis bombarduoti anglų liniją ir tikėtis, kad taip pavyks prasiskinti kelią.

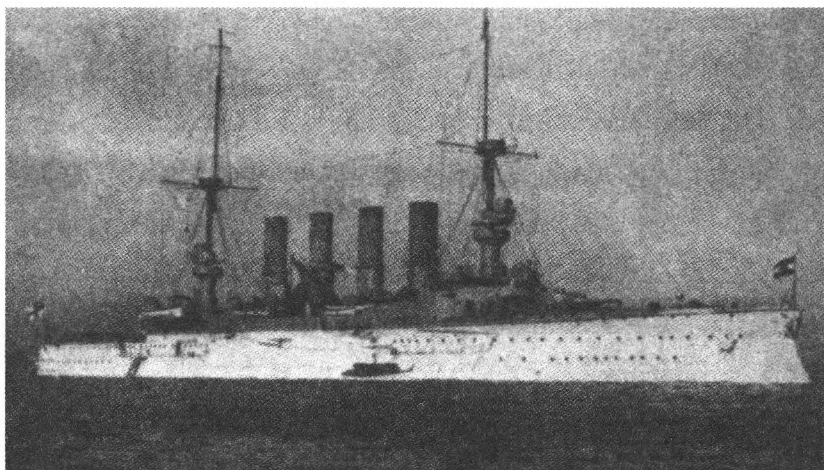
Tai buvo lemiama Jutlandijos mūšio akimirka. Vokiečių koviniai kreiseriai ir eskadriniai minininkai skrodė jūrą visu greičiu, iš paskos vilkosi jų šarvuočiai. Dželiko norėjo pergalę išplėšti ramiai sudorojęs per manevrus pakrikusius šarvuočius, prieš tai į

priekį praleidęs pagrindinius priešų laivus. Bet vis dėlto Dželiko pabūgo įsiutusių vokiečių ir nusprendė nepasinaudoti šia taktika, kuri būtų jam atnešusi pergalę, ir vokiečių flotilę apsiautė plačiu ratu, kad išvengtų skuboto susidūrimo. Vėliau Dželiko visą gyvenimą kentė priekaištus dėl diskutuotinų savo sprendimų, kuriuos priėmė tą mūšio dieną, kuri, jei ne admirolo nemokšiškumas – kaip plakė pikti liežuviai – galėjo virsti XX a. Trafalgaro mūšiu.

Visą naktį Dželiko ieškojo pasitraukusios vokiečių eskadros, tikėdamasis antrosios progos atakuoti jų šarvuočius, tačiau priešų aptikti niekaip nepavyko. Birželio 1 d. paryčiais kaizerio laivai jau plūduriavo nepasiekiami priešui. Vokietijai per stebuklą pasisekė paspru̇kti nuo Britanijos.

Tūkstančius puslapių išmargino diskusijos, kas iš tiesų laimėjo Jutlandijos mūšį; ši tema tebėra neišsemta iki šių dienų. Tiesa, suskaičiuotų nuostolių ir aukų skaičius pasirodė esąs vokiečių naudai. Karališkasis laivynas prarado tris kreiserius, tris kovinius kreiserius, aštuonis eskadrinius minininkus ir neteko 6 274 karių. Vokiečiai neturėjo vieno šarvuočio, keturių lengvųjų ir vieno kovinio kreiserių, penkių minininkų ir pražudė 2 545 kareivius. Kaip bebūtų, strateginiu požiūriu per Jutlandijos mūšį Didžioji Britanija smarkiai nenukentėjo, o jos laivynas vis dar buvo gerokai gausesnis nei Vokietijos.

Mūšio rezultatai nepateisino planuotų Vokietijos lūkesčių, todėl Vokietijos karinis jūrų laivynas, pasimokęs iš pergalės, iš kurios buvo daugiau nuostolių nei naudos, nusprendė už savo uostų ribų daugiau nuotykių neieškoti ir atsisakė išplaukti į atvirą jūrą iki pat karo pabaigos.

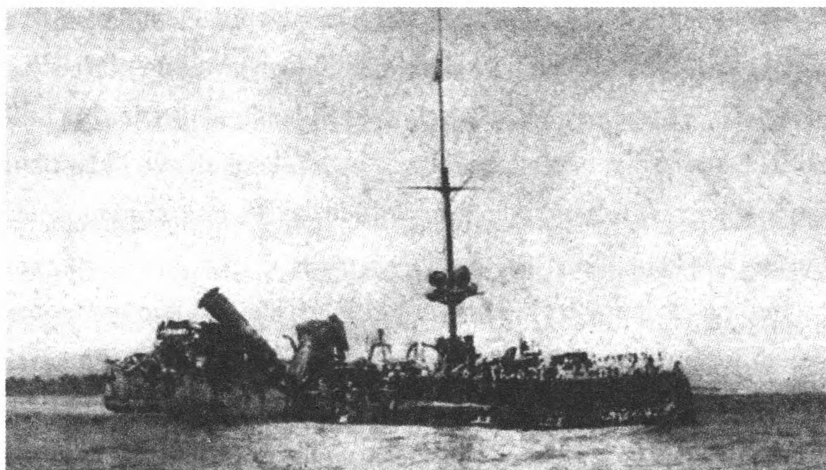
Kreiseris *Scharnhorst*, už kurio borto plaukė admirolas fon Špė, nuskendo per Malvinų salų puolimą 1914 m. gruodžio 8 d. Salose jo laukė du anglų kreiseriai, nutraukę fon Špė įsiveržimą į australų vandenis.

JŪRŲ KARO APIMTYS

Abiejų karinių laivynų kovos virė ne tik Šiaurės jūroje. Kaip matėme, Vokietijos laivai neturėjo beveik jokių galimybių įsigalėti Europos jūrose, tačiau toli nuo karo žaizdro, plačiame Ramiajame vandenyne, vokiečių laivai galėjo plaukioti kur užsigeidę. 1914 m. Rytų Azijos eskadra su viceadmirolu Maksimilianu fon Špė (Maximilian von Spee) priešakyje atplaukė į Pietų Ameriką, ketindama užkirsti jūrų kelius, kuriais buvo tiekiamos įvairios žaliavos į Didžiąją Britaniją.

Tų pačių metų lapkričio 1 d. mūšyje Koronelyje – taip vadinosi artimiausias Čilės uostas – fon Špė britų jūrinėms pajėgoms, jo medžioti pakilusioms iš Atlanto, surengė įspūdingas gaudynes.

Pasinaudojęs išdavike mėnulio šviesa, kurioje juodavo britų laivų siluetai, Špė paskandino du priešų kreiserius ir privertė likusius

Piratų laivas *Emdenas*, užplaukęs ant seklumos. Čia baigėsi jo kelionė Rytų jūra, kur šis laivas sąjungininkams buvo virtęs košmaru.

Karališkojo laivyno laivus gėdingai sprukti. Buvo sužeisti tik du vokiečių jūreiviai, o savo gyvybę paaukojo net 1 600 anglų.

Paakintas sėkmės fon Špė pasuko per Atlantą pulti Malvinų salų, manydamas, kad jos liko be apsaugos. Kai gruodžio 8 d. jis sužinojo, kad britų bazėje ką tik prisišvartavo admiraliteto atsiųsti du koviniai kreiseriai *Invincible* ir *Inflexible*, trauktis buvo per vėlu. Pirmasis nuskendo laivas *Scharnhorst* su Špė už borto, o iš paskos į vandenyno gelmes nugrimzdo *Gneisenau*, *Niurnbergas* ir *Leipzigas*. Atlanto vandenynas prarijo fon Špė, du jo sūnus ir visą admirolo flotilę su 2 200 jūreivių vokiečių. Prieš keturis mėnesius Azijos pakrantėse prasidėjęs nuotykis baigėsi. Britai pagaliau galėjo ramiau atsipūsti.

Vokietijos laivyno pajėgos buvo neutralizuotos, tačiau sąjungininkams kurį laiką dar grėsė pavojus. Pagarbos vertos vokiečių pastangos kaip nors sumenkinti Britanijos karinio laivyno galybę vir-

to fenomenaliu reiškiniu – net iš praeities pažadino seniai pamirštą piratavimą. Prekinių laivų išvaizda piratai maskavo kuo tikriausius karo laivus, kurie parodydavo savo tikrąjį veidą tik prisiartinę prie patiklaus priešų ar neutralaus laivo. Piratai persikeldavo į užgrobtą laivą, o senąjį paskandindavo, ir vėl leisdavosi ieškoti naujos aukos.

Indijos vandenyne viešpatavo ir akiplėšiškai juodino gyvenimą Britanijos imperijai vienišas lengvasis kreiseris *Emdenas*. Panašiai prieš keturis šimtus metų Fransis Dreikas (Francis Drake) engė Ispanijos imperiją. *Emdeno* kapitonas, keturiasdešimtmetis Karlas fon Miuleris (Karl von Müller), garsėjęs nutrūktgalviškumu, paralyžiavo jūrų eismą visame regione. Jis skandino laivus Bengalijos įlankoje ir Ceilone, net drįso bombarduoti Madrą (Oregoną). Nors per miesto užpuolimą žuvo keli civiliai žmonės, tačiau žymųjį piratą priešai gerbė ir su juo skaitėsi – mat šis visuomet elgdavosi pabrėžtinai garbingai.

Įdomiausią nuotykį *Emdeno* laivo piratai patyrė nuošalioje Diego Garsija saloje rugsėjo mėnesį. Šioje Anglijos kolonijoje dar niekas nebuvo girdėjęs apie užvirusį karą – į salą pašto laivas atplaukdavo tik kartą per metus – todėl naivūs salos gyventojai plačiai atlapojo savo uosto vartus, kai į juos pasibeldė piratai. Fon Miuleris buvo gudrus ir salos gyventojams apie karą nutylėjo; pelnęs žmonių simpatijas išvyko tiksliai visai prieš pat atplaukiant karto žinią atplukdančiam pašto laivui.

Emdenas toliau puldinėjo prekinius laivus; piratams net pavyko į jūrų gelmes nusiųsti du karinius laivus – vieną rusų ir vieną prancūzų. Jie siautėjo Indijos vandenyne ir savo sąraše jau turėjo šešiolika aukų. Lapkričio 9 dieną piratai patraukė į Kokosų salas, ketindami susprogdinti saloje įkurtą radijo stotį ir Australijos po-

vandeninių kabelių pagrindinę būstinę. Būrys piratų iššoko į sausumą vykdyti užduoties, bet stoties darbuotojai spėjo kreiptis pagalbos į netoliese plaukusį australų kreiserį *Sidnėjus*, kuris atskubėjęs piratų laivą apipylė ugnimi.

Daug geriau ginkluotas *Sidnėjus* negailestingai baudė *Emdeną*, kol privertė fon Miulerį užplaukti ant koralų seklumos ir pasiduoti. Piratų vadas karą praleido belaisvių stovykloje ir 1923 m. grįžo į Vokietiją kaip didvyris. Saloje likusiems užpuolikams pavyko užgrobti burinį laivelį, kuriuo jie ilgai keliavo ir šiaip ne taip pro Azijos ir Arabijos pietus nusigavo iki Vokietijos.

Piratavo ne tik kariniai laivai; ne mažiau pavojingi buvo ir tinkamai ginkluoti burlaiviai, ką patvirtina išskirtinis *Seeadler* nuotykis. Skaitytojų dėmesiui pateikiu – nepaisant žiauraus karo įkarščio – neįtikėtinų nuotykių, draugystės įrodymų ir didvyriškumo kupiną laivo epopėją.

SEEADLER NUOTYKIAI

Kad nukautų piratų laivą, vokiečiai nepasikliovė vien savo kariniais laivais, o gaudė visus pakely pasitaikiusius ir tinkamus kovai jūrų prašalaičius. Į jų rankas pakliuvo amerikiečių burlaivis, kursavęs tarp Niujorko ir Rusijos Archangelsko uosto ir tuo metu gabenęs medvilnę. Nors laivas buvo neutralus – vokiečiai jį užgrobė ir pakrikštijo *Seeadler* („jūrų erelis").

Laivas buvo visiškai perdarytas ir paruoštas mūšiui. Jo korpuse vokiečiai įmontavo patrankas ir kulkosvaidžius, kurie staiga išnirdavo iš pakeliamų dangčių, bei įtaisė dyzelinį variklį ir degalų saugyklas. Į *Seeadler* buvo galima pakrauti tiek vandens ir maisto

atsargų, kad jūreiviai galėjo net dvejus metus nekelti kojos į sausumą.

Neįtikėtina, bet šio laivo įgula pabrėžtinai laikėsi viduramžiškai riteriškos pagarbos priešams. Burlaivio sandėliuose buvo įrengti keturi šimtai gultų, skirtų priimti paskandintų laivų įguloms, ir kelios kajutės aukščiausiems vadams. Kad belaisviai jaustųsi kuo maloniau, buvo apgalvotos menkiausios smulkmenos – parūpinta net plokštelių su prancūziškomis ir angliškomis melodijomis.

Tačiau visų svarbiausia buvo *Seeadler* iškelta neutrali vėliava, kad priešai nieko neįtartų ir nebijotų prisiartinti, o laivas apgavikas išsisuktų nuo grėsmingų Britanijos laivų. *Seeadler* buvo paverstas norvegišku laivu ir gavo pseudonimą Irma – toks buvo laivo kapitono, grafo Felikso fon Liuknerio (Felix von Lückner, 1886–1966) žmonos vardas. Jis ir didžioji įgulos dalis mokėjo norvegų kalbą; net ant jūreivių aprangos puikavosi norvegiškos etiketės. Laivas išgražintas ir vidaus apdaila atlikta tipišku skandinavišku stiliumi, net termometrai ir kompasai buvo norvegų gamybos. Jūreiviai švarkų kišenėse nešiodavosi neva iš Norvegijos nuo mylimųjų gautus laiškus, o kajučių sienos buvo nukabinėtos išskirtinai šiaurietiškų bruožų merginų nuotraukomis.

Tokios pagalbinės priemonės buvo reikalingos tam, kad įtikintų esą laivas neutralus, jei jį sumanytų patikrinti Britanijos inspekcija. Tam atvejui, jei kuris nors iš inspektorių pastebėtų per daug, vyriausiųjų pareigūnų valgomajame buvo sukonstruotas įmantrus hidraulinis mechanizmas – čia lemiamu momentu turėjo būti įvesti anglai – nusileidžiantis į sandėlius, kur nepageidaujamų svečių lauktų priėmimo komisija, suformuota iš negailestingų ir iki dantų apsiginklavusių vokiečių jūreivių.

1916 m. gruodžio 21 d. *Seeadler* išplaukia iš Vokietijos ir per Danijos pakrantę išnyra į Šiaurės jūrą. Kad išvengtų Karališkojo laivyno blokados, vairą nukreipia link Islandijos ir patenka į arktinį šaltį. Apšalęs laivas skrodžia ledinį vandenį, kol pasuka į pietus link šiltesnio Atlanto. Kaip tyčia, pirmąją Kalėdų dieną susitinka *Avenge*, britų kreiserį. Iš šio į jūrą valtimis nusileidžia keli jūreiviai ir ima plaukti link *Seeadler*, ketindami jį patikrinti. Fon Liuknerį ir jo vyrus apima nervingas nerimas, tačiau jie privalo išlaikyti rimtį, jei nenori išsiduoti.

Pasiekę laivą anglai įlipa į denį ir apžiūri nė neįtardami, kad viskas čia tik akių dūmimas. Patikrinę dokumentus pareiškia, kad popieriai tikri, tačiau prieš atsisveikindami fon Liuknerį mandagiai perspėja, kad juos valandėlei pasiims, kol radiotelegrafu susisieks su Oslu ir įsitikins, jog *Irmos* duomenys sutampa su Norvegijos duomenimis. Atrodo, kad viskas jau prarasta, bet įvyksta stebuklas – po valandos britai leidžia laivui tęsti kelionę. Kodėl jie neprikibo? Tik vėliau vokiečiai suvokia, kad per Kalėdas norvegų postas tikriausiai nedirbo, todėl po kelių nesėkmingų mėginimų anglai nusprendė nebesivarginti. Laivui lyg netikėta kalėdinė dovana pirmąkart nusišypsojo sėkmė, vėliau jų dar ilgai neapleisianti.

Nuo tos dienos vokiečių laivas piratas tampa jūrų viešpačiu. Vokiečiai kiekvienąkart veikia panašiu principu: iškėlę neutralią vėliavą priartėja prie krovininio anglų ar prancūzų laivo ir, greitai norvegų vėliavą pakeitęs karo laivyno (Kriegsmarine)*, paleidžia įspėjamąjį šūvį. Užpulto laivo įgula perkeliama į *Seeadler*, o šis priešų laivą suvarpo šūviais ir paskandina.

* Ši istorinę reikšmę turinti vėliava eksponuojama Naujojoje Zelandijoje, Oklendo memorialiniame karo muziejuje.

Piratų laivas tampa panašus į plaukiojantį viešbutį; paimti į nelaisvę jūreiviai denyje mėgaujasi saulės šiluma ir gausiais prisigrobto maisto daviniais. Atrodo, jie užsikrečia Stokholmo sindromu ir ima dairytis po horizontą ieškodami naujos aukos, kad dar pagausintų laivo sandėlius. Nuotaiką laive dar labiau praskaidrina nelaisvėn paimtų kapitonų žmonos. Įkaitams nelaisvė virsta atostogų kruizu priešų sąskaita, be to, fon Liukneris belaisvius greitai perkelia į prancūzų laivą, kad jūreiviai galėtų grįžti namo.

Nepageidaujamasis *Seeadler* jau pastebėtas; jis nuskrodžia iki Malvinų salų ir 1916 m. balandį pasuka už pavojingo Horno rago į taikų Ramųjį vandenyną. Drąsus ir gudrus fon Liukneris, kurį sąjungininkai praminė „jūrų velniu“, sėkmingai medžioja Havajų salų pietuose, kur amžiams į dugną nugramzdina kelis amerikiečių laivus. Jo gultuose vėl įsikuria svečiai, kurie laisvalaikį leidžia meškerėmis gaudydami ryklius.

Klajoklis priplaukia Mopelijos – dabar jis vadinasi Maupicha – atolą Prancūzijai priklausančios kolonijos salyną. Tai vienintelė sala, kurią vokiečiams pavyko užimti per visą karą. Taigi, keturių kvadratinių kilometrų apimties Mopelija atitenka Vokietijos imperijai. Į tolimo kaizerio valdžią pakliūva saujelė nieko nesuprantančių polineziečių, kurie nerūpestingai žvejoja vėžlius nekvaršindami galvos europiečių rūpesčiais.

Seeadler įnamiai saloje iki valios pasisotina tyru vandeniu ir šviežiais vaisiais, taip bent kiek kompensuodami avitaminozę.

Laivo įgula ir belaisviai poilsiauja baltuose salos paplūdimiuose, žvejoja, renka vaisius, kol 1917 m. rugpjūčio 2 d. juos ištinka katastrofiškas ir lemtingas įvykis. Staiga vanduo nuo salos krantų ima sekti, o tolumoje iškyla gigantiška prie salos artėjanti vandens siena. Visi puola kopti į salos aukštumas, o laive buvę jūreiviai iš

visų jėgų stengiasi kuo skubiau atsitraukti nuo salos. Apie 12 m aukščio banga nušluoja *Seeadler* ir užmeta ant seklumoje esančio koralų rifo. Per stebuklą nežūsta nė vienas žmogus, bet laivas sudūžta į koralus.

Likusiems be laivo ir toli nuo vandens kelių jūreiviams gresia menką džiaugsmą žadanti ateitis. Tačiau nevilčiai niekada nepasiduodantis fon Liukneris liepia iš *Seeadler* liekanų suręsti valtį ir su keliais vyrais išplaukia ieškoti kito laivo, tinkančio visam būriui kareivių pargabenti į Vokietiją. Pasitelkęs savo gudrumą ir apgaudinėjimo talentą, „jūrų velnias" užgrobia pirmą sutiktą laivą.

Po trijų savaičių klajonių jie atplaukia į Katafangą Fidžyje ir prisistato vargšais norvegų kariais, tačiau Naujosios Zelandijos policijai kyla įtarimų, ir visas būrys nuskendusio laivo keleivių išsiunčiamas į karo belaisvių stovyklą.

Mopelijoje likę vokiečiai užpuola į salą atplaukusį mažą prancūzų laivelį. Išlaipina jo įgulą, o patys patraukia link Velykų salos. Čia vėl užplaukia ant povandeninių rifų ir sudūžta. Vokiečius sučiumpa priešai ir deportuoja į Čilę iki karo pabaigos, o į Mopeliją pasiunčia kitą gelbėjimo laivą.

Naujojoje Zelandijoje likęs fon Liukneris niekaip negali susitaikyti su tuo, kad jam karas jau pasibaigęs. 1917 m. gruodį jis apgaule pasiskolina regiono vadui priklausantį laivą, pabėga su visa savo šutve ir netrukus užgrobia didesnį laivą. Tačiau naujazelandiečiai jam meta pirštinę Kermadeko salose; pagaliau karas nenuoramai piratui baigėsi iš tiesų.

Fon Liukneris į Vokietiją grįžo 1919 m. kaip didvyris. Vėliau jis išleido savo audringų nuotykių apsakymus, kurie sulaukė sėkmės ne tik jo gimtinėje, bet ir Jungtinėse Valstijose. Niekam nekilo abe-

jonių, jog fon Liukneris buvo tikras džentelmenas: pirataudamas jis į jūrų gelmes be aukų nugramzdino 23 laivus.

VOKIETIJOS LIKIMAS – ANT KORTOS

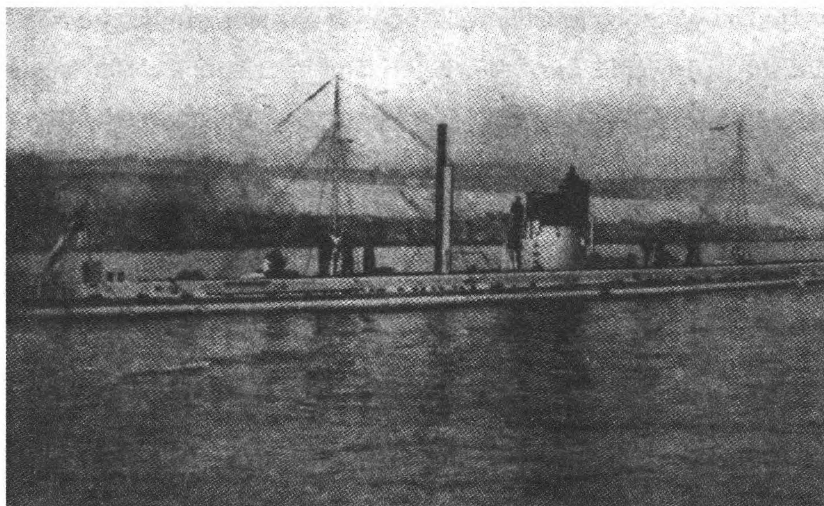
Nors vandenynuose tebeviešpatavo britai, vokiečiai prie pergalės priartėjo būtent jūrų mūšiuose. Juos sėkmė lydėjo ne dėl modernių laivų ar apsukrių piratų, apie kurių nutrūktgalviškus žygius sužinojome praeitame skyriuje – vokiečiai griebėsi iki tol visų savo galimybių neatskleidusio ginklo – povandeninių laivų.

Povandenius laivus savo kariniuose arsenaluose turėjo dauguma šalių, tačiau juos naudojo tik pakrančių žvalgybai ir uostų apsaugai. Niekam nebuvo šovę į galvą pamėginti jais užkirsti jūrų kelius, nes povandeninio laivo charakteristikos neatitiko tarptautinių reikalavimų, nustatytų vykdant blokadą. Bet aplinkybių verčiami vokiečių strategai nusprendė, kad povandeniniai laivai – vienintelė priemonė, kuria jie gali tikėtis nutraukti britų vykdomą Vokietijos jūrų valdų blokadą.

Iš pradžių germanų povandeniniams laivams buvo leista atakuoti tik karinius laivus. Pirmosios atakos buvo sėkmingos – rugsėjo 22 d. vienas *U-Boot* per mažiau nei valandą nuskandino tris britų kreiserius.

Povandeninio ginklo sėkmės įkvėpti vokiečiai 1915 m. vasario 4 d. karo zona paskelbė Didžiąją Britaniją supusius vandenis. Tai reiškė, kad įplaukus į šią zoną pavojus grėsė bet kokiam, net neutraliam laivui. Šiuo akibrokštu ypač pasipiktino Jungtinės Valstijos, nes kilo tiesioginis pavojus komerciniams šalies ryšiams.

Vis dėlto vokiečiai iš šios kampanijos daug naudos nepešė. Vokietija niršo, kad sąjungininkų blokada trukdė jai vykdyti prekybi-

Vokiečių povandeniniai laivai (nuotraukoje *U-9)* stengėsi užkirsti Didžiosios Britanijos jūrų kelius ir kėlė pavojų salyno gyventojų aprūpinimui maisto produktais.

nius mainus. Tačiau *U-Boot* laivų veiksmai nedavė tokių rezultatų, kokių buvo tikėtasi. Per pirmąją kampanijos savaitę buvo paskandinti tik septyni priešų laivai, o dar 1 370 jų nepaliesti plaukiojo Britanijos jūromis.

Per kelis kitus mėnesius pergalių skaičius nedidėjo, todėl britų salos ypatingų tiekimo sutrikimų nepatyrė. Be to, povandeniniams laivams visada grėsė pavojus iš paviršiaus – galėjo įsipainioti į tinklus, būti pastebėti ginkluotų prekybos laivų, juos galėjo užklupti hidrofonais, skirtais aptikti dideliems daiktams po vandeniu ir išgirsti motorų gaudesiui, ar apšaudyti iš oro.

Vokietija sukėlė didžiulį neutralių šalių priešiškumą. Vos pradėjus kampaniją, Lamanšo sąsiauryje buvo torpeduotas ir nuskandintas naftą iš Naujojo Orleano į Amsterdamą gabenęs garlaivis. Kilo aršūs protestai.

Didžiausia pasipiktinimų banga kilo, kai buvo nuskandintas Britanijos vandenyno laineris *Lusitania*, plaukęs iš Niujorko į Li-

verpulį. Vokietijos konsulatas Niujorko spaudos pranešimuose iš anksto įspėjo apie *Lusitania* keleiviams gresiantį pavojų, tačiau laivas vis tiek išplaukė. 1915 m. gegužės 7 d. jį torpedavo vokiečių povandeninis laivas ir susprogdino 173 tonas amunicijos, kurią sandėliuose kontrabanda gabeno laineris. Žuvo 1 198 žmonės, iš jų 128 JAV piliečiai. Kilo masinis nepasitenkinimas, vos nepasibaigęs dar vieno karo paskelbimu. Bet Šiaurės Amerikos vyriausybė pasistengė išsaugoti neutralią politiką ir pasitenkino išsiuntusi Vokietijai kelis protesto pareiškimus.

Nepaisydami kilusio ažiotažo vokiečiai toliau tęsė pradėtą kampaniją ir nuskandino dar du Jungtinių Valstijų keleivius plukdžiusius laivus *Arabic* ir *Hesperia*. Iš Vašingtono gavę oficialius įspėjimus vokiečiai atlyžo – prieš susprogdindami priešų lainerius ėmė evakuoti keleivius. 1915 m. rugsėjo 18 d. Vokietijos politikai sukilo prieš vyriausiąją karinių jūrų pajėgų vadovybę – povandeninio karo „be išlygų" šalininkę – ir pareikalavo nutraukti karinę kampaniją Lamanšo sąsiauryje ir Britanijos salyno vakaruose, baimindamiesi išprovokuoti Jungtines Valstijas.

Tačiau 1916 m. vasarį Vokietijos karo pareigūnai, vadovaujami admirolo Šėro ir generolo Falkenhaino, reikalavo leidimo *U-Boot* laivams be išankstinio įspėjimo skandinti bet kokius laivus, išskyrus keleivinius. Bet iš Vokietijos diplomatų ėmė plaukti žinios apie galimą Jungtinių Valstijų įstojimą į karą, todėl povandeninių laivų kampanija buvo vėl griežtai uždrausta.

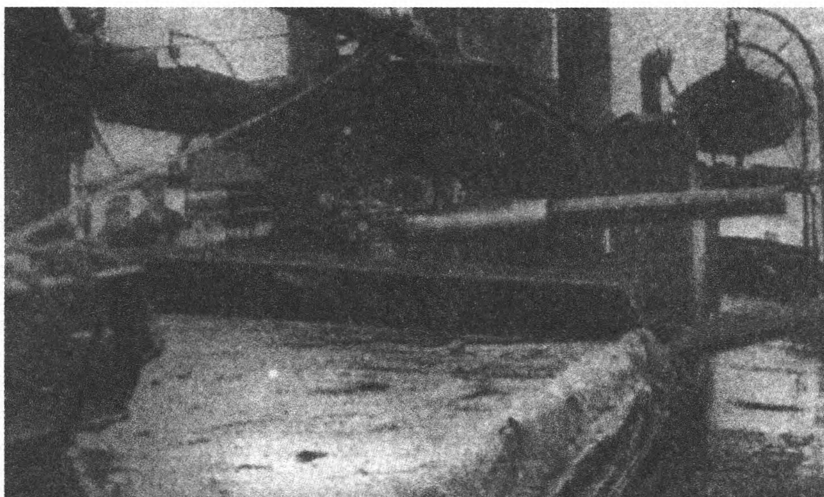
Povandeninio karo šalininkų ir priešininkų dvikova nerimo. Britanijos blokada smaugė Vokietiją, todėl šalis griebėsi negailestingo keršto. 1917 m. vasarį buvo viešai paskelbtas leidimas vokiečių povandeniniams laivams nevaržomai vykdyti bet kokius

veiksmus. Iškilo grėsmė, kad JAV stos į karą. Vokietija savo likimą pastatė ant kortos.

1917 m. balandį JAV pareiškė stojanti į karą. Buvo galutinai panaikinti bet kokie draudimai naudoti povandeninius ginklus. Dėl to *U-Boot* laivai, sausį paskandinę 181 laivą, 259 vasarį ir 325 kovą, balandį sutriuškino dar 430. Neįtikėtini pastarojo mėnesio rezultatai (875 023 tonos – per abu pasaulinius karus tai didžiausias Vokietijos povandeninių laivų paskandintas svoris) parodė Vokietijai kelią į pergalę. Vokiečių ekspertai apskaičiavo, jog sąjungininkai po penkių mėnesių bus priversti prašyti paliaubų, jei Vokietija kas mėnesį paskandins po 600 000 tonų. 1917 m. balandį į gelmes nugramzdintų laivų svoris siekė 275 000 tonų, taigi, sąjungininkų sutriuškinimas atrodė beveik pasiekiamas ranka.

Britai suprato, kad ilgai neištvers tokio žlugdymo, be to, buvo neįmanoma statyti naujų laivų taip greitai, kad pakeistų prarastuosius. Per tragišką balandžio mėnesį jūros dugne atsidurdavo kas ketvirtas iš Britanijos uostų išplaukęs laivas.

Tie, kurie žinojo tikrąjį paskandintų laivų skaičių, galimybę atsilaikyti vertino pesimistiškai. Britų spauda apgaulingai skelbė apie „gerėjančią padėtį“, tauta tikėjo, kad karas pamažu artėja prie pabaigos, tačiau Londono vyriausybė pagrįstai baiminosi po keturių ar penkių mėnesių kapituliuoti – vokiečių skaičiavimai pasitvirtino. Bet net ir šis laiko tarpas atrodė perdėm optimistiškas, nes šalyje maisto atsargų gyventojams buvo likę vos šešioms savaitėms ar daugių daugiausia porai mėnesių. Vargiai tikėtina, kad karas tęstųsi, kai Britanijos gyventojai imtų mirti badu. Didžiausi optimistai tikėjosi šiaip ne taip pratempti iki 1917 m. lapkričio pradžios, bet ne ilgiau.

Laivas *Q*; šiais laivais britai kovojo prieš vokiečių povandeninius laivus. Užmaskuoti, kad atrodytų lyg prekiniai laivai, jie netikėtai atidengdavo ugnį į staigmenos nesitikėjusius *U-Boot*.

KOVA POVANDENINIAIS LAIVAIS

Sąjungininkams artėjo lemiama akimirka. Atrodė neįtikėtina, kad centrinės jėgos juos tuoj sužlugdys jūrose. Bet tuo metu įžvalgūs amerikiečiai stojo anglams į pagalbą. Gegužės pradžioje į Airiją atplaukė šeši eskadriniai minininkai, ant kurių stiebų plevėsavo dryžiais ir žvaigždėmis išmargintos vėliavos. Po mėnesio *U-Boot* medžioklei buvo pasirengę 34 minininkai. Jie buvo pirmieji iš 370 įvairių tipų karinių laivų, kuriuos Jungtinės Valstijos atsiuntė per kitus mėnesius.

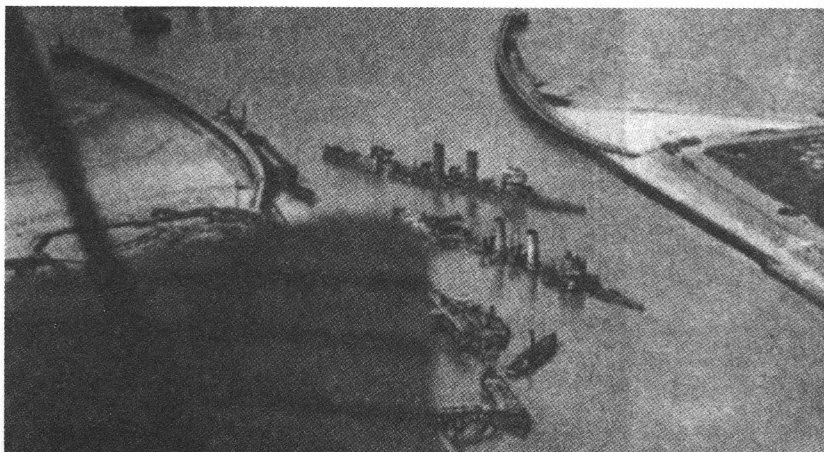
Savo ruožtu britai, vildamiesi sėkmės, įdiegė konvojų sistemą, kuri pasirodė labai veiksminga kovojant su povandeniais laivais. Krovinius gabenantį laivą lydėdavo jį žiedu apsupęs minininkų ir kitokių karinių laivų eskortas, kuris atakuodavo aplink savo auką šmaižiojančius *U-Boot*.

Pirmasis konvojus į Didžiąją Britaniją išvyko iš Gibraltaro 1917 m. gegužės 10 d., o rugpjūtį apsauga jau lydėdavo visus į Britaniją plaukiančius laivus. Sąjungininkai pasitelkė į pagalbą konvojus, pagerino povandeninės gynybos technologijas ir išplėtė užminuotas teritorijas, užkirsdami kelius į Lamanšo sąsiaurį. Vokiečiai neteko trumpiausio kelio į Atlantą ir buvo priversti daryti ilgą apylanką Šiaurės jūra; vadinasi, išeikvodavo daugiau degalų ir prarasdavo brangaus laiko, būtino palaikyti nuolatiniam spaudimui, kurį kentė anglų prekinis laivynas.

Dėl efektyvios konvojų sistemos, išganingos amerikiečių mininինkų pagalbos ir povandeninių technologijų inovacijų pritaikymo paskendusių laivų greitai smarkiai sumažėjo – nuo 500 000 tonų gegužės mėnesį nukrito iki 300 000 tonų rugsėjį ir net iki 200 000 lapkritį. Be to, britai sukūrė laivus, trumpai pavadintus *Q*. Tai buvo prekinio laivo išvaizdos kariniai laivai – puikus jaukas vokiečių povandeniniams laivams; kai pastarieji prisiartindavo atakuoti, iš *Q* išlįsdavo patrankų ir kulkosvaidžių vamzdžiai, pasiruošę atitinkamai atsakyti priešui.

Drąsiausią ir pavojingiausią bandymą sustabdyti vokiečių puolimą britai įvykdė netoliese nuo Flandrijoje esančio Zebriugės uosto. Šiame uoste, iš kurio povandeniniai laivai išplaukdavo į Šiaurės jūrą, buvo įrengta vidinė bazė ir saugios betoninės slėptuvės. Užkirsti siaurą, dokais apjuostą praėjimą buvo sumanytas tuo metu beveik revoliucijai prilygęs planas: iš pasalų staiga užpulti kanalą ir jį užblokuoti nuskandinus tris senus laivus.

Šią operaciją anglai įvykdė 1918 m. birželio 22 d. naktį. Naudodamiesi nakties tamsa ir dūmų užsklanda, 700 Karališkojo laivyno jūreivių *Vindicative* laivu atakavo gynybinius uosto įtvirtinimus. Vokiečiai į ugnį atsakė, bet ne iš tos pusės, iš kurios tikėjosi ang-

Iš lėktuvo darytoje nuotraukoje matyti, kur Zebriugės uosto prieigose nusėdo trys per ryžtingą operaciją anglų nuskandinti laivai. Akivaizdu, kad uosto užblokuoti nepavyko, todėl vokiečių povandeniniai laivai galėjo iš jo pasprukti.

lai – jie šaudė į kanalą už dokų, link kurių artinosi įplaukęs eskadrinis minininkas. Iš minininko be perstojo tryško ugnis, anglų *Vindicative* greitai pasruvo krauju.

Išsilaipinti ant doko nebuvo prasmės, nes visi, kas pasirodydavo ant laiptelių, žūdavo nuo kulkų. O trys pasmerkti myriop vokiečių laivai, turėję užkimšti uosto žiotis, taikėsi įsmukti į uosto kanalą. Du iš jų pasiekė savo tikslą ir buvo nuskandinti, o jų įgulos spėjo evakuotis gelbėjimosi valtimis. Tačiau operacija nesisekė, nes abu skenduoliai liko stirksoti ne tokia padėtimi, kokia tikėtasi, ir visiškai kanalo neužtvėrė. Vokiečių povandeniniai laivai galėjo nesunkiai iš jo išplaukti ar sugrįžti. Vis dėlto, net galėdami kursuoti Zebriugės uosto kanalu, vokiečiai savo partiją pralaimėjo; juos įveikė britų povandeninė gynyba. Nuo šios akimirkos *U-Boot* britams liovėsi būti košmaru, o vokiečiai noromis nenoromis turėjo atkreipti dėmesį į nuostolių mastą ir aukų – šiuo atveju tai buvo

Vokietijai užimti pranašias pozicijas, kad laimėtų karą, užteko vos kelių dešimčių *U-14* laivų. Bet Vokietijos karinė vadovybė nesugebėjo tinkamai išnaudoti povandeninio ginklo ir paleido pergalę iš rankų.

povandeniniai laivai – skaičių, kuris per pirmąjį 1918 m. pusmetį perkopė 40 ir vis didėjo pranašaudamas neišvengiamą povandeninių laivų misijos žlugimą.

Didžiausią nuostabą kelia faktas, kad Vokietija šiame lemtingame jūrų mūšyje užspeitė į kampą Didžiąją Britaniją neįtikėtinai menkomis pajėgomis, palyginti su tomis, kokiomis manipuliavo viso karo metu. Per visus 1917 metus atviroje jūroje plaukiojo ir britus medžiojo vos penkios dešimtys vokiečių povandeninių laivų. Jei kaizeris sugebėjo vos nelaimėti karo tik su šia saujele, galime įsivaizduoti, kuo būtų virtęs ir baigęsis karas, jei Vokietija būtų užsimojusi suformuoti galingą kelių šimtų laivų povandeninę flotilę. Kita vertus, vokiečių jūrinė strategija nebuvo stipri – jei jie būtų išsiuntę nors kelis savo laivus prie Amerikos krantų, Vašingtonas būtų priverstas dalį savo karinio laivyno palikti vietinei apsaugai ir nebūtų visomis išgalėmis puolęs į pagalbą sąjungininkams.

Tačiau Vokietija Didžiajam karui lemtingo mūšio metu pamiršo turinti reikalą su priešu, užantyje laikančiu akmenį. Povandeniniais laivais ji galėjo išplėšti pergalę, kurią pražiopsojo prieš trejus metus Marnos mūšyje, ir dėl kurios kovėsi purvinuose apkasuose Vakarų fronte. Negebėjimas apsispręsti ir laiku išmesti nugalėtojo kortos Vokietijai atsiėjo labai brangiai.

Vėl išryškėjo per amžius išlikęs nepakitęs vokiečių karinės taktikos bruožas – jie daug dvejojo ir dažnai keitė nuomonę. Dėl savo neapsisprendimo ir svarstymų – verta ar ne pradėti žūtbūtinį be jokių išlygų, povandeninį karą – Vokietija padovanojo savo priešams pergalę. Jei nuo pat pradžių ši šalis būtų tvirtai apsisprendusi laikytis vienodos politikos ir taktikos, labai tikėtina, jog sąjungininkai nebūtų ištvėrę jos spaudimo ir paprašę paliaubų. Net priešingu atveju – griežtai nutraukusi bet kokias povandenines kovas – Vokietija taip pat turėjo galimybę pribaigti Prancūziją ir Britaniją ir laimėti, jei nebūtų surengusi neapgalvotų išpuolių prieš neutralius laivus ir dėl to nebūtų į karą įsitraukusios Jungtinės Valstijos.

Vokietijos povandeninio karo padrikumas, kai atakos buvo atšaukiamos arba vėl įsakoma jas vykdyti visu pajėgumu, sužlugdė iš pradžių pasirinktą strategiją ir sąlygojo lemtingas klaidas, pavyzdžiui, britams duota laiko sugalvoti, kokiais metodais sudoroti *U-Boot* laivus, bei išprovokavo Jungtinių Valstijų įsitraukimą į karą. Vokietija prarado pusiausvyrą sąjungininkų naudai.

DIDVYRIAI AR SILPNADVASIAI?

Karas galiausiai užgeso 1918 m. lapkritį, bet Vokietijos karinis laivynas, praėjus septyniems mėnesiams po ginklų sudėjimo, iškrėtė dar vieną pokštą. Šįkart – Skapos įlankoje.

Šią Britanijos jūrų bazę 1918 m. lapkritį, užtikrindama paliaubas, užėmė vokiečių 74 laivų eskadra. Jai vadovavo admirolas Liudvigas fon Roiteris (Ludwig von Reuter). Akylai prižiūrimos anglų, vokiečių įgulos rūpinosi laivų išlaikymu. Netrukus senoji kaizerio flotilė virto patraukliu turistiniu objektu. Į Orknio salas plūdo būriai anglų, troškusių išvysti eskadrą, kuri kovėsi su Karališkuoju laivynu Jutlandijos mūšyje.

Laikas bėgo, ir vokiečių gyvenimo sąlygos laivuose prastėjo – jūreiviai privalėjo visuomet būti laivuose, nors šie – priešingai nei britų laivai – nebuvo pritaikyti ilgam gyvenimui. Dėl draudimo išlipti į sausumą tarp jūreivių ėmė kilti įtampa ir maištingos nuotaikos. Vokiečiai nebuvo nusiteikę kęsti tokio pažeminimo, kuris, jų akimis žiūrint, būtų padvigubėjęs, jei anglai galiausiai užimtų jų laivus ir juose iškeltų savo (Union Jack*) vėliavas.

1919 m. birželio 21 d. admirolas Roiteris, pasinaudojęs proga, kai Britanijos flotilė išplaukė į pratybas, įsakė nuskandinti savo laivus. Tokiu drastišku sprendimu seniems priešams jis nusprendė suduoti paskutinį smūgį. Vokiečių jūreiviai atsuko laivų dugnuose esančius čiaupus ir nugramzdino net 51 laivą, tarp jų dešimt šarvuočių su žymiausiais *SMS Bayern, SMS Kronprinz Wilhelm* ir *SMS Friedrich der Grosse,* penkis kovinius kreiserius, tarp kurių buvo ir *SMS Hindenburg* bei dar penkis kreiserius.

Ši operacija, kurią vieni vertino kaip silpnadvasišką kapituliaciją, o kiti vadino didvyriškumo įrodymu, pareikalavo devynių vokiečių gyvybių; juos, mėgindami sustabdyti laivų skandinimą,

* *Union Jack* arba *Union Flag* – Jungtinės Karalystės vėliavos pavadinimas – *vert. past.*

nušovė anglų kareiviai. Žuvusieji buvo įtraukti į ilgą Pirmojo pasaulinio karo* aukų sąrašą.

Šių laikų nardytojai, šaltose ir tamsiose Skapos įlankos gelmėse aplankę kaizerio laivyno liekanas, lyg susitarę tvirtina, jog nardant juos lydėjo keistas jausmas. Anot jų, žuvusių jūreivių sielos ilsisi savo laivuose, su kuriais jau niekada neišsiskirs.

Tokie pasakojimai neturėtų mūsų stebinti, nes būtent Pirmasis pasaulinis karas mums paliko daugiausia istorijų apie vaiduoklius ir įvairiausius apsireiškimus. Kitame skyriuje sužinosime, kad per karą ir dar ilgai po jo buvo pasakojamos neįtikėtinos legendos apie šmėklų kariuomenes ir paslaptingai pradingusius ištisus kareivių pulkus; skleidėsi marga fantastinių ir vaizduotę žadinančių pasakojimų vaivorykštė.

* Per trečiąjį praeito amžiaus dešimtmetį, plaukiojančiomis platformomis arba laivų korpusuose užkimšus skyles ir išsiurbus vandenį, buvo iškelti 43 paskendę laivai. Dar 8 laivai iki šiol skendi Skapos įlankoje, kuri dabar yra populiari nardymo vieta.
Įdomu, kad iš laivų ištrauktas plienas yra itin vertingas ir reikalingas aeronautikai; šis plienas naudojamas raketų ir kosminių palydovų gamybai, nes iki 1945 m. pagamintas plienas neturi radioaktyvių priemaišų, kurių po atominių bombų sprogimų pritraukė vėliau pasaulyje naudotas plienas. Tai garantuoja ypatingą naudojamų kosmose detektorių tikslumą. Įrenginiuose, kuriuos per Apolo misiją paliko astronautai, Jupiterį pasiekusio Galilėjaus zonde ir *Pioneer* zonde, kuris perlėkė Plutono orbitą ir skrieja tolyn į kosmosą, yra plieno iš Skapos įlankos paskandintų kaizerio laivų. Iš šio metalo taip pat gaminami chirurginiai aukšto slėgio prietaisai; jis labai vertinamas metrologų, nes iš jo liejami svarsčiai.

8 SKYRIUS

MITAI IR LEGENDOS

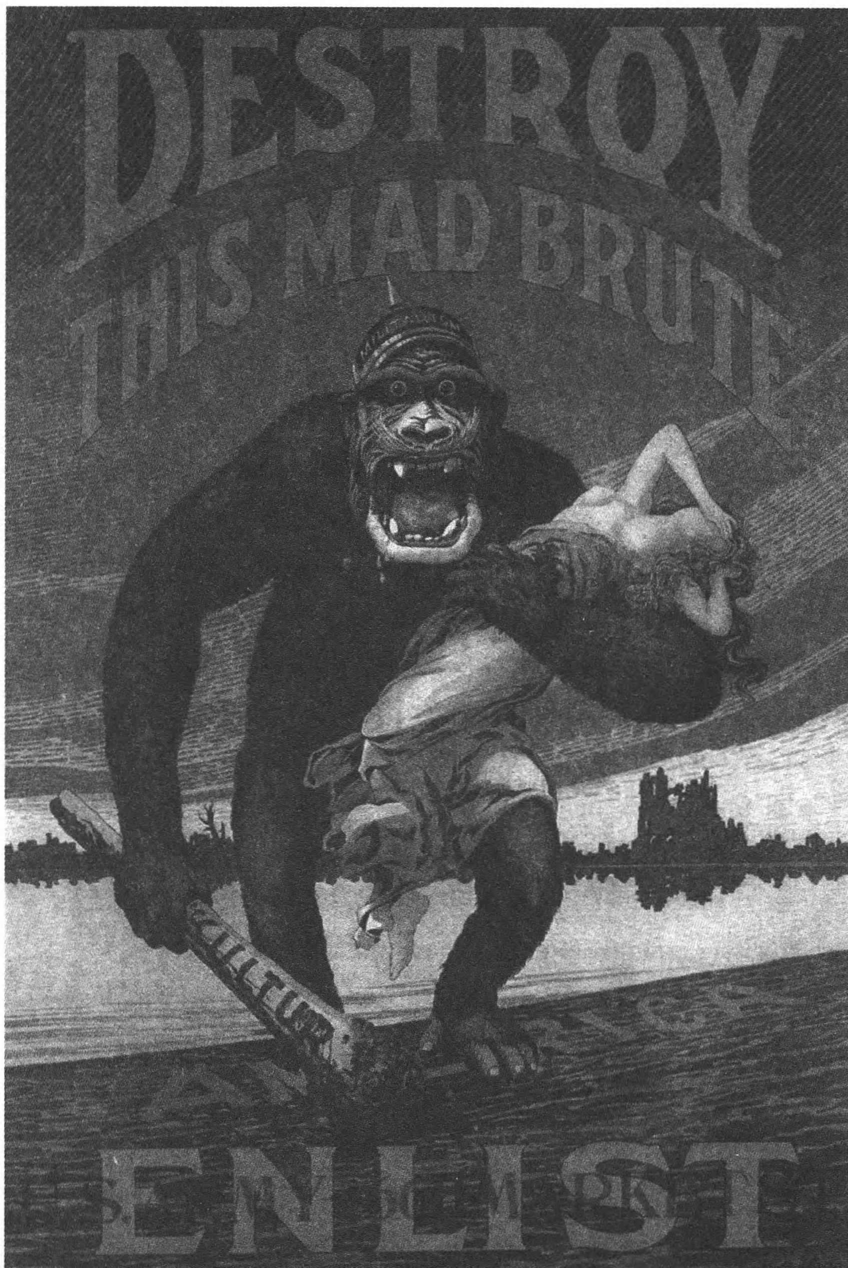

Pirmasis pasaulinis karas mums paliko gausų fantastinių istorijų palikimą. Tuo metu pasklido daugybė įvairiausių pasakojimų, kuriuos iš piršto laužsaid ir visaip gražindavo ir kareiviai, ir paprasti žmonės. Istorijos apie vaiduoklius, angelus, pradingusius kareivių būrius patikliems protams suteikė neišsemiamo peno.

Kodėl daugiausia neįtikėtinų istorijų gimė būtent per 1914–1918 m. karinį konfliktą? Yra daug versijų, bet greičiausiai pramanų gausybę lėmė XIX a. žmonijos mentaliteto ir XX a. pradžios technikos bei komunikacijų pažangos sandūra.

Mąstymo lūžį puikiai iliustruoja didžiulį triukšmą 1917 m. liepą sukėlusios dviejų mergaičių iš Anglijos – šešiolikmetės Elsės Rait (Elsie Wright) ir dešimtmetės Fransės Grifits (Frances Griffiths) – namų sode darytos fotografijos, kuriose buvo aiškiai matyti mažos, grakščios fėjos. Nuotraukos buvo išspausdintos Britanijos laikraščiuose ir sukėlė didžiulę sensaciją. Jų tikrumu buvo tvirtai įsitikinęs Šerloko Holmso autorius Arturas Konanas Doilis.

Buvusios „jaunosios fotografės“ tik 1983 m. – atitinkamai aštuoniasdešimt dviejų ir septyniasdešimt šešerių sulaukusios mote-

Šiame ekspresyviame amerikiečių plakate vokiečių kareivis vaizduojamas kaip „įtūžusi bestija“, kurią reikia sunaikinti. Propaganda buvo skirta kurstyti žmonių neapykantą priešams, pajungti civilius į kovą ir taip pateisinti kraupias karo aukas.

rys – prisipažino suklastojusios nuotraukas, tačiau 1917 m. ir vyrai, ir moterys troško tikėti, kad jose užfiksuotos fėjos egzistavo iš tiesų. Bet kuris nors kiek fotografiją išmanęs žmogus būtų plika akimi atpažinęs gabiosios Elsos, mažoje ateljė tuomet dirbusios karo nuotraukų spalvintoja, apgavystę. Apgavystė buvo galutinai įrodyta, kai paaiškėjo, kad fėjos buvo nukopijuotos iš populiarios knygos vaikams. Tačiau jokie argumentai neįtikino tų, kurie norėjo tikėti, kad toms mergaitėms buvo nusišypsojusi laimė sode žaisti su tikromis fėjomis. Niekas neabejojo tų nuotraukų tikrumu, nes jos net buvo išspausdintos laikraščiuose, ir bet kokie įtarimai iškart būdavo atmetami.

Nenuostabu, kad patikėjusieji šių nuotraukų tikrumu besąlygiškai sekė karine propaganda, patriotiniais šūkiais ir net tikėjo vaiduokliais mūšių laukuose – milijonams žmonių paprasčiausiai trūko išprusimo ar kritiškesnio žvilgsnio, kurie būtų padėję suvokti Europą siaubusio karo beprasmybę.

MONSO ANGELAS

Per Pirmąjį pasaulinį karą išpopuliarėjo legenda apie įžymųjį Monso Angelą. Kaip žinome iš 2 skyriuje aprašyto „Stebuklo Marnoje“, po 1914 m. rugpjūčio 23 d. įvykusio Monso mūšio, kuriame žuvo 1 600 britų ir dvigubai tiek vokiečių kareivių, britų kariuomenė surengė puikiai organizuotą atsitraukimą nuo vokiečių spaudimo. Nuo kovos mirtinai išvargę kareiviai traukėsi, nualinti nemigos ir nuovargio kai kurie jų regėjo haliucinacijas.

Tos haliucinacijos niekam nerūpėjo iki tol, kol 1915 m. balandžio 24 d. vienas spiritizmą propaguojantis žurnalas išspausdino

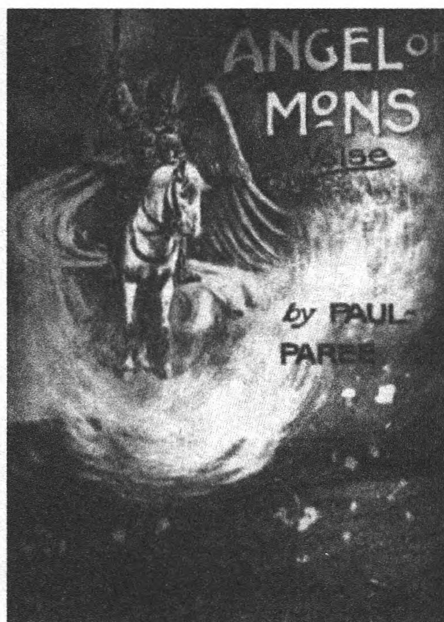

To meto iliustracija, vaizduojanti britus Monse gynusius angelus, kurie neva nusileido tarp anglų ir vokiečių kariuomenių. Šiai legendai įsitvirtinti vaizduotėje padėjo gausybė tokio pobūdžio piešinių.

straipsnį apie neva Monse pasirodžiusias antgamtiškas būtybes, kurios saugojo besitraukiančius britų kareivius. Nuo tada spaudoje pasipylė įvairiausios versijos su skirtingomis detalėmis apie stebuklingąsias esybes. Laikraščiai porino, kad ypač sunkią minutę kareiviams pasirodė balta tunika vilkintis, ant balto žirgo jojantis ir nešinas liepsnojančiu kardu angelas.

Būta įvairiausių versijų, kaip iš tiesų atrodė Monso Angelu praminta būtybė; kai kurie tvirtino, kad ten buvo ne angelas, o pats Anglijos globėjas šventasis Jurgis, laikantis ne liepsnojantį kardą, bet tą pačią ietį, kuria kadaise nukovė drakoną. Kiti šaltiniai teigė, kad britus saugojo ne vienas, o keli ar net visas legionas angelų, todėl šis mitas dar vadinamas „Monso Angelais“.

Žurnalai taip pat mirgėjo nuotraukomis, kuriose neva buvo užfiksuotas kareivių regėtas reiškinys; jos taip pat padėjo įsitvirtinti

Monso Angelas įkvėpė menininkus. Čia – garso plokštelės įmautė, buvo galima pasiklausyti legendinio įvykio garbei sukurto valso.

šiam pramanui žmonių sąmonėje, dauguma tikėjo, jog tos nuotraukos iš tiesų darytos mūšio lauke.

Teisybė, kad iš Monso traukęsi kareiviai tikrai regėjo grupines haliucinacijas. Alkis, troškulys, nuovargis, stresas ir penkias dienas trunkantis bombardavimas sąlygojo tokią kareivių būseną, kad jie regėjo ne vien angelus – jiems vaidenosi tvirtovės, pilys ar net ištisos kitokių dangiškųjų būtybių kariuomenės.

Išsekę kareiviai haliucinacijoms neteikė jokios reikšmės, užtat Britanijos spauda, nusitvėrusi kelis jų pasakojimus, sugalvojo būdą, kaip palaikyti masių patriotizmą – suteikė sparnus legendai, kuri išliko gyva iki šiol ir domina, nors galbūt jau ne taip smarkiai, tuos, kurie tyrinėja paranormalius reiškinius.

1930 m. vasarį Londono dienraštyje *Daily News* pasirodė įdomus Monso Angelo apsireiškimo paaiškinimas remiantis Ame-

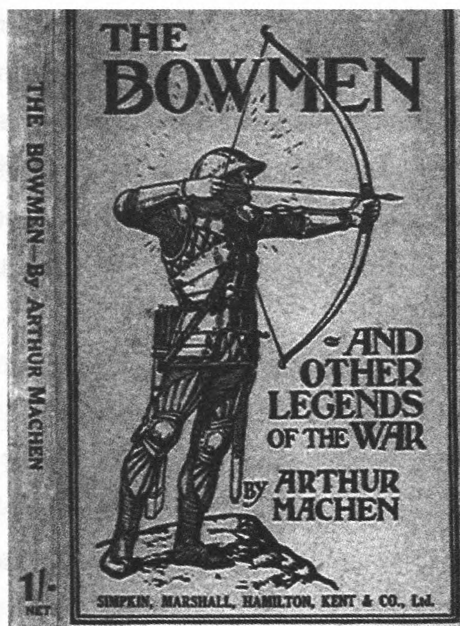
rikos informacijos šaltiniais. Anot šios versijos, vienas seniai tarnaujantis vokiečių žvalgyboje kareivis tvirtino, jog Monso Angelas buvo ne kas kita, o į dangų nukreiptas projekcinis paveikslas. Jo teigimu, šis reginys buvo slapto plano dalis, kuriuo vokiečiai norėjo priversti priešus palūžti. Vaizdinys buvo rodomas iš lėktuve įmontuoto kinematografinio projektoriaus ir matomas ant atstojusių ekraną žemiausių debesų. Vokiečiai tikėjosi britų kareivius paveikti dvasiniu teroru. Anonimas vokiečių agentas prasitarė, kad jų planas atsigręžė prieš juos pačius, o anglai juo pasinaudojo savo labui.

Tikriausiai niekam nekyla abejonių, kad ši istorija išgalvota, tačiau dar viena absurdiška jos versija pasirodė spaudoje 1940 metų pradžioje, tuomet buvo teigiama, kad Britanijos kariuomenė turėjo „stebuklingą žibintą“, kuriuo galėjo vokiečių fronto padangėje skleisti visokiausius vaizdinius.*

APKASUOSE GIMĘ MITAI

Mitas apie Monso Angelą buvo ne vienintelis gimęs Pirmojo pasaulinio karo apkasuose. Išpopuliarėjusi dangiškoji būtybė netruko susilaukti antrininkų.

* Per Antrąjį pasaulinį karą pasakojimai apie angelus visai nutilo, tačiau Britanijoje įvyko dar vienas panašus į aprašytąjį įvykis. Viljamas Doidžas (William Doidge) Vudčesterio parke kamera užfiksavo dangiškus pavidalus. Apie tai parašė *Evening News,* bet netrukus paaiškėjo, kad Doidžo juosta yra montažas. Įdomiausia, kad Doidžas buvo Britanijos kariuomenės veteranas, dalyvavęs armijos atsitraukime iš Monso. Jis prisipažino pats tokių haliucinacijų neregėjęs, bet jį taip sužavėjęs mitas apie Angelą, kad jis net nusprendęs sukurti ką nors panašaus. Beje, juosta, kurioje neva užfiksuoti angelai, po daugelio metų sužadino kolekcininkų dėmesį – 2001 m. kovo mėn. aktorius Marlonas Brando už šią originalią juostą paklojo 250 000 dolerių.

Britų rašytojas Arturas Meičenas (Arthur Machen) išleido kelis grožinius apsakymus apie Pirmąjį pasaulinį karą, kuriuose aprašė įvairius vaiduoklius kareivius. Ši knyga – apie Aženkūro šaulius. Skaitytojai tikėjo, jog autorius aprašė tikrus įvykius.

Sunkiomis mūšių akimirkomis, kai atrodydavo, kad teks pasiduoti vokiečiams, britams kelissyk buvo pasivaidenę kareiviai, šaudę iš lankų į priešus ir taip padėję anglams atsilaikyti. Anot metraštininkų, šmėklos buvo panašios į lankininkus, kurie prieš pusę tūkstančio metų (1415 m. spalio 25 d.) Aženkūro mūšyje taikliais strėlių šūviais sutriuškino prancūzus.

Šio mito kilmė gana aiški. Anglų rašytojas Arturas Meičenas (Arthur Machen) 1914 m. rugsėjo 29 d. Londono dienraštyje *Evening News* išspausdino grožinį apsakymą, pavadintą *The Bowmen* („Lankininkai“). Kadangi prie apsakymo nebuvo pridurtas išsamus paaiškinimas, kad ši istorija išgalvota, daugelis skaitytojų ją priėmė už gryną pinigą. Kai Meičenas pamėgino paaiškinti nesusipratimą tame pačiame laikraštyje išspausdindamas pranešimą, buvo per vėlu – pasakojimas jau buvo spėjęs virsti gyva legenda.

Sklandė dar vienas panašus mįslingas pasakojimas apie *Comrade in White* (baltai apsirengęs gelbėtojas). Kai mūšio įkarštyje koks nors kareivis patekdavo į grėsmingą padėtį, kai galėjo bet kurią akimirką žūti, ar būdavo smarkiai sužeistas, jam pasirodydavo baltai apsirengusi, šviečianti būtybė ir šnabždėdavo vilties ir paguodos kupinus žodžius. Dažnai ji būdavo tapatinama su Jėzumi Kristumi.

Spaudos dėmesys šiai vizijai ir kitoms panašioms istorijoms nemalšo ištisus 1915 m. *Life and Work* žurnalas išspausdino pasakojimą, kuriame anonimas kareivis, kovęsis, tiksliai nepaminėta, kuriame fronte – supraskime, kad bet kokiu atveju jo pasakojimas vis vien neabejotinai tikras – išdėstė, kas pasivaideno kitam kareiviui Džordžui Keisiui (George Casey). Per ataką Keisis buvo sužeistas į abi kojas ir įkrito į bombos išmuštą kraterį. Jis negalėjo pajudėti, bet vis tiek visokiais būdais mėgino prisišaukti saviškius. Deja, jam nepavyko. Artėjo naktis, sutemo. Staiga tirštoje tamsoje pasirodė baltai apsirengusi figūra. Paguodos kupinais žodžiais įkvėpė sužeistajam ramybės, be mažiausių pastangų pakėlė jį ant savo rankų, nunešė į kažkokią olą, nuplovė ir sutvarstė kareivio žaizdas. Kareivis ant paslaptingojo gelbėtojo rankų ir kojų pastebėjęs žaizdas, o jis šiam atsakęs, kad „tai labai senos žaizdos“. Prieš aušrą baltoji būtybė pranyko, o Keisis grįžo į savo apkasus sveikas ir gyvas.

Akivaizdu, kad ši istorija tėra lakios žurnalisto vaizduotės vaisius, tačiau apkasuose kariavę vyrai pasakodavo daug panašių nutikimų. Tikėtina, kad lemiamomis akimirkomis daug kareivių regėdavo panašias vizijas, kurios, perduodamos iš lūpų į lūpas, praturtėdavo įvairiausiomis detalėmis kaip aprašytoji žurnale. Psichologai neretai pasinaudodavo kareivių pasakojimais apie baltą, šviesą skleidžiančią būtybę, kuri ateidavo gelbėti atsidūrusiųjų ties

mirties slenksčiu, ir vėliau pelnydavosi populiarumą išleisdami knygas, į kurias įtraukdavo visus girdėtus pasakojimus.

Kareivius gelbėdavo ne vien dangiškosios būtybės. Amerikos žurnalas *Fate* 1968 m. išspausdino interviu su kunigu iš Masačusetso, kuris papasakojo istoriją, kurią prieš dvylika metų buvo girdėjęs iš vieno anglų veterano, 1915 m. rugpjūtį dalyvavusio Ipro mūšyje.

Kareivis jam papasakojo, kaip kartą, kai su bendražygiais tūnojo apkase, staiga išvydo link jų per niekieno žemę slenkantį vokiečių paleistų dujų debesį. Anglai suakmenėjo iš siaubo, nes neturėjo apsauginių kaukių; kai kurie puolė bėgti, bet po kelių sekundžių mirtinas debesis juos pasivijo.

Tą akimirką įvyko keistas dalykas: niekieno teritorijoje tarytum iš niekur išniro Karališkojo medicinos būrio uniforma vilkintis vyras. Jis ėjo ramiai, nė kiek nesibaimindamas. Prie diržo buvo prisikabinęs gertuvę ir kelis puodelius. Nustebę kareiviai įsmeigė į jį žvilgsnius. Vyras prakalbo angliškai su nežymiu prancūzišku akcentu ir pasiūlė jiems atsigerti iš jo gertuvės. Kareiviai stvėrė puodelius ir gurkštelėjo keisto, labai sūraus skysčio, kurio paslaptingasis kareivis jiems įpylė. Pagirdęs kareivius, jis apsigręžė ir pradingo migloje. Kareivis tikino kunigą, kad nuodingosios dujos nepaveikė nė vieno keistojo skysčio ragavusio kareivio, o visi, kurie bandė sprukti, žuvo.

Ši istorija skamba kur kas įtikinamiau nei nežemiškų būtybių pasirodymai, tačiau apie paslaptingąjį gydytoją nėra jokių raštu užfiksuotų liudijimų, be to, šio pasakojimo tikrumo nepatvirtino nė vienas kareivis, turėjęs laimės paragauti išganingojo skysčio.

Sklandė mitai ir apie niekieno žemėje per karą besišlaisčiusias valkatų plėšikų grupes. Į jas burdavosi dezertyrai iš visų šalių ka-

riuomenių – vokiečiai, prancūzai, italai, austrai, australai, kanadiečiai – kurie dienomis slėpdavosi apleistuose apkasuose ir urvuose, o naktimis išlįsdavo apvogti lavonų ir susirasti maisto bei vandens.

Juos neva matę kareiviai tvirtindavo, jog valkatos vilkėdavo mišrias uniformas – ir savas, ir nuvilktas nuo lavonų, buvo apšepę, ilgais plaukais. Naktimis jie rėkaudavo ir ūkaudavo nežmoniškais balsais, buvo nepanašūs į žmones, todėl niekas nepageidavo jų sutikti. Kareiviai per naktinius budėjimus jų bijodavo labiau nei priešų, nes sklandė šnekos, jog jie puldavo kareivius ir juos apvogdavo ar net nužudydavo.

Dažnėjantys plėšikavimai privertė kareivius imtis prieš valkatas priemonių. Kaip savo prisiminimuose *(The Squadron,* 1920) rašė buvęs kavaleristas Ardenas Bimanas (Arden Beaman), kartą viename Somos sektoriuje kareiviai jiems paspendė spąstus. Vieną 1917 m. pavasario naktį netoli apkasų jie paliko pintinę su maistu, tabaku ir viskio buteliu, bei prikabino varpelį, kuris turėjo įspėti apie neprašytus svečius. Kareiviai buvo pasirengę iššaudyti dezertyrus. Rytą jie rado pintinę nepaliestą, o joje raštelį: „Mūsų nepričiupsit!"

Legenda apie „laukinių gaujas" turi pabaigą – valkatos buvo sunaikinti. Sakoma, kad po karo buvo surengta slapta švarinimo operacija, per kurią jie visi buvo negailestingai nunuodyti dujomis.

Peršasi mintis, kad tokio pobūdžio istorijos greičiausiai gimė apkasuose, per naktinius kareivių pašnekesius prie žvakių šviesos – idealioje aplinkoje užsimegzti mįslingiems pasakojimams. Šiaip ar taip, negalime visiškai atmesti galimybės, jog kur nors fronte iš tiesų šlaistėsi daugiau ar mažiau organizuota dezertyrų gauja, o kurio nors kareivio dingimas per naktinį budėjimą buvo priskirtas jų darbui. Legendos apie dezertyrus tėra vos per žingsnį nuo tikrovės...

DINGĘS BATALIONAS

1965 m. Naujosios Zelandijos leidinys *Spaceview* išspausdino straipsnį su kelių naujazelandiečių kareivių, priklausiusių Naujosios Zelandijos kariuomenės Pirmosios kuopos trečiajam skyriui ir dalyvavusių Galipolio mūšyje pasakojimais, kurie iškart sulaukė didžiulio paranormalių reiškinių mėgėjų susidomėjimo.

Pasakojimuose išdėstyti įvykiai, anot kareivių, įvyko 1915 m. rugpjūčio 21 d. ryte Suvlos įlankoje, prie 60-osios kalvos.

„Diena išaušo labai giedra, kaip būdinga Viduržemio jūros klimatui; kiek akys užmatė, danguje nebuvo nė debesėlio. Tik virš 60-osios kalvos kybojo šeši ar septyni į batonus panašūs ištįsę debesys. Atkreipėme dėmesį, kad jie nejudėjo iš vietos ir nekeitė formos, nors pūtė 6–7 km/h stiprumo vėjas. Iš savo pozicijų maždaug 150 m aukštyje, apie 90 m nuo 60-osios kalvos, pastebėjome dar vieną identiško pavidalo debesį, kuris buvo nusileidęs visai prie žemės paviršiaus, kad net atrodė, jog jį lietė. Jis galėjo būti apie 250 m ilgio ir 60 m pločio bei aukščio.

Dar vienas debesis netikėtai atsirado šalia zonos, kurioje vyko mūšis; jis atrodė labai keistas – toks tirštas, kad visiškai užstojo saulės šviesą (...). Mūsų stebėjimo pozicija buvo dėkinga, nes 60-ąją kalvą, esančią už 90 m, galėjome aiškiai matyti. Vėliau supratome, kad debesis kybojo virš išdžiūvusios upės vagos ar gilios daubos; mes puikiai matėme debesies šonus ir galus, kurie, galima sakyti, gulėjo ant žemės. Jis buvo šviesiai pilkos spalvos, kaip ir kiti debesys.

Keli šimtai kareivių (britų) iš ketvirtojo Norfolko pulko kasė sausos vagos sienas, kuri vedė link 60-osios kalvos, ir kurią iš dalies dengė keistasis debesis. Vyrai nė kiek nesibaimindami panir-

davo į debesį, bet paskui nė vienas nepasirodydavo; niekas iš debesies nesugrįžo ir neruošė pozicijos užimti 60-ajai kalvai.

Prarijęs paskutinį kareivį debesis, nė kiek nepakeitęs formos, lyg įprasta migla pakilo į tą patį aukštį, kur kybojo kiti debesys. Jie visi atrodė vienodi. Kol paslaptingasis debesis kybojo prie žemės, kiti debesys nepajudėjo iš vietos, bet šiam pakilus, visi būriu pajudėjo šiaurės pusėn link Trakijos (Bulgarija). Po trijų ketvirčių valandos jie pradingo iš akių.

Pulkas buvo pripažintas dingusiu arba išžudytu, bet kai 1918 m. Turkija pasidavė, Anglija pirmiausia pareikalavo sugrąžinti būtent šį pulką.

Turkija atsakė, kad nebuvo susidūrusi su šiuo pulku, neužmezgė jokių kontaktų ir išvis nežinojo, kad toks pulkas egzistavo. 1914–1918 m. kare dalyvavusius Britanijos pulkus sudarė nuo 800 iki 4 000 vyrų. Mačiusieji šį incidentą tvirtina, jog Turkijos kariuomenė iš tiesų šio pulko nebuvo nei sutikusi, nei paėmusi į nelaisvę.

„Mes, žemiau pasirašiusieji, nors po šio įvyko praėjo daug laiko – sukako 50 metų nuo tos dienos, kai *Anzac* išsilaipino Turkijoje – patvirtiname, jog aprašytas atsitikimas yra tikras nuo pirmo ir paskutinio žodžio.“

Po juo pasirašė trys iš 22 naujazelandiečių kareivių, mačiusių tą paslaptingą ir baugų reiškinį. Tai buvo pionieriai F. Reichartas, R. Newnesas ir J. L. Newmanas.

Sensacingas *Spaceview* straipsnis nesulaukė plataus atgarsio, bet kitais metais jį dar kartą skaitytojams pateikė Šiaurės Amerikos žurnalas *Flying Saucers;* šįkart kareivių pasakojimas greitai išpopuliarėjo visame pasaulyje. Septintajame dešimtmetyje jis tapo tokio pobūdžio apsakymų klasika. Tie, kurie tikėjo skraidančių lėkščių egzistavimu, tvirtino, kad Norfolko kuopą pagrobė kos-

minis laivas. Pagal apibūdinimus debesys buvo panašios formos į skraidančias lėkštes, o tai reiškė, kad jau tais laikais buvo kalbama apie ateivių laivus.

Tačiau smalsuolių, mėginusių apie straipsnyje aprašytą įvykį sužinoti daugiau, pastangos surasti liudininkus karo veteranus buvo bergždžios. Beje, tų pionierių pavardžių nėra ir jokiuose kareivių sąrašuose. Bandymai išpešti daugiau informacijos iš Naujosios Zelandijos žurnalo taip pat nedavė vaisių; 1972 m. pasikeitė *Spaceview* savininkas, o 1975 m. išėjo paskutinis šio žurnalo numeris.

Nors visi požymiai rodė, kad šis pasakojimas greičiausiai buvo grynas prasimanymas, mitas apie pradingusią kariuomenę dar ilgokai buvo gyvas. Gali būti, kad taip atsitiko dėl to, kad anonimas šio straipsnio autorius rėmėsi tikra istorija, o tai jo rašiniui suteikė tikrumo atspalvį.

O toji tikroji istorija įvyko rugpjūčio 12 d., devynios dienos prieš žurnale aprašytą nutikimą. Tą dieną keli šimtai Norfolko pulko 5-ojo, o ne 4-ojo bataliono karių gavo misiją saugoti Anafartos slėnį nuo snaiperių ir kulkosvaidžių, kad kitą dieną iš jo būtų galima surengti ataką. 5-ąjį batalioną iš šonų dengė dar du Hampšyro 8-asis ir Sufolkso 5-asis batalionai, tačiau Norfolko batalionas išsiveržė į priekį ir, užnugaryje palikęs kitus du, vienas puolė smarkiai ginkluotas turkų linijas. Po atakos apie 5-ąjį batalioną nebuvo gauta jokių žinių – atrodė lyg jis būtų išgaravęs. Iš viso dingo 250 kareivių ir 16 vadų.

Po karo britai atliko tyrimus, kad išsiaiškintų, kas atsitiko niekad negrįžusiems vyrams. Paaiškėjo, jog Norfolko kareivius turkai sušaudė kulkosvaidžiais, o tuos, kurie liko gyvi, užuot paėmę į nelaisvę, šaltakraujiškai išžudė. 1919 m. rudenį Anafartoje buvo aptiktos masinės kapavietės, kuriose rasti kareivių palaikai, tarp

jų – ir batalionui vadovavusio pulkininko sero Horacijaus Prok-toro-Bošampo (Sir Horace Proctor-Beauchamp). Paslaptis buvo atskleista.

1915 m. rugpjūčio 21 d. – ši data minima originaliame pasakojime – panašiai dingo dar kareivių. 29-osios divizijos Šervudo kavalerijos batalionas vykdė ataką tame pačiame sektoriuje, kur prieš tai atakavo Norfolko 5-asis batalionas. Prieš puolimą mūšio lauką gaubė tam sezonui nebūdinga migla. Mūšiui prasidėjus virš lauko pakibo tirštas debesis, ir kariai pakriko. Tuo pasinaudojo turkai ir kryžmine ugnimi išguldė britus. Iš tirštos miglos išsigelbėjo vos saujelė kareivių.

Gali būti, kad garsioji istorija apie pradingusį kariuomenės pulką yra šių abiejų nutikimų mišinys. Jau nesvarbu, ar ji gimė kurio nors karo veterano atmintyje susipynus šiems pasakojimams į vieną, ar kas nors tyčia paskleidė tokį mitą. Tačiau tikra tiesa, jog legenda apie pradingusį pulką yra neatsiejama legendų apie Pirmąjį pasaulinį karą dalis.

MITAI APIE PROPAGANDĄ

Pirmasis pasaulinis karas buvo pirmasis karas, kurio metu propaganda turėjo itin didelės įtakos. Vyriausybės pamatė, kad skleisdamos informaciją masinio informavimo priemonėmis galėjo modeliuoti visuomenės elgesį ir keisti jos vertybes. Buvo skleidžiamos tiek tikros, nors dažnai nekonkretizuotos ir prieštaringos, žinios, tiek melas; svarbiausia buvo paveikti viešąją nuomonę. Dažnai informacija būdavo pateikiama gerokai perpinta emocijų, mat žmones lengviau paveikti emociškai nei sausais samprotavimais. Buvo

skatinamos patriotinės vertybės, kurstoma neapykanta priešui, aukštinama meilė artimiesiems ar išnaudojamos žmonių baimės.

Kad būtų pateisintas karas ir siaubingos jo aukos, pavyzdžiui, sūnų ar vyrų netektys, reikėjo priešą pavaizduoti kaip keršto ištroškusį kraugerį, kurį žūtbūt reikėjo laiku sustabdyti, jei nenorėjai, kad jis įsiveržtų į tavo namus ir išžudytų tavo šeimą.

Priešų pozicijos išaiškėjo jau per pirmąjį karo mėnesį. Propagandos pumpurai triukšmingai prasprogo po Vokietijos kariuomenės įsibrovimo į Belgiją. Vokietija jautė nuoskaudą dėl žuvusių kareivių per vokiečių ir prancūzų karą; nuo snaiperių kulkų ir partizanų veiksmų tuomet žuvo tūkstantis kareivių. 1914 m. rugpjūtį atgimęs padrikas ginkluotas pasipriešinimas sulaukė negailestingo atsako iš vokiečių. Iš antrojo skyriaus žinome, kad jie surengė daug masinių civilių žmonių žudynių.

Kad pateisintų savo žvėriškus veiksmus, vokiečiai kurpė kraupias istorijas apie belges moteris ir vaikus, kurie gatve žygiuojantiems vokiečių kareiviams ant galvų liedavo verdantį aliejų, apie įvairiausius nuodijimus, sprogstančias cigaretes, kareivių, kuriems būdavo nupjaustomi liežuviai, grobimus, net apie kibirus su išluptomis vokiečių kareivių akimis. Vokietijos spauda mirgėjo pasakojimais, kurie psichologiškai veikdavo fronte atsidūrusius kareivius – šie juos perskaitydavo laikraščiuose arba artimųjų atsiųstuose laiškuose – ir versdavo be emocijų paklusti įsakymams negailestingai žudyti civilius žmones.

Po kaizerio kariuomenės žvėriškų veiksmų Belgijoje užvirė sąjungininkų propaganda. Jos tikslas buvo pateikti vokiečius kaip barbariškus beširdžius, jie net būdavo vadinami „naujaisiais hunais“. Sąjungininkai, ypač britai, vokiečius gerokai pralenkė vaiz-

duote ir išradingumu. Viena žinomiausių istorijų yra apie lavonų perdirbimo fabriką.

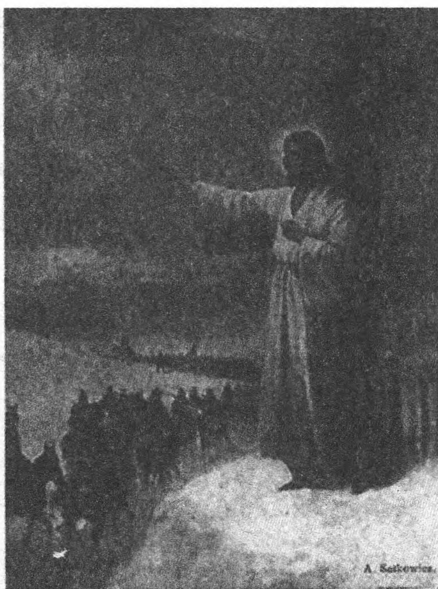
1917 m. balandį britų spauda išspausdino neva slaptą vokiečių ataskaitą, kurioje aprašomas procesas, kaip žmonių lavonai po mūšių Vakarų fronte – tiek priešų, tiek savų – būdavo suverčiami į didžiulius katilus ir verdami. Iš jų gauti riebalai buvo naudojami žvakių, muilo, tepalo gamybai, o gautas glicerinas – sprogmenų gamybai. Žmonių kaulai būdavo sumalami specialiuose malūnuose, gauti milteliai dedami į pašarus kiaulėms.

Britanijos piliečiai buvo priblokšti – kokios dar reakcijos buvo galima tikėtis? – tokio barbariškumo apraiškų, ir nusprendė, kad vokiečiai iš prigimties yra žiaurūs barbarai. Nuo tada ėmė demonstratyviai niekinti net žuvusius priešus.

Praėjus kelioms dienoms spaudoje pasirodė naujų straipsnių apie siaubingus fabrikus. Turbūt itin makabriška naujiena buvo ta, kad iš žmonių kūnų gauti riebalai buvo verdami natrio karbonate (sodoje), o gautas produktas tiekiamas į Vokietiją sriubų gamintojams. Vienas žurnalistas dar labiau išpūtė paleistą „antį" tvirtindamas, kad į Olandiją eksportuojamos sausos sriubos ten buvo laidojamos pagal kariams pagerbti skirtas ceremonijas...

Tokie šmeižiantys gandai stipriai paveikė užsienio šalių nuomonę apie Vokietiją. Kinijos ambasadorius Berlyne pareiškė viešą protestą prieš vokiečių valdžios abejingumą tokiems veiksmams, be to, Vokietijos vyriausybė gavo įspėjantį laišką nuo Bikanero macharadžos, kuriame išdėstė, kad niekada neatleis Vokietijai, jei ši taip perdirbinėja indų kareivius.

Kraupios naujienos pasiekė ir valstybes už Atlanto. Amerikos laikraščiai išspausdino anglų kareivių liudijimus „iš pirmų lūpų": jie teigė regėję tuos lavonų fabrikus, kai buvo belaisviais, tačiau

Per karą visos kariaujančios šalys stengėsi sujungti patriotizmą ir religiją. Šiame vokiškame pašto ženkliuke pavaizduotas Jėzus Kristus, laiminantis į frontą žygiuojančius kareivius.

jiems pavykę pabėgti. Vienas iš tų kareivių *New York Times* tvirtino, jog prie konvejerio dirbę vokiečiai prasitarė, kad iš kūnų išskirti riebalai buvo naudojami gaminti margarinui civiliams žmonėms. Be to, tas beširdis vokietis nė kiek nesijaudino dėl to, kad anglas išvydęs tokį kanibalizmą.

Atrodė, kad varžybos, kas pateiks kuo šiurpesnių smulkmenų, niekada nesibaigs. Kitas dienraštis, remdamasis vieno Belgijos laikraščio informacija, aiškino, kad į Olandijos pasienį per klaidą atvykęs traukinys, kurio vagonai buvo prikimšti šiurpiajam fabrikui skirtų žmonių palaikų. Iš pradžių niekas ant atsarginių bėgių stovinčio traukinio netikrino, bet kraupų krovinį išdavė siaubinga smarvė.

Kodėl kilo šios baisios kalbos apie lavonų fabriką? Mėginimai rasti kokių nors įrodymų buvo bergždi. Gali būti, kad jos užsimez-

gė Flandrijos apkasuose, kur panašūs gandai sklandė dar 1915 m. vasarą. Pirmą kartą spaudoje pranešimas apie fabriką pasirodė 1916 m. balandžio 10 d. Prancūzijoje spausdiname belgų laikraštyje *Independence Belge,* kuris rėmėsi kitu Belgijos laikraščiu *La Belgique*, apie kurį niekas nebuvo girdėjęs ir kuris niekur niekada nepasirodė.

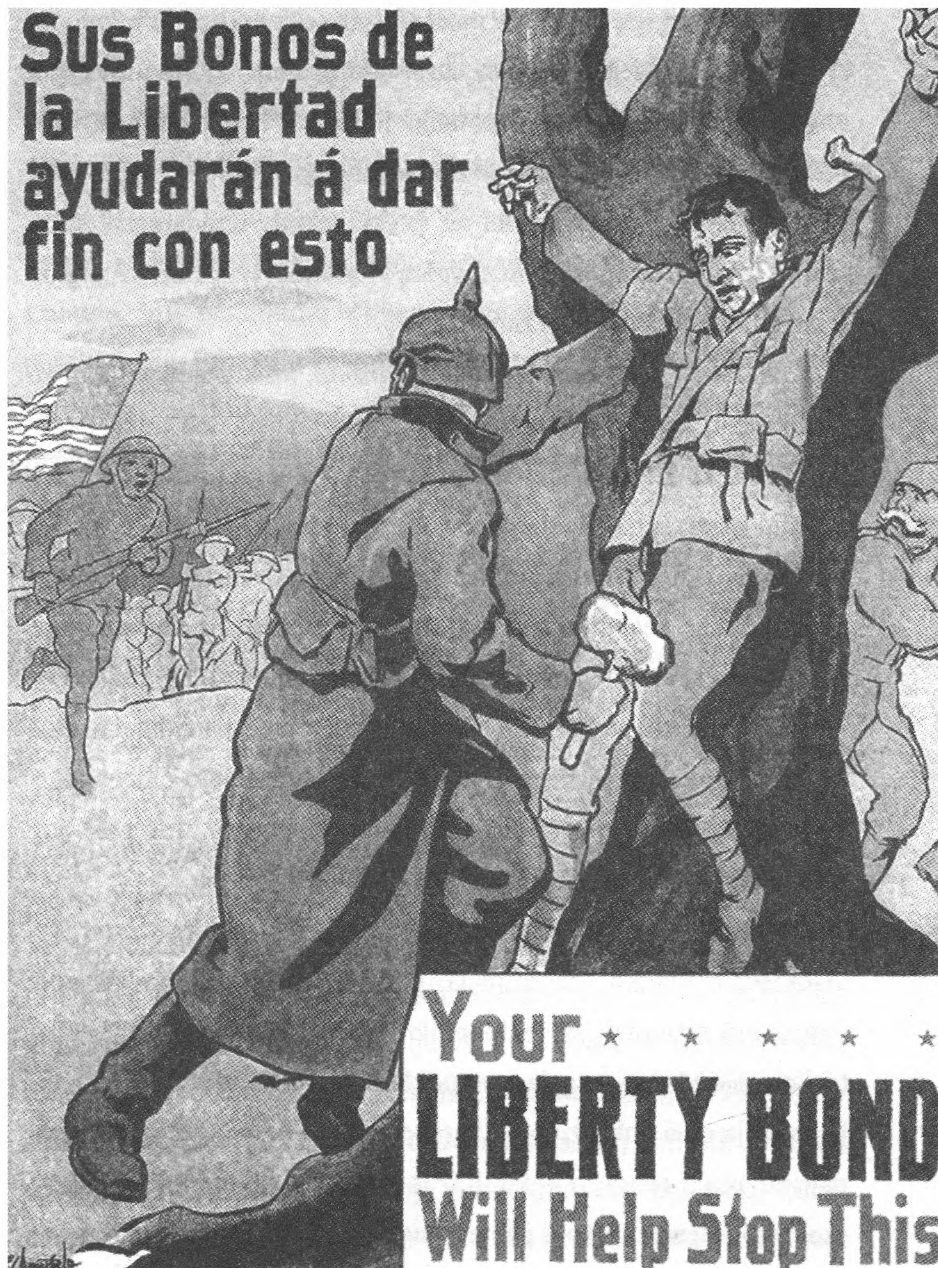
Taigi, niekaip neįmanoma išsiaiškinti šio mito kilmės. Neatmetama prielaida, kad jis atsirado iš tikros, bet blogai išverstos vokiečių ataskaitos. Tiesos raktas galėjo slypėti lingvistinėje painiavoje, pavyzdžiui, vokiečių kalba terminas *cadaver* reiškia gyvūnų palaikus. Aplaidus vertėjas galėjo žodį „lavonas" išversti žmonių palaikai, dėl to galėjo įvykti toks šiurpinantis nesusipratimas.

Nugaišusius gyvulius perdirbinėjo ir sąjungininkai. Prancūzijos pakrantėje buvo įkurtas cechas, kuriame iš gyvūnų atliekų buvo gaminami gyvuliniai riebalai. Iš viso jame buvo pagamintos daugiau nei 9 tonos riebalų, skirtų Didžiajai Britanijai, kur jie buvo perdirbti į gliceriną, naudojamą ginklų gamybai.

Labai tikėtina, kad Britanijos slaptosios tarnybos pastebėjo vertimo klaidą, bet tyčia jos neištaisė – suprantama, britai buvo suinteresuoti kuo ilgesniu mito gyvavimu.

Gandų apie „lavonų fabrikus" neigiamos pasekmės išryškėjo vėliau, per Antrąjį pasaulinį karą. Slaptosios tarnybos gavo informacijos apie koncentracijos stovyklas labai panašias į išgalvotus „lavonų fabrikus"; piršosi abejonės, kad tai dar vieni iš piršto laužti gandai, skirti apjuodinti priešus. Deja, šįkart lavonų perdirbimas buvo virtęs kraupia realybe...

Britų propaganda nevengė skleisti pramanytų istorijų apie vokiečių nukankintas aukas. Labiausiai žinoma istorija apie nukryžiuotą kanadietį.

Iki šiol diskutuojama dėl istorijos apie nukryžiuotąjį kanadietį tikrumo. Šis amerikiečių plakatas, skirtas filipiniečiams – tą liudija ispaniškas užrašas – ir raginantis pirkti karo obligacijas, verčia manyti, kad tai vis dėlto buvo tiesa.

1915 m. gegužę spaudoje pasirodė pranešimų, kad prieš mėnesį šalia Ipro vokiečiai sugavo kareivį kanadietį ir jo bendražygių akivaizdoje nukryžiavo – persmeigė jo rankas bei kojas durtuvais. Nelaimėlis merdėjo labai ilgai ir skausmingai.

The Times garantavo, kad šis įvykis tikras, remdamasis kelių Dublino šaulių kuopos narių, atvežtų į ligoninę, tvirtinimais, jog jie matė tą dramatišką nukryžiavimą.

Kitą dieną Kanados laikraštis *Toronto Star* pateikė daugiau smulkmenų apie žmogžudystę – neva vokiečiai, kai auka pagaliau mirė, kūną dar šešiasdešimt kartų persmeigė durtuvais. Taip tvirtino kareivis naujazelandietis, kuriam apie tai papasakojo prieš mirdamas Bolonijos kariuomenės kapitonas. Kapitonas kareiviui neva pasakęs net nukryžiuotojo pavardę, kurios šis neatsimenąs, tik sužinojęs, kad nelaimėlis turėjo seržanto laipsnį. O vienas Los Andželo laikraštis teigė, kad buvo nukryžiuoti du kanadiečiai. Prie ko buvo prikaltas pirmasis, visi šaltiniai nurodinėjo skirtingai – vieni teigė, kad prie kryžiaus, kiti, kad prie medžio, treti rašė, jog prie medinės daržinės sienos, o gal vartų arba tvoros...

Kelias savaites šalių sąjungininkių laikraščiai mirgėte mirgėjo visokiausio plauko pranešimais, papildymais ir liudijimais apie vargšą nukryžiuotąjį. Beje, kaip tik tuo metu spaudoje pasirodė istorijos apie Monso Angelą, vaiduoklius šaulius bei Baltąjį Gelbėtoją. Istorija apie nukryžiuotąjį kareivį puikiai tiko į šį propagandos, patriotizmo ir religijos kokteilį ir iš naujo žadino pamažu menkusį skaitytojų dėmesį vienai į kitą panašioms fantastinėms istorijoms apie vokiečių žiaurumą.

Tragišku kanadiečio likimu susidomėjo net Britanijos parlamento žemieji rūmai. Gegužės 12 d. vienas deputatas iš vyriausy-

bės pareikalavo informacijos apie incidentą, o tuo metu jau visur buvo skalambijama, kad buvo nukryžiuotas ne vienas ir ne du, o net trys kareiviai. Iš valdžios atsakymo buvo aišku, kad kol kas nėra rastas nė vienas tiesioginis įvykio liudininkas, tačiau tyrimų meškerės jau užmestos. Nors įvykis pasiekė aukščiausius šalies valdžios organus, britų valdžia jį paleido iš rankų, nes tuo metu Londone kilo neramumų ir buvo užpultos kelios vokiečių įsteigtos parduotuvės. Pašaipus kanadiečio nukryžiavimas perpildė suirzusios tautos pasipiktinimo taurę, kuri jau buvo pilnutėlė dėl prieš penkias dienas vokiečių povandeninio laivo nuskandinto okeaninio kreiserio *Lusitania*.

Laikas bėgo, tačiau legendos apie paaukotąjį kanadietį neprarado susidomėjimo. Amerikiečio Raulio Volšo (Raoul Walsh) režisuotame 1918 m. propagandiniame filme *The Prusian Cur* („Niekšas prūsas") buvo suvaidinta minėtą nukryžiavimą imituojanti scena. Po metų dienraštis *Pittsburg Sunday Post* išspausdino dar vieną panašią istoriją apie 1918 m. spalio mėnesį ant bažnyčios durų durtuvais prismeigtą nekaltą merginą ir išniekintus šalia buvusius kapus.

Polemika apie nukryžiuotąjį kanadietį vėl atgijo 1919 m., kai Londone, Haid Parke, buvo rastas didžiulis, bronzinis nukryžiavimo sceną vaizduojantis bareljefas, kurį iškalė britų skulptorius Francis Derventas Vudas (Francis Derwent Wood, 1871–1926). Apkaltinę britus šmeižtu vokiečiai pareikalavo jį išmesti. 2000 m. Civilizacijos muziejus Kanadoje pademonstravo bareljefą, kurio pavadinimas buvo *Canada's Golgota*. Tai sukėlė daug kontraversiškų nuomonių.

Atgarsiai apie nukryžiavimą nenurimo. 2002 m. per Britanijos televizijos kanalą *Channel 4* buvo parodytas dokumentinis filmas,

kuriame britų istorikas Jainas Overtonas (Iain Overton) įrodinėjo, kad tasai kareivis iš tiesų buvo nukryžiuotas, ir net nurodė jo pavardę: Haris Benksas (Harry Banks) iš Hailando 48. 1917 m. balandžio 24 d. Benksas buvo paskelbtas dingęs be žinios per mūšį šalia Ipro. Nuo tada jo artimieji nieko apie jį nežinojo, o po metų jo sesuo nuo Benkso ginklo brolio gavo laišką, kuriame šis tvirtino, jog Haris buvo nukryžiuotas. Iš šio ir kitų tomis dienomis kareivių rašytų laiškų peršasi išvada, kad įžymioji šiurpi auka buvo jis.

Pasak Overtono, Benksą vokiečiai nukryžiavo atsilygindami už saviškius, kuriuos prieš tai buvo paėmę į nelaisvę ir nužudė kanadiečiai, keršydami už vokiečių dujų ataką balandžio 22 d.

Tačiau vėlesni Benkso tapatybės tyrinėjimai neįrodė, kad būtent jis virto legenda; nors kareivis tokia pavarde iš tiesų egzistavo ir yra išlikusių jo dokumentų, jo kūnas niekada nebuvo rastas, jo taip pat nėra Sandraugos karių kapinių komisijos registruose.

Jei ne įrodymų stoka, kanadietis būtų tapęs dar vienos, tikriausiai amžinai gyvuosiančios Pirmojo pasaulinio karo legendos herojumi. Veikiausiai nukryžiavimo istorija gimė britų kareivių vaizduotėje – dauguma jų išpažino protestantų tikėjimą – kurią žadino kryžių gausa Belgijos ir Prancūzijos miestuose bei kaimuose, jų šalyje tiek nebuvo. Akmeniniai kryžiai pakelėse, mediniai kryžiai, kuriuos sukaldavo ir iškeldavo šalia savo apkasų prancūzai, simbolizavo kareivio ir Jėzaus Kristaus bendrumą – mat abu liejo kraują dėl viršesnio tikslo, kurį savo eilėmis apipynė anglų poetai Zygfridas Sasūnas (Siegfried Sasson, 1886–1967) ir jo bičiulis Vilfredas Ouvenas (Wilfred Owen, 1893–1918). Reikėjo tik laiko, kad ši sudvasinta interpretacija transformuotųsi į paslaptingą istoriją apie nukryžiuotąjį kareivį.

RUSŲ KAREIVIAI ŠKOTIJOJE

Gandai apie nukryžiuotąjį kanadietį virto daug triukšmo sukėlusia istorija, nes trūko patikimų įrodymų, kad tai buvo tiesa. Panašiai nutiko ir su kalbomis apie rusų kareivius, kurie neva išsilaipino Škotijoje, kad traukiniu pervažiuotų Didžiąją Britaniją ir pasiektų Lamanšo sąsiaurį, iš kur ketino pasiekti Vakarų frontą ir stoti į pagalbą sąjungininkams.

Paini istorija virto šiuolaikine legenda. Šiuo terminu apibūdinami realiais laikomi pasakojimai, nors perteikiami įvykiai nebūtinai yra netikri. Pati istorija gali būti paremta tikrais faktais, tačiau jie, keliaudami iš lūpų į lūpas, dažniausiai stipriai iškraipomi ir perdedami. Apie įvykius niekada nepasakoja jų dalyviai ar liudininkai, tačiau jų „draugai" ar kas nors, kas asmeniškai nepažinojo jame dalyvavusiųjų. Šių miesto mitų įvykiai visuomet klostosi tikroje aplinkoje ir paremti iš tiesų egzistavusiomis priežastimis, kad istorija atrodytų dar įtikinamesnė.

1914 m. rugpjūtį, kai į Belgiją įžygiavo Vokietijos kariuomenė, suvienijęįgas su prancūzais britai tikėjo, kad nesunkiai sulaikys pažeidusius mažos šalies neutralumą vokiečius. Tačiau nepraėjo nė mėnuo, ir tapo aišku, kad gresia visai kitokia baigtis – sąjungininkai buvo priversti sutelkti dėmesį į Lamanšo sąsiaurio uostų gynybą ir išgelbėti Paryžių.

Rugpjūčio 27 d. „pasitvirtino" jau kelias dienas sklandę gandai. Kadangi traukiniai tarp Liverpulio ir Londono smarkiai vėluodavo, pasirodo, dėl to buvo „kalti" Škotijoje išsilaipinę rusų kariuomenės būriai, į Vakarų frontą atskubėję prisijungti prie prancūzų ir britų pajėgų.

Per kelias valandas lyg žaibas visą Didžiąją Britaniją apskriejo žinia, kad į Škotijos Aberdyno uostą iš Archangelsko atplaukė keli laineriai su rusų kareiviais. Iš Aberdyno uosto iki Lamanšo sąsiaurio, per kurį turėjo persikelti į žemyną, kareiviai buvo gabenami traukiniais, todėl sutriko geležinkelio linijų grafikas.

Tada ir pasipylė gausybė gandų apie šią plataus masto perkėlimo operaciją. Buvo pasakojama, kad stočių prižiūrėtojai suplukę šlavė nuo grindinio rusų kareivių batų pritryptą sniegą – o juk buvo rugpjūčio mėnuo – ir kad atvykėliai buvo apsirengę keliais sluoksniais kailinių; kad atsigabeno net savo žirgus; atsirado tokių, kurie išsijuosę tvirtino, jog kareiviai vietoj šautuvų buvo apsiginklavę lankais ir strėlėmis; kai kas net matė, kaip 10 000 rusų Londono gatvėmis žygiavo į Viktorijos stotį.

Įdomiausia, kad apie rusų atvykimą neužsiminė nė vienas britų laikraštis, galbūt dėl to, kad buvo uždrausta paviešinti neoficialią karinę informaciją; tačiau Amerikos spauda tuoj pat pasičiupo gandus iš Anglijoje rezidavusių saviškių. Taigi, žinia virtęs gandas pasklido po neutralias šalis ir sugrįžo į Didžiąją Britaniją kaip tikra naujiena, ir žinoma, kaip reikiant pagražinta.

Į Škotiją atplaukusių rusų skaičius smarkiai svyravo – nuo 70 000 iki 250 000. Netoli Aberdyno gyvenęs dvarininkas tvirtino, anot amerikiečių žurnalistų, kad vien per jo laukus pražygiavo 125 000 rusų kolona. Galiausiai buvo vieningai nutarta, jog atvykėlių buvo 70 000; sekę naujienas vokiečiai šį skaičių įtraukė į savo puolimo planus, baimindamiesi galimų netikėtumų.

Britanijos valdžia su malonumu dar labiau pūtė šį naudingą jos nacionaliniams interesams muilo burbulą. Tomis akimirkomis, kai iš fronto ateidavo mažai vilties teikiančios žinios, tariamas rusų pastiprinimas padėjo britams neprarasti tikėjimo ir nenuleisti rankų.

Šio pramano naudą įrodė tai, kad britų vyriausybė oficialiai jį paneigė tik rugsėjo 15 d., kai jau buvo aiški Marnos mūšio baigtis, ir sąjungininkams pavyko apginti Prancūzijos sostinę nuo vokiečių.

Įdomu, kiek Londono valdžia prisidėjo prie šios melagingos „anties" paskleidimo? To niekada neišsiaiškinsime, bet akivaizdu, jog istorija apie rusų pagalbą Antantei sunkiomis akimirkomis, galime sakyti, atstojo labai reikalingo deguonies balioną.

ŽMONĖS LEGENDOS

Pirmasis pasaulinis karas mums paliko ne tik gausų išgalvotų istorijų kraitį. Netrūko ir legendomis tapusių išskirtinių asmenybių, kurių šlovė neišblėso iki šių dienų.

Kovai ore skirtame skyriuje skaitėte apie vokietį lakūną Raudonąjį Baroną, kuris virto nutrūktgalviškumo ir asmeninės laisvės simboliu. Vėliau pasaulį sužavėjo ir iš vokiečių piloto pirmąją garbės vietą taikėsi paveržti kita iškili asmenybė – Lorensas iš Arabijos (Lawrence of Arabia). Tačiau šiame skyriuje skirsime dėmesį dviem moterims, įkūnijusioms labai skirtingas vertybes.

Editos Kavel (Edith Cavell) vardas visada asocijuosis su vienybe ir globa tų, kuriems reikia pagalbos, taip pat su karo tragedija. 1865 m. gimusi anglė, prasidėjus karui ėmė dirbti medicinos sesele, savo kailiu patyrė jo žiaurybes. Kavel gyvenimo drama giliai sujaudino Didžiojo karo įaudrintą Anglijos visuomenę. Pirmą kartą tarptautinė žmonių bendruomenė susivienijo pasigailėjimo peticijai.

Dar būdama visai jauna, Edita suprato, kad jos pašaukimas yra slauga. Moteris gimė Anglijoje, tačiau beveik visą vaikystę ir jaunystę praleido Belgijoje, kurią laikė antrąja savo tėvyne. Čia ji tapo įžy-

mia savo srities specialiste, įsteigė garsųjį Berkendelio (Berkendael) slaugos centrą, kuriame taikė naujus ligonių slaugymo metodus.

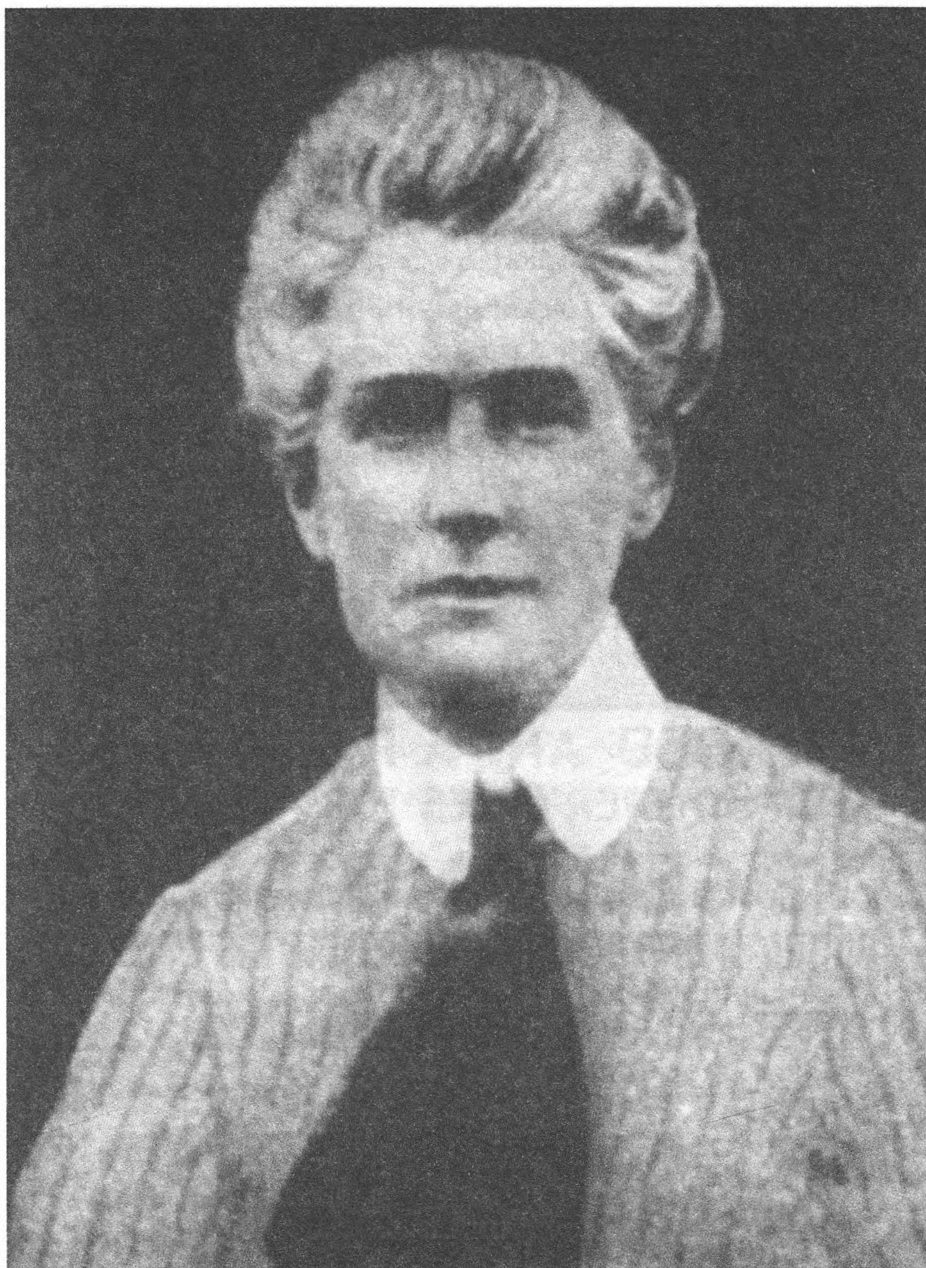
Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui Kavel, nepaisydama, kad į Belgiją įsibrovė vokiečiai, liko šalyje. Vokiečių okupuotoje Belgijoje ji buvo laikoma angle. Moteris galėjo apsiriboti slaugės darbu ir laukti geresnių laikų, tačiau nusprendė įsijungti į pogrindinę veiklą, kurio tikslas buvo padėti patekusiems į vokiečių nelaisvę anglams pasprukti iš okupuotos Belgijos į neutralią Olandiją, o iš ten grįžti į Angliją.

Kelis mėnesius Kavel sėkmingai slėpė savo kilnią, bet labai pavojingą veiklą, kol vokiečiai galiausiai ją susekė ir suėmė. Jie kvotė moterį, bet Edita iš pradžių neigė visus pateiktus kaltinimus dėl draudžiamos veiklos. Deja, nežinia, ar neištvėrusi kankinimų, ar klaidingai patikėjusi vienu iš tardytojų, ji išdavė slaptam gelbėtojų tinklui priklausiusių asmenų pavardes. Pasipylė virtinė areštų. Buvo suimti ir nuteisti – tarp jų ir Kavel – dauguma pogrindinės organizacijos narių.

Teisme gynėjai mėgino įrodyti, kad ji nebuvo slaptoji agentė, o tik vedina humaniškų paskatų ėmėsi teikti pagalbą savo tautiečiams. Tačiau vokiečiai teisėjai jai suvertė kaltę dėl gelbėtojų tinklo organizavimo ir vienintelę iš kaltinamųjų nuteisė mirties bausme.

Kilo didžiulė sąjungininkų pasipiktinimo banga. Britanijos ir Amerikos diplomatai visokiais būdais ir priemonėmis siekė, kad nuosprendis būtų atšauktas.

Vašingtonas Berlynui pažėrė grasinimų ir mirties bausmę slaugei prilygino ką tik nuskandinto *Lusitania* išpuoliui. Editos Kavel byla prikaustė viso pasaulio dėmesį, prašymai pasigailėti plaukė kaizeriui iš įvairiausių šalių. Slaugė iš Britanijos virto vokiečių žiaurumo simboliu.

Britei Editai Kavel buvo paskirta mirties bausmė. Prieš žiaurų nuosprendį sukilo beveik viso pasaulio visuomenė ir prašė kaizerio jos pasigailėti. Vokiečiai ją kaltino šnipinėjimu.

RED CROSS OR IRON CROSS

WOUNDED AND A PRISONER
OUR SOLDIER CRIES FOR WATER.

THE GERMAN "SISTER"
POURS IT ON THE GROUND BEFORE HIS EYES.

THERE IS NO WOMAN IN BRITAIN
WHO WOULD DO IT.

THERE IS NO WOMAN IN BRITAIN
WHO WILL FORGET IT.

Kaip priešpriešą didvyrei Editai Kavel, šis anglų plakatas vaizduoja beširdę vokiečių seselę, pilančią vandenį ant žemės, kai šalia britų karys miršta iš troškulio. Tokie kurstantys siužetai galutinai įerzino tautą.

Bet Vokietija buvo kurčia prašymams pasigailėti, buvo kurčia ir 1915 m. spalio 16 d., antrą valandą nakties Kavel sušaudė. Žinia apie jos mirtį sukėlė šalių sąjungininkių ir neutralių šalių įsiūtį; deja, seselė jau buvo negyva. Nuosprendžio vykdymo išvakarėse moteriai Švenčiausiąjį Sakramentą suteikęs anglų kapelionas pakartojo jos žodžius: „Suprantu, kad patriotizmas manęs neišgelbės; privalau išeiti niekam nepuoselėdama neapykantos ir nelinkėdama keršto.“ Po kelerių metų šie paskutinieji jos žodžiai buvo iškalti ant jai skirto paminklo Londone, Švento Martyno skvere, greta Trafalgaro aikštės. Ilgą laiką savanoriai būriuodavosi prie jos statulos ir ragindavo praeivius prieš monumentą nukelti skrybėlę.

Po karo Kavel palaikai buvo ekshumuoti ir atgabenti į Didžiąją Britaniją, kur Vestminsterio abatijoje jos garbei buvo surengta ceremonija, kurioje dalyvavo net karalius. Paskui jos palaikai buvo nuvežti į Nortvičą ir palaidoti šalia tenykštės katedros. Visame pasaulyje atidengta memorialų slaugei atminti. Pokario metais didvyrės vardas labai išpopuliarėjo, juo buvo krikštijamos mergaitės, tarp jų ir Edita Piaf.

Šiandien Tautų Sandraugos šalyse veikia daugybė ligoninių ir mokyklų, pavadintų už tautą žuvusios slaugės vardu.

Turbūt labiausiai ją pagerbė Kanados vyriausybė, 1916 m. suteikusi jos vardą vienam iš Uolinių kalnų – Editos Kavel kalnas.

Tragiška moters mirtis ugnies raidėmis įsirėžė į to meto kolektyvinę sąmonę ir pagimdė keršto troškimą, kuris buvo įvykdytas po dvejų metų. Keršto auka tapo kita moteris, kurios biografija buvo kur kas mažiau pavyzdinė – Gertrūda Margarita Cele, (Geertruda Margaretha Zelle), geriau žinoma artistiniu pseudonimu Mata Hari.

Olandijoje 1876 m. gimusi mergina kartą laikraštyje perskaitė skelbimą, kuriame dvidešimčia metų vyresnis karininkas, paskirtas

tarnauti į Javą, skelbėsi ieškąs žmonos. Su juo moteris susilaukė dviejų vaikų – dukters ir sūnaus. Berniuką, keršydamas už šeimininko elgesį, nunuodijo vietinės kilmės tarnas. Sūnaus mirtis sukrėtė šeimą. Matos Hari vyras pasinėrė į palaidūnišką gyvenimą, o vienatvės slegiama Margarita pradėjo domėtis meilės technika ir jausmingais rytietiškais šokiais. Abu šie dalykai vėliau jai labai pravertė grįžus į Europą.

Grįžusią į Olandiją Margaritą vyras metė, išsikovojęs dukters globą. Tada moteris ryžosi praktiškai panaudoti tai, ko išmoko Javoje, ir pradėjo naują gyvenimą. Iš pradžių ji nesėkmingai mėgino tapti modeliu. Po kurio laiko Paryžiuje moteriai pavyko įžengti į teatro pasaulį ir tapti egzotiška šokėja. Moteris visiems sakėsi esanti Javos princesė ir pasivadino Matos Hari (Aušros Akis) slapyvardžiu.

Netrukus ji išgarsėjo Europoje. Mata Hari nesivaržė atverti įžymių vyrų – nuo karo pareigūnų iki aukščiausio rango politikų – miegamojo durų.

Jos kelias į pražūtį prasidėjo, kai moteris įsimylėjo jauną rusą karininką, dėl kurio sutiko sekti Vokietijos ambasadoriaus Madride kelionę į Prancūziją. Jai buvo išduotas specialus leidimas keliauti po karo apimtas šalis; tokiu būdu ji galėjo visur lydėti savo meilužį. Be to, už žvalgybinę kelionę į Prancūziją jai buvo pažadėtas milijonas frankų.

Paplitusi nuomonė, kad Mata Hari buvo tikra žvalgybos meistrė. Tačiau tai toli nuo tiesos. Moteris visiškai neišmanė šios srities ir į šnipinėjimą žiūrėjo kaip į žaidimą. Jos surinkta informacija nebuvo labai svarbi, ji pranešė tik apie kelis nereikšmingus karinius veiksmus. Vokiečiai sužinojo, kuo užsiima Mata Hari, ir 1917 m. sausį paspendė jai spąstus. Įtikino Prancūzijos kontržvalgybą, kad

ji yra dviguba agentė ir dirba Berlynui, ir tokiu būdu ją atidavė į savo priešų rankas.

Prancūzai Eifelio bokšte iškėlę antenas sugavo vokiečių žinutę, kurioje buvo išvardyti numatomi vokiečių žvalgo H21 veiksmai Paryžiuje. Ši informacija buvo pasiųsta priešams tyčia, prancūzai jau anksčiau buvo išsiaiškinę žinučių kodus. Kai Mata Hari užėjo į vieną Paryžiaus banką paimti pinigų, kaip žinutėje buvo nurodę vokiečiai, Paryžiaus vadovybė nusprendė, kad agentas H21 buvo ji. Šokėja buvo sulaikyta vieno Paryžiaus viešbučio kambaryje sausio 13 d.

Vėliau Mata Hari įrodinėjo, kad visus jos veiksmus, taip pat ir vizitą į banką, kontroliavo Prancūzijos slaptoji tarnyba. Tačiau jos pažįstami, užimantys aukštas, įtakingas pareigas, nepajudino nė piršto, kad padėtų jai įrodyti nekaltumą. Teisme moteris buvo paskelbta kalta be svarių įrodymų ir remiantis tik hipotezėmis, to šiuolaikinė teisėsauga net negalėtų įsivaizduoti. Manoma, kad prancūzai norėjo suversti 1917 m. pasipylusias savo kariuomenės nesėkmes „vidaus priešui“, taip išgelbėdami šiltas vadų vietas, ir Matą Hari pasirinko atpirkimo ožiu. Tačiau nereikia pamiršti, kad Margarita daugeliui karininkų ir politikų kėlė riziką – galėjo pakenkti jų garbei ir gerovei, todėl nekyla abejonių, kad ją pašalinę susikompromitavę pareigūnai lengviau atsikvėpė.

Mata Hari buvo nuteista mirti; priešingai nei Editos Kavel atveju, niekas neprašė jos pasigailėti. Moteris buvo sušaudyta Venseno miške (Bois de Vincennes) 1917 m. spalio 15 d.

Prieš egzekuciją buvusi šokėja ją turėjusiems sušaudyti kareiviams pasiuntė oro bučinį; jos gestas paveikė vyrus, nes iš dvylikos šaulių į ją nusitaikė tik keturi, o tiesiai į širdį šovė tik vienas. Šis šūvis buvo lemtingas.

Atvirukas su Gertrūda Margarita Cele,
žinoma Matos Hari slapyvardžiu.

Dar viena legendinės olandų kilmės šnipės nuotrauka. Jos šokėjos karjera nutrūko, kai ji tapo slaptąja agente ir įkliuvo į vokiečių spąstus.

Legendomis virtusius personažus paslaptys gaubia ir po mirties. Moters kūnas nebuvo palaidotas, o atiduotas medicinos studentams mokytis anatomijos – tuo laiku daugelio mirtininkų kūnai keliaudavo skrodimams į prozektoriumą. Tačiau moters galvos likimas išties makabriškas.

Sušaudytos šnipės su raudonai dažytų plaukų kupeta buvo balzamuota ir pateikta parodai Prancūzijos nusikaltėlių muziejuje, iš kurio 1954 m. dingo be pėdsakų – greičiausiai ją nugvelbė koks nors gerbėjas. Galva nerasta iki šiol, todėl nežinia, kur ji rado paskutinę savo atilsio vietą. Ši paslaptis – viena iš daugybės mįslių, kurias mums užminė Pirmasis pasaulinis karas.

9 SKYRIUS

KARAS EGZOTIŠKUOSE KRAŠTUOSE

1914 m. vasarą prasidėjęs karas buvo vadinamas įvairiai. Didžioji Britanija iš pradžių jį vadino tiesiog karu (the war), o vėliau perkrikštijo greitai išpopuliarėjusiu Didžiuoju karu (the great war). Pastarasis pavadinimas kilo tuometinį karą palyginus su išsivadavimu nuo Napoleono. Prancūzai taip pat jį vadino karu (la guerre), o paskui perėmė anglų junginį „didysis karas" (la grande guerre).

Vokiečiai vieninteliai nuo pradžių jį praminė pasauliniu karu (Weltkrieg), tarytum iš anksto įspėdami, kad Vokietija su Europa toli gražu nejuokauja. Jos troškimas tapti tokia pat galinga kaip Britanija ir Prancūzija bei siekis sutrypti šias dvi stiprias kolonijines valstybes buvo užkoduotas naujame pavadinime – pasaulinis karas.

Į SCENĄ ŽENGIA JAPONIJA

Vokiečiai greitai įsitikino, kad kilęs konfliktas apims kone visą planetą. Mažai patyrusiems rengti karines kampanijas kitoje Žemės rutulio pusėje vokiečiams teko atsiversti geografijos žinynus, kad išsiaiškintų, kur tiksliai yra kinų miestas Čingdao (Tsingtao).

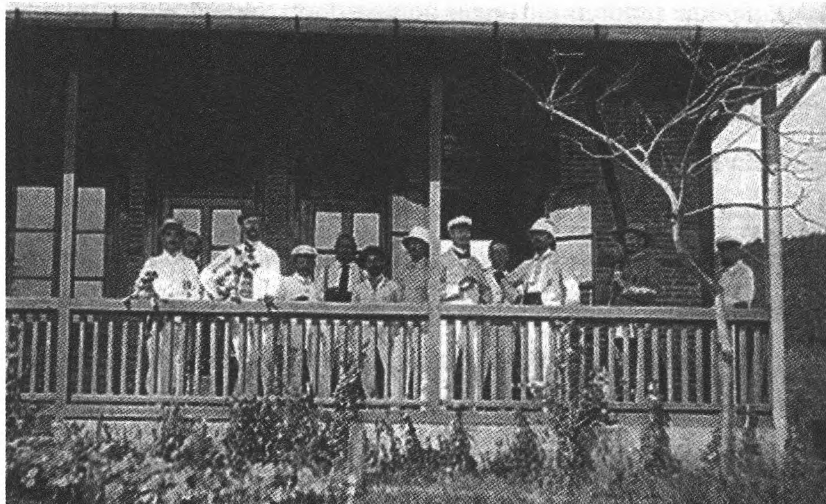
Čingdao (Tsingtao), įsikūręs Šandongo (Shandong) pusiasalio pietuose, nuo 1897 m. devyniasdešimt devyneriems metams tapo Vokietijos anklavu, kaip Honkongas* – Didžiosios Britanijos. Jo uoste įsikūrė pagrindinė Vokietijos laivyno bazė Tolimuosiuose Rytuose. Iš čia buvo galima saugoti Vokietijos pozicijas Ramiajame vandenyne: Maršalo, Karolinų ir Marianų salas – pastarąsias Vokietija 1899 m. nusipirko iš Ispanijos.

Prieškariu britai, prancūzai ir rusai įtariai stebėjo į vokiečių veržimąsi į Kiniją. Užsiplieskus karui atsirado puiki proga išstumti Vokietiją iš strateginio plano. Londonas kreipėsi karinės pagalbos į Tokiją. Japonai neatmetė prašymo, nes jau buvo užmetę akį į viliojančias Vokietijos kolonijas. Taigi rugpjūčio 15 d. Japonija paskelbė drakonišką ultimatumą Vokietijai, reikalaudama be jokio atlygio atiduoti jai Čingdao, žinoma, tai buvo vargiai tikėtina. Rugpjūčio 23 d. baigėsi laukimo terminas, ir Japonijos valdžia Vokietijos kaizeriui paskelbė karą.

Japonijos imperijos karinis laivynas, padedamas britų karinių jūrų pajėgų, pradėjo blokuoti Čingdao uostą. Miestas tuo metu nebuvo saugomas, nes didžioji vokiečių flotilės dalis buvo pasklidusi po Ramųjį vandenyną kariauti. Rugsėjo 2 d. japonai pradėjo keltis į šalia anklavo esančias teritorijas.

Vokiečių įgulą tuo metu tesudarė vos 3 000 vyrų ir dar tūkstantis kinų bei Austrijos-Vengrijos kareiviai, o pulti grasino 23 000 japo-

* Čingdao šiandien yra dinamiškas miestas, įžymus populiariausiu Kinijoje alumi. Čingdao alus yra verdamas 1903 m. vokiečių įsteigtoje darykloje. Akivaizdi vokiečių įtaka miesto architektūrai. San Migelio katedra yra gotiškojo romaniškojo stiliaus, ji baigta statyti po dvidešimties metų nuo vokiečių pasitraukimo iš kolonijos. Katedrą juosia aštuonios gatvės, kuriose gausu europietiško stiliaus pastatų, iškilusių, kol čia viešpatavo vokiečiai.

Čingdao gyvenusių vokiečių grupelė. Japonija siekė užvaldyti šią kolonįją, kad iš regiono išstumtų Vokietiją.

nų kareivių, kurie buvo pasiryžę bet kokia kaina užgrobti koloniją. Be to, prie japonų prisijungė 1 500 britų karių.

Vokiečiai, kurių buvo juokingai mažai, laukė, kol bus užpulti. Karinius veiksmus atitolino atūžęs taifūnas. Rugsėjo 13 d., kai viesulas nurimo, japonų kavalerija surengė pirmąją ataką, užspeitė vokiečius mieste ir iš visų pusių apsupo. Vokiečiai mėgino gintis, bet japonai mikliai sutvirtino savo pozicijas miestą apjuosdami apkasais.

Rugsėjo 26 d. japonai puolė miestą. Vokiečiai pasitraukė į paskutiniąsias gynybos linijas, pagrindiniu atspirties tašku pasirinkdami mažą tvirtovę ant Princo Heinricho kalvos. Šioje vietoje vokiečiai herojiškai kovėsi visą naktį, kol neliko kitos išeities – pasiduoti.

Vis dėlto vokiečiai ryžosi kontratakuoti spalio 2 d. Jiems net pavyko užimti kelis japonų apkasus. Gimė viltis atsilaikyti. Jų naudai atūžė dar vienas taifūnas, todėl pavyko paskandinti vieną japonų kreiserį. Baigiantis mėnesiui orai vėl subjuro. Tuo pasinaudoję bri-

tai ir japonai pradėjo įnirtingai bombarduoti vokiečių įtvirtinimus. Diena iš dienos japonai vis siaurino ratą, o vokiečiai iš paskutiniųjų gynėsi.

Galų gale po nuožmių kautynių durtuvais – ginklus surėmė net japonų kapitonas ir vokiečių leitenantas – lapkričio 6 d. japonai įsibrovė į miestą. Kitą dieną vokiečių įgula pasidavė.

Vokiečiai per mūšius neteko 199 kareivių, o japonai prarado 700 vyrų. Anglai suskaičiavo 16 aukų. Japonai dėl tokios didelės pergalės kainos nesielvartavo – juk uostas pagaliau atiteko į jų rankas. Karališkasis jūrų laivynas užgrobė dar naudotinus vokiečių laivus, kurie nuo tos dienos kovojo po Anglijos vėliava.

Du mėnesius prieš Čingdao užėmimą Australijos kariuomenė iš Vokietijos išplėšė jos kolonijas Ramiajame vandenyne – Vokietijos Naująją Gvinėją, ir užėmė svarbią vokiečių laivyno bazę. Per kelias dienas iš Vokietijos buvo atimtos likusios Ramiojo vandenyno kolonijos, kurių daugiausia užgrobė japonai.

Karas Rytuose tuo nesibaigė, tačiau jo tęsinys tapo panašus į anekdotą. 1917 m. kovą Vokietijai karą paskelbė Kinija, o rugpjūtį ginklus pakėlė prieš Austrijos-Vengrijos imperiją. Tuo metu Centrinės šalys iš tų kraštų jau buvo pasitraukusios, bet Pekino valdžia sumanė įsiteikti sąjungininkams ir sukilo prieš istorinius savo priešus japonus, nors gigantiškosios Kinijos įnašas į karą neturėjo didelės reikšmės.

KARAS PASIEKIA AFRIKĄ

Juodojo žemyno dalybos labai piktino Vokietiją. Ji buvo priversta pasitenkinti keturios kolonijomis: Togolanda (dabartinis Togas),

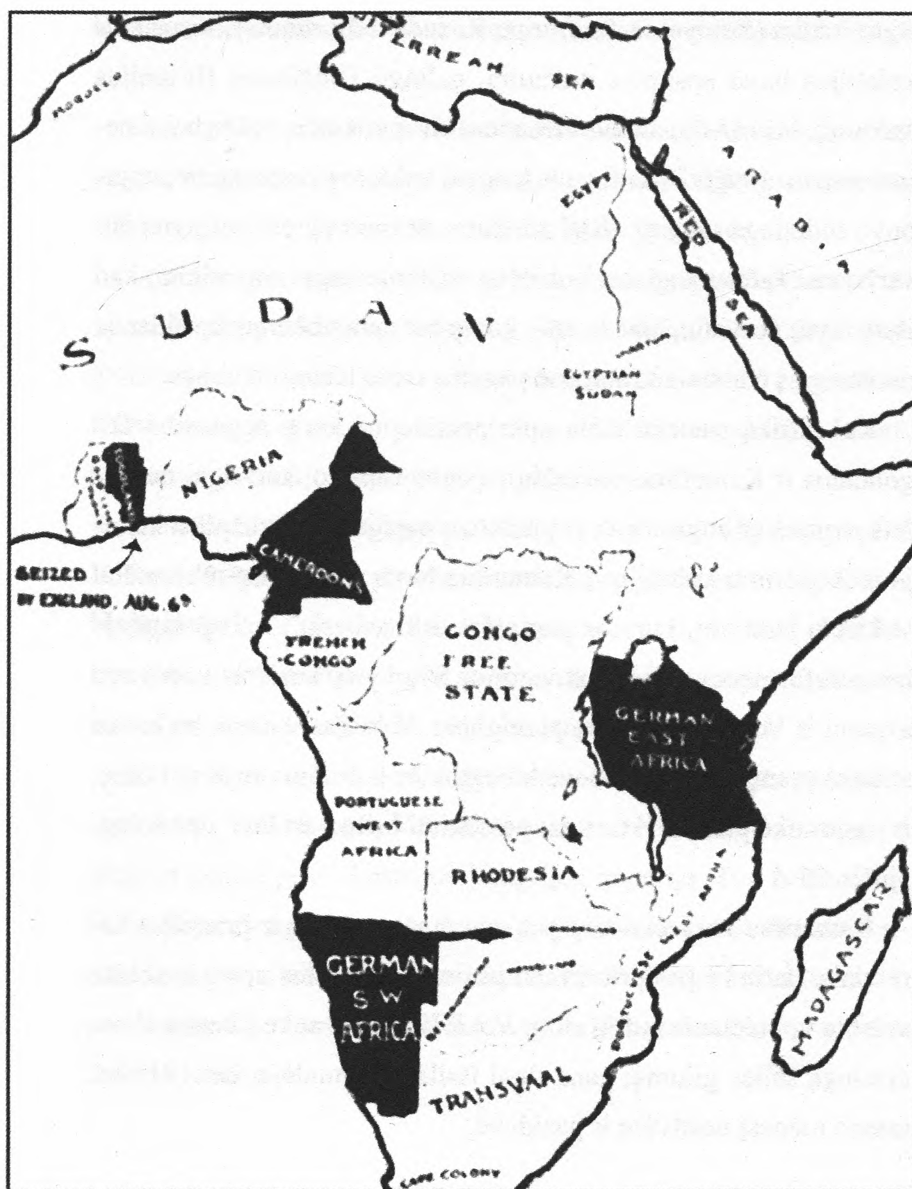
Kamerūnu, Vokietijos Pietvakarių Afrika (Namibija) ir Vokietijos Rytų Afrika (Žemyninė Tanzanija, Ruanda ir Burundis). Visos šios kolonijos buvo apsuptos didžiulių, galingų Didžiosios Britanijos kolonijų. Išsibarsčiusių toli viena nuo kitos vokiečių valdų buvo neįmanoma sujungti į vieningą ir lengvai valdomą koloniją, be to, jas buvo sudėtinga saugoti, todėl bet kurią akimirką grėsė kaimynų įsiveržimas. Tačiau anglai ir vokiečiai Afrikoje sugyveno taikiai; kad išsilaikytų nesvetingame krašte, kur grėsė daugybė ligų ir vaidai su maištingais čiabuviais, abipusė pagalba buvo labai reikalinga.

Kai Afriką pasiekė žinia apie prasidėjusį karą, negausios Togolandos ir Kamerūno vokiečių pajėgos suprato, kad ilgai neatsilaikys prieš galingas britų ir prancūzų pajėgas, greit užplūsiančias juos iš gretimų kolonijų. Į Kamerūną buvo atsiųsti du tūkstančiai vokiečių kareivių, kuriuos papildė 1 500 askarių*, o Togolandoje buvo suformuota policija iš vietinių 560 vyrų, kuriems vadovavo aštuoni iš Vokietijos atvykę pareigūnai. Vokiečiai beveik be kovos atidavė prancūzams šios beveik beginklės kolonijos sostinę Lomę, ir pasitraukė į šiaurę, kur ilgai persekioti britų pasidavė jiems rugpjūčio 22 d.

Kamerūne vokiečiai taip pat susirėmė su anglų ir prancūzų kareiviais, kurie be pasipriešinimo pasisavino Dualos uostą ir užėmė svarbią vokiečiams radijo stotį. Vokiečiai pasitraukė į karštą ir nesvetingą šalies gilumą; gana ilgai išsilaikė Jaundėje, bet 1916 m. sausio mėnesį neištvėrė ir pasidavė.

---

* Svahilių kalba žodis *askari* reiškia „kareivis". Juo buvo vadinami Afrikos čiabuviai, tarnavę europiečių kolonijų kariuomenėse. Dažniausiai okupantai juos paskirdavo padėti policijai, pavyzdžiui, numalšinti vietinių gyventojų maištus; taip pat jie buvo naudingi kariaujant su priešų kolonijų kariuomenėmis.

Senas britų žemėlapis, kuriame pažymėtos Vokietijos kolonijos Afrikoje: Togas, Kamerūnas, Pietvakarių Afrika ir Rytų Afrika.

Vokiečių kareiviai, kuriems pavyko išvengti nelaisvės, pabėgo į Ispanijos koloniją Ekvatorinę Gvinėją. Paskutinės vokiečių saujelės pasidavė 1916 m. kovo 4 d. Sąjungininkai kaizerio kolonijoms užimti dėl viso pikto paskyrė 18 000 kareivių ir nė nesuko sau galvos, kad gali nepavykti užimti vokiečių kolonijų – tai buvo tik laiko klausimas.

O dabartinėje Namibijoje reikalai klostėsi kiek kitaip. Vokiečiams paslaugą padarė Pietų Afrikos būrai. Olandų kolonistų palikuonys troško išsivaduoti iš britų, kurie užėmė valdžią po 1899–1902 m. karo. Jie įžvelgė progą išsilaisvinti, jei susivienytų su vokiečiais. Naujas karas šiame regione galėjo destabilizuoti Britanijai strategiškai labai svarbią Pietų Afriką.

Vis dėlto supratę, kad iš vokiečių mažai vilties, dauguma būrų persimetė į anglų pusę ir padėjo jiems įsiveržti į Vokietijos kolonijas. Tačiau jose susidūrė ne tik su vokiečiais, bet ir su vietiniais būrais. Jų buvo net 11 000, jie buvo patyrę karo taktikai, todėl kova užsitęsė ilgiau nei buvo numatyta.

1915 m. gegužės 12 d. kolonijos sostinėje Vindhuke, neatsilaikiusi prieš afrikiečius, 7 000 vokiečių kariuomenė pasidavė. Birželį visoje šalyje buvo vykdomos operacijos prieš padrikus vokiečių rezistentų būrius; liepos mėnesį jie pasidavė, sutikę su palankiomis vietinių pasiūlytomis sąlygomis.

Vokiečių išstūmimas iš Afrikos nebuvo sunki užduotis. Vokiečių kolonija Rytų Afrikoje sąjungininkams taip pat neatrodė būsianti rimta kliūtis. Taigi antrąją rugpjūčio savaitę vienas Britanijos laivyno karininkas kanonieriniu laivu *Gwendolen* iš Nkata Bėjaus uosto perplaukė Njasos ežerą ir prisišvartavo mažytėje įlankėlėje, kuri įėjo į Vokietijos kolonijos valdas, kurių dar nebuvo pasiekusi žinia apie prasidėjusį karą. *Gwendolen* pasinaudojo puikia proga

atidengti ugnį į vokiečių kanonierinį laivą *Wissman*. Nesitikėjęs užpuolimo vokiečių laivas pasidavė į nelaisvę ir buvo nuvilktas į Britanijos teritoriją. Šis įvykis nuskambėjo visoje Didžiojoje Britanijoje, o spauda, kaip visada, šiek tiek perlenkė lazdą: *The Times* niekuo neypatingą priešų laivo užgrobimą vaizdingai titulavo „Šlovinga pergale Njasos ežere“.

Tačiau Vokietijos Rytų Afrikos laukė kitoks likimas nei Togolandos ar Kamerūno. Gerai saugoma teritorija sąjungininkams virto tikru košmaru, kurio jie visai nesitikėjo. Vokiečiai kaip reikiant išgąsdino britų imperiją. Stiprios valios, drąsus ir sugebėjęs sumaniai panaudoti asmeninius kovos įgūdžius bei juos suderinti su šio krašto ypatybėmis, vokiečių karys Paulas Emilis fon Letovas-Forbekas (Paul Emil von Lettow-Vorbeck) anglams virto paniką keliančiu demonu, o vokiečiams – istoriniu herojumi.

Paulas fon Letovas šiandien vadinamas žmogumi legenda. Šis karys, prieš atvykdamas į koloniją, buvo kariavęs su „boksininkais“ Kinijoje ir su hererais bei hotentotais Pietvakarių Afrikoje. Kamerūne jis vadovavo kolonijos karinėms pajėgoms, taip pat nemažai laiko praleido priešų kolonijose Pietų Afrikoje, kur susižeidė vieną akį. Bendraudamas su britais turėjo puikią progą gerai pažinti jų mentalitetą.

Fon Letovas įvairiuose frontuose įgijo neįkainojamos patirties, kuria pasinaudojęs tapo vienos garsiausių XX a. karo istorijos odisėjų herojumi.

Karo pradžioje Letovas ginti visai Vokietijos Rytų Afrikai turėjo vos 3 000 kareivių. Aplinkybės susiklostė ne jo naudai, bet Letovas pasiryžta lengvai anglams nenusileisti. Pirmiausia jis užblokuoja pagrindinį kolonijos uostą Dar es Salamą – įplaukimo take nuskandina seną laivą ir tokiu būdu užtveria kelią britų laivams. Paskui jis

Fon Letovas sąjungininkų kareiviams Afrikoje kėlė baimę net ketverius metus. Jo karinį talentą pripažino net priešai.

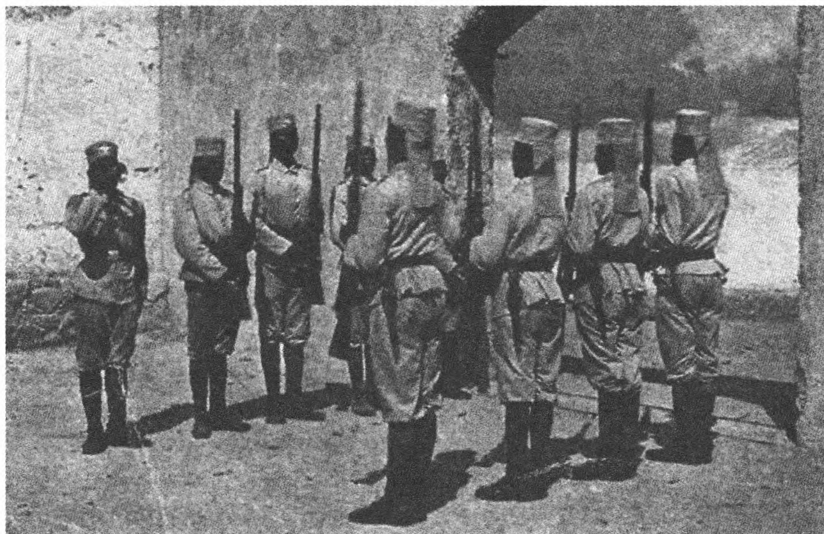
persikelia į šiaurę ir ten, mažame, apsuptame užliejamų pievų pakrantės kaimelyje Tangoje iš karingų hehe ir ngonių genčių suburia 800 askarių ir pasiruošia gintis.

O britai iš Indijos atsigabena 8 000 ekspedicinių pajėgų kareivių ir nusiteikia lengvai pergalei. Deja, pro pirštus praleistos smulkmenos taps lemtingomis. Didžiąją dalį britų kareivių sudarė iš Indijos surinkti nemokyti naujokai, kurie niekada nelaikė rankose ginklo.

Tarpusavyje naujokai vargiai susikalbėjo, nes kalbėjo dvylika skirtingų kalbų ir išpažino skirtingus tikėjimus. Jiems vadovauti paskirti britai anksčiau taip pat nebuvo kojos įkėlę į Afriką. Tačiau operacijai vadovaujantis generolas Arturas Aitkenas (Arthur Aitken) vis vien garsiai plyšavo apie lengvą pergalę prieš „netašytų vokiečių vedamą basų negrų saują".

Misija prasideda bloga pranašaujančiais ženklais. Prieš pat anglams išplaukiant iš uosto, netikėtai subjūra oras, ir visi laivai, kurių kajutės prikimštos kareivių, dvi savaites plūduriuoja vietoje. Kelionę į Afriką lydi nesiliaujančios audros ir galutinai palaužia kareivių moralinę ištvermę, kurie vos nustoję vemti tuoj pat kimba bendražygiams į atlapus dėl menkiausių smulkmenų. Pagaliau po sekinančios kelionės 1914 m. lapkričio 2 d. jų laivai pasiekia Tangos uostą.

Britai surengia puolimą lapkričio 4 d. Letovo askariai slepiasi užliejamose pievose ir drąsiai brisdami per purvą negailestingai galabija išsigandusius kareivius indus. Tų, kuriems pavyksta išsisukti nuo durklų ir išbristi iš pelkynės, saugiai įsitaisę apkasuose ir pasiruošę kulkosvaidžius tyko vokiečiai. Mūšis krypsta vokiečių naudai, bet netikėtai, durtuvais apsiginklavusi anglų kareivių bei gurkų nepaliečių grupelė prasiskina kelią ir užima pasienio pastatą.

Išsirikiavę vietiniai gyventojai, kuriuos vokiečiai įtraukė į savo kariuomenės gretas. Šie vyrai išliko ištikimi Letovui iki mirties.

Iš ten įsibrovėliai patraukia link vienintelio miestelio viešbučio ir nuplėšia trispalvę – juodą, baltą ir raudoną – Vokietijos vėliavą ir iškelia Britanijos vėliavą, kurią britų laivai pasveikina sirenomis. Sąjungininkų pergalė atrodo jau pasiekiama ranka ir pakelia ūpą.

Artinasi lemiama kovos akimirka. Letovas jos laukia; iš patirties žinodamas būdų, kaip įpūsti kareiviams kovos ugnies, hehe genties askariams papriekaištauja, kad šie kaunasi nepakankamai narsiai.

Žinoma, tokie žodžiai įžeidžia čiabuvių savimeilę, ir jie užsiplieskia įrodyti vokiečiams savo genties vyrų drąsą. Ngonių gentis nenorėdama nusileisti bendražygiams taip pat surinka karo šūkį. Letovo gudrybė pasiteisina – kariai išvien puola į ataką ir susmeigia savo mačetes į įsibrovusių į miestelį anglų ir nepaliečių kūnus. Staugdami laukiniais balsais afrikiečiai mačetėmis išgena priešus, palikdami gatves aptaškytas krauju ir nusėtas sumaitotais kūnais.

Tuo metu pakrantėje būriuojasi dar daug pasiryžusių užimti miestelį britų ir indų kareivių. Ūmai visus apstulbina visai su karu nesusijęs reiškinys: iš pelkės pakyla didžiuliai spiečiai supykusių dėl sudrumstos ramybės bičių. Tirštas tumulas nusitaiko į sąjungininkų būrius, ypač – į indus. Dėl nepaaiškinamų priežasčių įniršusios bitės į vokiečius ir askarius nekreipia nė menkiausio dėmesio.

Generolas Aitkenas, įtūžęs ant netikėlių savo kareivių, įsako miestelį subombarduoti iš laivo. Deja, blogai nutaikyti sviediniai pataiko į saviškius ir miestelio ligoninę, kurioje pirmosios pagalbos laukia dešimtys anglų kareivių. Baisiai nepatenkintas Aitkenas liepia savo kareiviams grįžti į laivus ir gėdingai pasitraukęs pasuka į Mombasą.

Kol britai lipa į laivus, Letovas, užuot lengvai pribaigęs besitraukiančius priešus, išbėga į pakrantę mosuodamas balta vėliava ir pasiūlo Aitkenui išsiskirti draugiškai. Šis neprieštarauja. Abu vadai valandėlę šnekučiuojasi prie brendžio butelio, o vokiečiai gydytojai tuo tarpu suteikia sužeistų indų grupelei pagalbą. Šiuo kilniu poelgiu Letovas pelnė priešų pagarbą.

Mūšio rezultatas nepaglostė britų savimeilės. Vokiečiai, sudėjus europiečių ir askarių karius, iš viso neteko šimto vyrų, o užpuolikai – tūkstančio penkių šimtų kareivių, kurių pusė paskendo pelkėse sprukdami nuo bičių. *The Times* dienraštis sukūrė juokingą teoriją, kad vokiečiai laimėjo prieš britus tik dėl to, kad jiems pavyko prisijaukinti ir išmokyti kovoti bites. Šis mūšis buvo juokais pramintas Bičių mūšiu – taip britai užmaskavo nevykėlišką ataką ir atsakomybę dėl patirtos gėdingos nesėkmės suvertė niekuo dėtiems vabzdžiams.

Negarbingo pralaimėjimo, dėl kurio generolas Aitkenas buvo atleistas iš tarnybos ir pažemintas į pulkininkus, pasekmes britai jautė dar ketverius metus. Traukdamiesi iš Tangos sąjungininkai

Vokiečiai kareiviai ant kupranugarių Rytų Afrikoje. Fon Letovo vyrai geriau prisitaikė prie vietos gyvenimo sąlygų nei sąjungininkai.

miestelio pakrantėje paliko gausybę ginkluotės – šautuvų, kulkosvaidžių ir tonas amunicijos, todėl Letovas apginklavo savo kareivius ir ketverius metus sėkmingai žaidė su anglais „katę ir pelę“.

Po pergalės Tangoje Letovas su 3 000 vokiečių ir 11 000 askarių kareivių ėmė puldinėti Britanijos kolonijas jungusias geležinkelio linijas.

1915 m. sausio 18 d. Jassino mūšyje jis vėl įveikė anglus ir iš priešų prisigrobė naujų ginklų bei maisto atsargų.

Per mūšius aukų nebuvo įmanoma išvengti, vokiečių gretos retėjo, todėl Letovas pakeitė savo strategiją ir ėmė kovoti partizanų būriais, vengdamas tiesioginių susirėmimų. Letovui vis pavykdavo išsisukti nuo priešų, kurie jį vijosi po Tanganiką, portugalų koloniją Mozambiką ir britų koloniją Rodeziją. Sąjungininkai buvo priversti iš fronto Europoje, kur kareiviai buvo kur kas reikalingesni, į antraeilius mūšius Afrikoje atsiųsti 130 000 savo karių.

Geriau už britus pažinodami Afrikos vietoves, vokiečiai 1917 m. spalį Machivos mūšyje paspendė sąjungininkams spąstus ir vėl juos sutriuškino. Nudėjo 1 600 priešų, o patys atidavė tik 100 vyrų gyvybes.

Šios miniatiūrinės kolonijinės kariuomenės britai per plauką neįveikė lapkričio 28 d., užkirtę vokiečiams kelią ties Rufidžio upe ir užpuolę juos marga minia – britų būrį sudarė afrikiečiai, portugalai, belgai ir indai. Bet po kelių žūtbūtinių susirėmimų didžiajai daugumai Letovo kareivių pavyko pabėgti.

1918 m. rugpjūtį Letovas vėl įkėlė koją į Vokietijos Rytų Afriką, kur britai jo tykojo paspendę pinkles, bet Letovas jų išsilenkė ir paspruko į Rodeziją. Lapkričio 13 d. Kasamos mūšyje vokiečiai vėl nugalėjo britus – praėjus dviem dienoms, kai Vokietija paskelbė pasiduodanti, tuo Letovas nė už ką netikėjo. Jo kariai ginklus atidavė tik po dešimties dienų Aberkorne (dabar Mbala), dabartinėje Zambijoje, kai narsiajam vokiečių karvedžiui buvo patvirtinta žinia apie Vokietijos pasidavimą.

Tanzanijoje palikęs ištikimuosius savo askarius ir įteikęs jiems patvirtinančius tarnystę vokiečiams dokumentus, 1919 m. sausį Letovas grįžo į tėvynę. Už tai, kad nė karto nebuvo pralaimėjęs kovos, jis buvo pripažintas tautos didvyriu ir pakeltas į generolus. Letovas nepamiršo drąsiųjų savo askarių ir liepė su jais elgtis kaip su kareiviais vokiečiais, bet Vokietijos vyriausybei tuo įtemptu politiniu laikotarpiu labiau rūpėjo kiti reikalai. Letovo dalinys buvo vienintelis, kurio neįveikė priešai, todėl tik jo kareiviams buvo leista pergalingai pražygiuoti per Brandenburgo vartus.

Vėliau nacionalsocialistai nesėkmingai mėgino prisivilioti Letovą į savo pusę ir pasinaudoti jo populiarumu. Tačiau žygių Afrikoje herojus nesusigundė jų siūlymais ir niekada neperėjo į nacių

stovyklą – tikriausiai dėl valdžios rasistinių įsitikinimų, kuriems jis akivaizdžiai nepritarė. Vis dėlto 1938 m. jis sutiko priimti garbingą generolo specialiesiems tikslams titulą, bet niekada aktyviai karinėje veikloje nebedalyvavo. Pasakojama, kad Hitleris kartą jam pasiūlęs tapti Vokietijos ambasadoriumi Londone, bet fon Letovas jį tiesiai šviesiai pasiuntęs po velnių.

1959 m., sulaukęs 89 metų, apsilankė Rytų Afrikoje, kur jį džiaugsmingai pasitiko generolo nepamiršę senieji askariai. Britanijos ir Pietų Afrikos karo pareigūnai, su kuriais jis kadaise kariavo, paskyrė Letovui britų pensiją, kurią jis gavo iki mirties 1964 m.

Jam mirus Vokietijos vyriausybė nusprendė generolui tarnavusiems kareiviams afrikiečiams skirti piniginį atlygį, bet susidūrė su keblia problema – dauguma prisistačiusių kovotojais askarių buvo pametę kareivystę liudijančius dokumentus, kuriuos kadaise jiems buvo įteikęs fon Letovas. Vokiečiai sumanė originalią ir labai veiksmingą išeitį: senukams vietoje ginklų išdalijo lazdas ir sukomandavo vokiškai. Nors buvo praėję daugiau nei keturi dešimtmečiai, visi įrodė, kad nepamiršo įgytų įgūdžių ir nepriekaištingai atliko komandas. Tą akimirką fon Letovo dvasia patenkinta šypsojosi, matydama vyrų, kurie su juo kovojo išvien, ištikimybę.

Vokiečiams narsūs fon Letovo žygiai Afrikoje tapo gardžia, egzotiška nuotykių porcija, o britų, seniai įpratusių laikraščiuose skaityti apie kareivių žygius pavojingose džiunglėse ir tolimose dykumose, pikantiškos užjūrio istorijos nebestebino.

Tačiau net ir šie negalėjo nesižavėti įvykiais šalyje, kurios kiekvienas akmuo mena ištisus istorijos amžius – tai Mesopotamija. Dabartinis Irakas virto pavojingu žaižaruojančių kovų ringu.

KAMPANIJA MESOPOTAMIJOJE

Britanijos interesams grėsmę kėlė Osmanų imperija, kurios vakarinėje dalyje driekiasi Sueco kanalas – trumpiausias kelias į Indiją iš Britanijos uostų. 1915 m. vasarį turkai nedrąsiai pamėgino jį užgrobti, tačiau juos lengvai numalšino tuo metu okupavę Egiptą britai. Vis dėlto šis išpuolis ir netikėtas turkų atsparumas Galipolyje privertė anglus sunerimti – ties kanalu jie sustiprino gynybą ir suplanavo ataką prieš Palestiną.

Iš rytų grėsė ne mažesnis pavojus. Turkai ir vokiečiai kurstė islamistų sukilimą Indijoje. Kadangi būtų tekę jį malšinti – be to, regionas buvo svarbus dėl naftos gręžinių – piršosi išvada, jog Mesopotamijoje reikia imtis karinių veiksmų. Kiek anksčiau, 1914 m. lapkritį, britai buvo užėmę Basrą, nes reikėjo apsaugoti naftos gręžinius Persijos pietuose ir perdirbimo fabriką Abadane.

1915 m. liepą anglų ir indų kariuomenė, kuriai vadovavo generolas seras Čarlzas Taušendas (Charles Townshend), iš okupuotos Basros išžygiavo užkariauti Nasirijos miesto prie Eufrato ir Amaros miesto prie Tigro upių. Galutinis tikslas buvo paslaptingasis Bagdadas už beveik 400 km į šiaurę, todėl Taušendas nusprendė iš pradžių rugsėjo mėnesį užimti Kut-el-Amarą ir ten įkurti pagrindinę savo bazę, nes miestas buvo pusiaukelėje iki Bagdado.

Turkai tuo metu nesnaudė ir pradėjo ręsti plačią, tvirtą gynybinę sieną Tesifontėje, už 32 km į pietus nuo Bagdado. Užėmę Kut-el-Amarą britai pabandė atakuoti turkų sieną, kad patektų į Bagdadą, tačiau lapkričio pabaigoje tapo aišku, kad tvirtos sienos neįveiks. Taušendo kariuomenė, atsidūrusi už 900 km nuo Basros uosto, nusprendė grįžti į Kut-el-Amarą ir laukti pastiprinimo, be to, buvo visai išsekusios kariuomenės maisto atsargos.

Turkų kariuomenė iš gynybinių perėjo į puolimo pozicijas ir apsiautė Kut-el-Amarą. Šiame mieste Taušendas ir 11 600 jo kareivių su turimomis varganomis maisto ir amunicijos atsargomis buvo priversti ištverti du mėnesius. Apgultis jiems virto sunkiu išbandymu; į pagalbą atvykę britai nepajėgė prasiskinti kelio – turkai net užgrobė anglų laivą, Tigro upe į Kut-el-Amarą plukdžiusį maisto papildymą. Alkis, troškulys, moskitai, ligos ir nuolatinė įtampa, kurią kėlė nesiliaujantys bombardavimai ir antpuoliai, išsekino kareivius. Balandžio mėnesį jie buvo priversti suvalgyti net savo žirgus. Nusižeminusi Britanijos vyriausybė, kad išgelbėtų savo kareivius, sutiko pasiduoti ir pasiūlė dviejų milijonų svarų sterlingų išpirką už kareivių laisvę. Turkams šis pasiūlymas pasirodė nepriimtinas ir žeidžiantis kariškąjį orumą, todėl jo atsisakė.

Balandžio 29 d. ištvermingoji Kut-el-Amaros įgula galiausiai pasidavė. Turkai į nelaisvę paėmė 9 600 vyrų; daugiau kaip pusė jų mirė pakeliui į kalinių stovyklas, o kiti mirė ten nuo bado ir kankinimų. Taušendui nugalėtojai pademonstravo karališką pagarbą ir apgyvendino jį prabangioje viloje netoli Konstantinopolio; jam net leisdavo išjoti į medžioklę. Vėliau generolas prisipažino visą gyvenimą jautęs širdgėlą dėl liūdno kareivių likimo...

1916 m. antroje pusėje frontas Mesopotamijoje sulaukė didesnio Londono valdžios dėmesio, nes anglai nusprendė atkeršyti už žeminančią kapituliaciją. Gruodį britai vėl buvo kupini vilties nugalėti ir pasiryžo bei pasiruošė užimti Kut-el-Amarą, o paskui užkariauti Bagdadą. Vadovaujama generolo sero Frederiko Stenlio Modo (Frederick Stanley Maude) britų kariuomenė palaipsniui veržėsi į priekį ir 1917 m. vasario 27 d. užėmė Kut-el-Amarą, bet turkai sugebėjo išsisukti nuo apsiausties, jie pasitraukė į šiaurę ginti Bagdado prieigų.

Britai yrėsi į priekį lėtai, bet užtikrintai, planavo maisto ir ginkluotės atsargų tiekimo linijas. Visa tai bylojo, kad šįkart viskas bus kitaip. Turkai per Bagdado ataką neatsilaikė prieš geriau pasiruošusius užpuolikus ir kovo 11 d. miestą užleido Modo kareiviams.

Rugsėjo mėnesį britai naujomis atakomis fronte užtvirtino savo pozicijas ir turkus galutinai išstūmė iš Mesopotamijos. Deja, generolas Modas nespėjo pasimėgauti triumfu, nes 1917 m. lapkričio 18 d. mirė nuo choleros. Anapilin jis išėjo didžiuodamasis, kad įvykdė jam paskirtą misiją – virš „tūkstančio ir vienos nakties" miesto dabar plevėsavo Britanijos vėliava.

PALESTINOS UŽĖMIMAS

Pavojus, kad sultono kareiviai po nesėkmingo bandymo užkirsti Sueco kanalą 1915 m. vasarį vėl kėsinsis užpulti šį britams gyvybiškai svarbų ir 250 000 karių saugomą vandens kelią, beveik praėjo. Dabar atsivėrė proga prasiveržti iš pietų pusės ir dar kartą suleisti dantis į Osmanų imperiją.

Britų kirtis turkams išjudino iki šiol pogrindyje glūdėjusias sroves: iškilo galimybė, kad prasiverš arabų nacionalizmas. Nuo XIX a. turkų valdžiai paklusę arabai išgyveno kultūrinį atgimimą, kurį naujajame amžiuje dar labiau sustiprino savivaldos reikalavimai.

Damaską ir Mediną sujungusio geležinkelio statybą turkai teisino noru padėti piligrimams greičiau pasiekti Meką, tačiau arabai traukinių liniją vertino kaip kontrolės elementą bei siekį greičiau pervežti osmanų kariuomenę. Dėl šių ir kitų priežasčių brendu-

siam arabų nepasitenkinimui sprogti trūko tik mažos žiežirbos – ją čirkštelėjo akivaizdus turkų silpnumas prieš sąjungininkų galias. Britai šį sujudimą ketino panaudoti saviems interesams patenkinti. Šią užduotį vykdyti gavo neprofesionalus, tačiau labai talentingas kareivis Tomas Edvardas Lorensas (Thomas Edward Lawrence), į istorijos puslapius įrašytas Arabijos Lorenso pravarde.

Išraiškingų veido bruožų vyriškis, kuriam buvo pavesta išklibinti Osmanų imperijos pamatus, negalėjo pasigirti herojiška galiūno išvaizda – buvo vos 166 cm ūgio ir smulkaus sudėjimo. Tačiau fizinius trūkumus nusvėrė jo drąsa ir ryžtas. Jo meilė arabams ypač sustiprėjo po archeloginės ekspedicijos į Siriją, tuomet per ketverius metus jis pėsčiomis nužingsniavo 1400 km. Slaptosios tarnybos suskubo pasinaudoti tuo, kad Lorensas puikiai pažinojo regioną, ir 1914 m. jį įdarbino. Prasidėjus karui jis įstojo į kariuomenę ir buvo išsiųstas į britų karinę žvalgybą Kaire.

1916 m. birželio 5 d. arabai sukilo prieš turkų valdžią. Su Mekos šerifu ir pagrindiniu arabų lyderiu Huseinu (Hussein) tartis buvo pasiųstas Lorensas, kuris įteikė raštišką anglų garantiją, jog po karo bus pripažinta Arabijos valstybė, kurią valdys Huseino šeima. Arabai pretenzijas pareiškė ir į dabartinės Sirijos, Libano, Izraelio, Jordanijos ir Irako teritoriją. Britai sutiko patenkinti jų reikalavimus, tačiau pasiliko strategiškai svarbius regionus – Sirijos pakrantę palei Viduržemio jūrą, Libaną ir pietinę Irako dalį. Arabai neprieštaravo tokiam „apkarpymui“, ir paktas buvo patvirtintas. Kadangi Huseinas (ir ne be priežasties) nepasitikėjo anglų garbės žodžiu, pareikalavo susitarimą užfiksuoti raštu. Vėliau arabai laiškus, kuriuos siuntė Huseinas ir britų įgaliotinis Kaire, ir kuriuose buvo aptariamas pakto turinys, panaudojo kaip šantažo priemonę, reikalaudami iš britų suderėto užmokesčio už jų paslaugas.

Lorensas vieną iš keturių Huseino sūnų, princą Faisalą išmokė veiksmingiausios taktikos prieš turkus – partizaninio karo. Savo išpuoliais jis ne tik kėlė priešų paniką, bet ir pakirto Osmanų imperijos stuburą – geležinkelio liniją tarp Damasko ir Medinos.

Tačiau britai žaidė dvigubą žaidimą – pažadus žarstė Huseino šeimai, kuri tai pat buvo jų varžovė. Londonas buvo pažadėjęs Palestinoje padėti įkurti žydų valstybę, taip pat derėjosi su Prancūzija dėl Osmanų imperijos trupinių pasidalijimo, o tai mažino arabų valstybės suformavimo galimybę. Lorensas taip pat dalyvavo šiose machinacijose, tačiau naiviai tikėjo, kad jo tėvynainiai įvertins svarbų arabų įnašą į britų pergalę ir ištesės duotą žodį.

Neturinti nieko bendra su šiomis politinėmis pinklėmis britų kariuomenė, vadovaujama sero Arčibaldo Murajaus (Archibald Murray) 1916 m. gruodį pradėjo atakas ir Sinajaus dykumoje užėmė kelias turkų pozicijas. 1917 m. kovą britai vos neužėmė Gazos, bet Murajus atsitraukė tuo momentu, kai provincija jau ketino pasiduodanti. Kitą mėnesį nesėkmingai bandė ištaisyti klaidą, bet patyrė daug nuostolių.

Tačiau apskritai 1917 m. sąjungininkams šiame fronte nebuvo blogi. Šviežio vėjo britams įpūtė Murajų pakeitęs ryžtingas seras Edmundas Alenbis (Edmund Allenby). Iš pradžių Alenbis, iki tol kariavęs Flandrijos apkasuose, naują užduotį priėmė kaip bausmę už nesėkmes, tačiau galimybė iki Kalėdų užkariauti Jeruzalę jam virto rimtu stimulu. Bet prieš užimant šventąjį miestą reikėjo būtinai užkariauti kelis strateginius punktus.

Svarbiausias jų buvo Akabos uostas, kurį planavo užkariauti tų pačių metų rugpjūtį. Arabijos Lorenso įsikišimas lėmė pergalę – arabai sutriuškino 1 200 turkų įgulą.

Lorensas drįso peržengti fronto liniją, kad patrauktų savo pusėn sirus. Tačiau Daros mieste įkliuvo turkams; kiek žinoma, ten

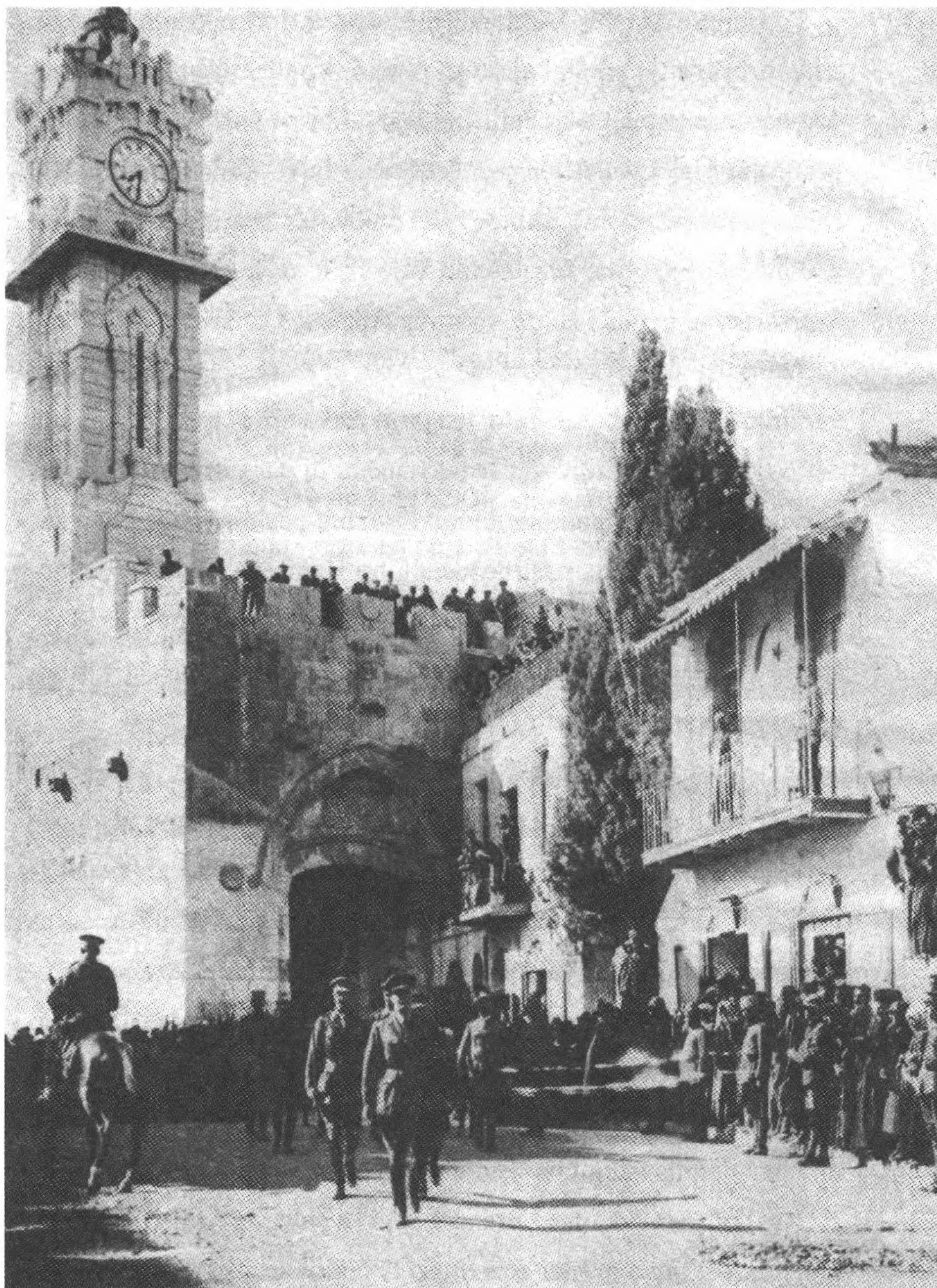
Arabijos Lorensui pavyko įžiebti sukilimą Turkijos užgrobtuose kraštuose, bet vėliau jis nesugebėjo išpildyti savo bičiuliams arabams duotų pažadų. Šis žmogus tapo gyva legenda, tačiau jo asmenybę visuomet gaubė dviprasmybės.

patyrė žiaurių patyčių, apie kurias niekada nieko nepasakodavo, bet pabėgo padedamas arabams simpatizavusio gydytojo. Lorensui atsigavus, jo vedami arabai išpuoliais toliau šiurpino turkus.

Tuo metu Berlyne augo nerimas dėl Vokietijos sąjungininkų turkų nesėkmių neprisileisti britų per arti. Generolas Falkenhainas – galbūt norėdamas išpirkti savo nesėkmę Verdene – 1917 m. gegužę kartu su dar 65 pareigūnais atvyko su misija organizuoti turkų fronto Palestinoje. Falkenhainas įkūrė tvirtą gynybos liniją tarp Gazos ir Beer Ševos. Sužinoję apie vokiečių įsikišimą, britai pamanė, kad šie ragina Turkiją surengti išpuolį Sinajuje, todėl ėmė sparčiau ruoštis atakai.

Spalio 13 d. seras Alenbis aršiai puolė Beer Ševą. Australų lengvoji kavalerija sutrypė turkus, o britai užėmė itin svarbią strateginę poziciją. Kitą dieną po smarkaus bombardavimo turkai priešams užleido Gazą. Praėjo dar pora dienų, ir po atkaklios kovos sąjungininkams atiteko Jafos uostas. Generolo Alenbio tikslas iki Kalėdų įžengti į Jeruzalę tapo pasiekiamas ranka.

Likus lygiai mėnesiui iki krikščioniškosios šventės britai surengė pirmąją šventojo miesto ataką, kurią turkai atrėmė. Tačiau gerokai menkesnis turkų karių skaičius iš anksto pranašavo liūdną pabaigą. Falkenhainas nusprendė, užuot žūtbūtinai gynus Jeruzalę, bus geriau suburti naują gynybos liniją labiau į šiaurę, todėl gruodžio 8 d. pradėjo evakuoti savo kareivius. Po trijų dienų, dviem savaitėmis anksčiau nei planavo iš pradžių, Alenbis pasiekė savo tikslą – išdidžiai, tarytum šis mūšis būtų turėjęs lemtingos istorinės reikšmės, anglų generolas savo kariuomenės priešakyje žygiavo miestu, dėl kurio per amžius vaidijosi daugybė šalių. Jeruzalė pateko į britų rankas.

Generolas Edmundas Alenbis triumfuodamas žengia per Jeruzalę. Jis išpildė savo pažadą užimti miestą iki 1917 m. Kalėdų.

Po triumfo Alenbio kareiviai ėmėsi stiprinti savo frontą. 1918 m. pavasarį iš naujo puolė Palestiną. Vasarį užėmė milijoninį Jericho, o kovą – Amano miestą. Falkenhainui tai buvo didžiulė nesėkmė – generolas visiškai neteko pasitikėjimo ir buvo išsiųstas į Lietuvą. Rugsėjo mėnesį šiame fronte įvyko lemiamas Megido, arba Armagedono, mūšis, britai sutriuškino VIII Turkijos kariuomenės pulką ir prasiskynė kelius į Haifą, Beirutą, Alepą ir Damaską.

Išdrikusi turkų kariuomenė spruko nuo nesustabdomo britų veržimosi į priekį. Australų lengvoji kavalerija apsupo daugiau nei 5 000 priešų kareivių, dar tūkstančiai jų pasidavė palei kelius, kuriais riedėjo britų automobiliai. Osmanų pasitikėjimas buvo sutryptas. 11 000 turkų, pasiruošusių ginti Damaską, savo kareivinėse kantriai laukė pasirodant sąjungininkų, kad pasiduotų. 1918 m. spalio 1 d. Alenbio kariuomenė pergalingai įžengė į miestą. Osmanų imperija sparčiai iro.

Išvien su britais kovęsi arabai netvėrė džiaugsmu – pagaliau įveikė seniai nekenčiamą priešą. Tačiau spalio 4 d. arabų veiduose šypsenos sustingo – Alenbis pranešė princui Faisalui apie susitarimą su Prancūzija, pagal kurį šalys turėjo pasidalyti užkariautus plotus, o apie Arabų valstybę nebuvo nė užsiminta. Arabams žadėtoji laisvė pasirodė tik tušti pažadai. Lorensas, supratęs, kad jo draugai arabai buvo apgauti, desperatiškai mėgino užkirsti kelią slaptojo susitarimo įgyvendinimui, tačiau Prancūzija kategoriškai atsisakė dalytis naujomis valdomis.

Nusivylęs ir išduotas Lorensas netikra pavarde įstojo į britų oro pajėgas, bet buvo greitai atpažintas iš įvairiausių įrodymų, dėl kurių jis akivaizdžiai jautėsi labai nejaukiai. Po metų jis, vėl nuslėpęs savo tapatybę, perėjo į kariuomenę, bet ir čia neišvengė daugybės

akylų žvilgsnių, nors ir stengėsi išlikti neatpažintas. Lorensas šį sunkų laikotarpį išgyveno paskendęs depresijoje.

Tarytum pagal nerašytą taisyklę didieji herojai, kurių nepasiekė priešų kulkos, dažniausiai žūdavo per kokį nors kvailą įvykį; kartą Lorensas motociklu važiavo iš pašto skyriaus, kai gatvėje pasipainiojo du vaikai. Stengdamasis jų neužkliudyti, jis metėsi į šoną ir krisdamas nuo motociklo susižalojo galvą. Šešias dienas išbuvęs komos būsenoje, keturiasdešimt šešerių Lorensas 1935 m. gegužės 19 d. mirė.

Lorensas neabejotinai yra viena žaviausių ir kontraversiškiausių karo istorijos asmenybių. Jo mirtis su savimi anapus galutinai išsivedė romantiškąją sampratą apie karą, į kurią jau buvo ištiesusi savo nagus Vakarų fronto apkasuose. Išskirtinių Lorenso ar fon Letovo asmenybių gyvenimų istorijose kilnumas ir *fair play* atsidūrė tarp neapykantos ir keršto. Geriau pagalvojus, sąžiningas žaidimas buvo nerealus kaip miražas dykumoje, nes baigdavosi tokiu pačiu rezultatu kaip kitos kovos – kraujo praliejimu dėl tokios aukos nevertų priežasčių.

10 SKYRIUS

1917-IEJI: KARAS BE PABAIGOS

1916 m. pabaigoje karo panorama Vakarų fronte kėlė liūdesį ir neviltį. Verdeno ir Somos mūšiai nuleido kraujo abiem kariaujančioms pusėms, išsekino kariuomenes ir nualino kareivius. Per dvejus su puse metų gyvybę atidavė beveik du milijonai kareivių, tačiau taikos prošvaistės nė iš tolo nesimatė.

Žmonės nebetikėjo, kad karinis konfliktas bus greitai išspręstas. Vokietijoje dėl blokados gyventojams trūko maisto. Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje žmonės nealko kaip Vokietijoje, tačiau vis didėjantis žuvusiųjų skaičius kėlė nerimą, kad karui tęsti greitai paprasčiausiai pritrūks vyrų. Miestų gatvėse buvo galima pamatyti vis daugiau invalidų – gyvų įrodymų apie fronte vykstančias tragedijas.

Didžiausią neviltį išgyveno kareiviai. Didelė dalis prancūzų karių namuose nebuvo metus ar daugiau; buvo tokių, kurie dar nebuvo matę savo gimusių vaikų, kuriuos buvo pradėję išeidami į karą.

Jauni vaikinai, į kariuomenę stoję su draugų, klasiokų ar kaimynų būriu, karo lauke matydavo, kaip žūva jų bendražygiai. Likusių gyvųjų širdyse nacionalistinė ugnis jau seniai neliepsnojo, kaip

degė tądien, kai jaunuoliai entuziastingai stvėrė į rankas ginklus. Kareivius vis labiau gniuždė jausmas, kad karas niekada nesibaigs, tęsis metų metus ir baigsis tik tada, kai po skerdynių likę paskutiniai du gyvi kareiviai susirems žūtbūtinėje dvikovoje...

Atėjo laikas pagalvoti apie paliaubas. Nors abi kariaujančios pusės patyrė daug nuostolių, bet dar nebuvo taip nusilpusios, kad pultų ant kelių ir paskelbtų kapituliaciją. Buvo aišku, kad karas dar tęsis mėnesius ar metus, nesiliaus siautėjusios mirtis ir destrukcija. Tačiau ir Antantė, ir Centrinės šalys delsė žengti pirmą žingsnį, kurio taip reikėjo. Išdidūs garbėtroškos karo vadai buvo kurti ir akli kareivių bei civilių žmonių troškimui pagaliau nutraukti beprasmes žudynes.

NIVELIO PUOLIMAS

1916 m. vokiečiai labai sustiprino Hindenburgo fronto liniją. Po nesėkmės Verdene ir nuostolingo Somos mūšio Vokietija skyrė ypač daug dėmesio gynybinei strategijai. Vokiečiai tikėjosi, kad kariaudami jūrose galiausiai prismaugs Britaniją, ir suprato, jog uždelsti kovos veiksmus sausumoje šiuo atveju jiems būtų naudinga.

Savo ruožtu sąjungininkai norėjo kuo greičiau išstumti vokiečius iš Prancūzijos ir Belgijos teritorijų, bet patirtis Somos mūšyje parodė, jog tai padaryti nebus lengva, ypač dabar, kai vokiečiai sustiprino gynybą. Prancūzams ir britams reikėjo kuo greičiau priimti kokį nors sprendimą, nes laukti buvo labai nenaudinga.

Komplikuota ir galėjusi užspeisti į aklagatvį situacija, kurioje atsidūrė Antantė, vertė ieškoti nestandartinių būdų ir įžvalgių sprendimų jai išspręsti. Ir jų rado.

Generolui Niveliui teko užduotis pramušti Vakarų frontą. Sąjungininkai iš jo tikėjosi greitos pergalės.

Netikėtai ėmė vis garsiau skambėti prancūzų generolo, kuris per Verdeno mūšį buvo užėmęs Duomono (Douoamont) ir Vo (Vaux) tvirtoves, pavardė: Roberas Nivelis (Robert Nivelle).

Pasklido nuomonė, kad Nivelis savo naujoviška puolimo taktika galėjo pagaliau išjudinti sustingusį Vakarų frontą. Jo manymu, sėkmė kariuomenę lydės, jei kareiviai vadovausis „žiaurumo, negailestingumo ir greito veikimo“ principais. Jo gebėjimas kūrybiškai naudoti artileriją, rengti greitas ir mažai nuostolingas atakas, davusias gerų rezultatų Marnos ir Verdeno mūšiuose, buvo toji stebuklinga lazdelė, kuri galėjo padėti lemiamą tašką kare.

Per trisdešimt devynerius tarnybos metus niekas nebuvo į generolą atkreipęs dėmesio, o dabar visi garsiai vardijo pareigūno pranašumus. Madingasis generolas didžiavosi išsiskyręs iš savo kolegų; senieji prancūzai generolai buvo tarytum įstrigę praeityje

užkietėję šovinistai, o Nivelis, anglės sūnus ir protestantas, alsavo kosmopolitiškumu ir suteikė skylėtai prancūzų kariuomenei šviežio oro. 1916 m. gruodžio 15 d. Nivelis, nurungęs kitus, kur kas didesnį prestižą turėjusius pareigūnus, tokius kaip Fošas, Kastelno ir Petenas, pakeitė fronte Prancūzijos kariuomenei vadovavusį generolą Žofrė.

Britai iškart įsimylėjo puikiai angliškai kalbėjusį Nivelį. Prancūzas generolas dar daugiau simpatijų susilaukė dėl to, kad jo senelis iš motinos pusės kovojo Vaterlo mūšyje kartu su anglų tautos herojumi kunigaikščiu Velingtonu. Pirmasis Didžiosios Britanijos ministras Deividas Loidas Džordžas (David Lloyd George) taip pat pasidavė karštam Nivelio garbinimui ir 1917 m. vasario 26 d. pavedė jam kontroliuoti visas operacijas Vakarų fronte. Nivelis tapo viršesniu net už Britanijos kariuomenės vadą Duglą Heigą.

Šiuo sprendimu didžiai pasipiktino anglų karo pareigūnai ir kreipėsi į karalių Jurgį V prašydami liepti Loidui Džordžui atšaukti savo sprendimą, tačiau nieko nepešė. Likimas pakylėjo Nivelį į išrinktųjų gretas. Dabar jis turėjo įrodyti, kad jo gerbėjai neapsiriko pasirinkę jį Antantės gelbėtoju.

Nivelis į savo generalinį štabą viešnagės kviesdavosi Prancūzijos politikus ir greitai juos palenkė į savo pusę. Prancūzų vyriausybė nustūmė į antrą planą generolus, kuriais Nivelis nepasitikėjo, ir leido jam nevaržomai planuoti puolimą, kuris turėjo būti lemiamas.

Frontui pralaužti Nivelis pasirinko Vokietijos iškyšulį prie Araso miesto. Jo manymu, silpniausias vokiečių fronto taškas buvo tarp Enos ir Eleto upių, ant uolėto skardžio įkurtas sektorius. Jo gūbriu ėjo kelias Šampanėje, žinomas *Chemin des Dames* („Damų kelias“) pavadinimu, kuris buvo suteiktas Luiso XV dukrų garbei,

mėgusių čia jodinėti ir grožėtis slėnių peizažu. Vėliau mūšiui prigis šio vaizdingo kelio pavadinimas, nors taip pat yra vadinamas „Nivelio puolimu“.

Nivelio planas atrodė daug žadantis: staigiu puolimu viename taške pramušti tarpą ir per jį į priekį praleisti 27 divizijas. Grafinis atakos vaizdas buvo panašus į „pralaužtą užtvanką“. Vokiečius reikėjo „paskandinti“ iš nugaros, visiškai išardyti frontą, tuomet karas būtų baigtas.

Akivaizdu, kad šis planas visiškai skyrėsi nuo Verdeno ir Somos – mūšių, kurių niekas nenorėjo pakartoti.

Kol sąjungininkai ruošėsi šio plano įgyvendinimui, kuriam turėjo 5 300 pabūklų, vokiečiai savo noru ėmė trauktis iš kyšulio į Hindenburgo liniją, kurią buvo lengviau ginti. Tačiau Nivelis nepakeitė savo plano ir nusprendė jo laikytis pareiškęs, kad vokiečių gynybą įveiks per mažiau nei keturiasdešimt aštuonias valandas. Iš pradžių, kad nukreiptų dėmesį, kyšulio šiaurėje numatė surengti britų ataką.

Nivelio sprendimas laikytis pradinio plano sukėlė daug kritikos, po kurios skandalingai atsistatydino Prancūzijos karo ministras generolas Liotė (Lyautey), o po jo kėdės neteko pirmasis ministras Aristidas Brianas (Aristide Briand), kurį pakeitė aštuoniasdešimtmetis Aleksandrė Ribo (Alexandre Ribot).

Paryžiuje ir Londone, kuriuose kirbėte kirbėjo vokiečių žvalgų*, jau cirkuliavo nemažai Nivelio plano kopijų. Kadangi puolimo pla-

* Atsakingas už Vokietijos žvalgybą Didžiojoje Britanijoje buvo Gustavas Štainhaueris (Gustav Steinhauer). Į žvalgybą jis verbavo vokiečių kilmės amerikiečius, nepriekaištingai kalbėjusius angliškai. Žvalgai su Vokietija susisiekdavo iš pažiūros paprastais laiškais, kuriuose informacija buvo užrašoma nematomu rašalu. Britai sučiuptų seklių nesigailėdavo; dauguma jų buvo sušaudyti.

no nepavyko nuslėpti, buvo pradėta baimintis, jog vokiečiai ims ruoštis kontratakai. Taip ir buvo, tačiau į kylantį nerimą Nivelis atsakydavo tik pasitikinčia šypsena.

Atrodė, kad Nivelis netgi mėgavosi tuo, kad jo planas paviešintas ir pakliuvo į dėmesio centrą. Vokiečiai, gavę neįkainojamos informacijos, turėjo galimybę sukaupti gynybines pajėgas į sektorių, kuriame buvo numatyta ataka; vasario mėnesį jame parengtos 9 divizijos, o dabar kovai ruošėsi net 43.

Britanijos vyriausybė išsigando, kad jų visiškas pasitikėjimas garbėtroška generolu buvo, švelniai tariant, labai pavojingas. Ėmė sklisti įtarimai, kad Nivelio fenomenas buvo tik blefas. Tačiau Nivelį pašalinti buvo per vėlu.

Balandžio 4 d. naujasis karo ministras Polas Penlevė (Paul Painleve) pamėgino įkalbėti Nivelį pakeisti planą, tačiau generolas, jei būsiąs šitaip verčiamas, pagrasino ministrui atsistatydinti. Vis dėlto Nivelis pažadėjo sustabdyti puolimą, jei jam pralaužti fronto nepavyks per minėtas keturiasdešimt aštuonias valandas. Prancūzijos vyriausybė baiminosi, kad pasikartos 1916 m. skerdynės.

Balandžio 9 d. britai surengė dėmesiui atitraukti skirtą ataką kyšulio šiaurėje, Vimi (Vimy) aukštumoje, po apšaudymo nuodingų dujų sviediniais. Saugomi dešimčių tankų pėstininkai lengvai veržėsi į priekį paskui artilerijos ugnies sieną. Britai kalnagūbrį užėmė padedami kanadiečių junginių, į nelaisvę paėmusių daugiau nei dešimt tūkstančių priešų.

Vokiečiai užkibo ant britų jauko. Dabar atėjo Nivelio ir jo pagarsėjusio plano eilė, jis buvo numatytas balandžio 16 d. Akimirką pamiršę ankstesnių metų siaubus, prancūzai patikėjo, kad gali laimėti. Kariai ryžtingai veržėsi stoti į mūšį; generolas net pasamdė muzikos grupę, kuri turėjo užtraukti „Marselietę“, kai

Kanadiečiai kareiviai žengia į priekį prisidengę tanku. Vokiečių dėmesį puolimu atitraukę sąjungininkai siekė palengvinti lemiamą ataką „Damų kelyje“.

prancūzai pergalingai įžengs į miestelį, kurį turėjo užimti pirmąją mūšio dieną.

Apimti euforijos prancūzai nė neįtarė, kad dešimt dienų prieš lemtingąją ataką vokiečiai buvo sugavę kareivį, turėjusį detalų puolimo planą. Kai apie tai buvo pranešta Niveliui, jis nė nemirktelėjo – ataka *Chemin des Dames* vis tiek bus surengta, kaip numatyta iš anksto.

ŽUDYNĖS „DAMŲ KELYJE“

1917 m. balandžio 16 d. rytas išaušo šaltas. Visur tvyro migla ir merkia įkyri lijundra; nors pavasaris jau prasidėjęs, oras vis dar žiemiškas. Dėl blogo matomumo negali nusileisti į vietą penki šim-

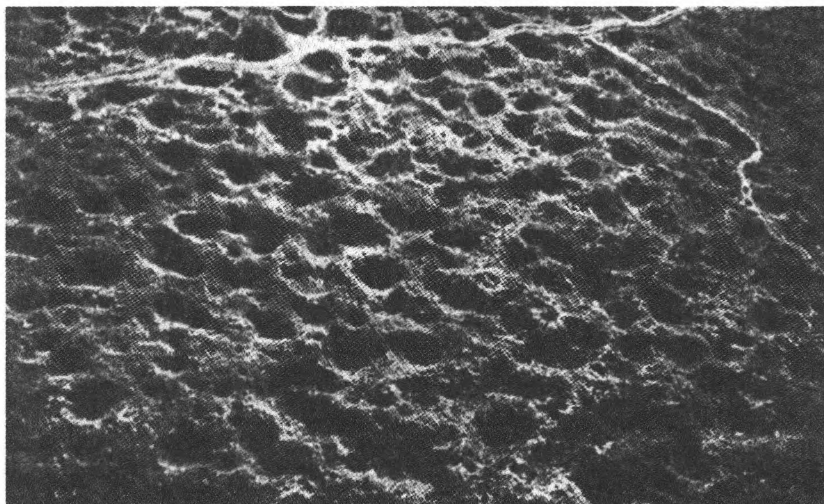
tai operacijai surinktų lėktuvų, tai reiškia, kad artilerininkai negaus iš pilotų informacijos, į kurią pusę šaudyti. Tačiau generolas vis tiek įsako pradėti puolimą.

Prieš šeštą valandą ryto daugiau nei pusė milijono prancūzų kareivių savo apkasuose išsirikiavę 40 km ilgio ruože, jie stovi pasiruošę pradėti ataką. Daugelis jų visą naktį nemiegojo, bet dabar visi susikaupę kovai. Iš rankų į rankas keliauja gertuvės su pigiu konjaku – kareiviai prieš iššokdami iš apkasų stengiasi įgauti drąsos bei apsiginti nuo iki kaulų smelkiančio šalčio. Labiausiai nuo šalčio kenčia iš Šiaurės Afrikos ir Senegalo surinkti kareiviai, nepratę prie tokių žemų temperatūrų.

Be dviejų minučių šeštą valandą Enos slėnį sudrebina sprogimai – 5 000 patrankų atidengia ugnį į vokiečių apsuptą uolėtą „Damų kelio“ gūbrį. Lygiai šeštą intensyvus bombardavimas nutraukiamas ir apkasuose pasigirsta švilpukai; rėkdami prancūzai iššoka į niekieno žemę ir per akmenuotą dirvą pasileidžia bėgti link artimiausių uolų.

Staiga vokiečių kulkosvaidžiai vientisa siena, tobula kryžmine ugnimi išspjauna ugnį į užpuolikus. Iš anksto sužinoję, iš kur bus užpulti, vokiečiai išnaudojo pakalnės uolas ir išraizgė slėptuvių bei užtvarų tinklą. Mūšio laukas akimoju virsta šaudykla į taikinius. Po kelių minučių šimtai sužeistų ar žuvusių prancūzų kūnų virsta krūvomis į klampų molį. Vokiečiai stengiasi kuo greičiau vėsinti nuo pratiso šaudymo įkaitusius ir rūkstančius savo kulkosvaidžius.

Mūšis virsta siaubingu mirties spektakliu, tačiau minios prancūzų kareivių vėl atstato krūtines beprasmei žūčiai. Kartojasi Somos mūšio pirmosios dienos tragedija, bet niekas ir dabar nesuskumba stabdyti žudynių. Atsakydami į netikėtą vokiečių gynybą prancūzai

Čia ne Mėnulio peizažas, o mūšio lauko prie „Damų kelio“ panorama po intensyvaus bombardavimo.

paleidžia artilerijos salvę. Rezultatas siaubingas – dauguma sviedinių nukrinta ant labiausiai į priekį įsiveržusių savų kareivių.

Visą rytą Niveliui plaukia baisios žinios, bet užsispyręs generolas vis tiek liepia į kovos lauką siųsti vis naujus karių būrius.

Prancūzų apkasuose euforijos neliko nė pėdsako: iš antrosios linijos į viršų kopiantys kareiviai nebesulaiko ašarų, nes žino, jog po kelių sekundžių juos suvarpys vokiečių kulkos, nes prieš akimirką jau suvarpė jų bendražygius. Atėjo naktis, bet nė vienas prancūzų dalinys nepasiekė pirmosios dienos tikslų; Niveliui siaubingai nesisekė, tačiau jis dar turi dvidešimt keturias valandas, kad išplėštų pergalę, kuri atrodo nepasiekiama.

Vakare gavusi ataskaitas apie puolimo rezultatus, prancūzų vyriausybė nustėro. Ataka tęsiasi ir visą kitą dieną – į mūšį išleidžiami po vakarykštės dienos likę gyvi kareiviai. Per keturiasdešimt aštuonias valandas žuvo beveik 100 000 karių, o vokiečių fronte

nesijautė nė menkiausio nusilpimo. Bet Nivelis nesilaiko duoto pažado sustabdyti ataką, jei po dviejų dienų nepasieks užsibrėžto tikslo, ir liepia surengti masinę ataką balandžio 18 d., kuri baigiasi taip pat liūdnai.

Iš viso žuvo 100 000, buvo sužeista 30 000 kareivių, o medikų korpusas buvo pasiruošęs priimti tik 15 000 sužeistųjų. Susikompromitavęs Nivelis pareiškia pratęsiąs atakas gegužės mėnesį, bet jam pasipriešina Respublikos prezidentas Raimonas Puankarė (Raymond Poincare) ir balandžio 29 d. asmeniškai įsako nutraukti beprasmį puolimą.

Po žudynių „Damų kelyje" prancūzai galutinai prarado viltį greičiau užbaigti karą. Kareiviai suprato, kad dar ilgus mėnesius ar metus teks praleisti apkasuose ir žus dar daugybė vyrų, kol pagaliau baigsis visa ši beprotybė.

Kareiviai (poilu) jautėsi apgauti politikų ir karo vadų, žadėjusių, kad ši masinė ataka bus paskutinė. Neviltis juos varė į depresiją. Milijonams iškankintų kareivių nebuvo ko prarasti; jei nežuvo iki šiol, vadinasi, žus rytoj per apgailėtiną beširdžių generolų surengtą puolimą. „Damų kelio" tragedija buvo paskutinis lašas, kuris perpildė kantrybės taurę: atėjo laikas ištarti gana.

MAIŠTAI PRANCŪZIJOS KARIUOMENĖJE

Po Nivelio atakos Prancūzijos kariuomenę apėmė gūdi neviltis. Kareiviai kentė šaltį ir karštį, alkį ir troškulį, gynėsi nuo priešų kulkų ir svajojo apie sugrįžimą namo; tačiau neketino taikstytis su tokiais kvailais ir beširdžiais karvedžiais kaip Nivelis, kuris sužlugdė paskutines kareivių viltis. Brendo visuotinis maištas.

Jau antrąją mūšio dieną kai kur kilo neramumų, tačiau pirmasis rimtas sujudimas įvyksta gegužės 3 d. – kareiviai sukyla, išlipa iš apkasų ir pasirodo priešams. Maištas išplinta žaibiškai ir apima 68 iš 112 Prancūzijos kariuomenės divizijų. Karo pareigūnai informuoja, kad paklusti vadų įsakymams atsisako 250 dalinių. Sukilėlių skaičius didėja ir greitai pasiekia 35 000; dauguma gina savo užimamas pozicijas, bet kategoriškai atsisako pulti priešą.

Pigus alkoholis, skirtas palaikyti karių kovingumui, dabar padeda įgauti drąsos sukilti prieš vadus. Iš priešrevoliucinės Rusijos sklindančios naujienos, kad ten kareiviai nuvertė savo vadus ir patys renkasi, kas jiems vadovaus, dar labiau paskatina maištauti užsidegusius riaušių sukėlėjus. Daugelis jų nesiekia pakeisti politinio režimo ar žiauriai susidoroti su vadais – tokių išpuolių pasitaikydavo retai – vyrai tik trokšta nežūti beprasmėse skerdynėse.

Gegužės 15 d. Nivelį pakeičia Anri Petenas, o žlugusį generolą buvę jo garbintojai išsiunčia į Alžyrą.

Verdeno mūšio didvyriui tenka sudėtinga užduotis – suvaldyti kariuomenę skaldančius maištus ir neleisti jai iširti. Prancūzų laimė, kad vokiečiams pritrūko patikimų informatorių; priešai nė neįtarė, kas vyksta jiems po nosimis. Jei kaizerio kareiviai tomis valandomis būtų paleidę į darbą ginklus, tikėtina, kad prancūzų frontas būtų subyrėjęs lyg kortų namelis.

Nors konservatyvios strategijos šalininkas Petenas šiuo atveju nesirengia įsakyti surengti naujos atakos, tačiau pakrikę kareiviai nepasitiki viršininkais ir pasiduoda sukilimo karštinei. Suasone suskamba *La Internacional* ir aidi šūksniai „norim taikos!“ ir „į Paryžių!“

Sukilę kareiviai nuo žodžių pereina prie veiksmų ir nieko nelaukę užgrobia į sostinę važiuojantį traukinį, bet kažkuris prancū-

Generolas Petenas gavo užduotį sutramdyti po Nivelio atakos kilusius maištus. Jo taktika griežtai bausti ir įsakymas pagerinti kariuomenės gyvenimo sąlygas pasirodė labai veiksminga.

zų kavalerijos pulkas užblokuoja kelią, sustabdo traukinį ir suima sukilėlius, o tuos, kurie mėgina bėgti, sušaudo. Tame pačiame regione septyni šimtai vyrų, paklausę rusų patarimų, įkuria slėptuvę miške ir renka savanorius traukti į Paryžių, tačiau kitas pulkas juos apsupa ir po šešių dienų priverčia pasiduoti.

Petenas virto Prancūzijos kariuomenės gydytoju, kurio šią akimirką taip reikėjo, ir ėmėsi spręsti problemas taikydamas radikalų gydymo būdą – šalinti elementus, kėlusius pavojų kariuomenės sveikatai. Jis iš savo vaisto formulės išbraukė griežtumą ir žiaurumą, bet pridėjo supratingumo ir pagalbos. Birželio 9 d. vyriausybė jam vieninteliam suteikia galią nuspręsti, ar paskelbus karo tribunolo nuosprendį, tikrai reikia sušaudyti kareivius išdavikus.

Per 34 dienas Petenas represijomis tvirtai sugniaužė į kumštį Prancūzijos kariuomenę. Su šiuo laikotarpiu susiję duomenys iki šiol nėra galutinai atskleisti; po karo ilgai buvo tylima apie

šį slogų Prancūzijos istorijos periodą. Pagal oficialius duomenis, buvo įvykdyti 27 sušaudymai, iš kurių tiesioginiu Peteno įsakymu tik 7, tačiau šis skaičius atrodo pernelyg mažas turint omeny, kokį efektyvų rezultatą davė naujosios kariuomenės auklėjimo priemonės.

Spėjama, kad prieš šautuvo vamzdį atsistoti buvo pasmerkti 55 kareiviai, iš kurių keliems buvo suteikta malonė. Riaušių kurstymu buvo apkaltinti 23 385 asmenys, taigi, mirties bausme nuteistas tik kas 425 kareivis. Neatmetama galimybė, jog nuteistųjų sušaudyti buvo kur kas daugiau, bet jie uždangstyti oficialiomis išvadomis „žuvo per nelaimingą atsitikimą“ ar „dingo be žinios“. Vis dėlto niekas nesmerkė tokio generolo tvarkymosi, nes daugybei kareivių nuodėmės buvo dosniai atleidžiamos.

Griežtoms bausmėms atsverti Petenas liepia pagerinti kariuomenės buitį, nes skurdas taip pat buvo viena iš maišto priežasčių. Lyg supratingas tėvas jis asmeniškai patikrina frontą, daugybei kareivių nepašykšti įteikti ordinų ir praneša apie naujas priemones, kokių bus imtasi, kad pagerėtų karių gyvenimo sąlygos; jis įsako sparčiau išgabenti iš apkasų sužeistuosius ir ligonius, atkuria atostogų kas trys mėnesiai sistemą, padidina atlyginimus ir pensijas.

Peteno receptas pasirodė labai veiksmingas. Nuo balandžio 29 d. iki birželio 10 d. įvyko devyniasdešimt maištų; o nuo šios datos iki liepos 1 d. išpuolių skaičius sumažėjo iki dvidešimties, per visą liepą užfiksuoti tik aštuoni atvejai. Liepos 14 d. per Prancūzijos nacionalinę šventę griežtos drausmės sutramdyta kariuomenė vėl žygiuoja paraduose.

Prancūzijos kariuomenė įveikė sunkiausią akimirką nuo pat karo pradžios, tačiau riaušių krizė parodė, jog kareiviai pavargę nuo karo, kuris grasino niekada nesibaigti. Petenas atsisako rengti

Australų pėstininkai pasiruošę prieš dujų ataką. 1917 m. rugsėjis, vietovė šalia Ipro. Vėliau rudens lietūs šį kovos lauką pavers purvo jūra.

naujas atakas, tačiau britai svetima galva nepasikliauja ir vis dar tiki, kad Ipro sektoriuje įmanoma pralaužti vokiečių frontą.

Iki šios akimirkos Europa murkdėsi siaube, kokio dar niekada nebuvo regėjusi, tačiau jos laukė nauja pragaro forma, kokios neįsivaizdavo nė Dantė...

PAŠENDEILO MŪŠIS – PURVO PRAGARAS

Verdeno ir Somos pavadinimai mums asocijuojasi su žiauriomis karo tragedijomis. Yra dar viena vietovė, kurią paminėjus prieš akis taip pat iškyla beprasmės ir krauju permirkusios kovos vaizdas – Pašendeilas.

Pašendeilo kaimas buvo įsikūręs Belgijos šiaurės rytuose, aukštumoje, iš kurios vokiečiai pabūklais taikėsi sugriauti britų pozicijas prie Ipro miesto rytuose. Britams reikėjo užimti Pašendeilą, kad sumažintų priešų spaudimą. Duglo Heigo galvoje brendo puolimo planas – iš rytų sutriuškinti vokiečių liniją ir apsupti dešinį jų flangą Šiaurės jūros kryptimi.

Šio plano tikslas buvo užimti belgų uostus, kuriais naudojosi vokiečių povandeniniai laivai, nors gali būti, kad generolas Heigas slapčia svajojo apie ambicingesnį rezultatą – įveikti Vokietiją, kad amerikiečiai, kurie jau lipo iš savo laivų Europoje, iš Britanijos kariuomenės neatimtų pergalės triumfo.

Pirmą kartą užimti Flandrijos frontą buvo mėginta birželio mėnesį. Į pietryčius nuo Ipro vokiečiai turėjo dar 1914 m. užimtas pozicijas Meseno (Messines) kalnuose. Kadangi šios pozicijos buvo labai tvirtos, apie tiesioginę ataką nebuvo verta nė galvoti. Taigi, britai dar 1915 m. buvo nusprendę iki Meseno (Messines) išsirausti

Britų kareiviai bando neštuvais išnešti sužeistą bendražygį per Pašendeilo mūšį. Kaip matome, vyrai iki kelių įklimpę į molį.

tunelius, kad ištaikę progą galėtų susprogdinti vokiečių gynybinį postą.

Per dvejus intensyvaus darbo metus patyrę prancūzų kalnakasiai išrausė 21 tunelį. Tranšėjos vedė gilyn, vietomis siekė net iki pusės kilometro, į vokiečių linijas. Sąjungininkai pripildė juos penkiais šimtais tonų galingų sprogmenų. Rausti tunelius buvo pavojingas darbas, nes po žeme trūko deguonies, grėsė žemės griūtys arba susidūrimai su vokiečių iškastais tuneliais. Keliose vietose vokiečiai aptiko prancūzų tunelius, tuomet vyko žūtbūtinės požeminės grumtynės.

Birželio 7 d., 3 val. 10 min. paryčiais vienu metu buvo susprogdinti 19 iš 21 tunelio – dviejuose sprogmenys nesuveikė*. Tai buvo didžiausias žmogaus kada nors įvykdytas sprogimas, kurio aidas

* 1955 m. liepos 17 d. vienas iš dviejų nesuveikusių tunelių netikėtai sprogo nuo žaibo per audrą ir užmušė vieną karvę. Kitas tunelis nerastas iki šiol.

pasiekė Londoną ir net Dubliną. Lilio miesto gyventojai pamanė, kad įvyko žemės drebėjimas. Daugiau nei 10 000 vokiečių kareivių per pragarišką sprogimą buvo palaidoti po tūkstančiais tonų į orą išsviestos žemės. Dalyvavęs sprogdinime britų kareivis vėliau pasakojo, kad „žemė drebėjo ir siūbavo į visas puses". Dangus nušvito ir nusidažė raudona spalva – per visą karą tokio pragariško vaizdo dar niekas nebuvo regėjęs.

Sėkmingai susprogdinę tunelius, vokiečius iškart puolė prancūzų pėstininkai. Pirmoji vokiečių fronto linija sugriuvo, todėl britai ir jungtiniai australų ir naujazelandiečių daliniai lengvai ją užėmė ir paėmė 7 000 belaisvių.

Aušant sąjungininkai jau buvo perkopę kalnus ir kitoje jų pusėje leidosi į rytus. Užpuolikai įsitvirtino naujose pozicijoje ir atlaikė vokiečių kontrataką, bet į priekį nebesiveržė.

Sąjungininkai pergalę pasiekė patyrę palyginti ne itin didelių nuostolių: žuvo 16 000 žmonių. Po šios pergalės Heigas įgavo drąsos ir nusprendė išbandyti sėkmę Pašendeilo šiaurės rytuose. Šis mūšis dar vadinamas trečiuoju Ipro mūšiu*.

Ruošti kovai artileriją generolas pradėjo liepos 22 d. Siekdami sutriuškinti vokiečių gynybą, britai patrankų sviediniais taip išmalė žemės paviršių, kad net suniokojo natūralią laukų drenažo sistemą – pakėlė paviršinius dirvos vandenis. Vasaros pabaigai būdingos liūtys kėlė pavojų, nes žemė galėjo virsti vientisa klampyne, tačiau Heigas atakai „uždegė žalią šviesą" ir ją pradėjo liepos 31 d. Pirmą dieną lietus pylė be paliovos, o išskyrus tris sausas dienas, merkė ir visą rugpjūčio mėnesį.

---

* Pirmasis Ipro mūšis įvyko 1914 m. spalio 11–14 d., antrasis mūšis – 1915 m. balandžio 22–25 d. 1918 m. balandžio 9 d. prasidėjo ketvirtasis Ipro mūšis, dar vadinamas Liso upės mūšiu.

Vanduo flamandų pievas pavertė molio koše, kurioje klimpo transporto priemonės, kareiviai ir jų žirgai. Per vieno ar kelių kilometrų žygį į priekį žūdavo tūkstančiai kareivių. Visi suvokė, išskyrus užsispyrusį Heigą, kad toliau vykdyti atakos tokiame purvyne neįmanoma. Bet garbėtroška anglų generolas buvo pasiryžęs tęsti puolimą bet kokiu atveju.

Sąjungininkai po pirmųjų veiksmų sustabdė judėjimą į priekį, kareiviai purve išsikasė apkasus, kur laukė įsakymo tęsti kovą. Apkasuose sąlygos tuoj pat tapo tiesiog nežmoniškomis – griovius užpylė vanduo, kuris telkšojo neslūgdamas. Pirmosios fronto linijos kareiviai privalėjo tūnoti pasislėpę apkasuose, jiems teko mirkti vandenyje iki kelių ar net iki liemens, jei nenorėjo virsti priešų snaiperių taikiniais. Telkšantis vanduo ir jame plūduriuojantys nepalaidoti lavonai skatino ligų plitimą.

Kareiviai iš lentų sukalė takelius, kad galėtų pereiti iš vienos fronto linijos į kitą. Žingsnis į šalį – ir galėjai įkristi į liūną, iš kurio lyg iš judančių smėlynų buvo neįmanoma išsikapanoti. Kareivių drabužiai, beveik visada sumirkę, aplipdavo moliu, o šautuvai, nors dažnai valomi, strigdavo nuo lipnaus purvo. Net maiste buvo pilna žemių priemaišų.

Įpusėjus rugsėjui įvyko kitas, dar smarkesnis už pirmąjį, artilerijos susišaudymas, per kurį buvo susprogdinta keturi su puse milijono sviedinių, kurių dalis buvo dujiniai. Vokiečiai, prisidėdami prie kraupiausio mūšio per visą Didįjį karą, sąjungininkams atsakė dideliu kiekiu iprito (garstyčių dujų).

Rugsėjo 20 d. britai per antpuolį pasiekė tam tikros pergalės – pasistūmėjo į priekį per kilometrą. Taip pat sėkmingai pažengė pirmyn per rugsėjo 26 d. ir spalio 4 d. susirėmimus, bet iki Pašendeilo dar buvo likę du kilometrai. Rudens lietūs laukus pavertė skysto

molio jūra, bet Heigas užsigeidė bet kokiomis priemonėmis užimti miestelį, į kurį buvo nusitaikęs. Tragiškiausia mūšio diena tapo spalio 9-oji, tądien buvo planuojama surengti paskutinį puolimą.

Išaušus spalio 9 d. vaizdas mūšio laukuose buvo siaubingas. Lietus ištisai pylė 48 valandas. Visą naktį kareiviai smigdami iki kelių klampojo per molį, kad uždengtų pirmąją ir antrąją fronto linijas skyrusius keturis kilometrus. Ištisi batalionai įstrigo purve ir vėlavo laiku kilti į ataką, kuri prasidėjo paryčiais 5 val. 20 min., po apšaudymo artilerija.

Tuo metu, kai nuskamba švilpukai, ir kareiviai puola kopti iš apkasų į viršų, lietus liaujasi, o migla ima sklaidytis. Bet per niekieno žemę žengti neįmanoma, nes ji – virtusi milžiniška molio jūra. Kareiviai beviltiškai smenga į molį, užuot žengę, mėgina juo ropoti. Pavojingiausia – įkristi į vandens užlietus kraterius. Į juos papuolę nelaimėliai paskęsta, nes juos žemyn traukia kareivių tempiama amunicija; vargšai šaukiasi pagalbos, bet sulig kiekvienu žioptelėjimu į plaučius įtraukia skysto molio ir uždūsta.

Keliems daliniams pavyksta pasiekti neužlietus kelius bei į Pašendeilą vedusį geležinkelį ir taip išsigelbėti iš molio. Bet vokiečiai numatė, kad priešai gali patraukti į aukštesnes vietas, todėl iš anksto pasiruošė ir iš fortų negailestingai juos šlavė kulkosvaidžiais.

Vis dėlto britams vargais negalais pavyksta pereiti niekieno žemę ir pasiekti pirmąją vokiečių gynybos liniją. Tačiau jie netenka vilties išvydę ilgas vielų tvoras, kurių nesugriovė išankstinis apšaudymas; sunkūs, galingi sviediniai nesprogę paskendo molyje. Kareiviai prilimpa prie žemės, kad nebūtų suvarpyti priešų kulkų, ir negali nei žengti pirmyn, nei trauktis. Mėgina pasiųsti pašto balandžius ir įspėti užnugarį apie tvoras, bet išsigandę paukščiai nedrįsta pakilti. Stipriau pasistūmėti į priekį pasiseka tiems, kurie

Nuotraukoje – nykus peizažas; matome, kas spalio pabaigoje liko iš kadaise vešlaus Šato miško. Gali būti, kad Pašendeilo frontas buvo siaubingiausias per visą karą. Daugybė kareivių žuvo molio liūnuose.

nepaisydami kulkosvaidžių ugnies ryžtasi eiti geležinkelio bėgiais dešinėje puolimo linijos pusėje. Dešimtą ryto kareiviai atsiduria vos už 700 m nuo Pašendeilo, bet vidurdienį, nesulaukę pastiprinimo, grįžta atgal, kad nepaliktų atidengto kairiojo flango.

Spalio 9 d. pirmą valandą dienos tampa aišku, kad ataka nepasisekė. Temstant kareiviai gauna įsakymą trauktis; jie grįžta į vos 500 m nuo pradinio taško nutolusias pozicijas. Tokiam apgailėtinam laimėjimui gyvybes paaukojo 6 000 britų.

Heigo planas visiškai žlugo. Pralaužti vokiečių frontą ir prasiskinti kelią link Šiaurės jūros neįmanoma. Bet Heigas nenori, kad Pašendeilo miestelis į istoriją įeitų kaip atsilaikęs prieš jo kariuomenę. Po mėnesio nusprendžia vėl jį pulti ir misiją patiki savanorių kanadiečių kariuomenei, nors tuo metu strateginiu atžvilgiu miestelis jau netekęs reikšmės. Dėl žiemos šalčių puolimas vėliau taip pat bus atšauktas.

Lapkričio 6 d. auštant kanadiečiai žengia paskui puikiai suderintos artilerijos ugnies sieną. Vokiečiai nepuola gintis taip aršiai kaip anksčiau, nes žino, kad priešai traukia į aklavietę. Kanadiečiai užima miestelį, iš kurio jau beveik nieko nelikę; jį apibūdina kaip „plytų spalvos dėmę molyje“. Vargais negalais pasiekta pergalė pareikalavo dar 2 000 aukų. Užtat Heigas patenkintas bereikšmiu ir nieko nelemiančiu laimėjimu.

Per trečiąjį Ipro mūšį sąjungininkai neteko 400 000 kareivių, o vokiečiai suskaičiavo 65 000 aukų. Britanijos visuomenę Pašendeilo mūšis šokiravo. Jų tėvynainių kančios kovos laukuose nurišo raiščius nuo akių tiems, kurie vis dar idealizavo kareivio pareigą. Po karo tapyti mokėję kareiviai liūdnuose paveiksluose niūriomis spalvomis atspindėjo mūšio dramą, apšviestą tik patrankų ir petardų ugnies. Prieš tai kovęsis Somoje karys pasakojo, kad Somos

mūšis, palyginti su Pašendeilu, buvo tik „kaimiški pietūs“. Kitas, iškalbingesnis kareivis Pašendeilą apibūdino vaizdinga fraze „čia žuvo tikėjimas ir viltis“.

Labiausiai šiurpinantis faktas apie Pašendeilo mūšį yra tas, kad 40 000 į sąrašus „dingę be žinios“ įtrauktų kareivių niekada nebuvo rasti. Daugumą jų lyg siaubo filme tiesiog prarijo dumblas. Iki šiol belgai žemdirbiai, ardami buvusio mūšio laukus, aptinka kaulus tų, kuriems nepavyko išsigelbėti iš Pašendeilo purvo pragaro.

KAMBRĖ MŪŠIO PASIDIDŽIAVIMAS – TANKAI

1917 m. pabaigoje sąjungininkai išsigando išvydę nuostolių suvestinę. Nivelio puolimas ir vėliau įsižiebę maištai paralyžiavo prancūzus, kurie dabar bijojo imtis bet kokios iniciatyvos.

Britai 1917 m. pabaigą pasitiko taip pat be didelio optimizmo. Pašendeilo tragedija aiškiai parodė, kad ne šis kelias vedė į pergalę. Vis dėlto prieš baigiantis nelaimingiems Antantei metams, britai tunelio gale įžvelgė šviesą.

Lapkričio 20 d. 3-iasis kariuomenės pulkas, kuriam vadovavo generolas seras Džiulijanas Bingas (Julian Byng), Hindenburgo linijoje atakavo tarp Esko ir Šiaurės kanalų esantį vokiečių sektorių. Jų tikslas buvo pasiekti Valansjeno miestą.

Mūšis prasideda trumpu, bet intensyviu vokiečių gynybinių įtvirtinimų bombardavimu iš tūkstančio artilerijos pabūklų. Didžiausia šio mūšio naujove tampa masinis tankų naudojimas, kurių pirmtakas – gana anekdotiškai, kaip aprašyta ankstesniame skyriuje – pirmąkart pasirodė Somos mūšyje. Šįkart pagrindinėje atakoje riedėjo 476 tankų armija.

Naujoji taktika davė puikių rezultatų – pavyko lengvai pralaužti Hindenburgo liniją ir prasiveržti į priekį 9–12 km. Britų tankai pademonstruoja puikią koordinaciją – išgriauna apkasus, po savęs palikdami medinių nuolaužų kilimą ir iš kelio šluodami priešus šliaužia į vidines linijas, sulygindami su žemėmis kitus apkasus.

Iš pradžių vokiečiai puola bėgti nuo nesulaikomų tankų; bet teutonų baimė greit išgaruoja išvydus, kad britų šarvuočiai susidūrė su pirmaisiais sunkumais. Kai kurie jų sugenda, kiti įkrinta į griovius, o trečius suvarpo vokiečių artilerija. Mūšis susitelkia į vakarus nuo Kambrė ir gauna vietovės pavadinimą. Į kovos lauką plūsta Vokietijos kariuomenės pastiprinimas, tačiau britai taip pat siunčia daugiau pajėgų, kad atsispirtų nuožmioms kontratakoms, kurias vis sunkiau sustabdyti.

Gruodžio pradžioje Britanijos karinė vadovybė supranta, kad nebėra prasmės tęsti atakos. Nepavyko prasiveržti į priekį tiek, kiek tikėtasi, o vokiečiai greitai uždengė pralaužtus Hindenburgo linijos plyšius. Gruodžio 5 d. generolas Bingas liepia savo kariuomenei grįžti į pradines pozicijas. Abi pusės patyrė vienodai nuostolių – prarado apie 40 000 kareivių ir belaisviais paėmė apie 10 000.

Sąjungininkai jautė nesėkmės kartėlį, nors Kambrė mūšis buvo baigtas. Tačiau šįkart pasitraukimas atgal vos įveikus vokiečių gynybą nė kiek nepanašus į traukimąsi „Damų kelyje“ ir Pašendeile, kai sąjungininkai bėgo iš nevilties.

Kambrė mūšis parodė, kad masiškai panaudojus tankus įmanoma pralaužti statišką frontą. Reikėjo pašalinti tankų mechaninius nesklandumus ir kruopščiau apgalvoti pėstininkų veiksmus. Įsižiebė viltis lemtingai prasibrauti į priekį. Sąjungininkai pasimokė iš Kambrė mūšio nesėkmių ir padarė išvadas, kurios padės sutriuškinti vokiečiams kitais metais.

11 SKYRIUS

PRASIDEDA REVOLIUCIJA

Per visą karą vyravo įsitikinimas, kad jis bus baigtas Vakarų fronte. Kariaujančios šalys pagrindinį dėmesį kreipė į Flandrijos apkasus, todėl susidarė įspūdis, kad visi svarbūs įvykiai, galėję pakreipti karo eigą, turėjo įvykti būtent čia.

Didžiajame kare vyko daug antraeilių frontų, pavyzdžiui, Mesopotamijos ar Rytų Afrikos. O Rytų frontas reikalavo didžiulių gyvosios jėgos resursų gynybai. Jei Centrinės šalys būtų skyrusios daugiau jėgų nukauti Rusijos imperijai, tikėtina, kad greitai Vakarų fronto pusiausvyrą palaužtų savo naudai.

1914 m., kaip aprašyta antrajame skyriuje, rusai surengė ataką prieš Rytų Prūsiją. Bet vokiečiai sustabdė rusų veržimąsi, nes veikė kryptingai ir turėjo puikiai organizuotus geležinkelius. Tačiau pavojus, kad caro armija užplūs Vokietijos ar Austrijos teritorijas, išliko. Rusai įsirengė savo pozicijas palei visą Karpatų kalnyną, kurio papėdėje driekėsi Vengrijos lygumos, todėl galėjo lengvai smogti triuškinantį smūgį ir taip klibančiai austrų-vengrų kariuomenei.

Buvo būtina kuo greičiau pašalinti priešą iš pranašios pozicijos. Vokiečiai ketino rusus užpulti Lenkijos šiaurėje, o austrai spyrėsi

brautis į priekį penkiasdešimties kilometrų ilgio fronte tarp Gorlicės ir Tarnuvo miestų. Galiausiai buvo susitarta pulti iš pastarųjų pozicijų. Puolimui vadovauti buvo paskirtas vokiečių generolas Augustas fon Makensenas (August von Mackensen), 1870 m. prancūzų ir prūsų karo veteranas.

Ataka prasidėjo 1915 m. gegužės 1 d. Fon Makenseno kariuomenė sutrypė rusus ir per kelias valandas į nelaisvę paėmė beveik 20 000 kareivių. Caro armija ėmė trauktis, bet vokiečiai nebuvo pakankamai greiti, kad juos pasivytų, todėl rusai tvarkingai grįžo į pradines pozicijas. Vokiečiams galutinę pergalę pasiekti trukdė atkakli rusų gynyba Tarnuve, bet jie pasitenkino kuriam laikui atitolinę pavojų iš Rusijos ir Centrinių šalių naudai pakeitę regiono strateginę padėtį.

Gorlicės-Tarnuvo mūšis nesulaukė tiek dėmesio, kaip kai kurie kiti Didžiojo karo mūšiai, tačiau jo rezultatas lėmė tolesnę karo eigą. Pradėjusi kontroliuoti Rytų frontą Vokietija galėjo skirti visą dėmesį Vakarų frontui ir ramiai ruoštis kitais metais įvyksiančiam mūšiui Verdene.

1915 m. vokiečiai buvo priversti atsigręžti į Karpatus ir ties jais sukaupti geriausius kariuomenės pulkus. Sąjungininkai taip pat buvo atplėšę gabalėlį savo pajėgų nuo pagrindinio fronto ir išsiuntę kareivių į taktiniu atžvilgiu jų visai nedominusį kraštą. 1915 m. spalio 5 d. prancūzų ir britų kariuomenės būriai po nesėkmingos kovos Galipolyje atplaukė į Salonikų uostą Graikijoje, kad padėtų Serbijai apsisaugoti nuo bulgarų puolimo.

Sąjungininkai veržėsi į šiaurę, bet pasiekti Serbiją jiems sutrukdė gerai suplanuota bulgarų ataka. Žiemos šalčių kamuojami serbai pradėjo trauktis į vakarus per Albanijos kalnus į Kerkyros salą. 1916 m. pavasarį Salonikuose susikoncentravusius sąjungininkus

Vokiečių generolas Augustas fon Makensenas, prancūzų ir prūsų karo veteranas. Jis vadovavo Vokietijos kariuomenei Gorlicės-Tarnuvo mūšyje ir nugalėjo rusus, kurie kėsinosi į Vengriją nuo Karpatų kalnų.

kelis kartus iš Kerkyros užpuolė serbai ir rusai. Po sėkmingos bulgarų kampanijos sąjungininkams pavyko atsiimti kelis bulgarų užkariautus regionus 1916 m. lapkritį, tačiau 1917 m. kovo ir gegužės mėnesiais surengtos atakos nedavė jokių rezultatų. Salonikų fronte įstrigo pusė milijono sąjungininkų kareivių, kurie tiksliai nežinojo, koks jų misijos Balkanų pietuose galutinis tikslas.

Kur kas logiškesni atrodė rusų kariniai veiksmai 1916 m. vasarą. Padėję sąjungininkams atremti vokiečius Verdene, rusai pradėjo labai sėkmingą puolimą, kurio rezultatais, deja, nesugebėjo pasinaudoti.

BRUSILOVO ATAKA

Įsipareigoję padėti savo bendrininkams prancūzams, 1916 m. kovo 18 d. rusai surengė ataką į šiaurę ir į pietus nuo Naručio ežero, esančio į rytus nuo Vilniaus. Puolimui vadovavo generolas Aleksejus Kuropatkinas, rusų ir japonų karo veteranas, anuomet jau įrodęs savo negabumą.

1915 m. spalį dėl nežinomų priežasčių Kuropatkinas buvo sugrąžintas iš atsargos ir paskirtas komendantu Šiaurės fronte. Jo karinėje karjeroje atsispindėjo visi trūkumai, kokius tik buvo galima prikišti karo pareigūnui – jis buvo nepastovus, neryžtingas, perdėm atsargus ir nemokša organizatorius. Tačiau šis pasenusių karinių pažiūrų generolas pagavo įkvėpimą, netikėtai gavęs progą vėl dalyvauti mūšyje ir tarėsi sugalvojęs stebuklingą būdą, kaip lengvai įveikti vokiečius.

Kuropatkinas įsakė apkasuose pastatyti šimtus galingų prožektorių, nukreiptų į priešo stovyklas. Pagal jo planą sutemus ryški

Rusų kareiviai apkasuose. Rusai buvo karingi, bet jiems trūko išmintingų vadovų ir gerai organizuotos tiekimo sistemos, todėl jų atakos baigdavosi nesėkmingai.

prožektorių šviesa akins vokiečius, ir rusų kareiviai galės lengvai nusigauti į priešų apkasus.

Nebuvo sunku nuspėti, kad toks sumanymas neišdegs. Prožektoriai užsižiebė, ir rusų kareiviai pasileido link priešų apkasų. Kuropatkinas nustėro stebėdamas, kaip ryškioje šviesoje jo vyrai nuo kaizerio kareivių šūvių krito lyg šachmatų figūrėlės. Paaiškėjo, kad šviesa vokiečių nė kiek neakino.

Bet Kuropatkinas atkakliai siuntė dar kareivių, kuriuos akimirksniu varpė vokiečių kulkos. Puolimas virto tiesiog žudynėmis. Tą naktį žuvo 8 000 rusų kareivių.

Kitą dieną Kuropatkinas pagaliau suprato tragiškos nesėkmės priežastį. Prožektoriai nebuvo tokie galingi, kad apakintų priešą; prieš šviesą rusų kareivių siluetai matėsi puikiai. „Sumanusis" nevykėlis generolas pats to nenorėdamas užsitarnavo vokiečių šaulių dėkingumą.

Kuropatkino ataka baigėsi nesėkme. Generolas buvo atleistas iš pareigų 1916 m. liepą ir išsiųstas ten, kur nekėlė pavojaus – paskirtas Turkistano gubernatoriumi.

Dar keli mėnesiai prieš Kuropatkino pašalinimą buvo imta planuoti didžiulę ataką, turėjusią sugriauti Rytų frontą. Kilusiam iš aristokratų kariškių šeimos, kavalerijos raiteliui generolui Aleksejui Brusilovui naujojoje operacijoje buvo paskirtas antraeilis vaidmuo – birželio mėnesį organizuoti apgaulingą puolimą, turėjusį paruošti lauką pagrindinei atakai.

Pagal pasenusias taisykles organizuotoje Rusijos armijoje Brusilovas buvo *rara avis**. Atviro mąstymo, nepritariąs pasenusioms ginklo brolių pažiūroms, jis suprato, kad kovos sėkmę lemia kul-

---

* Lot. – retenybė.

kosvaidžiai ir artilerija, o ne viduramžiški durklai, aviacija taip pat galėjo lemiamai paveikti mūšio eigą. Brusilovas panaudojo taktikas, iš kurių pasimokė vokiečiai, pavyzdžiui, dislokuoti kariuomenę taip, kad ji galėtų apsupti priešą. Jo polinkis į karinio meno naujoves karo vadovybei kėlė įtarimą ir pavydą, generolas tapo intrigų auka pačiu netinkamiausiu momentu.

1916 m. birželio 4 d. rusų patrankos paleido ugnį ir pradėjo Brusilovo ataką. Sviediniai sugriovė austrų baterijas, apie kurias prieš tai rusams pranešė žvalgybiniai lėktuvai. Rusai po trumpo, bet smarkaus bombardavimo išsiveržė į priekį. Pirmą dieną pavyko prasibrauti aštuonis kilometrus už priešo linijos – apie tokius prasiveržimus svajojo Vakarų fronto strategai.

Brusilovo kariuomenės pergalės prieš austrus jo puolimo liniją galiausiai pavers pagrindine ir privers keisti pradinį atakos planą. Šis sėkmingomis kovomis prasidėjęs Rytų fronto mūšis bus paskutinis davęs teigiamų rezultatų Rusijos imperijai.

Brusilovo atakos sėkmė privertė sąjungininkus patikėti, jog „rusų volas“ buvo ne mitas, o tiesa. Keturi Brusilovo pulkai, išsidėstę ilgame fronte nuo Lucko iki Černovicko, nelauktai įveikė austrų-vengrų kariuomenę. Jų gynyba buvo visiškai sutriuškinta, ir rusai lengvai lyg rėžį svieste prasikirto praėjimą tarp dviejų austrų pulkų.

Nors trūko maisto ir amunicijos tiekimo, Brusilovas tęsė atkaklų puolimą; išstūmė austrus iš Bukovinos ir didžiosios dalies Galicijos, sukėlęs priešams didžiulių gyvosios jėgos ir ginkluotės nuostolių. Birželio 9 d. Brusilovo kareiviai jau buvo paėmę 200 000 belaisvių.

Brusilovas su kaupu įvykdė savo uždavinį; bet jo pulkai dabar atsidūrė išsikišusiose į priešų teritoriją pozicijose, kurias bū-

tinai reikėjo apsaugoti flangais. Tačiau šiuo lemiamu momentu išryškėjo Rusijos armijos kenkėjai. Pagal išankstinį planą paskirtas vadovauti pagrindinei operacijai generolas Aleksejus Evertas atsisakė sekti paskui Brusilovo kariuomenę. Tokį demaršą lėmė pavydas, kurį jam sukėlė Brusilovo sėkmė. Nors generolas vadovavo didesnei daliai visos Rusijos armijos artilerijos ir turėjo milijoną kareivių, Evertas pareiškė, kad jo pulkai dar nepasiruošę kovai, ir tikino neturįs pakankamos sviedinių atsargos. Tai buvo netiesa.*

Brusilovas veltui skundėsi dėl Everto pasyvumo. Šauniajam karvedžiui buvo įsakyta įsitvirtinti apkasuose ir laukti priešo kontratakos, kuri ant jo kareivių galvų pasipylė lyg šaltas dušas. Brusilovo vyrai pasijuto išduoti, bet vis dėlto apgynė iškovotus plotus, nors dezertyravimas iš kariuomenės jau buvo prasidėjęs.

Tuo Rusijos generalinio štabo kaprizai nesibaigė. Liepos 28 d. Brusilovui buvo liepta surengti ataką, nors pastiprinimo jis nesulaukė. Rugpjūčio mėnesį ir pusę rugsėjo Brusilovo vyrai įnirtingai kovėsi, o Evertas tuo tarpu nepajudino nė piršto.

Antruoju puolimu rusai pasiekė Karpatų kalnus ir sudavė mirtiną smūgį austrų-vengrų kariuomenei – smūgį, po kurio toji nebeatsigavo. Po mūšių iš dviejų milijonų austrų kariuomenės liko

* Pavydas, o neretai ir aklas priešiškumas, buvo paplitę tarp rusų karo pareigūnų. Panaši „draugystė“ siejo ne tik Brusilovą ir Evertą – aršūs priešai buvo Renenkampfas ir Samsonovas bei komendantas Ivanovas ir jo viršininkas, generalinio štabo pareigūnas Aleksejevas. Pastarieji taip konkuravo ir nekentė vienas kito, kad ginčydavosi net dėl to, kuris turi pirmumo teisę atplėšti iš generalinio štabo gaunamus vokus su telegramomis. Kadangi niekaip nesutarė, kuriam iš jų turėtų tekti pirmenybė, pareikalavo, kad abiem kariškiams vienu metu būtų atsiunčiami du vienodi telegramų egzemplioriai.
Tačiau šis saliamoniškas sprendimas pykčių neišsprendė ir sukėlė virtinę naujų konfliktų. Gavę telegramas Ivanovas ir Aleksejevas skubėdavo duoti atitinkamus įsakymus, jų pavaldinių nuostabai ir siaubui – dažnai skirtingus.

vos ketvirtadalis, vokiečiams teko atsiųsti savo pajėgų ir atstatyti fronto pusiausvyrą.

Iki spalio mėnesio Brusilovas išnaudojo visas turėtas atsargas. Evertas pagaliau nenoromis teikėsi surengti kelias vietinės reikšmės kovas, o atsargų trūkumas visiškai paralyžiavo Brusilovo pajėgas. Puolimas buvo galutinai sustabdytas ir prarastos galimybės išnaudoti vasaros pergales, kurios net privertė vokiečius baimintis Berlyno puolimo. Brusilovas po pirmųjų pergalių buvo pranašiškai įžvelgęs, kad „pergalė virs pralaimėjimu“.

RUMUNIJA SUTRIUŠKINTA

Daugiausia naudos iš rusų puolimo gavo sąjungininkai Vakarų fronte. Vokiečiai buvo priversti į Rytų frontą perkelti septynias kariuomenės divizijas kaip tik tuo metu, kai pradėjo aiškėti, kuo baigsis Somos ir Verdeno mūšiai. Pajėgų perskirstymas turėjo pasekmių: į karą stojo Rumunija.

Negalvodama apie tai, jog šalis karui nepasirengusi, Ionelio Bratianu (Ionel Bratianu) vadovaujama Rumunijos vyriausybė 1916 m. rugpjūčio 27 d. paskelbė karą Austrijai-Vengrijai. Rumunijos karališkąją šeimą su kaizerio šeima siejo giminystės ryšiai, o Bratianu demonstravo simpatiją Vokietijai, bet atėjus akimirkai, kai reikėjo pasirinkti, į kurią pusę stoti, šalies vadovo svarstykles nusvėrė galimybė praplėsti šalies ribas. Raginami sąjungininkų rumunai tikėjosi Austrijos-Vengrijos sąskaita, kuri tuo metu labiau rūpinosi kitais frontais, praturtėti naujomis teritorijomis – Transilvanija, Bukovina ir Banatu. Sąjungininkai pažadėjo sustiprinti rumunų puolimą atakuodami austrus-vengrus Salonikuose.

Rumunijos kariuomenė, nors turėjo 700 000 kareivių, nebuvo grėsmingas varžovas – jai trūko tinkamos artilerijos, transporto priemonių, jos vadai gyveno praeitimi – savo pavaldinius vis dar bausdavo rykštėmis. Tai Vakarų šalies kariuomenėse jau seniai buvo nebeįsivaizduojama. Vis dėlto rumunų kariuomenė užpuolė Transilvaniją, prasiveržė į priešų teritoriją net 80 km ir užėmė didžiąją jos dalį. Iš pradžių patyrė šiokį tokį pasipriešinimą, bet Centrinės šalys nusprendė atkeršyti vėliau.

Vokietija, Turkija ir Bulgarija paskelbė karą Rumunijai. Transilvanijos frontui vadovauti buvo paskirtas ką tik iš generalinio štabo atleistas generolas Erichas fon Falkenhainas, o kovų su rusais veteranui Augustui fon Makensenui pavestos jungtinės vokiečių, bulgarų ir turkų pajėgos turėjo atakuoti rumunus nuo Bulgarijos sienos.

Kalnų prieigose įsitvirtinę rumunai ištisą mėnesį atlaikė Falkenhaino divizijų siautėjimą, tačiau vokiečiams vis dėlto pavyko prasiskinti kelią link Bukarešto, kol žiema dar neparodė savo nagų. Prie Rumunijos sostinės vokiečiai susijungė su Makenseno kariuomene ir kartu užėmė miestą gruodžio 6 d.

Rumunijos kariuomenės likučiai pasitraukė į Moldaviją ir pasislėpė po rusų sparnu. Buvo paimti į nelaisvę, sužeisti ar žuvo 300 000 Rumunijos vyrų. Dabar rumunų naftos telkinių ir javų laukų šeimininkais tapo vokiečiai. Iki karo pabaigos jie į savo aruodus susipylė du milijonus tonų grūdų ir pasisavino milijoną tonų naftos.

Neprotingai sąjungininkų raginamos Rumunijos įstojimas į karą Centrinėms šalims suteikė progą lengviau atsikvėpti – jos netikėtai apsirūpino grūdais ir degalais, nes tuo metu jūrų blokada grasino visai jas pasmaugti.

CARINIO REŽIMO ŽLUGIMAS

Bergždžiai Brusilovo užkariautos teritorijos sugriovė Rusijos kariuomenės stiprybę. Paaiškėjo, kad armija nebuvo pasiruošusi karo nuotykiams – turėjo pasenusią ginkluotę, trūko maisto atsargų, kareiviai buvo prastai mokyti, o karo vadai netikę.

1916 m. pabaigoje kareivių dvasia buvo palaužta, jų neviltimi užsikrėtė visa rusų tauta. Žmonės pavargo nuo imperinio režimo sukelto karo, kurio priežasčių nesuprato. Plačiai nuskambėję Rusijos carienės nuotykiai su apsišaukėliu vienuoliu Rasputinu žmones privertė manyti, jog valdovų rūmai yra korupcijos ir ištvirkavimo lizdas. Užgaidus ir nenuspėjamas caro elgesys, jo nemokėjimas organizuoti karinių veiksmų ir numatyti jų pasekmių anaiptol neįkvėpė kariuomenei pasitikėjimo.

Karinės nesėkmės ir įsitikinimas, kad daugiau pergalių Rusija nepasieks, provokavo vis stiprėjantį visuomenės nerimą, prasiveržė seniai brendę socialiniai konfliktai. Didžioji dalis Rusijos gyventojų netgi netroško tos vargiai tikėtinos Rusijos pergalės, kuri būtų buvusi naudinga tik nekenčiamai Romanovų dinastijai, kad giminė išsaugotų sostą. Taigi Rusijoje brendo globalinės problemos, kurioms reikėjo sprendimo.

Labai šalta 1916–1917 m. žiema, kurios metu Rusijos valdžia nesugebėjo nė kiek palengvinti žmonių gyvenimo, prisidėjo prie to, kad visuomenės nepasitenkinimas pasiektų aukščiausią lygį – apie imperinio režimo nuvertimą imta kalbėti atvirai. Labai trūko kuro, didelį šaltį dar lydėjo badas, miestuose ėmė trūkti maisto produktų, augo infliacija – visos negandos išsėmė žmonių kantrybę ir pastūmėjo pradėti revoliuciją.

1917 m. pradžioje Rusiją užlieja streikų, maištų ir demonstracijų bangos. Kareiviai nepaklūsta vadams, masiškai dezertyruoja, pasitaikydavo net pareigūnų žmogžudysčių. Petrogradą – dabartinį Sankt Peterburgą – paralyžiavo visuotinis streikas. Kariuomenės daliniai, kuriems įsakyta sutramdyti streiką, atsisako šaudyti į žmones. Šis sukilimas vadinamas Vasario revoliucija, nes to meto rusų kalendorius nuo Vakarų šalių kalendoriaus skyrėsi vienuolika dienų.

Rusijos parlamento – Dūmos – pirmininkas reikalauja iš Petrogrado pasitraukusio caro skubiai imtis politinių reformų, tačiau šis atsisako.

Toks caro elgesys dar labiau užaštrina padėtį ir paskatina Dūmos skilimą. Kovo 11 d. Dūma suformuoja laikinąją vyriausybę. Iš caro reikalaujama atsisakyti sosto, tačiau Nikolajus II kategoriškai nesutinka tikėdamasis, kad kaip nors išsisuks iš susidariusios situacijos.

Traukinį, kuriuo caras grįžta į Petrogradą daryti tvarkos, pakeliui sustabdo darbininkų minia. Matydamas, kad kitos išeities neturi, caras perleidžia sostą savo jaunesniajam broliui Michailui, tačiau šis atsisako jį priimti, nes akivaizdu, kad carinis režimas žlunga. Galiausiai pirmininku tampa kunigaikštis Georgijus Lvovas, bet iš tiesų naujosios vyriausybės vairą laiko Aleksandras Kerenskis, centristų partijos politikas, kuris nuo gegužės mėnesio pradeda eiti karo ministro pareigas. Tačiau naujuosius vyriausybės vadovus tuoj pat ima spausti bolševikai – darbininkų klasės atstovai, atstovaujantys liaudies masėms, kurios netrukus perims revoliuciją į savo rankas.

Karo atžvilgiu Vasario revoliucija smarkiai pakenkė Rusijai. Kerenskis stengėsi vykdyti Rusijos pažadus Vakarams ir ragino

Paslaptingąjį rusų vienuolį visuomet supo įtakingos damos. Tauta piktinosi jo didžiule, sunkiai paaiškinama įtaka rūmams ir carienei.

Apgaulinga nuotrauka, kurioje užfiksuota, kaip kareiviai sveikina Aleksandrą Kerenskį. Laikinosios vyriausybės pusę kariuomenė palaikė labai trumpai, iki nevykusio puolimo 1917 m. vasarą.

kareivius tęsti kovas, bet jau ne už carą, o už „laisvę ir tėvynės ateitį“. O bolševikai siekė, kad kareivių ir jūrininkų komitetai perimtų kariuomenės kontrolę ir atsisakytų paklusti savo vadams. Tokia suirutė visiškai suardė smarkiai klibančią kariuomenės drausmę.

Laikinosios vyriausybės lyderiai priėjo prie išvados, kad karinė pergalė padėtų įtvirtinti naująjį režimą. Liepos 1 d. Kerenskis užpuolė austrus Galicijos rytuose. Tikslas buvo atsiimti Lembergą, dabartinį Lvovo miestą Ukrainoje, kurį 1914 m. rugsėjį buvo užėmę rusai, bet 1915 m. birželį jį prarado per austrų ir vokiečių kontrataką.

Kad atkovotų Lembergą, buvo pasirinktas patikimas asmuo – generolas Brusilovas. Paniekintasis generolas labai nenoromis priėmė pasiūlymą, nes Rusijos kariuomenė, kurioje vyravo netvarka ir trūko ginkluotės, dabar buvo atsidūrusi dar blogesnėje padėtyje nei tuomet, kai jis vadovavo.

Visiems kareiviams neužteko nė šautuvų. Be to, nebuvo aiškus galutinis šios ambicingos atakos tikslas, todėl visi požymiai rodė, jog puolimas baigsis nesėkme.

Kerenskio ataka – taip pavadinta, kad nesipainiotų su ankstesniais Brusilovo puolimais – pirmosiomis dienomis kariuomenė neįtikėtinai sėkmingai prasiveržė į priekį; rusai pasinaudojo austrų nuovargiu ir karinės dvasios nuosmukiu. Bet po pirmosios sėkmės atsitiko tas pats, kas ir per Brusilovo ataką. Rusai pernelyg nutolo nuo tiekimo linijų ir ėmė trauktis, kai į regioną atvyko vokiečių pajėgos. Pirminė pergalė virto pralaimėjimu, tačiau šįkart jo pasekmės reiškė katastrofą. Galutinai palaužta rusų kariuomenė padrikai traukėsi į pradines pozicijas.

Išsekęs Brusilovas, iš kurio po tokių pasiaukojančių pastangų nebuvo įmanoma reikalauti daugiau, atsistatydino iš Rusijos kariuo-

menės vado pareigų. Kariuomenė pradėjo irti. Kai kurie pulkai nuvertė senuosius savo vadus ir į jų vietas patys išsirinko bolševikus.

Brusilovą pakeitęs generolas Lavras Kornilovas mėgino suvienyti kariuomenę, įvesdamas griežtą drausmę, fizines bausmes ir net mirties nuosprendžius. Tačiau sulaukė priešingo rezultato – dar labiau nusmukdė kareivių dvasią. Tuo pasinaudojo vokiečiai; spalio mėnesį jau buvo užėmę didžiąją dalį Lenkijos, Lietuvą ir beveik visą Latviją.

Šioje karo fazėje Vokietijos kariuomenė ėmė naudoti naujovišką kovos praktiką, kuri užsimezgė per Verdeno mūšį ir tuomet davė gerų rezultatų. Buvo suformuoti atakuojantys būriai, kurie oficialiai pripažinti 1917 m. vasarį, nors iš tiesų jau veikė anksčiau. Juos sudarė stiprūs, gerai fiziškai pasiruošę agresyvūs savanoriai, sugebantys vykdyti greitas ir nuožmias operacijas. Ginkluoti lengvaisiais kulkosvaidžiais, liepsnosvaidžiais ir mortyromis būriai puldavo priešų gynybinius įtvirtinimus, nutraukdavo susisiekimo linijas, o tada sutriuškindavo užnugarį. Ši nauja taktika leido apsupti ir atkirsti priešą labai mažomis gyvosios jėgos ir amunicijos sąnaudomis, palyginti su masiniais ginkluotų pėstininkų puolimais po intensyvaus artilerinio apšaudymo.

Pirmąkart puolimo būriai sėkmingai panaudoti 1917 m. rugsėjo pradžioje, kai vokiečiai per trijų dienų kampaniją valtimis perplaukė Dauguvos upę, pastatė pontoninį tiltą, kad galėtų perkelti transporto priemones, ir po žaibiškos atakos užėmė Latvijos sostinę Rygą.

Ši nepriekaištingai suplanuota ir pasiekta pergalė, kurios dieną Vokietija net paskelbė švente, parodė, kad naujas kovos metodas galėjo išjudinti apkasų karą Vakarų fronte. Vokiečiai naująją taktiką pritaikė planuodami 1918 m. kovo ataką.

SPALIO REVOLIUCIJA

Kol vokiečiai svarstė kampanijos, per kurią prasiveržė į Baltijos šalis, rezultatus, Rusijos armiją labiau neramino ne tai, kas vyko fronte, o nerimą keliančios žinios iš užnugario.

Rusijos visuomenės nepasitenkinimas vis didėjo ir artėjo prie praeitos žiemos lygio. Visuotinis pakrikimas grėsė virsti visiška anarchija. Į Rusijos imperijos sudėtį įėjusios šalys dabar atvirai reikalavo autonomijos arba siekė tapti nepriklausomos nuo yrančios Rusijos. Kerenskio valdžios, kuris 1917 m. liepos 20 d. buvo išrinktas laikinosios vyriausybės pirmininku, revoliucionieriai nepripažino. 1917 m. rudenį laikinosios vyriausybės galia egzistavo tik popieriuje.

1917 m. balandį, keli mėnesiai prieš tai, kai Kerenskiui valdžios vairas išsprūdo iš rankų, Vokietijos teritorija greitai lėkė traukinys. Jo vagonai buvo užplombuoti. Niekas negalėjo patekti į traukinį nei iš jo išeiti, ypač buvo saugomas vienas asmuo. Traukiniu vyko Vladimiras Iljičius Uljanovas-Leninas.

1870 m. gimęs pasiturinčioje šeimoje, Vladimiras dar jaunystėje susižavėjo revoliucinėmis idėjomis kaip ir vyresnysis jo brolis, kuris 1897 m. pasikėsino nužudyti carą Aleksandrą III. Universitete Leninas studijavo teisę ir rimtai susidomėjo revoliuciniu marksizmu.

1895 m. buvo suimtas ir trejiems metams ištremtas į Sibirą. Atgavęs laisvę, prieglobstį rado Šveicarijoje. 1903 m. ten suformulavo pagrindinius bolševizmo judėjimo teiginius, pagrįsdamas juos vienos centralizuotos partijos autoritariniu valdymu. Grįžęs į Rusiją įsitraukė į 1905 m. revoliuciją ir vėl buvo ištremtas į Šveicariją. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Leninas jį interpre-

Vokiečiai padėjo Leninui grįžti iš tremties Šveicarijoje, tikėdamiesi išmušti Rusiją iš pusiausvyros. Liaudies remiamas Leninas tapo revoliucijos vedliu. Nuotraukoje Leninas, šalia kurio stovi Trockis ir Stalinas, skelbia apie Sovietų Sąjungos sukūrimą.

tavo kaip konfliktą tarp imperijų ir puoselėjo idėją paversti šį karą klasių kova.

Tuo metu, kai Nikolajus II atsisakė sosto, Leninas gyveno Ciuriche. Vokiečiai įžvelgė galimybę dar labiau destabilizuoti Rusijos padėtį, jei padės revoliucionieriui grįžti į tėvynę. Taigi, paskyrė traukinį, kuriuo Leninas per Vokietiją atvažiavo į Rusiją. Dėl viso pikto, lyg gabendami pavojingą bacilą, vokiečiai užplombavo traukinį, kad revoliucijos epidemija nepaplistų jų valdose.*

Leninas nebuvo nusiteikęs prieš vokiečių imperializmą ir mielai pasinaudojo proga tapti „virusu“, kuris, paskleista imperinės Rusijos organizme, turėjo susprogdinti šalį iš vidaus. Vokiečiai tokiu būdu manė atsikratysią priešo ir atlaisvinsią sau rankas veiksmams Vakaruose. Leninas, kuris mėgo vadovautis teiginiu „tikslas pateisina priemones“, įžvelgė, kad pasinaudojęs suinteresuotų vokiečių pagalba gaus progą pagreitinti revoliuciją.

Vokietijos nurodymu 1917 m. balandžio 3 d. Leninas išlipo Petrogrado Suomijos stotyje. Vos grįžęs į tėvynę Leninas nedelsdamas ėmėsi veiksmų kuo greičiau užbaigti karą.

Paskelbęs šūkį „Duonos, žemės ir taikos!“ Leninas pelnė išsekusios ir įsiaudrinusios tautos palankumą. Nuo pat pradžių didysis

---

* Norėdami susilpninti priešą vokiečiai tokios karinės gudrybės griebėsi ne pirmą kartą. 1916 m. balandį vokiečių povandeninis laivas į Airiją atplukdė nepriklausomybės šalininką Rodžerį Keismentą (Roger Casement), kad šis saloje rengtų sukilimą, kurio tikslas buvo išsivaduoti iš šimtametės Britanijos priklausomybės.
Nors Keismentą ir kitus du aktyvistus tuoj pat suėmė Britanijos teisėsauga, bet maištas, pavadintas Velykų sukilimu, vis tiek įvyko balandžio 24 d. Airių nacionalistai užėmė centrinį Dublino paštą ir paskelbė Airijos nepriklausomybę. Britų kariuomenei teko griebtis ginklų, kad sutramdytų sukilimą. Jo iniciatoriai buvo nuteisti. Po kelių mėnesių Keismentas taip pat buvo nuteistas mirties bausme ir pakartas.

revoliucionierius neslėpė siekio perimti valdžią, jei reikės net jėga. Tai liudijo jo šūkis „Visa valdžia sovietams!"

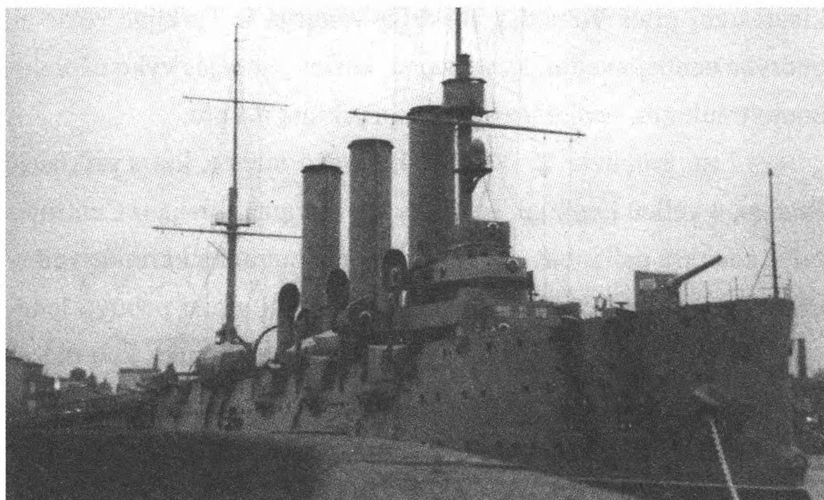
1917 m. lapkritį padėtis Rusijoje tapo nepakenčiama. Prieš mėnesį buvo keliskart mėginta atkurti monarchiją; vieno iš bandymų autorius buvo Kornilovas, kurio planus sugriovė bolševikų sutelktos ginkluotos darbininkų grupuotės. Tokie veiksmai ir reakcija į juos dar labiau susilpnino ir taip vos gyvuojančios vyriausybės pozicijas. Siekdami apsisaugoti nuo netikėtų išpuolių, bolševikai nusprendžia pagreitinti įvykius. Vienas revoliucijos lyderių Levas Trockis iš kareivių, jūreivių ir darbininkų suformuoja Raudonąją armiją. Ugningi Trockio žodžiai, kuriais jis Petrograde kreipiasi į minią, skelbia apie neišvengiamą valdžios užgrobimą: „Išaušo mirtinos dvikovos tarp revoliucijos ir kontrevoliucijos valanda."

Lapkričio 3 d. didžiulės įtampos apimtą Petrogradą pasiekia žinia, kad keli Baltijos fronte kovoję Rusijos daliniai sudėjo ginklus ir pradėjo jungtis prie vokiečių. Kitą dieną iš Petrogrado į frontą turėję išvykti kareiviai atsisako paklusti Kerenskio įsakymams. Kariuomenės būriai, kuriems buvo įsakyta palaikyti tvarką mieste, taip pat atsisako vykdyti įsakymus.

Lapkričio 6 d. Rusiją prislėgusi įtampos banga sprogsta. Prasideda revoliucija, Spalio revoliucija pavadinta pagal vėluojantį rusų kalendorių.

Bolševikai okupuoja strateginius miesto objektus – geležinkelio stotis, tiltus per Nevą ir centrinę telefono linijų stotį. Iki vakaro užima beveik visą miestą.

Kitą rytą beveik dvidešimties tūkstančių nedraugiškai nusiteikusių sukilėlių minia apsupa Žiemos rūmus, kuriuose užsibarikadavo laikinosios vyriausybės nariai. Perdien prie minios prisideda tūkstančiai kareivių ir jūrininkų. Vakare kreiserio *Aurora* įgula, taip

Buvo pagrasinta iš kreiserio *Aurora* apšaudyti Žiemos rūmus. Laimė, taip neatsitiko, tačiau laivas amžiams pateko į istoriją. Šiandien jį galima apžiūrėti Sankt Peterburgo uoste.

pat prisijungusi prie sukilimo, pagrasina subombarduoti Žiemos rūmus ir į orą paleidžia kelias salves perspėdama, kad nejuokauja. Paryčiais bolševikai, sutrypę varganą tūkstantį rūmus saugojusių kareivių, įsiveržia į pastatą.

Tą pačią dieną Leninas išrenkamas Liaudies komisarų tarybos pirmininku, o Trockis – užsienio reikalų liaudies komisaru. Kerenskiui pavyksta pasprukti iš Petrogrado tarnybiniu Amerikos ambasados automobiliu. Jis viliasi suvienyti jam ištikimas karines pajėgas ir atkovoti valdžią. O Maskvoje Raudonoji armija užima Kremlių.

Paskelbiamas pirmasis Rusijos dekretas – Taikos dekretas, kurį entuziazmo apimtai miniai perskaito Leninas. Dokumente, kurio keturi milijonai kopijų išdalijami fronte, skelbiama, kad valdžią perėmę bolševikai siekia kuo greičiau paskelbti taiką. Lapkričio 26 d. naujoji Rusijos vyriausybė vienašališkai paskelbia nutrau-

kianti ugnį prieš Vokietiją, Austriją-Vengriją ir Turkiją. Vokiečių gudrybė nenuėjo veltui. Revoliucija, kurios įžiebėjas vyko užplombuotu traukiniu, reiškė Rusijos pasitraukimą iš karo.

1917 m. gruodžio 15 d. Brest-Litovsko mieste, kuris priklausė Rusijai, o vėliau Lenkijai, Lenino vadovaujama Rusija ir Centrinės šalys pasirašė paliaubas, po kurių tuoj pat nutraukė karinius veiksmus. Tačiau derybos dėl galutinės taikos toli gražu nebuvo lengvos. Vokietija slapčia vylėsi į savo įtakos zoną įtraukti kuo didesnes Rusijos teritorijas, o bolševikams reikėjo taikos, kad įtvirtintų savo valdžią. Taigi, pastarieji neskubėjo nuolaidžiauti ir vokiečius maitino pažadais.

Vokiečiai buvo nepatenkinti vilkinamu procesu ir nekantravo greičiau perkelti savo kariuomenę iš Rytų į Vakarų frontą, todėl nusprendė vėl imtis jėgos. Norėdama priversti rusus greičiau apsispręsti, nepaisydama taikos Vokietija įsiveržė į Ukrainą, atnaujino veiksmus Baltijos šalyse ir Baltarusijoje. Leninui, kad apgintų revoliuciją, neliko kitos išeities, teko skubiai sutikti su Vokietijos reikalavimais.

Pagal 1918 m. kovo 3 d. Brest-Litovsko taikos sutartį Sovietų Rusija pripažino Suomijos ir Ukrainos nepriklausomybę, atsisakė valdžios Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Lenkijoje ir didžioje dalyje Baltarusijos bei atidavė Vokietijai kelis Turkijos anklavus.

Išstūmusi iš žaidimo Rusiją, Vokietija atsikratė priešo rytuose ir gavo progą visa jėga užgulti Vakarų frontą, kuriame karas netrukus bus baigtas.

12 SKYRIUS

PASKUTINIS PUOLIMAS

Prasidėję 1918 m. vokiečiams žadėjo miglotą ateitį. Sąjungininkai ruošė planus 1919 m., nes buvo įsitikinę, kad būtent ateinantieji metai taps lemtingi, o Vokietijos vyriausybė nujautė, jog vienaip ar kitaip viskas pagaliau baigsis dar šiemet. Nuo sprendimų, kuriuos priims ateinančiais mėnesiais, priklausys jau trejus metus besitęsiančio karo baigtis.

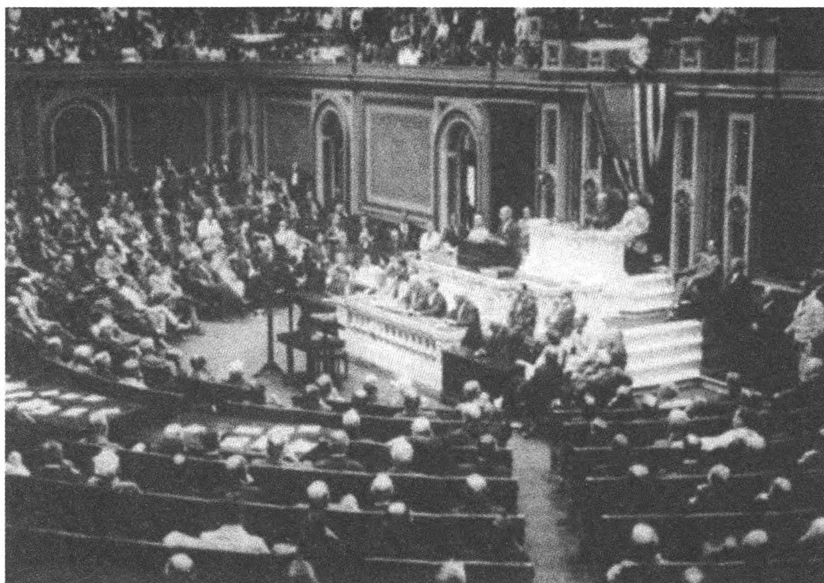
Jungtinių Valstijų įstojimas į karą buvo lemiamas; į Europą persikėlusios gausios amerikiečių karinės pajėgos padės palaužti fronto pusiausvyrą sąjungininkų naudai. 1917 m. balandžio 6 d. Kongresas triuškinančia balsų dauguma pritarė prezidento Vudro Vilsono (Woodrow Wilson) siūlymui paskelbti karą Vokietijai, kai ši pradėjo karą be taisyklių* povandeniniais laivais.

---

* Viena iš priežasčių paskelbti karą Vokietijai buvo garsioji Cimermano (Zimmermann) telegrama. Šią telegramą Vokietijos užsienio reikalų ministras Arturas Cimermanas (Arthur Zimmermann) išsiuntė Vokietijos ambasadoriui Meksikoje, ragindamas meksikiečių vyriausybę sudaryti sąjungą prieš Jungtines Valstijas. Vokietija žadėjo Meksikai ekonominę pagalbą ir tikino priversianti JAV grąžinti Meksikai 1848 m. prarastas Teksaso, Naujosios Meksikos ir Arizonos teritorijas. Telegramą sulaikė ir iššifravo britai. Amerikiečių pasipiktinimas tokia Vokietijos klasta paskatino Jungtinių Valstijų įstojimą į karą.

Šiaurės Amerikos prezidentas Vudrou Vilsonas vengė savo šalį įtraukti į karą, bet 1917 m. balandį buvo priverstas įsikišti į konfliktą, nes vokiečiai pradėjo puldinėti povandeniniais laivais.

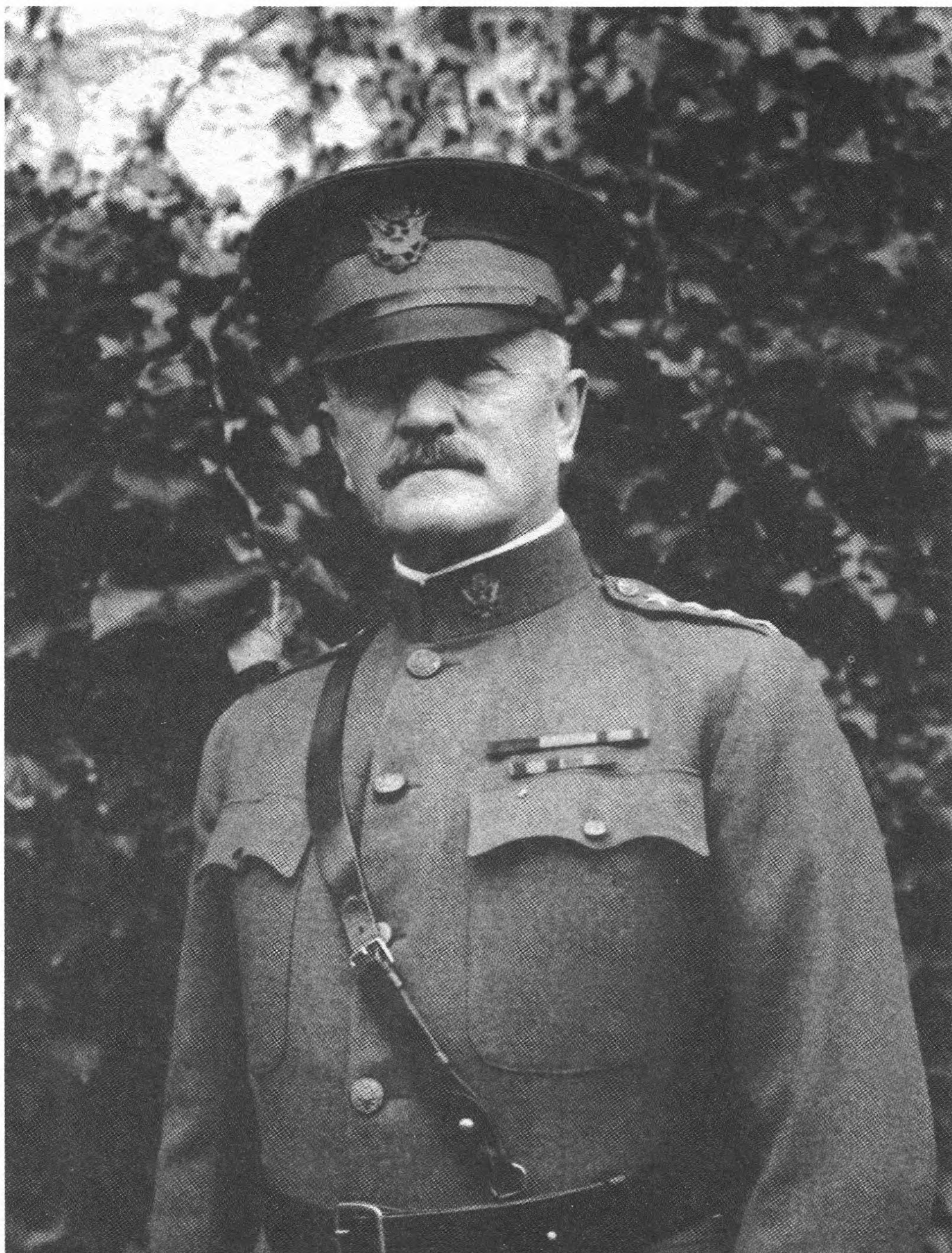

Vilsonas praneša atstovų rūmams apie karo paskelbimą. Kai į karą įstojo gigantiškoji JAV, jo eiga pasisuko lemiama linkme.

Šiaurės Amerikai teko atsibusti iš atsiskyrėliško snaudulio, o tai nebuvo taip paprasta.

Tačiau Amerikos kariuomenė ryžosi sudėtingam perorganizavimo procesui ir virto jėga, prilygstančia toms, kurios kovėsi Europoje. Kariuomenės pertvarką inicijavo generolas Džonas Peršingas (John Pershing). Karo veteranas idealiai tiko šiam uždaviniui, nes turėjo sukaupęs neįkainojamos patirties, kurios kraitį papildė kovos su indėnais ir meksikiečio revoliucionieriaus Pančo Viljos (Pancho Villa) gaudynės. Asmeninio gyvenimo tragedija – žmona ir du vaikai žuvo per gaisrą – jį užgrūdino ir išugdė atsparumą bet kokiems sunkumams.

Sudėtingiausias uždavinys Peršingui buvo išsaugoti kariuomenės autonomiškumą ir nepriklausomybę nuo sąjungininkų. Britai ir prancūzai pageidavo prijungti amerikiečių pajėgas prie savo ka-

Organizuoti Jungtinių Valstijų dalyvavimą kare buvo pavesta karo veteranui generolui Džonui Peršingui. Jam teko nelengva užduotis, tačiau jis sėkmingai ją įveikė.

riuomenių. Peršingas nesutiko su šiais reikalavimais, dėl to kilo nesutarimų. Galiausiai buvo prieita prie kompromiso – amerikiečių kariniai junginiai buvo suvienyti su prancūzų, tačiau išsaugant amerikiečių kariuomenės tapatumą.

Nepaisant šių nesklandumų, sąjungininkai veikė darniai. Prancūzai amerikiečiams tiekė ginklus ir amuniciją, o britai skyrė laivų plukdyti kareiviams per Atlantą. Iki 1918 m. liepos į Europą ketinta perkelti pusę milijono kareivių, o iki metų pabaigos sąjungininkų gretos turėjo pasipildyti vienu milijonu kareivių.

Taigi, vokiečiai privalėjo imtis veiksmų, kol Europos neužplūdo didžiulė Amerikos kariuomenė, kuri aiškiai nusvers jėgas sąjungininkų naudai.

ITALAI APSIGINA NUO AUSTRŲ IR VOKIEČIŲ ANTPUOLIO

Prancūzai ir britai trynė delnais, patenkinti ekonomine ir karine galingos sąjungininkės pagalba, o vokiečiai, priešingai, vis labiau nusivylė savo bendrininke Austrija, virtusia nereikalinga našta, iš kurios jie neturėjo jokios naudos.

Karo veiksmai Italijoje nedavė planuotų rezultatų – fronto linija pasistūmėjo į priekį vos kelis kilometrus. Per Izonco mūšį 1917 m. gegužės ir birželio mėnesiais generolo Kadornos (Cadorna) vadovaujami daliniai užėmė labai mažai naujų teritorijų, o Izonco mūšį, vykusį rugpjūčio 17 d. – rugsėjo 12 d., austrų jėgos visai išseko. Kad po ilgos ir sekinančios kovos su Italija Austrijos kariuomenės neištiktų krizė, generolas Ludendorfas nusprendė surengti lemiamą ataką ir jai skyrė šešias Vokietijos kariuomenės divizijas.

Puikiai suplanuotas puolimas prasidėjo 1917 m. spalio 24 d. Austrai ir vokiečiai ėmė skintis kelią per Julijos Alpes link Kaporeto miesto.

Visiškai nesitikėjusi tokio antpuolio italų kariuomenė pakriko ir ėmė trauktis. Ją ardė prasidėję dezertyravimai, maištai ir apiplėšinėjimai. Buvo akivaizdu, kad Italijos kariuomenę ištiko krachas.

Pasidavė Udinės miestas, kuriame buvo įkurtas Kadornos generalinis štabas; Paduvai ir Venecijai grėsė toks pats likimas. Pjavės upė tapo paskutiniu išsigelbėjimu; ties ja nelauktus priešus atrėmė 300 000 italų kareivių. Vietoj nekenčiamo Kadornos vyriausiuoju vadu buvo paskirtas generolas Armando Diazas (Armando Diaz), kurį kareiviai mėgo ir gerbė. Austrų ataką atremti padėjo italams į pagalbą puolę britai ir prancūzai.

Kaporeto mūšis baigėsi Kalėdų dieną. Austrų ir vokiečių kariuomenė, nors užėmė naujų teritorijų, išeikvojo savo jėgas, kurių dar reikėjo atlaikyti sąjungininkų kontratakai.

LUDENDORFAS ATAKUOJA

Vokietijai reikėjo itin atsakingai apgalvoti kitą ėjimą, nes austrai įstrigo kampanijoje prieš Italiją, o sąjungininkų gretas papildė pajėgos iš Jungtinių Valstijų. Tiesa, vokiečiai susigrąžino savo kariuomenę iš Rytų fronto, bet šalis buvo nualinta ir nebūtų įstengusi ilgesnį laiką remti karo. Iš Vokietijos gyventojų nebuvo ko daugiau pareikalauti – žmonėms jau trūko maisto, be to, jie už karą sumokėjo siaubingą kraujo kainą. Daugelis šeimų fronte neteko bent vieno, o kai kurios – net kelių šeimos narių vyrų; miestų gatvėse galėjai sutikti vis daugiau karo invalidų. Matydamas padėtį, Vo-

kietijos parlamentas Reichstagas nusprendė pradėti svarstyti taikos pasiūlymą. Viena iš tokį žingsnį lėmusių priežasčių buvo baimė užsikrėsti bolševizmo revoliucija, kurios pirmieji požymiai jau ryškėjo komunistinės pakraipos Karlo Libnechto (Karl Liebknecht) ir Rozos Liuksemburg (Rosa Luxemburgo) įkurtoje Spartako sąjungoje.

Deja, Reichstagas neturėjo didelės įtakos, nes valstybės valdyme atliko daugiau maskuojančią funkciją – iš tiesų šalį po karinės diktatūros padu laikė Hindenburgas ir Ludendorfas. Tačiau kiti karo pareigūnai reagavo į socialinę įtampą šalyje, kuri galėjo ne šiaip trūkti, o suardyti visą šalies valdymo sistemą ir pridaryti nenuspėjamų pasekmių. Taigi, buvo būtina greičiau ko nors imtis.

Iš pradžių reikėjo bet kokiais būdais apsisaugoti nuo žlugimo, kuris būtų sukėlęs neprognozuojamų padarinių. Norėdama išsaugoti bent menkiausią galimybę laimėti karą, Vokietija privalėjo surengti stiprią ataką – paskutinę, kol fronto dar nepasiekė amerikiečių kariuomenė. Žinoma, grėsė didžiulis pavojus, kad ji nepasiseks. Vis dėlto Vokietija ryžosi pastatyti savo likimą ant vienos kortos – viskas arba nieko, pergalė arba žlugimas.

Tačiau Vokietijos vedliai nesumojo, kad lošia ne kortų, o šachmatų partiją, kurioje vokiečių imperija atsidūrė beviltiškoje smaugiamo karaliaus pozicijoje. Bet koks ėjimas šia figūra reiškė šachą ir matą.

Susiklosčiusi dabartinė karo padėtis, labai apsunkinusi taip trokštamos pergalės siekimą, anaiptol nepanėšėjo į 1914 m. vasarą prasidėjusį manevrinį karą, kai vokiečiai triumfuodami žygiavo į Paryžių. O sutelkti visą dėmesį tik į gynybinę strategiją buvo toly-

gu savižudybei, nes laikas bėgo kasdien vis stiprėjančių sąjungininkų naudai.

Tokiomis aplinkybėmis vienintelė išeitis Vokietijai išsigelbėti buvo paklausyti Reichstago rekomendacijų ir paskelbti taiką. Per 1917 m. nuo kovų išvargę prancūzai ir britai galbūt būtų priėmę taikos pasiūlymą, bet fanatiškai įsikibusiai militarizmo Vokietijos vyriausiajai karinei vadovybei tokia mintis nė nešovė į galvą.

Suplanuoti didžiąją paskutinę ataką imasi Ludendorfas, nors tylomis pripažįsta, kad tuomet, kai prie sąjungininkų prisijungs amerikiečių kareiviai, karą Vokietija tikrai pralaimės. Jis ryžtasi pulti pirmas. Ludendorfas didžiuojasi surinkęs didesnę kariuomenę nei priešų – 70 iš Rusijos į Vakarų frontą perkeltų Vokietijos kariuomenės divizijų, dar papildytų daliniais iš Lenkijos Galicijos ir fronto Italijoje – ir skuba pasinaudoti pranašumu. Vakarų fronte susibūrė beveik 750 000 Vokietijos kariuomenės kareivių.

Ludendorfas sugalvoja gudrų planą. Žinodamas britų ir prancūzų skirtumus, sumano jais pasinaudoti. Nusprendžia atakuoti sektorių, kuriame sujungtos abiejų šalių pajėgos – 85 km liniją tarp Araso ir La Fero miesto palei Uazos upę. Jis žino, kad britai labiau stengsis apsaugoti upės uostus, o prancūzai daugiau dėmesio skirs Paryžiaus gynybai. Vokiečiai smogs šiam sektoriui išsidėstę pleišto forma ir britus stums į šiaurę, o prancūzus kitoje linijoje vys į pietus. Atakos priekyje žengs puolimo būriai, davę puikių rezultatų paskutinėse kovose su Rusija. Jų tikslas – kuo giliau prasiveržti į priešų teritoriją, sugriauti įtvirtinimus ir kulkosvaidžių lizdus, nesustoti laukiant pastiprinimo ir atverti kelią pagrindinei kariuomenės daliai. Atakos kodinis pavadinimas

Vokiečiai žygiuoja į paskutinę ataką, turėjusią pelnyti pergalę – generolo Ludendorfo surengtą *Michael* operaciją.

yra operacija *Michael*; dar ji vadinama *Kaiserschlacht* (Kaizerio mūšis).

Ataka pradedama kovo 21 d. po pradinio bombardavimo šešiais tūkstančiais patrankų. Vokiečiai užpuola nesitikėjusius atakos sąjungininkus. Vokiečiams nuslėpti atakos įžangą iš dalies padėjo tiršta rytinė migla. Vis dėlto puolimas vyksta ne visai taip, kaip tikėjosi Ludendorfas – veržimąsi į šiaurę nuo Somos sustabdo britai. Tačiau pietuose vokiečiams pasiseka pasiekti svarbius laimėjimus. Bet Ludendorfas nemeta visų jėgų į šį frontą ir toliau stengiasi pralaužti šiaurines linijas, tuo pat metu įsakydamas pulti Amjeną, nors galiausiai ataka Somoje sustoja. Per šią ataką pavyko užkariauti daugiau teritorijų nei per visą laiką nuo 1914 m.

Vokiečiai priartėja prie Paryžiaus per 120 km. Iš čia bombarduoja Prancūzijos sostinę naujausiu vokiečių karinės industrijos

pasiekimu – fabriko *Krupp* inžinierių sukonstruotu pabūklu *Kaiser Giullermo**. Ši ant traukinio vagonų sumontuota, galinga, 210 mm kalibro patranka sveria 150 tonų, o iš jos iššautų sviedinių trajektorija net siekia Žemės stratosferą.

Kovo 23 d., 8 val. 20 min., *Kaiser Guillermo* pradeda iki vidurdienio trukusią šūvių salvę. Pirmosios atakos suvestinė – dešimt žuvusiųjų ir penkiolika sužeistųjų. Iš šio pabūklo bus šaudoma dar kelias savaites, apie septynis šūvius kasdien.

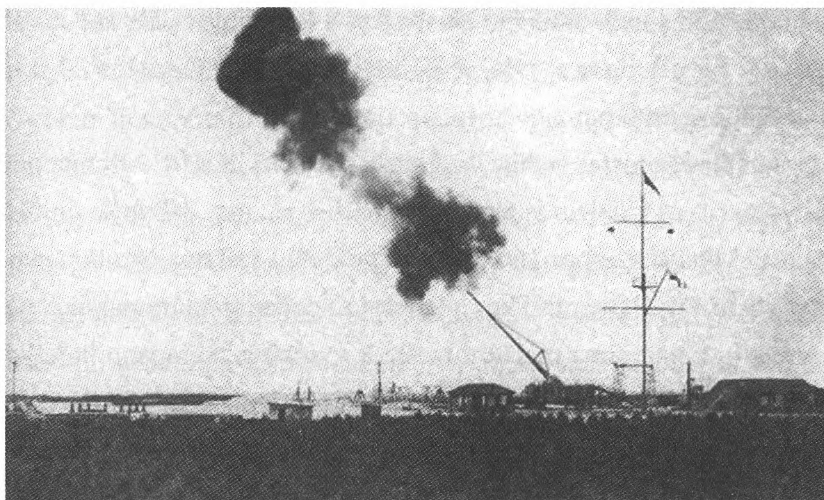
Sąjungininkai sureaguoja į nelauktą vokiečių ataką ir visų suvienytų kariuomenių vadu paskiria Ferdinandą Fošą, o Heigą ir Peteną – jo pavaduotojais. Šis naujas prancūzų ir britų pajėgų vadovų derinys taps lemtingu kovoje su vokiečiais.

Vokietijos kariuomenė atnaujina žygį į Paryžių balandžio 9 d. iš šiaurės, iš Flandrijos. Pagrindinis Ludendorfo tikslas – iš britų atimti svarbiausius Lamanšo sąsiaurio uostus (Bulonės, Kalė ir Diunkerko). Jis surengia operaciją *Žoržet (Georgette)* ir užpuola portugalų diviziją, saugančią britų linijos centrą Liso upės sektoriuje. Vokiečiai sutriuškina portugalus ir prasibrauna devynis kilometrus gilyn per sąjungininkų frontą.

Balandžio 11 d. nepanašu, kad kas nors galėtų sulaikyti link sąsiaurio sparčiai artėjančią vokiečių kariuomenę, bet kitą dieną generolas Heigas griežtai uždraudžia sąjungininkų kariuomenei

---

* Dažnai ši patranka painiojama su kitu pabūklu *Grosse Berta* (Didžioji Berta). *Grosse Berta* buvo ypač galinga 420 mm kalibro mortyra, karo pradžioje panaudota per Lježo apsiaustį. Jos metro ilgio ir toną svėrę šoviniai buvo skirti trupinti Belgijos miestą saugojusių tvirtovių mūrams. Mortyra buvo pavadinta fabriko paveldėtojos Bertos Krupp vardu. Įdomu, kad per Antrąjį pasaulinį karą vokiečiai sukonstravo kitą, panašią į *Kaiser Guillermo* patranką, kurią pavadino *Schlanke Bertha* (Aukštoji Berta), greičiausiai norėdami pagerbti jos pirmtakę Pirmajame pasauliniame kare.

Legendinis pabūklas *Kaiser Guillermo,* šaudantis į Paryžių 1918 m. kovo mėnesį. Jis dažnai painiojamas su *Grand Berta* – mortyra, kuria vokiečiai 1914 m. apšaudė Lježo tvirtoves.

trauktis ir liepia ginti savo pozicijas iki paskutinio atodūsio. Britams į pagalbą Fošas atsiunčia kelias prancūzų divizijas. Po penkių dienų pavyksta sustabdyti 18 km į priekį prasiveržusius priešus. Dar kelios viena paskui kitą sekusios atakos ir kontratakos gerokai nepakeičia naujosios fronto linijos, Ludendorfas nutraukia antrąją ataką, nepasiekęs savo tikslo užimti sąsiaurio uostų, kurie lieka britų rankose.

Gegužės 27 d. Ludendorfas surengia trečiąjį, paskutinį, puolimą – operaciją *Blücher* Reimso kryptimi. Vokiečių kariuomenė „Damų kelyje" sutriuškina prancūzus ir britus juos apšaudžiusi iš 1 100 patrankų, iš kurių išskriejo du milijonai sviedinių. Užpultieji pasiduoda baimei.

Išgąsdinti sąjungininkų daliniai – nebe kliūtis link Marnos upės traukiančioms 36 vokiečių divizijoms. Ją kariuomenė pasiekia po trijų dienų, prieš tai susigrūmusi su sąjungininkų kareiviais tre-

čiajame Enos upės mūšyje. Nusitaikęs į Paryžių per šią ataką vėl griaudi beveik mėnesį tylėjęs *Kaiser Guillermo.* Gegužės 27 d. į Paryžių nukrinta penkiolika jo sviedinių.

Pats Ludendorfas stebisi, kad ataka pasisekė, nes jo kariuomenei buvo apribotas maisto ir amunicijos tiekimas, mat dabar jie nutolę nuo tiekimo bazių per 150 km. Bet vokiečių vadams iškyla nenumatyta kliūtis. Išvarginti kovų kareiviai, dabar atsidūrę garsiajame vyndarių krašte, ima malšinti troškulį vyninėse. Šampano buteliai keliauja iš rankų į rankas – iš pradžių juo vaišinasi kareiviai, o netrukus prie linksmybių prisijungia jų vadai ir net karo policija.

Griežtas drausmingas vokiečių gretas išguldo netvarka. Pavyzdžiui, gegužės 30 d. į frontą važiuojantys vokiečių automobiliai įstringa gatvėse, nes jas užkirtę po naktinių išgertuvių tiesiog ant grindinio sumigę kareiviai. Dėl nepasiruošimo kovai ataka vyksta lėčiau, o kai kuriose vietose išvis sustoja.

Birželio 4 d. puolimas sustabdomas, kad vokiečių kariuomenė išsiblaivytų ir būtų įvesta drausmė. Tuo metu vokiečiai sąjungininkų linijose turi susisukę tris didelius savo lizdus, bet iki šiol nenukirtę nė vienos geležinkelio linijos; be to, užkariauti punktai nutolę vienas nuo kito, todėl gresia pavojus būti užpultiems sąjungininkų iš flangų. Reikia pridurti, kad vokiečiai brangiai sumokėjo už puolimų sėkmę – paaukojo beveik 800 000 kareivių. Taigi, vokiečių kariuomenė išseko, o sąjungininkų gretos gausėjo – per dieną jas papildydavo 10 000 karių iš Jungtinių Valstijų.

Šia *impasse** pasinaudoja sąjungininkai ir, iš pradžių suruošę kelis nedrąsius antpuolius, liepos 13 d. Šato Tjeri (Chateau Thierry) surengia stiprią ir svarbią kontrataką. Paleidžia visą armiją

---

* *Iimpasse* – ispanų ir anglų kalbomis reiškia sudėtingą padėtį, aklavietę – *vert. past.*

lengvųjų tankų bei lėktuvų ir kartu su neįprastą drąsą mūšio lauke demonstruojančiais amerikiečiais priverčia vokiečius trauktis.

Nuo šios akimirkos iniciatyvą perima sąjungininkai. Kitai atakai jie taip pat kaip 1916 m. per Somos mūšį pasirenka pulti į šiaurę ir į pietus nuo Somos upės. Ši operacija pavadinta Amjeno ataka. Britai, australai ir kanadiečiai, į ataką paleidę daugiau nei keturis šimtus tankų, vokiečiams smarkiai smogia rugpjūčio 8 d. Netikėtai užklupti greitai pasiduoda 15 000 vokiečių, keli daliniai užleidžia savo pozicijas be kovos. Kai tokios žinios pasiekia Ludendorfą, priblokštas generolas rugpjūčio 8 d. pavadina „juodžiausia Vokietijos kariuomenės diena“. Galbūt tądien Ludendorfas suprato, kad pralaimėjo karą. Kitą dieną *Kaiser Guillermo* į Paryžių paleido paskutinį sviedinį. Sąjungininkai niekada nerado jokių šio galingo pabūklo liekanų. Manoma, kad jis buvo pargabentas į Vokietiją ir išlydytas.

Panaudoję Kambrė mūšyje įgytą patirtį sąjungininkai keturias dienas be paliovos tankais veržiasi į priekį ir trypia nusilpusius vokiečius. Taip pat sėkmingai prancūzai atakuoja pietuose vokiečių prakirstą frontą. Vokiečiai sukaupia savo pajėgas ir rugpjūčio 12 d. sustabdo sąjungininkus, į nelaisvę paimdami 33 000 priešų kareivių, o patys praradę beveik dvigubai – 70 000 vyrų.

Sąjungininkai puolimą atnaujina rugpjūčio 21 d. Ludendorfas neturi rezervų ir griebiasi tam tikrų manevrų, bylojančių apie bendrą Vokietijos traukimąsi. Mėnesio pabaigoje vokiečiai grįžta į Hindenburgo liniją, iš kurios kovo mėnesį pradėjo operaciją *Michael*.

Tuo metu amerikiečiai puola pietuose, Verdeno sektoriuje; mėgindamas išvengti apsupties, Ludendorfas pradeda traukti savo būrius ir iš Sen Mihjlio pozicijų, kuriose vokiečiai išsilaikė nuo

1914 m. Rugpjūčio 16 d. jas užima sąjungininkai, į kurių rankas patenka 15 000 belaisvių.

Matydamas Vokietijos nusilpimą Fošas viliasi pasiekti pergalę dar šį rudenį, o ne per planuojamą ataką ateinančiais 1919 m., kaip buvo numatyta anksčiau. Rugsėjo 26 d. lemiamą Didįjį puolimą (Grand Offensive) vienu metu pradeda Prancūzijos kariuomenės ketvirtasis pulkas Šampanėje, ketvirtasis Britanijos pulkas Ipre ir Hindenburgo fronte bei ekspedicinės JAV pajėgos Maso ir Aragono regione į šiaurę nuo Verdeno. Fošas tikisi, kad bent viename taške pagaliau įvyks tiek lauktas ir tiek kartų žlugęs fronto pralaužimas.

Pradėdami lemiamą puolimą britai sukaupia neregėtą kiekį artilerijos – pabūklai išdėstomi kas tris metrus ir per savaitę iš viso paleidžia 1 300 000 sviedinių. Priblokšti tokios ugnies vokiečiai supranta, kad nebeįstengs atlaikyti sąjungininkų spaudimo.

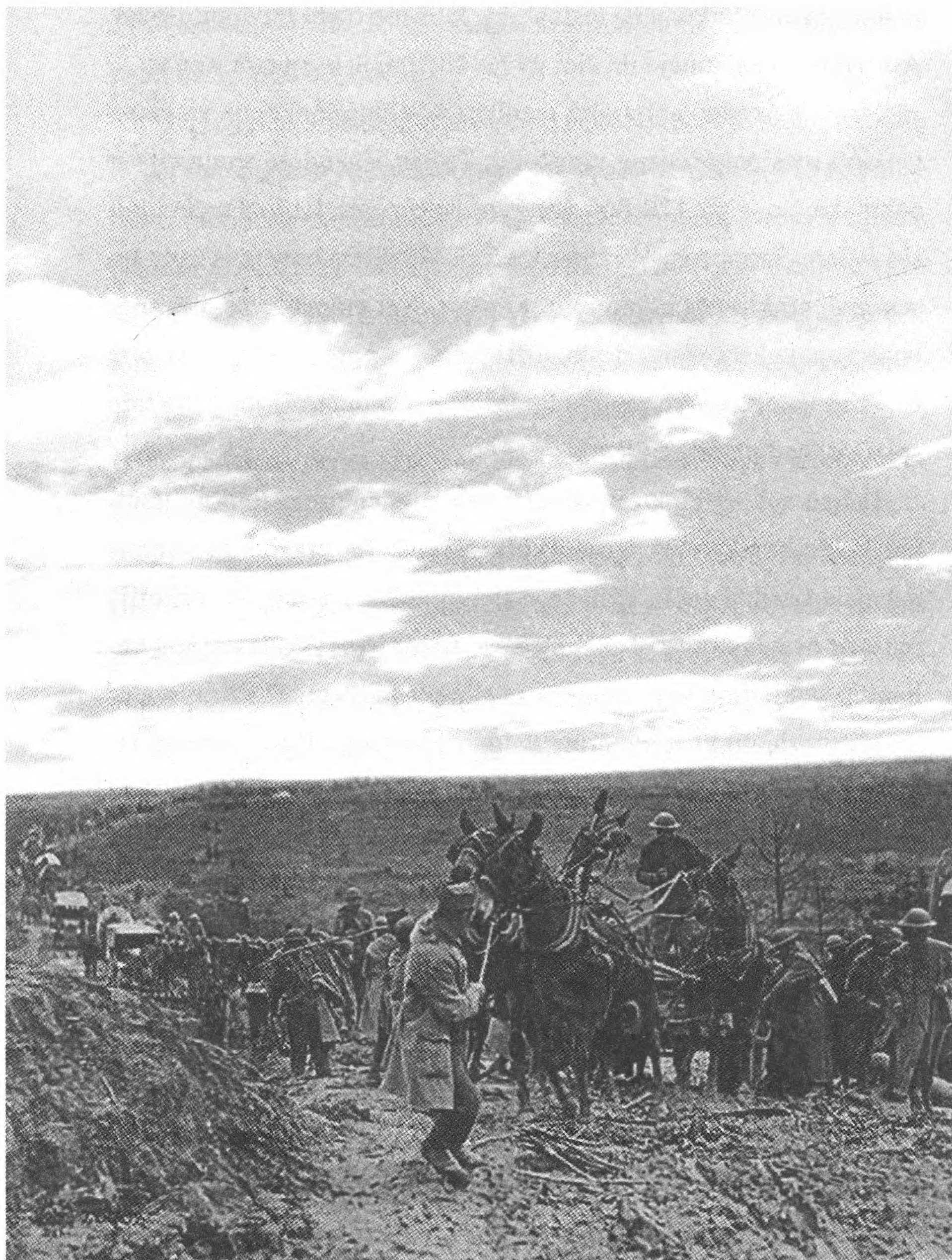
Po šios atakos labiausiai pagarsėjo JAV kariuomenės 77-osios divizijos 308-ojo bataliono jaunieji kareiviai, kurie kovėsi Argono miške. Spalio 2 d. pusė tūkstančio tik durtuvais ginkluotų kareivių įveikia vokiečių poziciją ir drąsiai braunasi tolyn į mišką nežinodami, kad juos iš šonų saugantys būriai atsiliko užnugaryje. Sustoję miško proskynoje už priešų linijos, gindamiesi nuo vokiečių, kareiviai ištvėrė penkias siaubingas ir ilgas kaip amžiai dienas. Be maisto ir šautuvų jie kenčia nesiliaujančius puolimus ir bombardavimus, per klaidą vieną šūvių seriją gauna iš saviškių. Titaniška dalinio, kuris vėliau buvo pramintas Pasiklydusiu batalionu, ištvermė išveda iš kantrybės Vokietijos generalinį štabą, kuris niekaip negali ištraukti iš savo šonkaulių įstrigusios rakšties. Šių kareivių pasiaukojimas įkvepia jų bendražygius, su kuriais pasiklydėliai susisiekia tik pašto balandžiais. Galiausiai saviškiai juos išgelbėja;

jų pavyzdys suteikia jėgų tęsti ataką, kuri tuo metu buvo prigesusi. Amerikiečių sąmonėje iki šiol gyvas šių drąsių vyrų atminimas.

Maso ir Argono antpuolio rezultatais sąjungininkai ne visai patenkinti, nes patyrė daug nuostolių. Tačiau išnaudotą amuniciją ir aukų skaičių – po 120 000 kareivių neteko abi kariaujančios pusės – jiems kompensuoja amerikiečiai. Vokiečiai beveik išsėmė visus savo ginkluotės ir kareivių rezervus. Nei prancūzams, nei anglams nepavyksta visiškai pralaužti fronto – prancūzai sustoja prie Enos, o vokiečių gynybą įveikę britai neįstengia priešų vytis taip sparčiai, kad priverstų bėgti.

Tačiau sąjungininkų prasiveržimas Hindenburgo linijoje įtempia Vokietijos karinės vyriausybės nervus. Jei pralauš jų vargais negalais besilaikančią gynybą, sąjungininkai į vokiečių teritoriją plūstels nesulaikoma lavina. Visuose frontuose ryškėja nerimą keliantys Vokietijos kariuomenės nusilpimo požymiai. Karinis žlugimas sugriautų visą imperinę valdymo sistemą. Karo pabaiga visai arti, todėl reikia kuo greičiau imtis kokių nors priemonių, kad neišvengiamo pralaimėjimo pasekmės netaptų nekontroliuojamos. Ludendorfas pripažįsta pralaimėjęs ir Užsienio reikalų ministerijai išsiunčia raštą, kuriuo prašo „nedelsiant pradėti taikos derybas". Vokiečius guodžia tik 1918 m. sausio 8 d. Amerikos prezidento Vudro Vilsono paskelbti „Keturiolika punktų". Juose Vilsonas deklaravo tautų apsisprendimo teisę, kariuomenės atšaukimą iš užkariautų teritorijų, laisvą plaukiojimą atvirose jūrose ir ekonominių barjerų panaikinimą. Vokiečiai tikisi, kad pagal Vilsono „Punktus" taika bus paskelbta garbingai.

Spalio 3 d. Vokietija išsirenka naują kanclerį princą Maksimilianą de Badeną (Maximilian de Baden), kuris pakeičia Georgą fon Hertlingą (Georg von Hertling), buvusį Ludendorfo ir Hindenbur-

JAV kariuomenė žygiuoja į frontą 1918 m. rugsėjį.
Puolimo iniciatyvą į savo rankas perėmė sąjungininkai, o vokiečiai visame fronte praranda dalį pozicijų. Karo pabaiga artėja.

go marionete. Naujasis kancleris garsėjo išmintimi ir garbingumu, todėl puikiai tiko tam, kad suteiktų nuoširdumo atspalvį apsimestine taikos troškimo kauke prisidengusiam Berlynui.

Tą patį vakarą Amerikos prezidentą pasiekia Vokietijos prašymas, kuriame šalis prašo paliaubų ir siūlo pradėti „Keturiolika punktų" grįstas derybas. Spalio 8 d. Vilsonas vokiečius informuoja apie jiems keliamas sąlygas, su kuriomis šie atsako sutinką laiške spalio 14 d. Vis dėlto paliauboms sudaryti Jungtinių Valstijų iškelti reikalavimai nuvilia vokiečių karinę vyriausybę, kuri ima gailėtis paskubėjusi su jomis sutikti, ir net svarsto, ar neverta grįžti prie senojo prūsiško būdo reikalams išsiaiškinti.

Tuo metu vokiečiai vėl atgavo viltį, kad vis dėlto įstengs atremti sąjungininkų puolimus. Nepaisant Vokietijos nusilpimo, frontas vis dar nebuvo masiškai pralaužtas, Ludendorfas tyčia iš pradžių prašo paliaubų, kad gautų laiko pergrupuoti kariuomenei ir žūtbūtinai atremti priešus. Vokiečių militarizmas neleidžia pripažinti žlugimo.

Tačiau viešoji vokiečių nuomonė prieštarauja tokiam miglotam sprendimui. Išalkusi, nualinta ir dar užpulta gripo epidemijos, kuri pradeda plisti po visą pasaulį, vokiečių tauta trokšta, kad karas kuo greičiau baigtųsi, net jei tektų sutikti su nepalankiomis taikos sudarymo sąlygomis.

Iš laiškų, kuriais susirašinėja Berlynas ir Vašingtonas, paaiškėja, kad vokiečiai naiviai tikisi pasiekti taiką už dyką. Vilsonas pasirengęs deryboms dėl paliaubų tuo atveju, jei Vokietija sutiks su sąlygomis, kurios neleistų jai iš naujo griebtis karinių veiksmų. Tokiu atveju Ludendorfas negalėtų vėliau atnaujinti mūšių kaip slapta planavo, todėl atmeta amerikiečių reikalavimus. Tačiau jo žodis jau netekęs lemiamos reikšmės, todėl spalio 26 d. kanclerio patarimų paklausęs kaizeris sutinka su reikalavimais. Rytojaus

dieną Berlynas patvirtina priimantis amerikiečių iškeltas sąlygas. Vilsonas pradeda tartis su sąjungininkais dėl paliaubų paskelbimo ir taikos derybų.

Tuo metu Vokietija greitai ritasi į revoliucijos pakalnę. Kylyje spalio 29 d. maištą sukelia 600 jūreivių, atsisakę paklusti jūrų pajėgų vadovybei, kuri liepia Vokietijos kariniam jūrų laivynui plaukti į Šiaurės jūrą paskutiniam mūšiui su britais. Povandeninių laivų įgulos lieka ištikimos savo vadams, tačiau paviršiaus laivų įgulų maištas greitai išplinta į kitus laivyno dalinius ir lapkričio 4 d. virsta ginkluotu pasipriešinimu, į kurį įsitraukia 100 000 jūreivių iš dešimties uostų.

Sukilėliai užgrobia laivų, užgula miestų vadovybes, nes uostus apėmė maištas, ir reikalauja tuoj pat paskelbti taiką. Hamburge ir Brėmene prasideda smarkūs neramumai. Visoje šalyje ima telktis nuo rusų nusižiūrėtos kareivių ir darbininkų tarybos, naktį iš spalio 7 į 8 d. savo nepriklausomybę paskelbia Bavarija. Vokietijos aristokratija sprunka iš šalies, baimindamasi masinės revoliucijos.

Vokietiją iš jos šalių bendrininkių pasiekia liūdnos žinios. Įveikta galingų tarptautinių pajėgų – vadinamosios sąjungininkų Rytų kariuomenės, rugsėjo 30 d. sudeda ginklus Bulgarija. Bulgarai pralaimėjo nuožmią serbų prie Vardaro upės surengtą ataką spalio 30 d. Praradusi Damaską, Beirutą ir naftos gręžinius Mesopotamijoje, palikti mūšių laukus nusprendžia Turkija ir sutinka atiduoti Konstantinopolį karo nugalėtojams.

Neatlaikę jungtinių prancūzų, italų ir britų pajėgų atakos lapkričio 3 d. pasiduoda austrai ir vengrai. Spalio mėnesį nurimo Vitorijo Veneto mūšis, po kurio britai Austrijoje prie Pjavės upės įkūrė du placdarmus. Pernykštis austrų ir vokiečių kariuomenės prasiveržimas iki Kaporeto teliko tolimu prisiminimu. Austrijos-Vengrijos

imperijos žlugimas sukelia įtampą tarp tautų, jos ilgą laiką gyveno šalyje, kuri dabar bet kurią akimirką gali subyrėti.

Lapkričio 7 d. tvyro įtempta atmosfera. Vokiečiai per radiją susisiekia su Paryžiumi ir pareiškia esą pasirengę sutikti su paliaubomis. Tą patį vakarą penkių automobilių eskortas, kuriame važiuoja vokiečių generolas Detlefas fon Vinterfeldas (Detlef von Winterfeld) ir centro partijos atstovas Matijas Ercbergeris (Mathias Erzberger) – jį Ministrų taryba paskyrė vadovauti paliaubų paskelbimui – iškėlę baltą vėliavą, atvyksta į prancūzų frontą. Vokiečių delegacija nukreipiama į Retondą (Rethondes), į Kompjenės miesto apylinkėje esantį mišką, kur akis į akį susitinka su generolu Fošu ir informuojama apie paliauboms keliamas sąjungininkų sąlygas.

Paliaubų reikalavimai – negailestingi ir žeidžiantys vokiečių orumą. Iš Vokietijos reikalaujama išvesti kariuomenę ne tik iš Belgijos, Prancūzijos ir Elzaso, Lotaringijos, bet ir atlaisvinti visą vakarinę Reino pakrantę bei rytinį krantą nuo Šveicarijos iki Olandijos, kad sąjungininkai galėtų įkurti trečią placdarmą. Privalo pasiduoti Rytų Afrikoje tebesanti Vokietijos kariuomenės dalis, kuri iki šiol neišsibarstė vadovaujama nepalaužiamojo Letovo, o iš Rytų Europos – grįžti į pozicijas, iš kurių pradėjo karą. Brest-Litovsko ir Bukarešto sutartys privalo būti panaikintos. Vokietija taip pat turi suteikti laisvę visiems jos žinioje esantiems karo belaisviams ir sąjungininkams perleisti milžinišką kiekį karo inventoriaus bei 5 000 sunkiųjų patrankų, 30 000 kulkosvaidžių, 1 700 lėktuvų, 5 000 lokomotyvų ir 150 000 traukinių vagonų. Fošas įspėja, kad šios sąlygos yra neginčijamos, ir vokiečių delegacijai suteikia 72 valandas apsispręsti.

Dėl susidariusios vidaus padėties Vokietijai nelieka kitos išeities, tenka sutikti su šiais drakoniškais reikalavimais, nė iš tolo ne-

primenančiais „garbingos taikos“. Spaudžiamas visuomenės ir vyriausybės kaizeris atsistatydina ir pasislepia neutralioje Olandijoje. Hohencolernų dinastija žlugo; paskelbiama respublika. Kariuomenė šalies viduje dabar itin reikalinga, kad sutramdytų beprasidedančią revoliuciją, todėl būtina paskelbti paliaubas kuo greičiau. Anot Hindenburgo, priešas dabar jau nebe mūšių laukuose, o šalies viduje.

Lapkričio 11 d., 2 val. 15 min., Ercbergeris atsisėda prieš Fošą ir Vokietijos vardu pareiškia sutinkąs priimti paliaubas. Kai Fošas pakoreguoja nereikšmingas paliaubų detales, pavyzdžiui, sumažina atiduotinų kulkosvaidžių skaičių, kad Vokietija turėtų kuo malšinti riaušes, Vokietijos atstovas pasiruošia pasirašyti. 5 val. 12 min. Ercbergeris po sutartimi brūkšteli savo parašą. Šalys susitaria, kad paliaubos įsigalios tos pačios dienos 11 val. ryto.

Žinia apie ugnies nutraukimą žaibiškai pasklinda po visą sąjungininkų ir vokiečių frontą. Tačiau tas šešias valandas, kurios liko iki vienuoliktos, ginklai nenutyla. Jungtinių Valstijų kariuomenės artilerijos kapitono Hario Trumano, vėliau tapusio prezidentu ir atvedusio savo šalį į pergalę Antrajame pasauliniame kare, baterija šalia Verdeno išbando tolimojo nuotolio raketas ir šaudo iki pat vienuoliktos valandos be ketvirčio.

Likus penkioms minutėms iki paliaubų, vienos britų gurguolės generolas Bernardas Freibergas (Bernard Freyberg) pasiunčia pėstininkų būrį į Lesiną. Vėliau Čerčiliui laiške jis rašys: „Buvo malonu baigti karą vaikantis vokiečius gatvėmis.“ Freibergas už šį paskutinį savo karinį veiksmą gavo apdovanojimą.

Paskutinės minutės, prieš ginklų sudėjimą virtusios amžių ilgumo, turėjo ir tragiškumo atspalvį. Be dviejų minučių vienuoliktą valandą Belgijos miestelyje Vil Siur Ene Naujosios Škotijos ka-

"All the News That's Fit to Print."

The New York Times.

THE WEATHER

VOL. LXVIII...NO. 22,386. NEW YORK, MONDAY, NOVEMBER 11, 1918. TWENTY-FOUR PAGES. TWO CENTS

ARMISTICE SIGNED, END OF THE WAR! BERLIN SEIZED BY REVOLUTIONISTS; NEW CHANCELLOR BEGS FOR ORDER; OUSTED KAISER FLEES TO HOLLAND

SON FLEES WITH EX-KAISER

Hindenburg Also Believed to be Among Those in His Party.

ALL ARE HEAVILY ARMED

Kaiser Fought Hindenburg's Call for Abdication; Failed to Get Army's Support in Keeping Throne

BERLIN TROOPS JOIN REVOLT

Reds Shell Building in Which Officers Vainly Resist.

THRONGS DEMAND REPUBLIC

GENERAL STRIKE IS BEGUN

Socialist Chancellor Appeals to All Germans To Help Him Save Fatherland from Anarchy

GERMAN DYNASTIES BEING WIPED OUT

PRINCES MAY BE EXILED

MORE WARSHIPS JOIN THE REDS

GUARDSHIPS ALSO GO OVER

WAR ENDS AT 6 O'CLOCK THIS MORNING

The State Department in Washington Made the Announcement at 2:45 o'Clock.

ARMISTICE WAS SIGNED IN FRANCE AT MIDNIGHT

Terms Include Withdrawal from Alsace-Lorraine, Disarming and Demobilization of Army and Navy, and Occupation of Strategic Naval and Military Points.

By The Associated Press.

WASHINGTON, Monday, Nov. 11, 2:48 A. M.—The armistice between Germany, on the one hand, and the allied Governments and the United States, on the other, has been signed.

The State Department announced at 2:45 o'clock this morning that Germany had signed.

The department's announcement simply said: "The armistice has been signed."

The world war will end this morning at 6 o'clock, Washington time, 11 o'clock Paris time.

The armistice was signed by the German representatives at midnight.

This announcement was made by the State Department at 2:50 o'clock this morning.

The announcement was made verbally by an officila of the State Department in this form:

"The armistice has been signed. It was signed at 5 o'clock A. M., Paris time, [midnight, New York time,] and hostilities will cease at 11 o'clock this morning, Paris time, [6 o'clock, New York time.]

The terms of the armistice, it was announced, will not be made public until later. Military men here, however, regard it as certain that they include:

Immediate retirement of the German military forces from France, Belgium, and Alsace-Lorraine.

Disarming and demobilization of the German armies.

Occupation by the allied and American forces of such strategic points in Germany as will make impossible a renewal of hostilities.

Delivery of part of the German High Seas Fleet and a certain number of submarines to the allied and American naval forces.

Disarmament of all other German warships

Titulinis *The New York Times* puslapis, 1918 m. lapkričio 11 d. skelbiantis apie paliaubas. Ketverius metus trukęs Didysis karas pagaliau baigėsi.

riuomenės 28-ojo pėstijos bataliono kareivis kanadietis Džordžas Praisas (George Price) pasilenkia iš vaikų rankų paimti jam ištiestų gėlių. Pagarbos ženklan jis nusiima šalmą – šia akimirka pasinaudoja ir į galvą kareivį nušauna vokietis snaiperis. Praisas yra laikomas paskutiniu žuvusiuoju per Pirmąjį pasaulinį karą*.

Paskutinėmis akimirkomis visame Vakarų fronte abiejų pusių kareiviai ir karo pareigūnai nekantriai, nervingai maigo rankose laikrodžius laukdami, kada rodyklės sustos ties vienuolikta valanda. Paskutinę minutę visame fronte įsivyrauja tyla. Niekas nedrįsta pratarti nė žodžio, galbūt bijodami prisišaukti paskutinę lemtingą kulką.

Kai pagaliau išmuša vienuoliktą, visą frontą nuo Vogėzų kalnyno Prancūzijoje iki Lamanšo sąsiaurio apima vientisas šūksnių gausmas. Kareivių džiaugsmo šūksmai iš pirmųjų fronto linijų pasiekia per dešimtis kilometrų nutolusius užnugario postus. Vėliau girdėjusieji tos dienos visuotinio džiaugsmo alasą pasakojo, kad atrodė, jog nuo horizonto aidėjo tolimas šnabždesys – viltingas taip lauktos taikos garsas.

---

* 1968 m. lapkričio 11 d., praėjus penkiasdešimčiai metų po paliaubų paskelbimo, Vil Siur Eno miestelyje ant namo sienos, prie kurios vokietis snaiperis nušovė Kanados kareivį, buvo prikalta atminimo lenta. Ji du kartus keitė savo vietą, kol galiausiai buvo pridėta prie paminklo, stovinčio prie *Pasarelle George Price* pavadinto ir 1991 m. atidaryto pėsčiųjų tilto, kurio atidarymo ceremonijoje dalyvavo Praiso sūnėnas, prieš iškilmes surastas Kanadoje. Nušautas kareivis pasibaigus karui buvo palaidotas Vil Siur Eno kapinėse, vėliau jo palaikai perkelti į Sen Senforjeno kapines, kur jie yra iki šiol.
Įdomu, kad tose pačiose kapinėse palaidotas Džonas Paras (John Parr), laikomas pirmuoju per Didįjį karą žuvusiu britų kareiviu. 1914 m. rugpjūčio 21 d. šis eilinis išvažiavo dviračiu apsižvalgyti šalia Sen Senforjeno ir nebegrįžo. Tikslios jo mirties aplinkybės nežinomos, bet manoma, kad jį užklupo vokiečių patrulis. Beje, Sen Senforjeno kareivių kapinėse ant žuvusiojo antkapio užrašyta, kad jis žuvo būdamas dvidešimties, bet vėliau išsiaiškinta, jog stodamas į kariuomenę jaunuolis pamelavo savo amžių ir gyvybę už tėvynę atidavė eidamas šešioliktuosius.

13 SKYRIUS

NEIŠNAUDOTA PROGA

Pirmasis pasaulinis karas baigėsi 1918 m. lapkričio 11 dieną. Tą pačią dieną ėmė ryškėti baisios ir nepataisomos karinio konflikto pasekmės.

Svarbiausias ir šiurpiausias buvo karo aukų skaičius, neturėjęs precedento per visą žmonijos istoriją. Iš 68 milijonų mobilizuotų vyrų, kuriuos surinko kare dalyvavusios šalys, žuvo daugiau nei aštuoni milijonai, buvo sužeistas dvidešimt vienas milijonas. Apskaičiuota, kad kasdien žūdavo apie 5 500 kareivių.

Įsigalėjus paliauboms, atėjo laikas sunkiam darbui – reikėjo surasti kapavietes, kuriose buvo palaidoti per karą žuvę kareiviai. Daugelio jų nebuvo įmanoma atpažinti ir nustatyti tapatybės.

Karo kapaviečių komisijos narys papulkininkis britas Henris Viljamsas (Henry Williams), kovęsis Somoje ir Ipre, subūrė 5 000 savanorių, kad ieškotų mūšių laukuose likusių kareivių palaikų ir juos identifikuotų.

Kadangi daugelio žuvusiųjų tapatybės nebuvo įmanoma nustatyti, Viljamsas nusprendė paskirti vietą, kur dingusiųjų be žinios kareivių artimieji galėtų ateiti jų prisiminti. Jis sugalvojo parinkti

Pergalės paradas Paryžiuje 1919 m. liepos 14 d. Priekyje joja generolai Fošas ir Žofrė. Po dvidešimties metų Europą apims kitas karas, per kurį Eliziejaus laukuose žygiuos vokiečių gretos.

vieno iš Vakarų fronte žuvusių ir neatpažintų kareivių palaikus ir juos palaidoti Londone. Šis kapas turėjo tapti visų mirusių ir pražuvusių karo laukuose kareivių simboline paskutinio poilsio vieta.

Ilgai nesvarsčiusi karo ministerija priėmė šį pasiūlymą. 1920 m. rudenį loterijos būdu iš pagrindinių Prancūzijoje ir Flandrijoje vykusių mūšių laukų surinktų palaikų buvo atrinkti penki simbolizavę šiuos mūšius kandidatai, kurių vienas turėjo tapti „neatpažintu kareiviu“. Jo kūnas į Angliją atplukdytas mininінku *Verdenas* šviniame sarkofage.

1920 m. lapkričio 11 d., 11 val. ryto, praėjus lygiai dvejiems metams po įsigalėjusių paliaubų, į „neatpažinto kareivio“ brito laidotuves Vestminsterio abatijoje susirinko daugiatūkstantinė minia.

Britų pavyzdys tokiu būdu pagerbti žuvusiuosius įkvėpė prancūzus. Kitais metais tą pačią dieną ir valandą Paryžiuje po Triumfo

Sąjungininkų kareivių kapinės Belgijos gyvenvietėje Potijzė, netoli Ipro. Nuotrauka paimta iš tarpukario laikraščio. Per karą kiekvieną dieną žūdavo apie 5 500 kareivių.

arka buvo palaidotas „neatpažintas kareivis" prancūzas ir uždegta amžinoji ugnis žuvusiesiems atminti*.

Galiausiai Viljamso idėja pasinaudojo visos kare dalyvavusios šalys. Vokiečiai pagerbė nežinomus kareivius 1927 m. Tanenberge palaidoję dvidešimt neatpažintų palaikų, o 1931 m. Berlyne „nežinomam kareiviui" atidengė monumentą senoviniame XIX a. sargybos pastate *Unter den Linden*** bulvare.

Iš dvidešimt vieno milijono per karą sužeistų kareivių kai kurie visiškai pasveiko, tačiau didžioji dalis liko neįgalūs ar kamuojami kitų, dažnai sunkių, negalių. Medicina smarkiai patobulėjo, buvo masiškai protezuojamos galūnės, to reikėjo daugybei neįgalių žmonių, tačiau gydytojai mažai kuo galėjo padėti varginamiems karo neurozės. Didžioji Britanija, labiausiai pažengusi gydydama šią psichinę negalią, suskaičiavo 50 000 karo veteranų, kurių psichiką smarkiai paveikė kare patirtos traumos, dėl kurių jie nebegalėjo gyventi normalaus gyvenimo.

ISPANIŠKASIS GRIPAS

Prie žuvusių ir sužeistų kareivių per Pirmąjį pasaulinį karą dar reikia pridėti civilių aukas, kurių priskaičiuota taip pat apie aštuonis milijonus. Žmonių gyvybes skynė represijos, ligos ir badas. Manoma, kad vien Vokietijoje per sąjungininkų blokadą nuo bado mirė beveik 800 000 žmonių.

---

* Į Triumfo arkos amžinąją ugnį buvo pasikėsinta 1945 m. Gerokai išgėręs kareivis amerikietis ją užgesino nusišlapinęs. 1958 m. ją paniekino prancūzas vardu Klodas Figu (Claude Figus), virš jos pasidėjęs keptuvę ir ketinęs išsikepti kiaušinienę. Vyras buvo tuoj pat sulaikytas ir apkaltintas antkapio išniekinimu.

** „Po liepomis" – vok.

Kaip dažnai atsitinka, bėdos vienos nevaikšto. 1918 m., kai žmonija skaičiavo paskutines karo aukas, pratrūko ir greitai po visą pasaulį pasklido epidemija.

Ją mes žinome ispaniškojo gripo pavadinimu, kurį epidemija gavo dėl susiklosčiusių tam tikrų politinių aplinkybių. Ispanija per karą išsaugojo neutralumą, todėl šalies spaudoje nebuvo tokios cenzūros kaip kitose šalyse. Pirmieji pranešimai apie ligą, kuri jau buvo privertusi rimtai susirūpinti kitų šalių vyriausybes, bet šios nacionalinio saugumo sumetimais draudė apie ją skelbti žiniasklaidoje, pasirodė Ispanijos dienraščiuose, dėl to visi patikėjo, kad epidemija kilo iš šio krašto. Net buvo pasklidęs absurdiškas gandas, jog Ispanijos karalius mirė būtent nuo šio gripo. Epidemijos pavadinimas „ispaniškas gripas“ galutinai prigijo.

Iš tiesų gripo židinys iki šiol neišaiškintas. Manoma, kad liga galėjo kilti Centrinėje Azijoje, o ją po pasaulį išplatino grįžtantys kareiviai. Pirmasis epidemijos atvejis raštiškai užfiksuotas 1918 m. kovą Fort Rilėjuje, amerikiečių kariuomenės stovykloje Kanzase. Išsigelbėjusieji nuo epidemijos buvo išsiųsti į Europą ir ten paskleidė ligą. Po kelių savaičių gripas pastebėtas skirtingose toli viena nuo kitos esančiose pasaulio vietose – Aliaskoje, Pietų Afrikoje, Amazonėje ir nuošaliose Ramiojo vandenyno salose.

Ligos užkrato kilmė iki šiol išlieka mokslininkų diskusijų objektu. Gali būti, kad susijungė gyvūnų ir žmogaus viruso bakterijos, ir šis mirtinas derinys sukėlė nepagydomai plaučius žalojusį virusą, kurio simptomai buvo lyg stipraus gripo. Įdomu tai, kad virusas daugiausia paveikė jaunus ir sveikus žmones, ir aplenkdavo padidintos rizikos apsikrėsti įprastu gripu žmonių grupę – vaikus ir senyvus žmones. 1919 m. gripas nepaaiškinamai išnyko, nepalikęs jokių pėdsakų.

Jungtinių Valstijų kariuomenės kareiviai ispaniškuoju gripu užsikrėtė pratybų lauke 1918 m. spalio mėnesį.
Pandemija pareikalavo tiek pat aukų, kiek karas.

Jei 1918–1919 m. gripo epidemiją priskirsime prie tiesioginių karo pasekmių, Pirmojo pasaulinio karo aukų sąrašas pasipildytų mažiausiai dar dvidešimčia milijonų. Tikslaus nuo epidemijos mirusių žmonių skaičiaus sužinoti neįmanoma, nes daugelis ligonių pasitraukė į šalis, kuriose mirties atvejai nebuvo registruojami. Kai kas tvirtina, kad vien Indijoje gripas pakirto 17 milijonų žmonių, o kai kurie šaltiniai aukų skaičių padidina net iki 100 milijonų.

KARO KAINA

Karas atnešė ne tik šiurpių mirties, bet ir materialinių nuostolių. Pastarųjų apskaičiuoti, kad ir apytiksliai, neįmanoma. Vien Prancūzijoje buvo nuniokoti du milijonai hektarų derlingų laukų ir pusė milijono hektarų miško, sugriauti trys milijonai gyvenamųjų pastatų.

Karo finansavimui skirtos šalių sąjungininkių skolos Jungtinėms Valstijoms milžiniškai išaugo. 1934 m. britai liovėsi jas mokėję, nors amerikiečiams dar buvo likę grąžinti 866 milijonus to meto svarų; ši suma prilygsta 40 000 milijonų dabartinių svarų (60 000 milijonų eurų). Tais metais Vašingtonui kitos per karą ėmusios paskolas šalys buvo skolingos dar 2 300 milijonų svarų.

Nuo 1934 m. šios skolos nebuvo peržiūrėtos, bet ir neanuliuotos, vadinasi, teoriškai Pirmojo pasaulinio karo išprovokuotas įsiskolinimas metai po metų auga iki šiol...

SIEKIANT TAIKOS

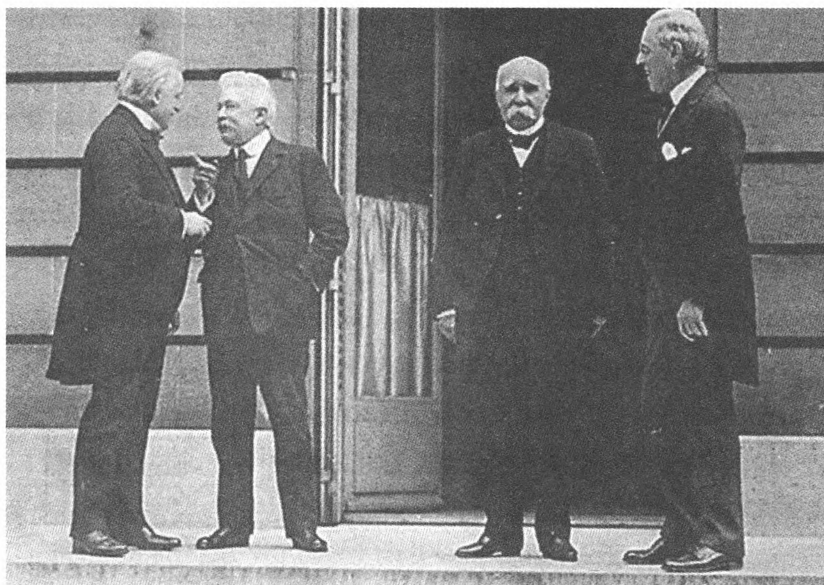
1914–1918 metų karas sąlygojo lemtingus politinius pokyčius. Pasaulinė tvarka pasikeitė iš esmės. Subyrėjo keturios didžiulės

imperijos ir jas valdžiusios dinastijos – Hohencolernai Vokietijoje, Habsburgai Austrijoje-Vengrijoje, Romanovai Rusijoje ir Vahidedinai Turkijoje. Ketveri metai karo smarkiai nualino Didžiąją Britaniją ir Prancūziją. Tik Jungtinės Valstijos po karo dar sustiprėjo ir virto galinga pasaulio jėga. Japonija įgavo pasitikėjimo ir ruošėsi pradėti ekspansyvią politiką Azijoje bei Ramiajame vandenyne.

Tačiau 1918 m. lapkričio 11 d. paliaubos Europai taikos neatnešė. Rusijoje virė pilietinis karas tarp bolševikų ir baltųjų, kuriuos rėmė Vakarų jėgos. Jis baigėsi 1921 m. Raudonosios armijos pergale, po kurios šalyje įsitvirtino komunistinis režimas. Tačiau bolševikams ne viskas ėjosi kaip sviestu patepta: 1920 m. Lenkija surengė prieš Rusiją ataką reikalaudama atiduoti teritorijas, kuriose gyveno lenkų dauguma. Rusai patenkino reikalavimą, bet konfliktinė atmosfera neišsisklaidė.

Rytų Europą taip pat kamavo nestabilumas. Išsivadavusios iš Austrijos-Vengrijos imperijos pančių Austrija, Čekoslovakija, Jugoslavija, Vengrija ir Lenkija buvo skirtingų tautų šalys, todėl įtariai šnairavo viena į kitą, jų vyriausybės nepasitikėjo kaimynėmis. Vykdoma agresyvi nacionalistinė politika neskatino abipusio supratimo ir bendro progreso.

Naujos politinės srovės bėrė dar daugiau parako į po karo vis dar smilkusią Europą. 1922 m. spalio 28 d. Italijoje Benito Musolinio (Benito Mussolini) vadovaujami juodmarškiniai surengė žygį į Romą ir įvykdė perversmą. Fašizmo triumfas Italijoje sukėlė panašius judėjimus Vokietijoje, Vengrijoje ir Rumunijoje.

Britas Loidas Džordžas, italas Orlando, prancūzas Klemanso ir amerikietis Vilsonas – „keturi didieji", priėmę svarbiausius Versalio sutarties sprendimus.

Šalių nugalėtojų pozicija taip pat neprisidėjo prie Europos taikos ir darnos atkūrimo. 1919 m. sausio mėnesį įvyko taikos konferencija, tačiau už jos stalo turėjo teisę susėsti tik šalių nugalėtojų atstovai. Joje dalyvauti buvo pakviestos trisdešimt šalių, bet svarbiausius sprendimus diktavo keturi didieji: amerikietis Vudro Vilsonas, britas Loidas Džordžas, prancūzas Žoržas Klemanso (Georges Clemenceau) ir italas Vitorijus Orlando (Vittorio Orlando).

1919 m. liepą pasirašyta Versalio sutartis Vokietijai sukėlė sunkiai tramdomą apmaudą. Apkarpytos šalies sienos ir sumažinta kariuomenė – vos 100 000 karių ir 4 000 pareigūnų, be teisės turėti tankų ir lėktuvų, atimtos kolonijos; įpareigota atlyginti didžiulius karo nuostolius, be to, priversta prisiimti atsakomybę už karo pra-

džią, įskaudinta Vokietija tapo istorinės neteisybės auka*, kuria pasinaudojo Hitlerio nacių partija.

Nuomonė, kad Vokietija buvo „užklupta iš pasalų“, nes ją sužlugdė nevilties apimta visuomenė, nors ji nebuvo nugalėta kovos ringe, vis labiau pasitvirtino – prūsų militarizmas pamažu vėl atgimė.

Prancūzija elgėsi trumparegiškai – neatsižvelgdama į tai, jog Vokietija išgyveno ekonominę krizę, vis vien siekė greičiau atsiimti kompensacijas už karo nuostolius. Toks nejautrumas surišo rankas geranoriškais tikslais grįstą demokratišką Veimaro respublikos tvarką ir suteikė pagrindo vėliau formuotis agresyvesnei užsienio politikai.

Pagal Versalio sutartį įsteigtos Tautų Sąjungos uždavinys buvo skatinti dialogą tarp šalių ir spręsti konfliktus. Deja, nuo 1920 m. sausio 10 d. pradėjusi veikti tarptautinė organizacija, kurios būstinė įsikūrė Ženevoje, neatliko savo misijos, nes pirmenybę teikė ne ilgalaikei taikai kūrti, o jos narių nacionaliniams interesams. Be to, neturint karinių išteklių, dauguma Sąjungos sprendimų liko tik popieriuje.

---

* Versalio sutartimi teritorijos buvo padalytos: Elzasas ir Lotaringija grąžinta Prancūzijai, Reino kraštas demilitarizuotas ir penkiolikai metų atiduotas valdyti Tautų Sąjungai, Epeno ir Malmedi apygardos priskirtos Belgijai, Tondernas (Šlėzvigas ir Holšteinas) po plebiscito atiteko Danijai, Lenkijai – didžioji dalis Poznanės provincijos, Rytų Prūsija ir dalis Silezijos, Dancigas (Gdanskas) ir Memelis (Klaipėda) – Baltijos jūros pakrantės miestai – paskelbti laisvais miestais, saugomais Lenkijos ir Tautų Sąjungos, Nemuno upės baseinas liko Lietuvai, Togolando ir Kamerūno kolonijas pasidalijo Didžioji Britanija ir Prancūzija, Pietvakarių Afrika buvo priskirta prie Pietų Afrikos, Tanganika teko Didžiajai Britanijai, išskyrus Ruandą ir Burundį, atiduotus Belgijai, ir Kiongo uostą, kuris grąžintas Portugalijai; Vokietijai priklausiusią Naująją Gvinėją pasisavino britai, bet galiausiai ji atiteko Australijai. Polinezijos salas, kurias valdė Australija, pasidalijo Didžioji Britanija ir Japonija.

Pirmąjį smūgį Tautų Sąjunga gavo iš JAV, kurios prezidentas įvedė savo politinę tvarką. Jungtinių Valstijų visuomenė vėl grįžo prie atsiskyrėliškos politikos ir 1920 m. į prezidentus išsirinko respublikoną Voreną Hardingą (Warren Harding), priešingybę demokratui Vilsonui. Netrukus sekęs JAV išstojimas iš Tautų Sąjungos pakenkė šios tarptautinės organizacijos prestižui. Garbės nuo pat pradžių nesuteikė Vokietijos, Turkijos ir Sovietų Sąjungos atstūmimas, nors šios šalys vėliau įstojo į Sąjungą.

Po Versalio sutarties su Centro šalimis buvo pasirašytos dar keturios sutartys. Austrų imperija pagal 1919 m. rugsėjo mėnesį pasirašytą Sen Žermeno prie Lė sutartį virto maža respublika. Tų pačių metų lapkritį pagal Neji sutartį Bulgarija sumažino savo teritoriją Jugoslavijos, Graikijos ir Rumunijos naudai. Nestabilią padėtį Vengrijoje sureguliavo 1920 m. birželį pasirašyta Trianono sutartis.

Galiausiai, 1920 m. rugpjūtį pagal Sevro sutartį Prancūzija ir Anglija pasidalijo Turkijos imperijos užgrobtas teritorijas. Vakarų šalys tuo metu nenujautė, kad ši sutartis sukels daug konfliktų, kurių pasekmes aštriai pajaus beveik po šimtmečio. Sirija ir Libanas pateko į prancūzų rankas, o britai ėmėsi vadovauti Palestinai ir Mesopotamijai. 1917 m. lapkritį pasirašyta Balfūro deklaracija, pagal kurią buvo pradėti kurti žydų tautos nacionaliniai židiniai, šioje ir taip sudėtingoje mozaikoje kėlė dar daugiau sąmyšio; per ateinančius du dešimtmečius į Palestiną atvyko gyventi pusė milijono žydų, tuo labai pasipiktino arabai. Jie buvo nepatenkinti, kad britai netesėjo savo pažado sukurti nepriklausomą arabų šalį.

Sevro sutartis taip pat skelbė Armėnijos nepriklausomybę. Taip buvo mėginama armėnams atsilyginti už turkų vykdytą genocidą. Šį sprendimą labiausiai palaikiusi JAV atsitraukė į šalį, o tuo

1920 m. rugsėjį pasinaudojo turkai ir drauge su rusais įsibrovė į naująją Armėnijos Respubliką ir ją per šešias savaites užkariavo. Kurdai taip pat nerado tarptautinių rėmėjų; Sevro sutartimi jiems irgi buvo suteikta autonomija ir teisė atsiskirti nuo Turkijos, bet ir šiuo atveju punktai liko tik popieriuje.

TEISIŲ SUSIGRĄŽINIMAS

Pirmasis pasaulinis karas sąlygojo ne tik politinius pokyčius. Per ketverius metus visiškai pasikeitė visuomenė. Imperijos ir dinastijų žlugimas į praeitį nusitempė pasenusius mąstymo principus, kurie ilgai atrodė neįveikiami, nes buvo paremti klasių privilegijomis ir besąlygišku, su šimtametėmis tradicijomis sumišusiu paklusimu įsakymams. Į dominuojančias gretas išsiveržė plačioji visuomenės masė, reikalaujanti teisės dalyvauti valdyme – aršiausiai ji reiškėsi klestint komunizmui ir fašizmui.

Pirmojo pasaulinio karo pabaiga išjudino tuos visuomenės sluoksnius, kurie iki tol turėjo nuolankiai ir paklusniai taikytis prie aukštesniųjų.

Valstiečiai ir darbininkai subrandino naują politinį suvokimą, kuris juos pagaliau ištraukė iš pasenusio individualizmo ir lėmė tolesnę šalių evoliuciją. Nedarbu, infliacija ir mažėjančiais atlyginimais nepatenkinta darbininkų klasė pareikalavo naujų teisių ir pasinaudojo savo galia darydama politinį spaudimą. Jų akimis, dėl karo buvo kalta buržuazija; ši nuostata kėlė socialinę įtampą, kurią išsklaidyti buvo sudėtinga užduotis.

Darbininkų pėdomis pasekė užguiti egzotiškųjų kraštų čiabuviai, dalyvavę Europos mūšiuose gindami metropolius; jie supra-

Žemėlapyje pažymėta, kurių teritorijų neteko Centrinės šalys ir Rusija. Šie pokyčiai ateityje sukėlė naujų konfliktų.

to, kad yra stiprūs. Kolonijų gyventojai dar aiškiai nesuvokė savo galių, bet karas jiems įkvėpė norą siekti plačių savo valdų nepriklausomybės. Kai sąjungininkams laimėjus karą buvo paskelbta taika, vietiniai kolonijų gyventojai tikėjosi, kad už pasiaukojimą ir pagalbą jų gimtosios šalys bus išlaisvintos. Jie nesuprato, kad Vilsono paskelbtą apsisprendimo teisę gaus tik Europos tautos. Jų pageidavimai pokario metu nebuvo patenkinti, į juos atsižvelgta tik po 1945 m.

Moterys, fabrikuose užėmusios į kariuomenę paimtų vyrų vietas, dabar nenorėjo grįžti į ankstesnį pasyvų gyvenimą, kuriuo privalėjo tenkintis iki šiol. Jų nepriklausomybės ir savirealizacijos troškimas ėmė atsispindėti darbo, mados ir net politikos srityse, jos gavo teisę balsuoti. Didžiojoje Britanijoje moterims ši teisė buvo

suteikta 1918 m. Prancūzijoje joms taip gerai nesisekė; teko palaukti iki 1945 m. Įdomu, kad konservatyvioji Turkija šį svarbų žingsnį žengė 1934 m.

NAUJAS PASAULIS

Pirmasis pasaulinis karas labai paveikė kultūros ir meno sritis. Visiškai išsilaisvinę nuo senų griežtų taisyklių, kūrėjai leidosi į naujus muzikinius, tapybos, literatūros ir architektūros ieškojimus. Einšteino reliatyvizmą pritaikė ne tik fizikai, bet ir visoms žmogaus gyvenimo sritims. Keturių didžiųjų Europos imperijų subyrėjimas įrodė, kad nieko nėra amžino ir bet ką galima pakeisti; liovėsi egzistavęs absoliutizmas, ir kiekvienas panorėjęs dabar galėjo užginčyti įsisenėjusias dogmas.

Kasdienis gyvenimas taip pat pasikeitė. Idealizuotas lėtas provincijos gyvenimo ritmas ir gamtos kultas dabar užleido vietą besikuriantiems didmiesčiams, jų šaižiam garsui ir greito gyvenimo tempui. Moderniųjų laikų simboliu tapo Niujorkas. Kinas ir sportas virto socialiniu fenomenu; dabar garsenybėmis ir herojais buvo laikomi tie, kuriems teko laimė pasirodyti ekranuose bei stadionuose.

Spauda ir radijas ėmė taikytis prie masių nuomonės. Dėl stulbinančiai spartaus transporto priemonių, ypač aviacijos, plėtros, kelionės tapo greitos ir saugios, iki šiol neregėtai sutrumpėjo laiko ir atstumo distancijos. Prasidėjo nauja, dinamiška epocha, pokyčiai vyko svaiginančiu greičiu.

Permainos turėjo įtakos ir pasaulio jėgų persiskirstymui. Senoji Europa neteko lyderės pozicijų ir užleido jas suklestėjusiai Šiaurės

Amerikai. Nuo to laiko kultūrinės ir socialinės srovės ėmė plūsti iš už Atlanto. Rytuose Sovietų Sąjunga ėmė pamažu skleisti savo milžiniškus jėgos sparnus; po kelių dešimtmečių ji paverš viešpatystę iš gigantiškosios Amerikos. 1914–1918 metų karas susmaigstė lemtingas XX amžiaus gaires.

Moraliniu požiūriu pasaulį praturtino pacifizmo idėja, kurią labiausiai išryškino anglų filosofas Bertranas Raselas (Bertrand Russell). Pacifizmas įsitvirtino žmonijos sąmonėje suvokus kruvinų žudynių beprasmybę, kurioje pasaulis murkdėsi ketverius metus. Atrodė, kad trečiojo dešimtmečio nusiginklavimas ilgam užtikrino taiką.

Tačiau vos užaugus vienai naujai kartai, žmonija įsivels į dar šiurpesnį ir kruvinesnį Antrąjį pasaulinį karą. Per šešerius kovų metus penkiasdešimt milijonų žuvusiųjų paliudys, kad Didžiojo karo, kurio pavadinimas nublanks, pamokos neužteko. Po 1939–1945 metų karo kilę konfliktai virs nesibaigiančia žmonijos vaidų estafete.

EPILOGAS

Pirmasis pasaulinis karas visiškai pakeitė pasaulį. Per ketverius metus paseno politiniai pasaulio žemėlapiai, kasdienis žmonių gyvenimas vis mažiau panėšėjo į ankstesnįjį, mezgėsi nauji kultūriniai ir socialiniai reiškiniai. Praeityje liko tradicijomis grįstas pasaulis, atrodė, kad jis niekada nebeatgis.

Tačiau istorija mums pateikė staigmeną – 1989 m. griuvus Berlyno sienai pasaulis vėl atsigręžė į 1914 metus. Buvo panašu, kad žmonija atsibudo iš ilgo septyniasdešimt metų trukusio miego; netikėtai atgijo senosios geopolitinės koncepcijos, kurias buvo nupūtęs karo viesulas.

Netikėto susidomėjimo sulaukė į toliausius stalčius nukišti 1918 m. žemėlapiai, suskambėjo kadaise per geografijos pamokas linksniuotos pavardės. Jugoslavija – šalis, gimusi suvienyti visas slavų tautas – susiskaldė; jos vietoje susikūrė nepriklausomos šalys. Į Europos sceną išėjo nepaklusnioji Serbija – amžinų konfliktų židinys. Bosnijos sostinė Sarajevas virto smarkios tarptautinės įtampos šaltiniu. Galiausiai spektaklį užbaigė Juodkalnija, 2006 m. atgavusi nepriklausomybę, kuria džiaugėsi 1914 m. Čekoslovakija skilo į Čekijos ir Slovakijos Respublikas.

2006 m. mirė britas kapitonas Kenetas Kaminsas (Kenneth Cummins).
Jis buvo paskutinis abiejuose karuose dalyvavęs veteranas.
Tarnavo prekybiniame laivyne. Per Antrąjį pasaulinį karą jo laivą torpedavo ir nuskandino povandeninis laivas, bet vyras išgyveno.

Tautos, kurias buvo prislėgęs komunistinis režimas, taip pat sukilo, kad išsaugotų savo tapatumą. Toks pats procesas vyko ir plačiojoje Sovietų Sąjungoje, kai anuomet buvusi carinė Rusija atgavo savo senuosius simbolius ir vėliavą. Kelia šypseną, bet buvo netgi pamėginta atkurti Austrijos-Vengrijos imperiją, kai 2004 m. Austrija ir Vengrija kartu pasisiūlė surengti Europos futbolo čempionatą.

Toks Europos, kuri nugrimzdo į užmarštį sulig Pirmuoju pasauliniu karu, prisikėlimas verčia manyti, kad Didysis karas istorijos sakinio pabaigoje paliko reikšmingą daugtaškį. Daugelis dabartinių problemų, kurios neišsprendžiamos iki šiol, kilo dėl neišspręstų Pirmojo pasaulinio karo nesutarimų. Jau kelerius dešimtmečius karščiausias planetos „taškas" yra nuolatinių neramumų kupini Vidurio Rytai, nes Turkija nutarė įvykdyti teritorijų suskaldymą pasistvėrusi liniuotę ir matlankį, bet neatsižvelgdama į ten gyvenančiųjų kilmę. Po tokio matematinio padalijimo, kuris patenkino tik valstybių nugalėtojų interesus, ginklus surėmė arabai ir izraeliečiai, kilo pilietinis karas Libane, niekaip nesusitaria kurdų ir armėnų tautos, Iraką kamuoja vidiniai konfliktai.

Didžiojo karo padarinių galime įžvelgti ir Europos žemyne. Kiekvienais metais per statybas ar dirbant žemę randama ir surenkama apie 300 tonų po Pirmojo pasaulinio karo likusios amunicijos. 2001 m. birželį visi Prancūzijos Šatlė gyventojai turėjo evakuotis, kad pirotechnikai galėtų saugiai išgabenti 170 tonų dirvoje rastų patrankų sviedinių. Pagal atliktus skaičiavimus, buvusio Vakarų fronto ruože žemėje gulinčių per Didįjį karą nesprogusių bombų yra tiek, kad dirbant tokiu tempu kaip šiandien, prireiks dar septynių amžių, kad visas nukenksmintume.

Kareivis Haris Faras 1916 m. buvo sušaudytas už bailumą.
Praėjus devyniasdešimčiai metų po jo mirties, jo atminimą išsaugojusių giminaičių dėka, Britanijos parlamentas jam suteikė malonę.

Kur kas didesnė problema yra sviediniai su cheminiais užtaisais. Tų pačių metų balandį Vimio miestelis taip pat buvo evakuotas, kad būtų galima saugiai į karinę bazę išvežti 55 tonas rastų cheminių šaudmenų. Toksiškos amunicijos, kuri buvo neprotingai laikoma po atviru dangumi, neutralizavimas prancūzų ir belgų vyriausybėms virto sunkiu uždaviniu. Buvo pradėta ieškoti sprendimo ir nutarta pastatyti sprogmenų saugyklas, skirtas pavojingiems šaudmenims sandėliuoti.

Nors po Pirmojo pasaulinio karo praėjo daug laiko, britų tautos atmintyje jis visada gyvas. Tie, kurie kovėsi, laikomi didvyriais; dar didesniais herojais pripažinti kareiviai, kuriems teko kautis abiejuose pasauliniuose karuose. 2006 m. gruodžio 10 d., eidamas 106-uosius metus, mirė britas Kenetas Kaminsas (Kenneth Cummins). Jis buvo paskutinis abiejuose karuose dalyvavęs ir visus karinius apdovanojimus pelnęs veteranas.

Britanijos parlamentas iki šiol neabejingas karo dalyviams. 2006 m. rugsėjį krašto apsaugos sekretoriaus prašymu vyriausybė suteikė malonę 306 kareiviams, sušaudytiems už bailumą per Pirmąjį pasaulinį karą. Toks sprendimas buvo priimtas tada, kai kareivių artimieji paskelbė viešą peticiją dėl malonės suteikimo, aiškindami, jog kareiviai atsisakė grįžti į frontą, nes buvo išvarginti kelis mėnesius be paliovos trukusio apšaudymo, potrauminių stresų ir karo neurozės. Kampanijai vadovavo vieno iš sušaudytų kareivių – Hario Faro (Harry Farr) – dukra, jau sulaukusi garbaus amžiaus. Jos tėvas, buvęs vos dvidešimt penkerių, nuo 1914 m. tarnavęs Prancūzijos fronte, 1916 m. buvo sušaudytas už bailumą. 2000 m. penkiems dėl tos pačios priežasties sušaudytiems kareiviams suteikė malonę Naujosios Zelandijos vyriausybė.

2006 m. spalį Prancūzijos vyriausybė taip pat sprendė su Pirmuoju pasauliniu karu susijusią bylą, tik šįkart – dėl armėnų genocido. Kongresas buvo priėmęs įstatymą sodinti į kalėjimą tuos, kurie priešinosi ištrėmimui iš Armėnijos, kai per karą šalis buvo patekusi į turkų rankas. 2001 m. sausį buvo priimta rezoliucija, pripažinusi armėnų genocidą. Toks Prancūzijos sprendimas papiktino Turkijos vyriausybę, kuri pareiškė, kad šis „gėdingas“ ir „priešiškumą liudijantis“ įstatymas nuteikia prieš jų šalį.

Vis dėlto įžvelkime ir teigiamų Pirmojo pasaulinio karo pasekmių. Iš kruvinų kovų žmonija pasimokė, kad konfliktų tarp tautų nereikia ir negalima spręsti jėga. Šios pamokos neužteko, todėl ji buvo pakartota per Antrąjį pasaulinį karą, po kurio Europa pasistengė užmegzti draugiškesnius ryšius, kad nepasikartotų toks pats scenarijus.

1984 m. rugsėjo 22 d. Prancūzijos prezidentas Fransua Miteranas (Francois Miterrand) ir Vokietijos kancleris Helmutas Kolis (Helmut Kohli) Verdene paspaudė vienas kitam rankas, tuo simboliškai patvirtindami tautų susitaikymą – toje pačioje vietoje, kur kadaise prasidėjo žiaurus šių šalių konfliktas. Šiandien žinome, kad seni priešai dalijasi ta pačia vėliava ir viena bendra valiuta – anuomet tai buvo sunkiai įsivaizduojama utopija.

Taigi įsitikinome, kad Pirmasis pasaulinis karas nedūli nutrintoje ir dulkėmis užklotoje knygoje kur nors senoje lentynoje. Karas, kurį mums visiems derėtų išstudijuoti, kad geriau suprastume dabartį, mus veikia ir šiandien.

LANKYTINOS VIETOS

Kad papildytume savo žinias apie Pirmąjį pasaulinį karą, aplankykime kelias vietas, kuriose jis vyko.

Nors prabėgo daug laiko, mes vis dar galime nusikelti į praėjusią epochą užsukę į mūšių vietas, bylojančias apie karą.

Susidomėjimas tomis vietovėmis, kuriose karas įrėžė savo pėdsakų, kilo vos jam pasibaigus. Jau 1919 m. *Michelin* išleido vadovą, iliustruotą kovų laukų ir kapinių nuotraukomis. Dėl milžiniško susidomėjimo per kelerius metus net susiformavo atskira turizmo sritis; daugybė žmonių keliavo ieškodami giminaičių kapų ar vietų, kuriose jie kovėsi.

Ypač išpopuliarėjo maršrutai Prancūzijoje, Belgijoje ir Šiaurės Italijoje; Jugoslavija, Lenkija ir Turkija palengvino įvažiavimo tvarką į savo šalis. Daugelyje atmintinų vietų iškilo žuvusiesiems skirti monumentai.

Šiandien didelė dalis Didžiojo karo pėdsakų jau pranykę dėl urbanistinės plėtros, tačiau yra palaikomos iniciatyvos juos atgaivinti ir pritraukti turistų. Regionai, kuriuos buvo apėmęs karas, turistams siūlo patogių gyvenimo vietų, ekskursijų ir gidų paslaugas, kad smalsuoliai išgirstų apie mūšius iš pirmųjų lūpų.

Nepamirškime, kad labai svarbūs yra muziejai. Juose galime apžiūrėti istoriškai svarbius dokumentus ir daiktus, monografines ekspozicijas, kurios padės suprasti, ką galvojo ir jautė karo dalyviai.

PRANCŪZIJA

Prancūzijoje apstu Pirmąjį pasaulinį karą primenančių vietų, daug kareivių kapinių ir vietovių, kuriose iki šiol išlikę mūšių pėdsakai. Visų lankytinų vietų išvardyti neįmanoma: „Damų kelias", Kambrė, Artua, Arasas...

Verdenas ir Soma yra išskirtinės ir svarbiausios vietos, kuriose verta apsilankyti, kad suvoktume žvėrišką kainą, kurios pareikalavo karas. Verdenas prancūzams, o Soma britams simbolizuoja didžiulį pasiaukojimą.

VERDENAS

Pastaraisiais metais Elzaso ir Lotaringijos regione Prancūzijoje išpopuliarėjo karo turizmas, lankytojų dėmesį patraukia vietos, kuriose vyko Pirmasis pasaulinis karas. Didžiausio susidomėjimo sulaukia įtvirtinimai, gynybos bokštai, karių kapinės ir senos apkasų linijos. Kasmet turistų daugėja – Verdeną per metus aplanko per 600 000 žmonių.

Verdeno memorialas – įkurtas Fleri prieš Duomoną (Fleury-devant-Douaumont) fronto linijoje ir primena, kokias kančias iškentė kareiviai ilgame ir žiauriame kare. Pagrindinis monumentas yra **Osuarijus,** esantis maždaug už šimto metrų nuo Duomono (Douaumont) tvirtovės.

Duomono (Douaumont) kapinėse ilsisi 130 000 neatpažintų kareivių palaikų. Tai britų ir prancūzų kariai, žuvę Verdeno mūšyje.

Kai baigėsi karas, čia jau buvo laikinos kapinės, kuriose palaidota 130 000 prancūzų ir vokiečių kareivių. Verdeno vyskupas pasiūlė žuvusiuosius perlaidoti pagal visas derančias ceremonijas. Jo pasiūlymas sulaukė daug dėmesio ir rėmėjų net iš užsienio. Statyba buvo pradėta 1920 m. rugpjūčio 22 d. Į naująją amžino poilsio vietą karių palaikai buvo perkelti 1927 m., nors monumento statyba buvo užbaigta tik 1932 m. ir oficialiai atidaryta balandžio 7 d.

Osuarijus yra 137 m ilgio pastatas, virš kurio kyla įspūdingas 46 m aukščio raketos formos bokštas. Viduje suformuota 18 dvigubų eilių kapų. Šalia kiekvienos eilės prikalta lentelė, kurioje užrašyta vietovė, kurioje buvo rasti palaikai. Visus šiuos kapus dengia antkapis, po kuriuo yra 18 kvadratinių metrų talpos dėžė, į kurią sudėti palaikai.

Iš kai kurių mūšių laukų buvo surinkta daugiau kaulų nei tilpo į karstus, todėl buvo iškastos dar dvi 150 kubinių metrų kapavietės pastato galuose. Iš viso Osuarijuje palaidotų žmonių palaikai užima 948 kubinius metrus, tai yra tiek, kiek užima trisdešimties metrų ilgio ir dešimties aukštų pastatas!

Jei užkiltume į bokštą, prieš mūsų akis atsivertų įspūdinga mūšio lauko panorama. Prieš Osuarijų driekiasi Prancūzijos nacionalinės kapinės, kuriose yra 15 000 baltais kryžiais pažymėtų kareivių kapų.

Toje pačioje vietovėje, kur yra Osuarijus, senoje Fleri geležinkelio stotyje įkurtas Verdeno memorialinis muziejus. Šis įdomus privatus muziejus duris atvėrė 1967 m. Čia eksponuojama kareivių apranga, per karą naudota ginkluotė ir amunicija. Muziejų per metus aplanko apie 250 000 lankytojų.

Verdeno mieste, centrinėje Mazelo gatvėje į dangų kyla 1929 m. pastatytas monumentas Verdeno aukoms atminti (Mo-

nument a la Victoire et aux Soldats de Verdun). Jo kriptoje yra knyga, kurioje surašytos visų mūšyje dalyvavusių kareivių pavardės.

Už 42 km į šiaurės vakarus nuo Verdeno galima aplankyti didžiausias Europoje Mezo-Argono **amerikiečių karių kapines**. Jos užima 52 hektarus, kuriuose yra 14 246 kareivių kapai, o Normandijoje plytinčiose Antrojo pasaulinio karo karių kapinėse iš viso ilsisi 9 386 kareiviai. Už 10 km į pietus nuo Mezo-Argono kapinių stūkso vieniša kolona, pastatyta **Monfokono** (Montfaucon*)* miestelio griuvėsių vietoje ir menanti sėkmingą 1918 m. rudenį pergale pasibaigusią ataką. Dorėninio stiliaus iš granito iškaltą koloną, kurią puošia laisvę simbolizuojanti skulptūra, pergalei atminti pastatė amerikiečiai. Amerikos kariai taip pat ilsisi **Šepi** (Cheppy) ir **Vareno** kapinėse.

Kelionės šiuo regionu metu aplankykite **Mažino gynybinę liniją**, pokariu pastatytą tam, kad kada nors vėl kilus karui kareiviams netektų kankintis apkasuose. Po Pirmojo pasaulinio karo iškilusios linijos paskirtis – apsaugoti Prancūziją nuo Vokietijos puolimų. Ja domisi turistai, kurių čia kasmet apsilanko apie 250 000.

Gynybinė linija, pavadinta karo ministro, kovojusio apkasuose, pavarde, tęsiasi 400 km, joje įrengti 2 000 bunkerių ir kazematų, tarpusavyje sujungtų požeminiais tuneliais.

Įžymiausias Mažino linijos taškas yra Elzase, už 11 km nuo Visambūro esanti **Šonenburgo** (Schoenenbourg) tvirtovė; tai mažas požeminis miestelis, kuriame įrengti miegamieji šešiems šimtams kareivių, virtuvė, gamykla ir vadavietė. Lotaringijoje lankytina **Simserhofo** (Simserhof) tvirtovė šalia Bičo. Ekskur-

Mezo-Argono kapinės yra didžiausia amerikiečių kareivių laidojimo vieta Europoje. Čia ilsisi 15 000 karių palaikų, daugiau nei Omahos pakrantėje Normandijoje.

sijos po tvirtovę metu lankytojai, susėdę į vidinį traukinį, gali apžiūrėti 30 m po žeme įrengtų 800 m ilgio galerijų ruožą.

SOMA

Somos regionas kiekvienais metais pritraukia tūkstančius lankytojų iš Jungtinės Karalystės, mat 1916 m. vasarą čia vykusiame mūšyje dalyvavo didvyriais pripažinti jų tėvynainiai. Ši vietovė išskirtinai paruošta minioms smalsuolių ir siūlo jiems daugybę dėmesio vertų objektų.

Pradėdami kelionę po vietas, kuriose vyko mūšis, apsilankykite **Albero** mieste, iš kur prasidėjo ataka, aplankyti muziejų „Soma 1916". 1992 m. įsteigtas muziejus įsikūrė požeminėje slėptuvėje, pastatytoje likus nedaug laiko iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Šis muziejus – puikus įvadas į Somos mūšio istoriją; jo ekspozicijos iliustruoja kasdienį gyvenimą apkasuose, ginkluotės tobulėjimą, pateikiama labai išsamių žinių apie nuodingąsias dujas ir tankus. Iš muziejaus taip pat rengiamos skirtingų maršrutų ekskursijos po mūšio vietas.

Važiuojant iš Albero link Bapomo miesto – sąjungininkų veržimosi į priekį linija – kairėje pakelės pusėje puikiai matyti **Tjepvalio** (Thiepval) **memorialas**, skirtas per mūšį žuvusių kareivių garbei.

44 m aukščio paminklas susideda iš pagrindinės arkos ir dviejų mažesnių šoninių arkų. Pastatytas 1928–1932 m. Ant jo sienų iškaltos daugiau nei 72 000 per mūšį dingusių be žinios kareivių pavardės. Kai kurios pavardės ištrintos, vadinasi, vėliau kareivių palaikai buvo rasti ir identifikuoti. Šalia paminklo yra šešių šimtų neatpažintų britų ir prancūzų karių kapinės.

Prie Tjepvalio memorialo vyksta renginiai, skirti Somos mūšyje žuvusiems britų kareiviams atminti. Ant jo sienų iškaltos dingusių be žinios kareivių pavardės.

Anglijos karališkosios šeimos nariai princas Čarlzas su žmona Kamila 2006 m. aplankė Tjepvalio memorialą 90-ųjų Somos mūšio metinių proga. Britanijos piliečiams šis mūšis labai reikšmingas.

Prie Tjepvalio memorialo vyksta renginiai, skirti britų dalyvavimui Didžiajame kare atminti. Taip pat čia 2004 m. įkurtas lankytojų centras, kuriame įrengta karo ekspozicija.

Prieš Tjepvalio memorialą, kitoje Albero–Bapomo kelio pusėje žiojėja didžiulis 1916 m. liepos 1 d., 7 val. 28 min., sprogusios minos išraustas krateris. Mina sprogo vos dvi minutės prieš pėstininkams puolant į ataką. Anglai ją žino kaip ***Lochnagar* miną**, o prancūzai vadina *La Boiselle* mina arba tiesiog Didžiąja mina (La Grande Mine), kaip byloja užrašas.

Milžinišką trisdešimties metrų gylio ir šimto metrų skersmens duobę išgraužė 27 tonos sprogmenų, sudėtų iškasto po vokiečių linija tunelio gale. Kiekvienais metais liepos 1 d., tą valandą, kai

Žmonės kiekvienais metais dalyvauja Somos mūšio pradžios – 1917 m. liepos 1 d. – minėjime ir meta aguonų puokšteles į kraterį, kurį išrausė tą dieną sprogusi mina.

sprogo mina, čia rengiamas gražus minėjimas, kurio metu žmonės į kraterį meta aguonų žiedų*.

Turistų žvilgsnius prikausto dar vienas **Hotorno** (Hawthorn) krateris. Šiandien dėl dirvožemio erozijos krateris nėra toks gilus, bet vis vien yra išskirtinis: jis sprogo 7 val. 20 min. – aštuoniomis minutėmis anksčiau nei buvo numatyta; be to, jo sprogimą nufilmavo Džefris Melinsas (Geoffrey Malins) filmui „Somos mūšis“. Šis kadras įtrauktas į beveik visus dokumentinius filmus apie mūšį.

Viešint Somoje verta aplankyti Longvalyje esantį **Pietų Amerikos memorialą** ir **Alsterio memorialą**, kur pastatytas įspūdingas

---

* Aguona virto Vakarų fronto simboliu, kai 1915 m. gruodį dienraštyje buvo išspausdintas labai žymus eilėraštis „In Flanders fields“ („Flandrijos laukuose“), kurį sukūrė kariuomenės gydytojas kanadietis Džonas Makrėjus (John McCrae). Trumpą penkiolikos eilučių kūrinėlį Makrėjus skyrė savo bendražygiams, žuvusiems Flandrijos laukuose, kuriuose gausu aguonų.

Prie seno plytų fabriko, esančio šalia Korbi, bokšto 1918 m. balandžio 21 d. mirtį pasitiko legendinis Raudonasis Baronas.

grynai airiško stiliaus bokštas. Šalia šio bokšto tamsuoja aptvertas tankus miškas, kuriame iki šiol randama daugybė sveikų sprogmenų. Taip pat įdomus paminklas tankų korpusui ***(Tank Corps)***, nes žymi vietą, kurioje pirmą kartą per istoriją – 1916-ųjų rugsėjo 15 d. – į mūšį išriedėjo tankai. Šalia jo yra **paminklas kanadiečiams**.

Į pietus nuo Albero, Viler Bretonėje (Villers-Bretonneux), yra paminklas Australijai, kur išsaugota vokiečių apkasų atkarpa, dėl kurios 1918 m. liepą įvyko Amelio (Le Hamel) mūšis.

Netoli paminklo Australijai yra įdomi vieta aviacijos mylėtojams, nors ji dažniausiai neįtraukiama į pažintinius maršrutus.

Prie seno plytų fabriko **Sent Kolet** (Sainte Colette), esančio šalia Korbi, bokšto 1918 m. balandžio 21 d. buvo numuštas Manfredas fon Richthofenas, legendinis Raudonasis Baronas.

INVALIDŲ RŪMAI (PARYŽIUS)

Invalidų rūmai (Hotel des Invalides) Paryžiuje buvo pastatyti XVII amžiuje namų netekusiems karo veteranams. Čia saugomi Napoleono palaikai ir įsikūręs **Kariuomenės muziejus**. Jame įrengta didžiulė ekspozicija apie Prancūzijos kariuomenę nuo viduramžių iki šių dienų.

2006 m. restauruotos ir pertvarkytos Pirmajam pasauliniam karui skirtos salės, kuriose eksponuojami dokumentai, ginklai, įvairūs maketai, kareiviška apranga ir tos uniformos, kurias dėvėjo generolai Fošas ir Žofrė, taip pat lankytojams rodomi vaizdo įrašai. Išskirtinio dėmesio verta „apkasų menui“ skirta paroda. Parodos pažiba yra vienas Marnos mūšyje 1914 m. kareivius vežiojęs „Renault“ taksi automobilis.

BELGIJA

IPRAS

1927 m. liepos 24 d. Belgijos mieste Ipre – flamandų kalba *Ieper* – iškilmingai atidaryti **Meneno vartai**. Atidaryme dalyvavo karalius Albertas. Šis didžiulis monumentas, skirtas Britanijos kareiviams, žuvusiems daugybėje Ipro mūšių, pastatytas vietoje dviejų įvažiavimą į miestą puošusių liūtų, kurie per karą buvo sunaikinti.

Beveik prieš šimtmetį vykusią ceremoniją užbaigė „The Last Post"* melodija, kurią kornetais atliko Somerseto lengvoji pėstija. Tuometiniam Ipro policijos komisarui šovė mintis šį kūrinį groti kasdien, ją entuziastingai palaikė britai ir skyrė lėšų, kad šis atminimas skambėtų dar ilgai. Nuo tos dienos kiekvieną dieną aštuntą valandą vakaro iki šiol galima pasiklausyti jausmingos šio kūrinio interpretacijos, atliekamos Ipro gaisrininkų kolektyvo.

Už 10 km į pietus nuo Ipro yra **Meseno** (Messines) miestelis – dabartinis pavadinimas Mesė – kuriame veikia mažas, bet įdomus muziejus. Jame eksponuojamos Hitlerio tapytos akvarelės, kai jis tarnavo šioje vietovėje. Paveiksluose vaizduojami miestelio pastatai. Meseno apylinkėje yra pastatytas **paminklas naujazelandiečiams** ir plyti **Tautų Sandraugos kapinės.**

9 km į šiaurės vakarus nuo Ipro yra kitos britų kapinės ***Tyne Cot***, kuriose palaidoti 11 952 kariai, iš kurių du trečdaliai nebuvo atpažinti.

---

* Žuvusiesiems mūšiuose atminti skirto kūrinio galima paklausyti oficialioje Meneno vartų memorialo internetinėje svetainėje: http://www.lastpost.be/mainpage.htm

Ipro mieste pastatytuose Meneno vartuose kiekvieną dieną aštuntą valandą vakaro grojama kornetu Flandrijoje žuvusiems sąjungininkų kariams atminti.

Po Didžiojo karo Belgijoje buvo daug vokiečių kapinių, bet po Antrojo pasaulinio karo Belgija ir Vokietija susitarė jose palaidotą ketvirtį milijono kareivių perlaidoti į keturias dideles kapines: **Hogledo, Meneno, Langemarko** ir **Vladslo**. Tradiciškai kuklios vokiečių kapinės, nusmaigstytos mažais juodo bazalto kryžiais, dvelkia dar didesne vienatve ir užmarštimi nei dideliais baltais kryžiais sueiliuoti sąjungininkų kapai.

DIDŽIOJI BRITANIJA

KARALIŠKASIS KARO MUZIEJUS (LONDONAS)

Karališkajame karo muziejuje (Lambeto kelias, Šiaurinė Lambeto metro stotis) sukaupta didžiulė Pirmojo pasaulinio karo ekspozicija. Apsilankę visose muziejaus salėse lankytojai susidaro glaustą vaizdą apie karo priežastis, jo eigą ir pasekmes.

Didžiojoje salėje eksponuojamas vienas iš Londono miesto autobusų, gabenęs Britanijos kariuomenę į Belgiją, 1918 m. tankas *Mark V* ir minininko patranka *HMS Lance,* iš kurio nuaidėjo pirmasis Pirmojo pasaulinio karo šūvis. Vokietijos kariuomenės ginkluotę reprezentuoja povandeninio laivo *U-98* patranka ir skraidyklės *Zepelin* kabina.

Ypač rekomenduojama apsilankyti improvizuotame tikroviško dydžio 1916 m. rudenį vykusio Somos mūšio apkasus atkartojančiame modelyje, kuris pavadintas „Tranšėjų patirtimi“ (The Trench Experience). Žingsniuodami patamsyje, lankytojai dėl garsinių, šviesos ir net optinių efektų pasijunta lyg persikėlę į anų dienų realybę.

TANKŲ MUZIEJUS (BOVINGTONAS)

Tankas buvo viena iš priemonių, padėjusių sąjungininkams 1918 m. pralaužti frontą. Šiam svarbiam faktui įamžinti 1924 m. pietinėje Anglijos dalyje esančiame Bovingtono mieste įkurtas Tankų muziejus.

Čia eksponuojamą tankų gausą verta pamatyti, juolab kad iš Londono iki muziejaus traukiniu – vos dvi valandos kelio. Arčiausiai muziejaus, už trijų kilometrų, yra Vul stotis, iš kurios galima atvažiuoti autobusu.

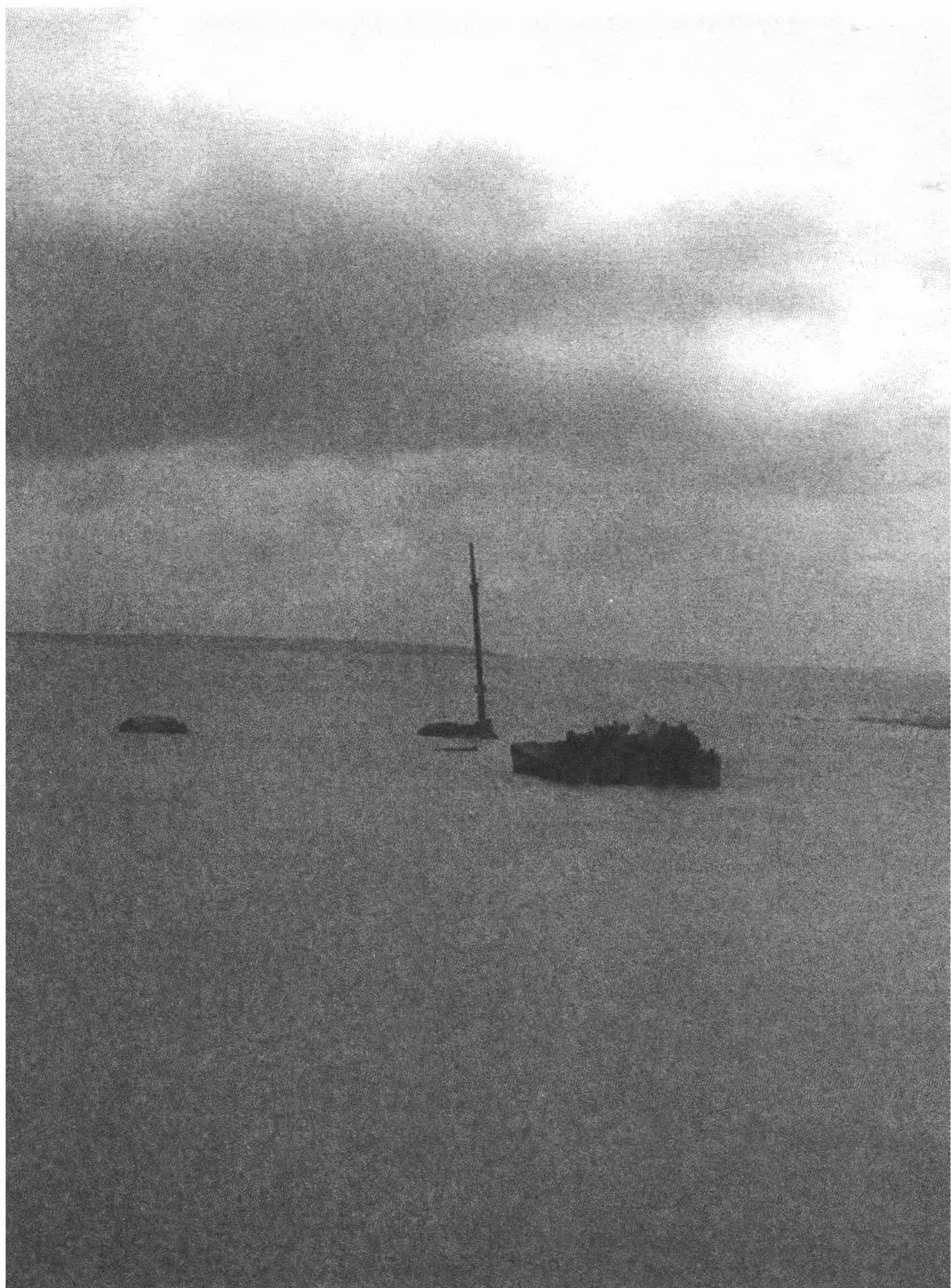
Šiame muziejuje eksponuojami ne tik Pirmojo pasaulinio karo tankai – kai kurie jų veikiantys iki šiol – bet ir šiuolaikiniai tankai. Iš 26 šalių surinkta 300 tankų kolekcija. Taip pat galima pamatyti įdomybių, pavyzdžiui, motociklą *Brough Superior,* kuriuo važiuodamas 1935 m. žuvo Arabijos Lorensas.

Šiame muziejuje kadaise stovėjo pats pirmasis tankas *Gran Willie,* per Antrąjį pasaulinį karą atiduotas į metalo laužą gaminti šoviniams.

Britanijos karo muziejuose įprastos ekskursijos vaikams. Periodiškai yra organizuojami pirotechnikos efektais paryškinti įvairiausių modelių karinių mašinų paradai, kurie galiausiai baigiasi tikrovišku tankų mūšiu. O didžiausia muziejaus organizuojama pramoga yra pasivažinėjimas tanku – išmėginti gali visa šeima.

SKAPOS ĮLANKA (ORKNIO SALOS)

Jūrų bazė Skapos įlankoje, įkurta plačiai išsidriekusiose ir istoriniais įvykiais turtingose Orknio salose, kurias patogu pasiekti iš Šiaurės Škotijos. Senovėje prie jų inkarus leisdavo vikingai, o

Po apsiniaukusiu dangumi virš Orknio salų iš vandens kyšo vieno iš laivų, nuskandintų per mūšį Skapos įlankoje, viršutinė dalis. 2004 m. nuotrauka.

karo metu jos tapo puikiu prieglobsčiu britų laivams – buvo pagrindinė jūrų pozicija per abu pasaulinius karus. Abiejų metu vokiečių povandeniniai laivai puolė ten plūduriavusius priešų laivus kėsindamiesi užimti bazę; per Pirmąjį pasaulinį karą bazės užimti nepasisekė, tačiau per Antrąjį karą užsispyręs vokiečių kapitonas Giunteris Prynas (Günter Prien), stovėjęs už *U-47* vairo, galiausiai į ją įsibrovė.

Dabar Skapos įlankos bazės Karališkasis jūrų laivynas nebenaudoja – ją apleido 1956 m. – tačiau tebėra išlikę Vinstono Čerčilio paliepimu pastatyti koridorių sudarantys molai, skirti užtverti priplaukimą iš rytų. Nuo jų galima įžiūrėti nuskandintų kyšančių iš vandens vokiečių laivų liekanas, kuriuos jie patys nuskandino 1919 m. birželio 21 d., kad užtvertų kelią į bazę.

Nardymo mėgėjai gali apžiūrėti jūroje likusius 8 kaizerio jūrų laivyno laivus.

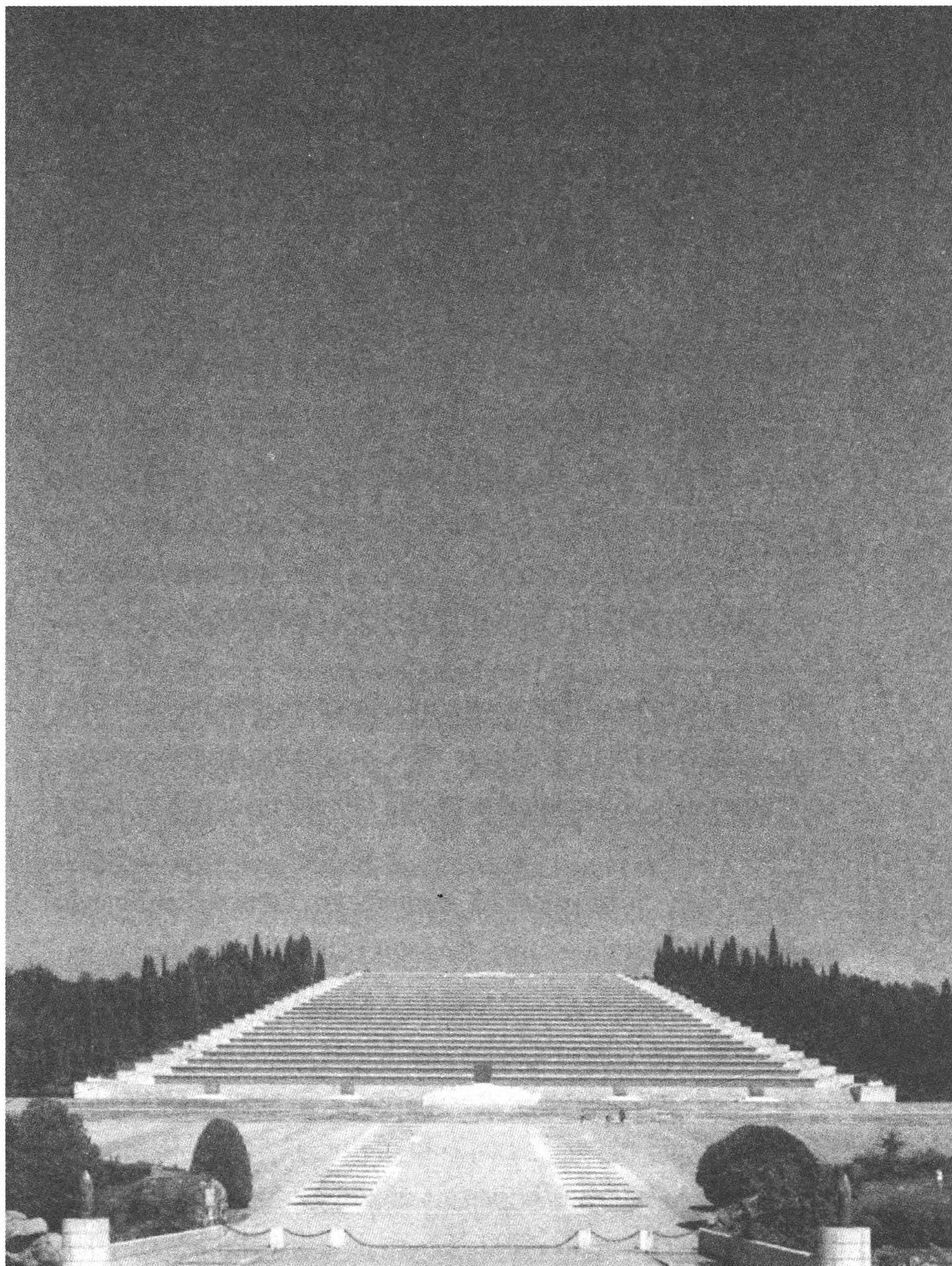
Tūkstančiai nardytojų suguža apžiūrėti skenduolių vasarą, kai vanduo ne toks šaltas.

Lynes miestas puikuojasi muziejumi, kuriame galima sužinoti visą audringą jūrų bazės istoriją. Jame eksponuojami artilerijos pabūklai, minos, metaliniai tinklai povandeniniams laivams gaudyti, propeleriai ir net virtuviniai įrankiai, iškelti iš paskandintų vokiečių laivų. Taip pat yra sena priešlėktuvinė slėptuvė ir projekcijų salė, įrengta milžiniškoje kuro talpykloje.

ITALIJA

REDIPUGLIA

Svarbiausias, skirtas pagerbti per karą žuvusiems kareiviams italams, yra **Redipuglia** monumentas. Mauzoliejus iškilęs ant

Įspūdingi *Redipuglia* mauzoliejaus laiptai simbolizuoja amžiną per Pirmąjį pasaulinį karą žuvusių italų karių atminimą.

Monte Sei Busi kalvos, kuri daugybę kartų buvo kruvinų mūšių objektas.

Musolinis įsipareigojo ir žuvusiųjų garbei pastatė daug paminklų, taip egzaltuotai išreikšdamas savo patriotizmą. Jį atspindi 1938 m. atidarytas **„Šimto tūkstančių laiptų“ monumentas**, kurio pavadinimas liudija, kad šioje šventoje vietoje ilsisi 100 000 kareivių.

Iš čia **Taikos keliu**, dar apžiūrint fronto apkasų likučius, galima nukakti į **istorinį Karso ir Izonco mūšių laukų parką.**

AUSTRIJA

KARO ISTORIJOS MUZIEJUS (VIENA)

Vienos karo istorijos muziejus (Heeresgeschichtliches Museum, Ghegastrasse 3) įkurtas XIX a. vidurio pastate, buvusioje ginklinėje. Ekspozicijos apima laikotarpį nuo XVI a. iki 1945 m.

Viena salė skirta vien tik erchercogo Franco Ferdinando žmogžudystei Sarajeve. Joje saugomas automobilis, kuriuo važiavo erchercogas, kai buvo nušautas, krauju ištepta jo uniforma ir šezlongas, ant kurio jis buvo paguldytas merdėjantis.

Pirmajam pasauliniam karui skirtos dvi salės: vienoje iš jų aiškinama, kaip plėtėsi karas, o kitoje pasakojamas lėtas ir ilgas Austrijos-Vengrijos imperijos žlugimas. Taip pat iškabinta įkvėptų karo, aliejiniais dažais tapytų paveikslų kolekcija.

Paminėtina ekspozicija apie Austrijos laivyno galybę, kuri sumenko, kai 1918 m. Austrija neteko priėjimo prie jūros.

TURKIJA

GALIPOLIS

Kad geriau įsivaizduotume ir suprastume žiaurų 1915 m. mūšį **Galipolyje**, užvirusį tarp sąjungininkų ir turkų, reikia būtinai apsilankyti tose nykiose vietovėse, kuriose jis vyko. Nacionaliniu parku paskelbta pusiasalio dalis išsaugojo beveik nepakitusią išvaizdą, kokia buvo per Didįjį karą. Be to, buvo rūpestingai atstatyti ir patogiai sužymėti abiejų kariavusių šalių apkasai, kad lankytojas be ypatingų pastangų pasijustų tarsi atsidūręs praeityje. Vietovė nusėta daugybe paminklų ir kapinių, skirtų abiejų tautybių žuvusiems kariams, dėl to ją galima pavadinti muziejumi po atviru dangumi.

Iš Australijos ir Naujosios Zelandijos į Europos žemyną atvykę turistai Galipolio neaplenkia. Lankytojų iš šių šalių ypač pagausėja kiekvienų metų balandžio 25 d. – *Anzac Day* – kai jų kariuomenė čia pirmąkart išsilaipino. Mūšio lauką dažnai lanko ir britai bei prancūzai, norėdami išvysti, kur kovėsi jų tautiečiai.

Jei norėtumėte išsamiai susipažinti su pusiasaliu, geriausia pasirinkti kokią nors turistinę kelionę, kuri rengiama iš netoliese, kitoje Dardanelų sąsiaurio pusėje, esančio Čanakalės miesto. Ekskursijų organizatoriai rūpinasi, kad turistai pajustų aplinkos atmosferą, dieną prieš ekskursiją siūlydami pažiūrėti garsųjį filmą „Galipolis“.

Mėgstantieji nardyti gali nusileisti po vandeniu ir apžiūrėti Galipolio pakrantėse nuskandintus sąjungininkų laivus: *HMS Majestic, HMS Triumph, HMS Irresistible* ir *HMS Goliath* bei turkų šarvuotį *Messudiah*. Jūros dugne galima išvysti baržų, patrankų, sviedinių ir kitokių su karu susijusių daiktų.

Nuotraukos autorius Galipolio mūšio vietoje 1997 m. gruodį. Restauruoti apkasai atrodo beveik taip pat kaip 1915 m.

JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS

NACIONALINIS PIRMOJO PASAULINIO KARO MUZIEJUS

2006 m. gruodžio 2 d. Kanzass Sityje, Laisvės memoriale atidarytas pirmasis ir vienintelis **JAV nacionalinis Pirmojo pasaulinio karo muziejus**, skirtas to karo istorijai, su juo susijusiems objektams ir įvykiams atminti.

Nacionaliniame Pirmojo pasaulinio karo muziejuje, kurį suprojektavo architektas Ralfas Apelbaumfas (Ralph Appelbaumthe), saugomi 49 000 eksponatų ir naudojamos moderniausios interaktyvios technologijos, kad papasakotų lankytojams Pirmojo pasaulinio karo istoriją remiantis įvykiais, kuriuos patyrė karo dalyviai.

DIDYSIS KARAS KINE

1914–1918 metų karinis konfliktas tapo mėgstamu kino kūrėjų scenarijumi ir įkvėpė kurti pacifizmą propaguojančius filmus.

Nežmoniškas apkasų karas kino juostose atvaizdavo visas ginkluoto santykių aiškinimo blogybes – nuo beprasmio masinio kraujo praliejimo iki fizinės ir moralinės žmonijai padarytos žalos.

Tačiau ne visi filmai kėlė vienodą – taikos – tikslą. Karo metu gimę pirmieji filmai aukštino patriotizmą ir kurstė neapykantą priešui. **„Motinos prancūzės“** *(Meres francaises,* Rene Hervil, 1915) Prancūzijoje ir **„Seselės kančios“** *(Nurse and Martyr,* Percy Moran, 1915) Didžiojoje Britanijoje pasiekė savo tikslą – pateisino karą visuomenės akyse, nes sulig kiekviena diena vis didėjo skepticizmas dėl žūstančių apkasuose.

Holivudas iš pradžių karo atžvilgiu išlaikė neutralią poziciją: **„Karo nuotakos“** *(War brides,* Herbert Brennon, 1916) ir **„Civilizacija“** *(Civilization,* Thomas H. Incel, 1916). Tačiau Jungtinių Valstijų įstojimas į karą radikaliai pakeitė kamerų rakursą: **„Mažajame amerikietyje“** (*The Little American,* Cecil B. De Mille, 1917) vokiečių kariai buvo parodyti kaip beširdžiai, neleidę ame-

Trys pagrindiniai filmo „Didysis paradas“ (1925) veikėjai.
Epochos šedevras, kurio masinėse scenose vaidino tūkstančiai statistų.

rikiečiams ateiti į pagalbą sąjungininkams Europoje. Tai kovinga kino juosta, į kurią labai panašus filmas **„Pasaulio širdys“** *(Hearts of the World,* D. H. Grifith, 1918). Išimtimi tapo **„Ginklus aukštyn!“** *(Shoulder arms,* Charles Chaplin, 1918) – karinio kino parodija, ekranuose pasirodžiusi likus kelioms valandoms iki paliaubų.

Taikos metu propaganda iš ekranų išnyko. Iš pradžių karo temomis kurti filmai skleidė pacifistines idėjas, o vėliau kino kūrėjai susikoncentravo į vaizdą ir reginį. **„Didžiajam paradui“** *(The Big Parade,* King Vidor, 1925) nufilmuoti buvo pasamdyti 3 000 statistų ir panaudoti 100 lėktuvų. Holivudas ekranizuotais mūšiais ore atitraukė publikos dėmesį nuo karo apkasuose baisybių ir pateikė karo didvyriškumą. **„Sparnai“** *(Wings,* William A. Wellman, 1927), **„Aušros patruliai“** *(The Down patrol,* Howard Hawks, 1930) ir kiti filmai sukūrė naują, didžiulio populiarumo sulaukusį kino stilių, kurį vainikavo **„Pragaro angelai“** *(Hell's Angels,* Howard Hughes, 1930). Šio garsinio kino erą pradėjusio unikalaus filmo biudžetas siekė keturis milijonus dolerių, jam nufilmuoti buvo panaudoti 87 lėktuvai, kuriais skraidė 100 pilotų. Trys iš jų per filmavimą žuvo.

Garsinio kino atsiradimas leido ekranizuoti literatūros kūrinius, kurių dauguma taip pat turėjo pacifistinių bruožų. Žiūrovai išvydo ekranizuotą garsųjį **„Vakarų fronte nieko naujo“** *(All quiet in the western front,* Lewis Milestone, 1930), pelniusį dvi „Oskaro“ nominacijas: „Geriausio filmo“ ir „Geriausio režisieriaus“. Pastatytas pagal Ericho Marijos Remarko to paties pavadinimo romaną, išleistą metais anksčiau, filmas nustebino kovų scenomis – joms suvaidinti buvo pasamdyta 2 000 statistų, žiauriais vaizdais ir finalinėje, poetiškoje filmo scenoje pasakyta kalba, kai kareivis ištiesia

Sielvartinga scena iš „Vakarų fronte nieko naujo“ (1930), kurioje filmo herojus vokietis ką tik mirtinai sužalojo kareivį prancūzą.

ranką paliesti drugelį, o tą akimirką jį mirtinai sužeidžia priešo kulka. Pagrindinį vaidmenį filme atliko Lu Airesas (Lew Ayres), kuris per Antrąjį pasaulinį karą pasiskelbė sąmoningu protestuotoju.

Protestas prieš karą buvo išreikštas filmuose **„Pėstininkų ketvertas“** *(Westfront,* Gerog Wihelm Pasbst, 1930), **„Niekieno žemė“** *(No man's land,* Victor Trivias, 1931) ir pagal nemirtingą E. Hemingvėjaus romaną pastatytame **„Atsisveikinimas su ginklais“** *(Farewell to Arms,* Frank Borzage, 1932). Po šio filmo tapo aišku, kad Holivudas nepasikliovė antikarinėmis srovėmis, nes *Paramount* filmo kūrėjams pasiūlė sukurti dvi pabaigas – laimingą ir tragišką, nors Hemingvėjus protestavo reikalaudamas gerbti jo kūrinio nelaimingą pabaigą.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje Europos žemyne vėl pakilo karo vėjai. Žiūrovai nenorėjo nė galvoti apie naujo karo grėsmę, to-

Filmu „Didžioji viltis“ (1937), kuriame pagrindinį vaidmenį atliko Žanas Gabenas (Jean Gabin), dešinėje, režisierius Žanas Renuaras (Jean Renoir) kreipėsi į žmonių supratimą. Šio filmo laikas neįveikė – iki šiol jis laikomas draugystės simboliu.

dėl filmus apie karą išmainė į komedijas ir dramas, kuriose vaidino garsiausios Holivudo kino žvaigždės. Prancūzai dar kartą apžvelgė Didįjį karą meniniame filme **„Didžioji viltis“** *(La grande illusion,* Jean Renoir, 1937), kuriame pabrėžiamas džiaugsmas ištvėrus karo kančias; jas iškęsti turėjo iš kalinių stovyklos mėginantys pabėgti filmo veikėjai.

1939 m. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas privertė amerikiečius atsigręžti į praeitį ir prisiminti ryžtingą JAV kariuomenės įsikišimą į ankstesnįjį karą. **„Seržantas Jorkas“** *(Sergant York,* Howard Hawks, 1941), kuriame pagrindinį veikėją vaidino Garis Kuperis (Gary Cooper) akimirksniu sugrąžino karo heroizmą. Nuo šios akimirkos Pirmasis pasaulinis karas praktiškai dingo iš ekranų ir užleido vietą 1939–1945 metų kovoms. Naujasis karas kino kūrėjams suteikė sraunų ir neišsenkantį dramatinių variacijų šaltinį, nepalyginamą su Pirmuoju pasauliniu karu.

Tačiau po dviejų dešimtmečių viskas pasikeitė, kai Stenlis Kubrikas (Stanley Kubrick) ryžosi ekranizuoti Hemfrėjaus Kobio (Humphrey Cobb) romaną, kuriame autorius taikosi į karo pareigūnų sąžinę, ir sukūrė filmą **„Šlovės keliai“** *(Paths of Glory,* 1957). Šiame filme Kubrikas drąsiai prabyla apie asmenis, kurie atsakingi už karą. Jie dangstosi tautos garbe, bet pataikauja savo egoizmui, siųsdami į mirtį tūkstančius jaunuolių. Filme pavaizduoti šokiruojantys aukštų pareigūnų portretai. Iki 1975 m. jis buvo uždraustas rodyti Prancūzijoje dėl antikarinio turinio.

Britų juosta **„Karalius ir šalis“** *(King and country,* Joseph Losey, 1964) tęsė Kubriko pradėtą temą su dar labiau padidinta dramine įtampa ir negailint kritikos karininkų luomui.

1971 m. pradėtą atviros kritikos estafetę drąsiai perima Daltonas Trambas (Dalton Trumb) – būtent tuo metu, kai Vietnamo karas atsi-

dūrė aklavietėje. Puikiu filmu **„Džonis turi ginklą“** *(Johnny got his gun),* pastatytu pagal jo paties romaną, autorius pasauliui pasiuntė dar vieną antikarinį raginimą. Filme pasakojama apie kareivį, kuris neteko visų keturių galūnių, liežuvio, regėjimo, klausos ir beviltiškai stengiasi užmegzti ryšį su aplinkiniu pasauliu. Nespalvotas Trambo filmas nepalieka abejingų karo siaubui ir taikos siekimui.

Šie trys kino šedevrai, atrodė, išsėmė Pirmojo pasaulinio karo pagimdytas pacifistines idėjas, tačiau 1981 m. Peteris Veiras (Peter Weir) filmu **„Galipolis“** vėl sužadino domėjimąsi karu. Entuziastingai nusiteikusių jaunų kareivių australų grupė ruošiasi susikauti su turkais; linksmi nuotykiai, kurių jie patiria Egipte, draugystė ir pasiaukojantis elgesys kontrastuoja su jų tykojusia tragiška lemtimi.

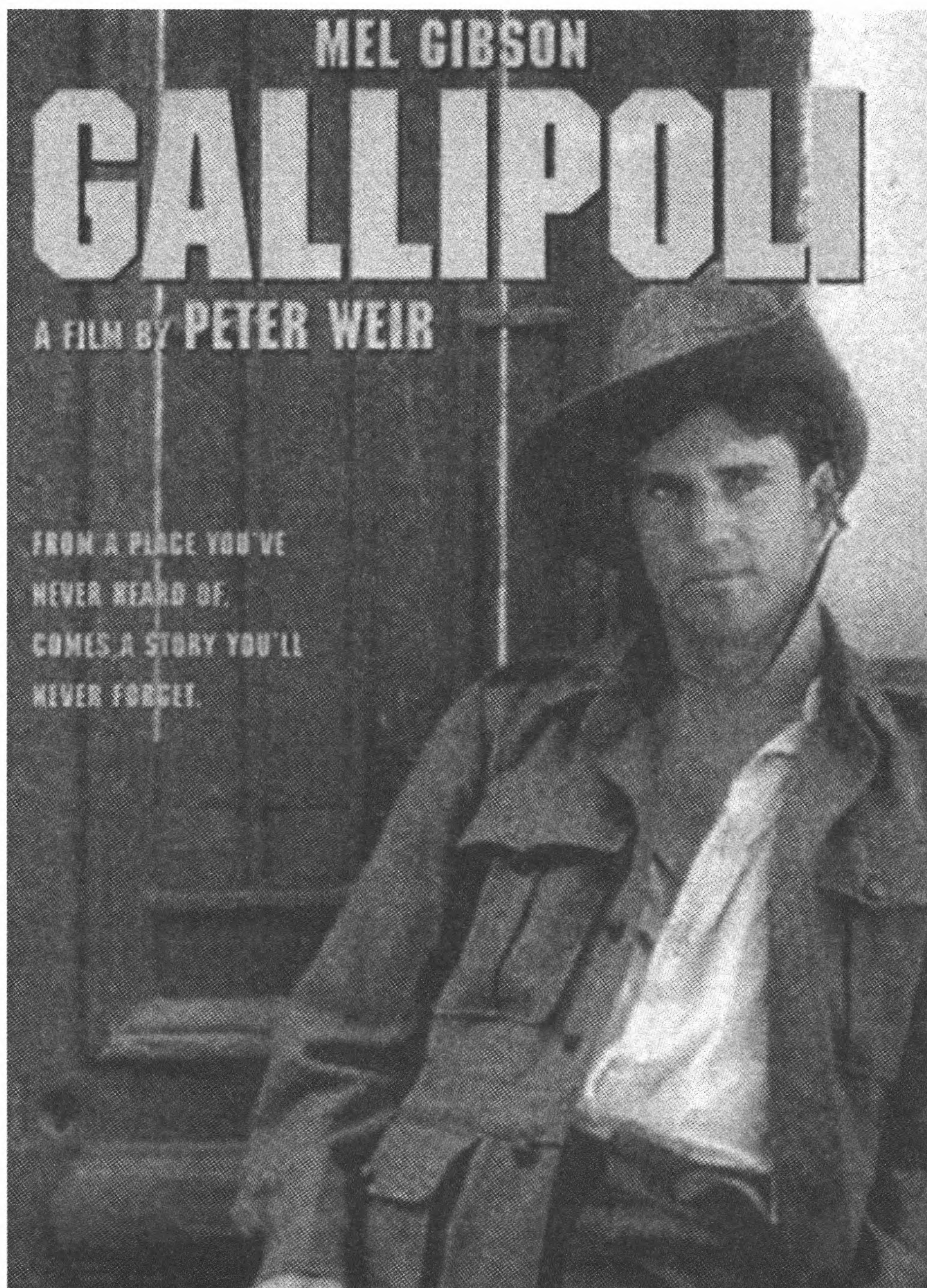
Po šio filmo ilgą laiką nebuvo girdėti ir net buvo nelengva rasti kino juostų apie Didįjį karą. Tačiau dešimto dešimtmečio viduryje ši tema vėl droviai atgyja mažo biudžeto, daugiausia britų sukurtuose, filmuose. Brandžiam žiūrovui jau nebereikia kantriai skiepyti moralės dogmų, todėl taikos siekis juose išreiškiamas ne taip tiesmukai ir efektingai.

„Atgimime“ *(Regeneration,* Gillies Mackinnon, 1997) atspindėta psichologinė žala kareiviams, kuri ne menkesnė už fizinę. Filme **„Apkasai“** *(The Trench,* William Boy, 1999) dramatiškai vaizduojamos kareivių nuotaikos ir baimės pirmąją atakos dieną Somoje prieš prasidedant mūšiui. **„Dingęs batalionas“** *(The lost battalion,* Russell Mulcahy, 2001) pasakoja apie herojišką kareivių amerikiečių kovą Argono miške paskutinėje Didžiojo karo fazėje, o **„Mirties sargyboje“** *(Deathwatch,* Michel J. Basset, 2002) yra siaubo filmas, kurio veiksmas vyksta Vakarų fronte. Anglų kareivių būrelį, užėmusį vokiečių apkasus, užpuola paslaptingos blogosios jėgos.

Kirkas Duglasas vaidina seržantą Daksą „Šlovės keliuose“ (1957).
Stenlio Kubriko režisuotas filmas smarkiai kritikavo karo pareigūnų moralę,
dėl to kai kuriose šalyse buvo uždraustas rodyti.

Filmo „Galipolis“ (1981) plakatas. Herojų vaidina Melas Gibsonas. Dėmesį traukia filme atspindėtas karo fenomenas, neišvengiamai lydimas tragedijos.

Vis dėlto labiausiai sugrąžinti įvairiapusį dėmesį Pirmajam pasauliniam karui stengėsi prancūzai. Kontraversiškas jų filmas yra **„Kapitonas Konanas“** *(Capitaine Conan,* Bertrand Tavernier, 1996): krautuvininkas velsietis išsivaduoja iš nuobodaus vidutinybės gyvenimo ir tampa žiauriu, abejotinos moralės pareigūnu, vadovaujančiu ryžtingų kareivių būriui, kuriam patikimos vykdyti pavojingos misijos. Tačiau tai, kad herojus pasijunta geriausiai įsisukęs į karingų veiksmų verpetą, išsklaido mintis, kad filmas skirtas skleisti susitaikymo idėjas. **„Karininkų namai“** *(La chambre des officiers,* François Dupeyron, 2001) vėl narsto kare dalyvavusių ir fizinę žalą patyrusių kareivių dramą.

„Ilgas draugystės kelias“ *(Longe dimanche de fiançailles,* Jean-Pierre Leunet, 2004) pasakoja apie apkasų karą ir antrame plane pina neįmantrią, klasikinę meilės istoriją, naujovišku siužetu paįvairindamas šia tema sukurtų kitų filmų sąrašą. **„Laimingų Kalėdų“** *(Joyeux Nöel,* Christian Darion, 2005) juosta žiūrovą nukelia į netikėtą, fronte trumpam stojusią taiką per 1914 m. Kalėdas, kuri suteikė naivią vilties iliuziją. Joje pabrėžiamas broliškumo jausmas, tądien sujungęs kariaujančių pusių kareivius, ir karo vadų nejautrumas.

Priešingai nei Prancūzijos kinas, Holivudas, regis, visai nusigręžė nuo 1914–1918 metų konflikto. Bet susidomėjimas Didžiuoju karu gali atgyti bet kurią akimirką. Tai įrodė 2006 m. sukurtas įspūdingas **„Lakūnai“** *(Flyboys,* Tony Bill) filmas apie amerikiečių pilotų būrio nuotykius, kuriems pavaizduoti panaudoti geriausi laisvalaikio filmams būdingi triukai.

Galimas daiktas, kad ateityje kino industrija vėl pasisems minčių iš Pirmojo pasaulinio karo aruodų. Be abejo, šis karas neabejotinai liks puikiausiu scenarijumi, liudijančiu ne tik šio, bet ir kitų karų beprasmybę.

SVARBIAUSI ASMENYS

ALBERTAS I (1875–1934)

Belgijos karalius nuo 1909 m. po Leopoldo II mirties. Gabus karo vedlys, 1914 m. organizavo gynybą prieš vokiečių įsiveržimą, 1918 m. vadovavo kariuomenei Kortreiko mūšyje. Mirė per nelaimingą atsitikimą laipiodamas Ardėnų kalnuose. Pripažintas tautos herojumi.

SERAS EDMUNDAS ALENBIS (SIR EDMUND ALLENBY, 1861–1936)

Kavalerijos divizijos vadas Vakarų fronte. Po pralaimėto Araso mūšio (1917 m. balandis) išsiųstas į frontą Palestinoje. Ten sėkmingai privertė trauktis turkus, 1917 m. gruodį įžengė į Jeruzalę ir visiškai sutriuškino turkus Megido mūšyje 1918 m. rugsėjį. Pasitraukė iš pareigų 1925 m.

Drąsusis Belgijos karalius Albertas uždraudė vokiečiams įžengti į savo šalį, tačiau neįstengė jų sulaikyti.

ARTURAS BALFŪRAS (ARTHUR BALFOUR, 1848–1930)

Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas 1902–1906 m. Per karą buvo paskirtas pirmuoju admiraliteto lordu, 1915 m. pakeitė Čerčilį. Parašė Balfūro deklaraciją, kurioje išdėstė palankią poziciją sionistų siekiui įkurti žydų valstybę Palestinoje.

SERAS DEIVIDAS BITIS (SIR DAVID BEATTY, 1871–1936)

Britų admirolas. 1912–1916 m. vadovavo pirmajai karinių kreiserių eskadrai. Dalyvavo Heligolando (1914), Dogerio bankos (1915) ir Jutlandijos (1916) mūšiuose. 1916 m. buvo paskirtas pirmuoju jūrų lordu ir pakeitė admirolą **Džoną Želiko** (John Jellicoe, 1859–1935). Po taikos buvo paskirtas iš Skapos įlankos ištremti Vokietijos laivyną.

BENEDIKTAS XV, DŽIAKOMAS IŠ KJEZOS (BENEDICTO XV, GIACOMO DE LA CHIESA, 1854–1922)

1914 m. rugsėjo 3 d. tapo popiežiumi. Tais pačiais metais jo pasiūlymas sudaryti taiką buvo atmestas, taip pat žlugo bandymas surengti derybas tarp kariaujančių šalių 1917 m. rugpjūtį. Manė, kad Vatikanas pokariu atliks svarbų vaidmenį Europos gyvenime, bet nebuvo net pakviestas į Taikos konferenciją Paryžiuje.

ALEKSEJUS BRUSILOVAS (1853–1926)

Talentingiausias rusų generolas. 1914 m. rugsėjį jis įveikė austrų-vengrų kariuomenę ir pasiekė Karpatų kalnus, tačiau 1915 m.

Popiežius Benediktas XV kelis kartus siūlė kariaujančioms šalims pradėti derybas dėl taikos, bet jo siūlymai buvo praleisti pro ausis.

vasarą buvo perkeltas į Lenkiją. 1916 m. birželį Galicijoje surengė Brusilovo ataką, bet pralaimėjo nesulaukęs saviškių palaikymo. 1917 m., jau būdamas Rusijos kariuomenės vadu, iš naujo puolė Galiciją, bet patyrė nesėkmę ir neteko laipsnio.

LUIDŽIS KADORNA (LUIGI CADORNA, 1850–1928)

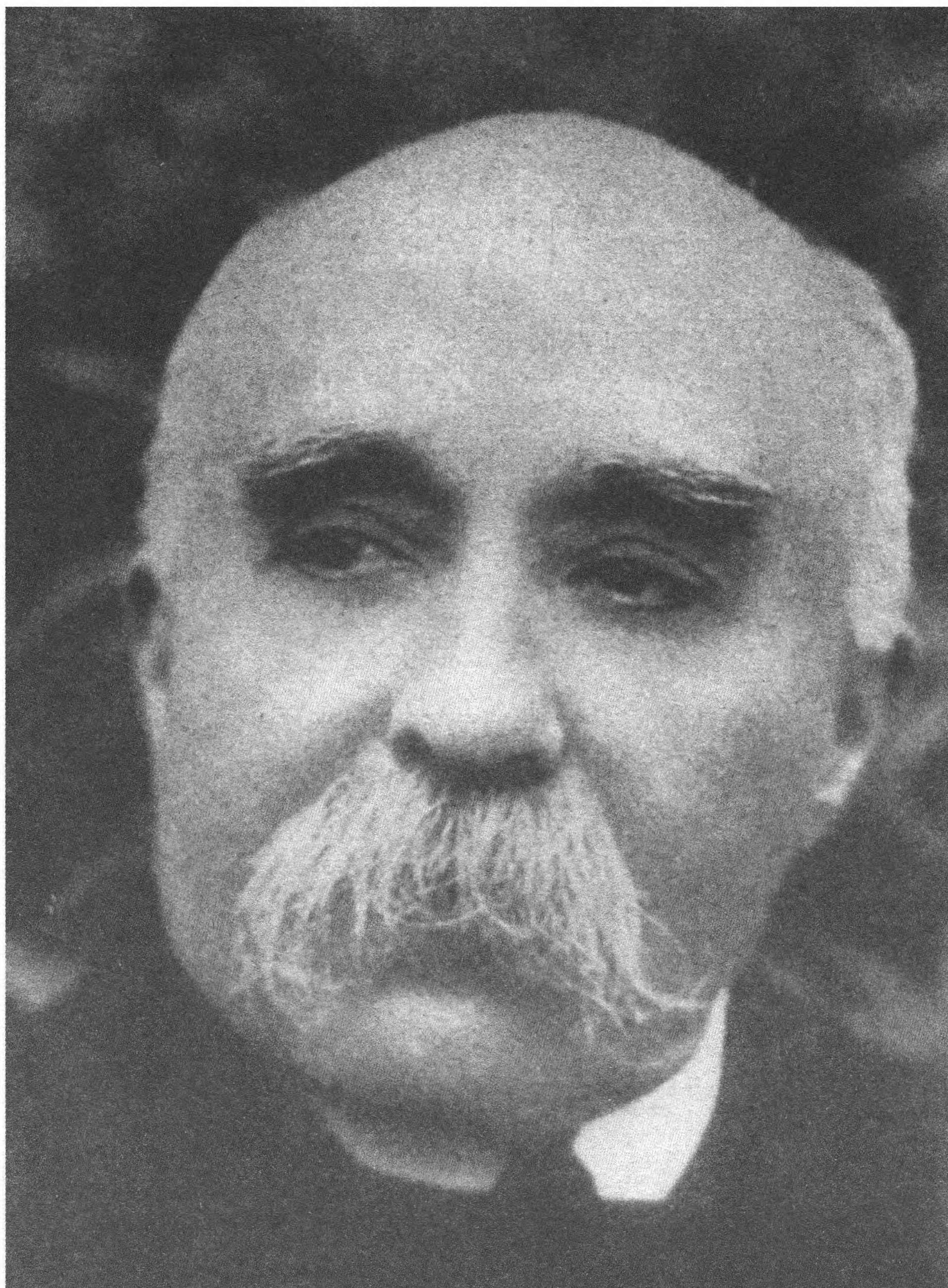
Italų generolas. Alpėse rengė masines atakas prieš Austriją-Vengriją, bet nesėkmingai mėgino pralaužti frontą. Buvo nekenčiamas, nes generolui nerūpėjo masinės kareivių žūtys. Pergalę pasiekė vienintelį kartą 1916 m. Goricijoje. Gėdingai pralaimėjęs Kaporeto mūšį, savo vietą užleido talentingam generolui Armando Diazui (Armando Diaz, 1861–1928). Musolinis suteikė Kadornai feldmaršalo laipsnį.

EDUARDAS KASTELNO (EDUARD DE CASTELNAU, 1851–1929)

Generolo Žofrės vyriausiojo štabo vadas. Dėl veiksmų 1914 m. rugsėjį pramintas „Nansi išgelbėtoju“. 1915 m. rugsėjį vadovavo atakai Šampanėje ir organizavo gynybą Verdene 1916 m. vasarį.

ŽORŽAS KLEMENSO (GEORGES CLEMENCEAU, 1841–1929)

Prancūzų politikas. Politinės karjeros pradžioje gavo Tigro pravardę dėl savo aršių veiksmų prieš to meto vyriausybės ministrus. Prasidėjus karui perėjo į opoziciją. Dėl autoritarinių vadovavimo metodų iš naujo pelnęs pasitikėjimą 1917 m. lapkritį paskirtas minist-

„Tigras“ Žoržas Klemenso. Sunkiu momentu buvo paskirtas Prancūzijos ministru pirmininku, sugebėjo valdyti karo eigą.

ru pirmininku. Dalyvavo Paryžiaus Taikos konferencijoje, pritarė griežtoms bausmėms Vokietijai. 1920 m. atsistatydino nesulaukęs palaikymo, kai pateikė kandidatūrą į Prancūzijos prezidentus.

KONSTANTINAS I (1868–1923)

Graikijos karalius nuo 1913 m. simpatizavo Vokietijai, nes buvo vedęs kaizerio pusseserę, rėmė Centrines šalis, nors buvo paskelbęs neutralią šalies poziciją. Susipyko su sąjungininkų šalininku, ministru pirmininku **Elefterijumi Venizelosu** (Eleutherios Venizelos, 1864–1936). Atsisakė sosto 1917 m. birželį ir išvyko į Šveicariją. Vėl susigrąžino sostą 1920 m., bet buvo priverstas jį palikti 1922 m.

VINSTONAS ČERČILIS (WINSTON CHURCHILL, 1874–1965)

Britų politikas. Po greito kilimo politinės karjero laiptais 1911 m. buvo paskirtas pirmuoju admiraliteto lordu ir įvykdė svarbių karinių reformų. Po nesėkmės Galipolyje buvo pažemintas pareigose ir įstojo į kariuomenę, kelis mėnesius kariavo Vakarų fronte. 1917 m. liepą buvo reabilituotas ir paskirtas ginkluotės ministru. Karui pasibaigus vadovavo Karo ir Aviacijos ministerijoms. Jo įgyta patirtis Pirmajame pasauliniame kare pravertė valdant šalį Antrojo pasaulinio karo metu.

ERICHAS FON FALKENHAINAS (ERICH VON FALKENHAYN, 1861–1922)

Vokiečių generolas. Nuo 1913 m. karo ministras. 1914 m. rugsėjį tampa generalinio štabo vadu vietoj fon Moltkės. Jo planas nuleisti

Vinstonas Čerčilis juokaudamas žingsniuoja šalia Deivido Loido Džordžo, dėvinčio katiliuką, 1915 m., kai buvo pirmuoju admiraliteto lordu, o Loidas – ginkluotės ministru. Tuomet jie dar nebuvo pasiekę politinės karjeros viršūnės.

Prancūzijai kraujo Verdeno mūšyje nepasisekė, jį pakeitė Hindenburgas. Išsiųstas į Rytų frontą, užkariavo Rumuniją. 1917 m. išsiųstas į Palestiną vadovauti turkų karinėms pajėgoms. Spalį jį nugali Alenbis, Falkenhainas atsistatydina, o į jo vietą 1918 m. vasarį ateina generolas **Otas Limanas fon Sandersas** (Otto Liman von Sanders, 1855–1929). Išsiunčiamas į Lietuvą vadovauti dešimtajai kariuomenės divizijai, grįžęs į Vokietiją 1919 m. pasitraukia iš tarnybos.

FERDINANDAS FOŠAS (FOCH FERDINAND, 1851–1929)

Prancūzų kariuomenės maršalas. Kovojo prancūzų ir prūsų kare. Buvo IX kariuomenės pulko majoras, visuomet sėkmingai išnarpliodavo sudėtingas situacijas. Po Somos mūšio užsitraukia nemalonę, bet jį išgelbėja Petenas. 1918 m. kovą paskiriamas jungtinės sąjungininkų kariuomenės vadu, jam suteikiamas generalisimo titulas. 1918 m. pavasarį atsilaiko prieš vokiečius, surengia kontrataką ir įveikia Vokietiją, kuri paprašo paliaubų. Buvo ne tik Prancūzijos maršalas; sutiko priimti Didžiosios Britanijos ir Lenkijos maršalo laipsnius.

FRANCAS FERDINANDAS (FRANZ FERDINAND, 1863–1914)

Austrijos erchercogas. Imperatoriaus **Franco Jozefo I** (1830–1916) sūnėnas. Austrijos imperijos princas, Austrijos ir Bohemijos karališkasis princas. 1896 m. paveldėjo Austrijos-Vengrijos imperijos sostą, kai nusižudė jo pusbrolis princas, sosto paveldėtojas

Rudolfas. Erchercogo didžioji aistra buvo medžioklė; per gyvenimą nušovė daugiau nei penkis tūkstančius elnių. Buvo imperijos decentralizavimo ir didesnės autonomijos suteikimo į imperijos sudėtį įėjusioms šalims šalininkas. Nužudytas 1914 m. birželio 28 d. Sarajeve. Jo nužudymas pagreitino karo pradžią.

SERAS DŽONAS FRENČAS (SIR JOHN FRENCH, 1852–1925)

Britanijos kariuomenės maršalas. Britanijos ekspedicinių pajėgų vadas 1914 m. rugpjūtį. Jo planas apginti Belgiją išsišovusioje į priekį pozicijoje nepasiteisino, kilo puolimo iš flangų rizika. Po dar kelių taktinių nesėkmių, 1915 m. gruodį jį pakeitė Duglas Heigas. Vadovavo 1916 m. sukilimo Airijoje numalšinimui. 1922 m. jam buvo suteiktas Ipro kunigaikščio titulas.

SIMONAS JOZEFAS GALJENI (SIMON JOSEPH GALLENI, 1849–1916)

Prancūzų generolas. Jo karinė karjera buvo ilga ir sėkminga, 1899 m. tapo divizijos generolu. Atsisakė Prancūzijos kariuomenės vyriausiojo vado pareigų ir 1914 m. balandį pasitraukė iš kariuomenės. Rugpjūtį pakviečiamas organizuoti Paryžiaus gynybos nuo vokiečių atakos, tampa sostinės kariniu gubernatoriumi. Jo indėlis į pergalę Marnos mūšyje lemiamas, bet Žofrė, pavydėdamas jam įtakos ir garbės, sužlugdo konkurentą. 1915 m. spalį tapo karo ministru, 1916 m. kovą atsistatydino dėl sveikatos problemų ir po dviejų mėnesių mirė. Po mirties 1921 m. jam suteiktas kariuomenės maršalo laipsnis.

VILHELMAS II (WILHELM II, 1859–1941)

Paskutinis Vokietijos imperatorius (kaizeris) ir paskutinis Prūsijos kunigaikštis. Gimė su deformuota ranka, kurią nuotraukose slėpė. Buvo agresyvus ir užsispyręs. Į valdžios sostą įkopė 1888 m. Jo didžiausias užmojis buvo įkurti didžiulį karinį jūrų laivyną, tai išprovokavo britų pavydą. Nesiekė plataus masto karo, bet dėl savo bukagalviškumo jį išprovokavo. Karas įsisiautėjo, o jo politinė įtaka menko. Šalį praktiškai valdė Hindenburgas ir Ludendorfas, o Vilhelmas virto dekoracija. 1918 m. lapkričio 9 d. nuverstas iš sosto išvyko į Olandiją, iš ten į Vokietiją nebegrįžo.

DUGLAS HEIGAS (DOUGLAS HAIG, 1861–1928)

Britanijos kariuomenės maršalas. Jo šeima Škotijoje turėjo viskio gamyklą. Tarnavo Indijoje, Sudane ir Pietų Afrikoje. Vadovavo Britanijos ekspedicinėms pajėgoms Somos (1916 m.) ir Pašendeilo (1917 m.) mūšiuose. Jo žmogžudiška taktika pareikalavo siaubingai daug gyvybių, bet vis tiek laikėsi savo pareigose. Karo pabaigoje laimėjo šiokių tokių pasiekimų per sąjungininkų ataką, už ką pelnė Didžiosios Britanijos kariuomenės vyriausiojo vado laipsnį iki atsistatydinimo 1920 m.

PAULIUS FON HINDENBURGAS (PAUL VON HINDENBURG, 1847–1934)

Vokietijos kariuomenės maršalas. Kovėsi prancūzų ir prūsų kare. Iš tarnybos pasitraukė 1911 m., bet prasidėjus karui grįžo ir gavo 8-osios divizijos, paskirtos kautis Rytuose, vyriausiojo vado pareigas. Tanenbergo mūšyje (1914 m.) nugalėjo Rusijos kariuomenę.

1916 m. rugpjūtį tapo vyriausiojo štabo nariu greta generolo Ludendorfo, su kuriuo puikiai sutarė. 1918 m. pamėgino išgelbėti monarchiją. 1925 m. buvo išrinktas respublikos prezidentu ir juo išbuvo iki mirties. Jo didžioji klaida buvo paskirti kancleriu Hitlerį 1933 m.

ŽOZEFAS ŽOFRĖ (JOSEPH JOFFRE, 1852–1931)

Prancūzų generolas. Kubilų meistro sūnus, niekada nepamiršo savo paprastos kilmės, tuo pelnė savo vadovaujamos kariuomenės simpatijas. 1911 m. išrinktas generalinio štabo vadu, su Ferdinandu Fošu kartu sukūrė XVII planą. Per 1914 m. nuožmią vokiečių ataką sugebėjo išlaikyti ramybę ir reaguoti veiksmais Marnoje. Turėjo puikią savybę išsaugoti pusiausvyrą sunkiausiomis akimirkomis. Po didžiulės nesėkmės Verdene jį pakeitė Nivelis, bet generolas išliko mėgstamas.

JURGIS V (1863–1936)

Anglijos karalius. Pakilo į sostą po tėvo Edvardo VII mirties 1910 m. Prieš karą kišosi į vyriausybės reikalus, bet jo metu apsiribojo simboliniu vaidmeniu. 1917 m. birželį užsispyrė pakeisti Karališkųjų rūmų – Hanoverio – pavadinimą ir pavadinti juos Vindzoro rūmais. Tai jam padėjo išsaugoti monarchijos populiarumą ir reputaciją.

MUSTAFA KEMALIS ATATIURKAS (MUSTAFA KEMAL ATATÜRK, 1881–1938)

Turkų politikas ir karys. 19-osios divizijos Galipolyje vadas; ryžtingu vadovavimu sugebėjo neleisti sąjungininkų laivams užkariau-

Idealizuotas Mustafos Kemalio Atatiurko portretas. Jis atrėmė sąjungininkų antpuolį Galipolyje, o vėliau tapo moderniosios Turkijos „tėvu“. Šios legendinės asmenybės kultas gyvas iki šiol.

ti pusiasalio. Pakeltas į generolus buvo išsiųstas į frontą Kaukaze. 1918 m. vadovavo osmanų atsitraukimui po pralaimėjimo Megido mūšyje. Prieš paskelbiant taiką tapo Turkijos kariuomenės vadu. Po karo organizavo ginkluotą pasipriešinimą prieš karo nugalėtojų ketinimą išsidalyti šalį. Nuo 1924 m. Turkijos Respublikos prezidentas. Vykdė sudėtingą šalies modernizavimo procesą, kad įkurtų demokratinę ir pasaulietišką valstybę; reikalavo adaptuoti vakarietišką abėcėlę ir uždraudė nešioti fesą. Atatiurko (turkų „tėvo") titulą jam suteikė Turkijos Didžioji Nacionalinė Asamblėja 1934 m.

HERBERTAS HORACIJUS KITČENERIS (HERBERT HORATIO KITCHENER, 1850–1916)

Airių kilmės britų politikas ir karys. Kovojo Prancūzijos kariuomenėje prancūzų ir prūsų kare. Įstojo į Britanijos kariuomenės gretas, kovėsi Sudane ir Pietų Afrikoje. Prasidėjus karui buvo paskirtas karo sekretoriumi. Išpranašavo, kad karas tęsis ilgai, ir neklydo. Fiasko Galipolyje jį sukrėtė; pareiškė atsistatydinąs, bet jo pareiškimas buvo atmestas. 1916 m. birželio 5 d., plaukdamas į Rusiją su diplomatine užduotimi, nuskendo. Laivą, kuriuo jis plaukė, susprogdino mina. Jo kūnas nebuvo rastas, dėl to kilo įtarimų, kad suklastota mirtis buvo spąstai suklaidinti priešui.

ALEKSANDRAS KERENSKIS (1881–1970)

Rusų politikas. Revoliucijos lyderis, nuvertęs caro valdžią. Buvo teisingumo ministru, karo ministru ir vadovavo po Vasario revoliucijos sudarytai laikinajai vyriausybei. Po nesėkme pasibaigusio puolimo, kuriam vadovavo generolas **Lavras Kornilovas**

(1870–1918), buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu. Jo atsisakymas pasitraukti iš karo suteikė sparnus bolševikų revoliucijai, kuri jį iš valdžios posto nuvertė 1917 m. lapkritį. Jis pabėgo į Prancūziją, iš ten 1940 m. išvyko į Jungtines Valstijas.

EDVARDAS TOMAS LORENSAS (EDWARD THOMAS LAWRENCE, 1888–1935)

Žinomas kaip Arabijos Lorensas. Britų karys, archeologas ir rašytojas. Baigęs istorijos mokslus, keliavo po Viduriniuosius Rytus. Kadangi gerai pažinojo šį regioną, 1914 m. sausį jį į tarnybą užverbavo Britanijos žvalgyba. Per karą jam buvo pavesta vadovauti arabų sukilimui prieš turkus, surengtam 1916 m. birželio 6 d. Jo atakos turkus išvedė iš pusiausvyros. Stojus taikai, britai neįvykdė jo vardu arabams duotų pažadų, todėl šie Lorensu nusivylė. Neteko garbės, bet išliko žinoma, legendinė asmenybė. Žuvo važiuodamas motociklu.

VLADIMIRAS ILJIČIUS ULJANOVAS LENINAS (1870–1924)

Rusijos revoliucijos vedlys. Nuo vaikystės buvo puikus mokinys, baigė teisės studijas. Dėl revoliucinių veiksmų buvo ištremtas į Šveicariją. 1917 m. grįžo į Rusiją užplombuotu vokiečių traukiniu. Spalio revoliucijos sėkmė, per kurią bolševikai nuvertė Kerenskio laikinąją vyriausybę, pakylėjo jį į valdžios viršūnę. Lapkričio 9 d. jis išrinktas Sovietų Sąjungos pirmininku. Kad galėtų įtvirtinti revoliuciją, pasirašė su Vokietija Rusijai mažai naudingą taiką, derybas vedė **Leonas Trockis** (1879–1940).

BRITONS

"WANTS
YOU"

JOIN YOUR COUNTRY'S ARMY!

GOD SAVE THE KING

Reproduced by permission of LONDON OPINION

Lordo Kitčenerio veidas buvo pavaizduotas plakatuose, raginančiuose stoti į kariuomenę šūkiu *Britons wants you* („britai tave šaukia"). Pagal britų plakatus Jungtinėse Valstijose 1917 m. pasirodė Dėdės Semo plakatai su garsiuoju *I want you.*

PAULAS FON LETOVAS-FORBEKAS (PAUL VON LETTOW-VORBECK, 1870–1964)

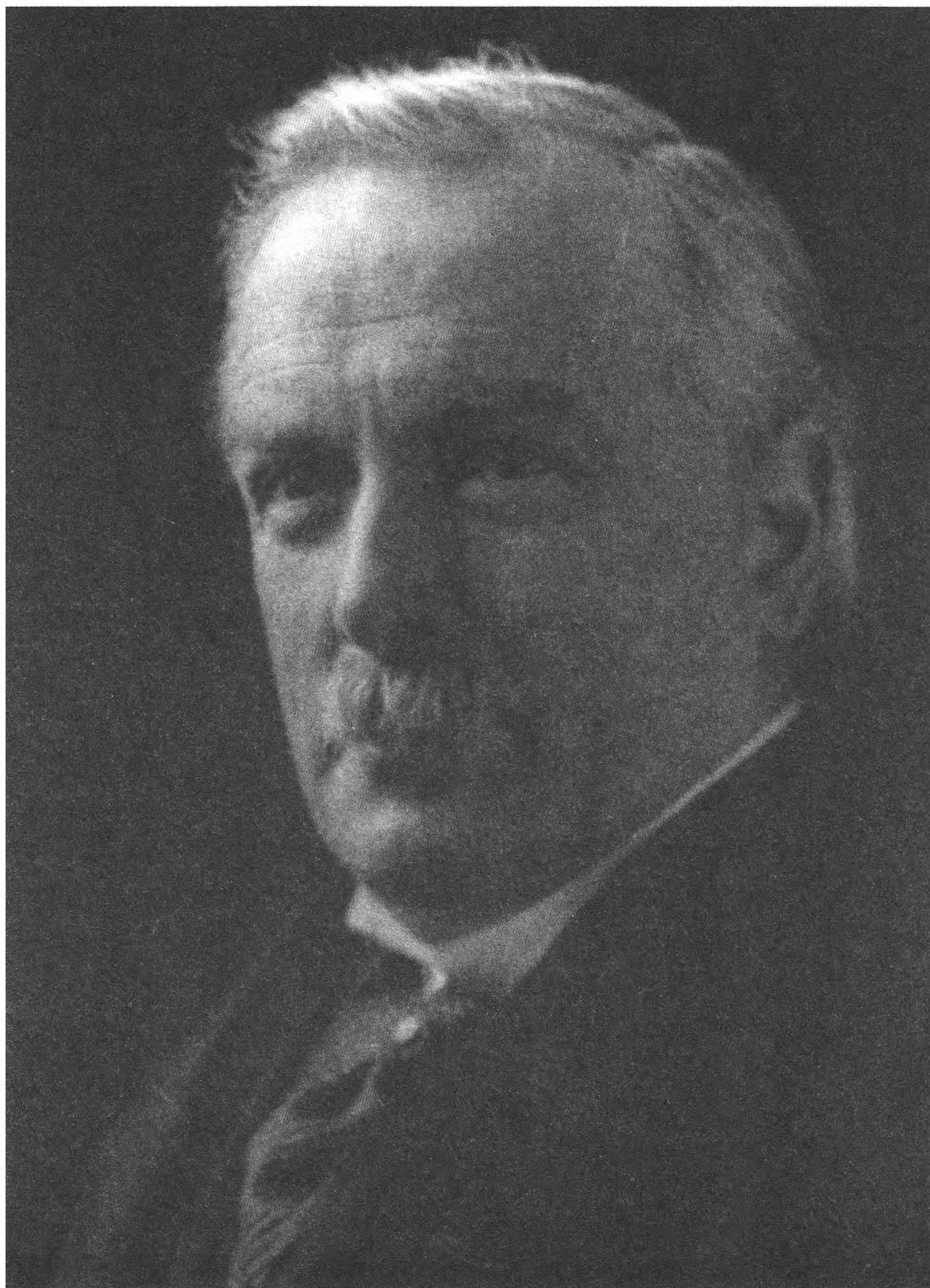
Vokietijos kampanijos Rytų Afrikoje vadas. Po tarnybos Kinijoje ir Kamerūne vadovavo vokiečių kariuomenei Rytų Afrikos kolonijoje. Nuo 1914 m., surinkęs vietinių vyrų būrį, organizavo nereguliarius išpuolius prieš sąjungininkus, kuriems prireikė daug pastangų, kad atremtų Letovo išpuolius. Jo didžiausias priešas buvo **Janas Smecas** (Jan Smuts, 1870–1950), būrų karo veteranas. Karas baigėsi, bet Letovas nebuvo nugalėtas; į Vokietiją grįžo didvyriu.

ERICHAS LUDENDORFAS (ERICH LUDENDORFF, 1865–1937)

Vokiečių generolas. Jį lydėjo sėkminga karinė karjera, nuo 1894 m. buvo generalinio štabo nariu. Prasidėjus karui, tarnavo Lježe vadovaujamas generolo **Karlo fon Biulovo** (Karl von Bülow, 1846–1921), vėliau sudarė puikų tandemą su Paulu fon Hindenburgu Rytų fronte. Nuo 1916 m. kartu su Hindenburgu tapo generalinio štabo vadu, tačiau didesnės įtakos sprendimams turėjo jo kolega. Dalyvavo jūrų kare be taisyklių. Jo ambicingas atakas 1918 m. vakaruose sustabdė sąjungininkai; 1918 m. rugsėjo 29 d. atsisakė savo pareigų Reichstage ir išvyko į Šveicariją. 1920 m. grįžo, rėmė 1923-ųjų Hitlerio perversmą, vėl pakilo į valdžią, 1925 m. kandidatavo į Veimaro Respublikos prezidentus, bet niekada nepasiekė tokios galios, kokią turėjo per karą.

DEIVIDAS LOIDAS DŽORDŽAS (DAVID LLOYD GEORGE, 1863–1945)

Britų politikas. Kilęs iš skurdžios šeimos, 1890 m. buvo išrinktas liberalų deputatu. 1905 m. paskirtas prekybos ministru, o

Loidas Džordžas vadovavo britų ministrų kabinetui nuo 1916 m. iki 1922 m. Kol turėjo mandatą, jam teko dar malšinti Airijos sukilimą.

1908 m. finansų ministru; juo buvo, kai prasidėjo karas. Sustiprino Britanijos ekonomiką ir paruošė valstybę karui. 1915 m. tapo ginkluotės ministru, o 1916 m. – karo ministru. Britanijos ministras pirmininkas **Herbertas Henris Askvitas** (Herbert Henry Asquith, 1852–1928) 1916 m. gruodį atsistatydino, o jo vietą vyriausybės koalicijoje užėmė Loidas Džordžas ir išliko iki 1922 m. Jo politinė veikla išsiskyrė radikalia socialine politika ir airių nacionalizmo palaikymu.

AUGUSTAS FON MAKENSENAS (AUGUST VON MACKENSEN, 1849–1945)

Vokietijos kariuomenės maršalas. Jo karinė karjera buvo sėkminga, nuo 1891 m. priklausė Vokietijos generaliniam štabui. Per karą dalyvavo beveik visuose mūšiuose Rytų fronte (Gumbinėje, Tanenberge, Varšuvoje, Lodzėje, Lvove). 1915 m. spalį vadovavo austrų-vengrų kariuomenės atakai prieš Serbiją. 1916 m. vadovavo jungtinėms vokiečių, bulgarų ir turkų pajėgoms prieš Rumuniją, tapo jos gubernatoriumi ir feldmaršalu. Jo vienintelė klaida buvo siekis sužlugdyti Rusijoje reorganizuotas rumunų pajėgas. Karo pabaigoje buvo prancūzų kaliniu Vengrijoje. Susikūrus Veimaro Respublikai rėmė monarchistus.

ČARLZAS MANŽENAS (CHARLES MANGIN, 1866–1925)

Prancūzų generolas. Prieš karą tarnavo Sudane ir Šiaurės Afrikoje. Vadovavo X kariuomenės pulkui ir pasiekė žymių pergalių Šarlerua ir Verdene, tačiau jo šlovė gerokai sumenko po nesėkmingos Nivelio atakos, kurioje jis dalyvavo vadovaudamas VI pulkui.

Pramintas „mėsininku“, nes siųsdavo kareivius į beprasmes atakas; pats prisipažino: „Kad ir ką darytum, vis vien prarasi daug vyrų.“ Jo pavardė iki šiol asocijuojasi su negailestingo karo vado tipažu, kuriam nerūpėjo kareivių žūtys.

HELMUTAS FON MOLTKĖ (1848–1916)

Vokiečių generolas. Vadintas „jaunuoju“, kad nebūtų painiojamas su tėvu dėl vienodo vardo. Feldmaršalas, prancūzų ir prūsų karo didvyris. Moltkė turėjo įgyvendinti Šlifeno planą ir įsiveržti į Prancūziją. Yra manančiųjų, kad planas nepavyko dėl Moltkės pakeitimų, kurie turėjo duoti daugiau naudos, tačiau kiti tiki, kad plano įgyvendinti nepasisekė dėl jo pavaldinio generolo **Aleksandro fon Kliuko** (1846–1934) priimtų sprendimų. Per Marnos mūšį sušlubavo jo sveikata, jį pakeitė Erichas fon Falkenhainas.

NIKOLAJUS II (1868–1918)

Paskutinysis Rusijos caras. Auklėtas kosmopolitiška dvasia, į sostą pakilo 1894 m. lapkričio 1 d. po tėvo Aleksandro III mirties. Būdamas švelnaus charakterio ne itin tiko valdyti audringą šalį. Juo buvo lengva manipuliuoti, tuo pasinaudojo carienė, jo patarėjai (tarp jų ir skandalingasis vienuolis Rasputinas (1871–1916), net jo giminaitis kaizeris Vilhelmas II, su kuriuo jį siejo puikūs santykiai. Kilus karui mėgino vadovauti kariuomenei, bet pasitraukė dėl nepakankamų karinių sugebėjimų. Viena po kitos sekusios karinės šalies nesėkmės ir socialiniai neramumai privertė jį atsisakyti sosto 1917 m. kovo 15 d. 1918 m. liepos 17 d. Jekaterinburge jį nužudė bolševikai. Romanovų dinastija žlugo. 1981 m. Stačiatikių Bažnyčia carą ir jo šeimą paskelbė šventaisiais.

Lengvabūdiškasis Nikolajus II Ernesto Lipgarto (Earnest Lipgart) tapytoje drobėje. Caro klaidos, kurias padaryti privertė intrigantų patarėjų šutvė, privedė Rusiją prie karinio žlugimo ir socialinės suirutės, kuri 1917 m. išaugo į revoliuciją.

DŽORDŽAS ROBERTAS NIVELIS (1856–1924)

Prancūzijos kariuomenės vyriausiasis vadas. Kolonijose tarnavo artilerijoje. 1914 m. spalį buvo pakeltas brigados generolu. 1916 m. balandį Verdeno gynyboje pakeitė II kariuomenės pulkui vadovavusį Peteną. Jo pergalėmis, nors pasiektomis didžiule kareivių gyvybių kaina, susižavi parlamento kariuomenės komisija ir paskiria jį vyriausiuoju kariuomenės vadu vietoj Žofrė. Pelno sąjungininkų britų palankumą, nes yra protestantas, o jo motina – anglė. Surengia puolimą „Damų kelyje“, bet turėjusi atnešti sėkmę ataka baigiasi šiurpiu fiasko. Jį pakeičia Petenas, o pats išsiunčiamas į Šiaurės Afriką.

ŽOSEFAS DŽONAS PERŠINGAS (JOSEPH JOHN PERSHING, 1860–1945)

Amerikiečių generolas. Baigė Vest Pointo karo akademiją. Pirmosios karinės patirties įgijo Naujojoje Meksikoje. Paskui kovojo su indėnais apačius ir sančių sijais, tarnavo instruktoriumi, dalyvavo ispanų ir šiaurės amerikiečių kare Kuboje, Filipinuose malšino sukilimą, Meksikoje persekiojo Pančą Vilją. Kai Jungtinės Valstijos įstojo į karą, reorganizavo tuo metu buvusią negausią amerikiečių kariuomenę. Gynė amerikiečių kariuomenės nepriklausomybę ir padėjo sąjungininkams laimėti karą pasiųsdamas į pagalbą du milijonus savo kareivių. 1919 m. buvo paskirtas Jungtinių Valstijų kariuomenės generolu – aukščiausiuoju rangu įvertinti jo titaniški darbai.

FILIPAS ANRI PETENAS (PHILIPPE HENRI PETAIN, 1856–1951)

Prancūzų politikas ir maršalas. Karinės karjeros pradžioje niekuo neišsiskyrė, tačiau pasižymėjo karo pradžioje Belgijoje.

1915 m. rugsėjį, vadovaudamas II kariuomenės pulkui, laimėjo Šampanės mūšį. 1916 m. Verdene prancūzų gretas nuvedė į pergalę, buvo vadinamas „Verdeno nugalėtoju". 1917 m. buvo paskirtas generalinio štabo vadu. Po nelaimingo mūšio „Damų kelyje" Petenas pakeitė Nivelį ir tapo Prancūzijos kariuomenės vyriausiuoju vadu. 1917 m. malšino kariuomenės maištus, griežta ranka juo suvaldė, bet pagerino kareivių sąlygas. 1918 m. spalį Petenas ketino surengti didžiulę ataką, bet yra paskelbiamos paliaubos. Jis išliko populiarus tarpukario metais. Vadovavo naciams pavaldžiam Viši režimui 1940–1945 m. Vėliau buvo nuteistas mirties bausme, kuri buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos.

RAIMONAS PUANKARĖ (RAYMOND POINCARE, 1860–1934)

Prancūzų politikas, advokatas, 1887 m. išrinktas deputatu. Ėjo įvairių ministrų pareigas, 1913 m. išrinktas Prancūzijos prezidentu. Per karą demonstravo ryškius antivokiškus jausmus. Rėmė Klemenso pakėlimą į pirmojo ministro postą 1917 m., savo mandatą baigė 1920 m.

PAULAS FON RENENKAMPFAS (PAUL VON RENNENKAMPF, 1854–1918)

Rusų generolas. Kilęs iš Pabaltijo vokiečių šeimos, niekino savo vokišką kilmę. 1914 m. bandė užkariauti Rytų Prūsiją, bet nepasiekė lauktų rezultatų, nors jo kariuomenė buvo didesnė nei vokiečių. Buvo atleistas iš pareigų. Mirė nužudytas bolševikų.

ALEKSANDRAS VASILJEVIČIUS SAMSONOVAS (1859–1914)

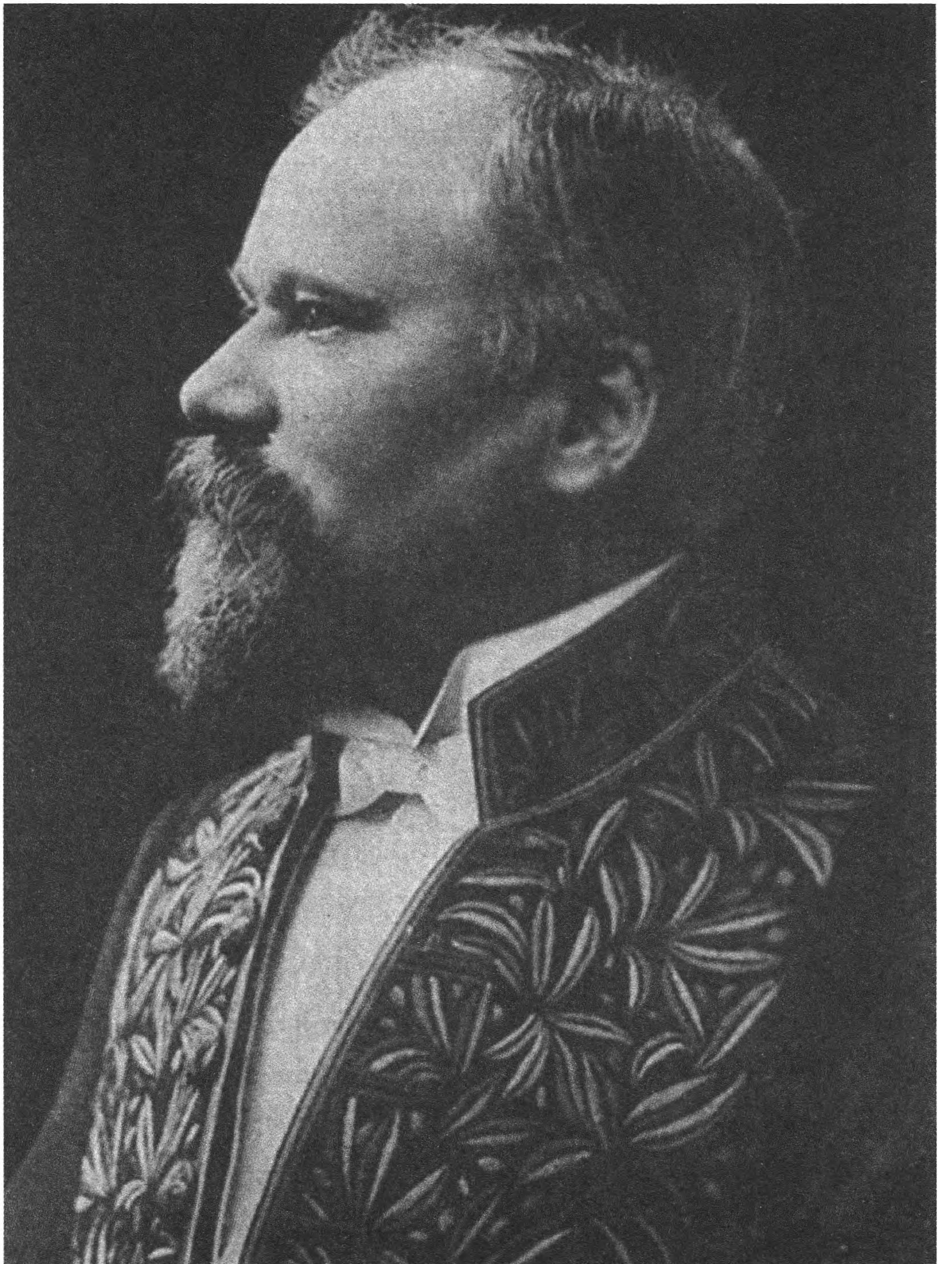
Rusų generolas. Energingas ir ryžtingas, su II kariuomenės pulku dalyvavo nesėkmingame Rytų Prūsijos puolime. Per Tanenbergo mūšį apsuptas vokiečių nusižudė.

MAKSIMILIJANAS GRAFAS FON ŠPĖ (MAXIMILIAN GRAF VON SPEE, 1861–1914)

Danų tautybės vokiečių admirolas. Suaugęs visą gyvenimą praleido vokiečių laivyne. 1910 m. tapo admirolu, 1914 m. vadovavo Tolimųjų Rytų eskadrai Ramiajame vandenyne. 1914 m. lapkričio 1 d. Koronelio mūšyje nugalėjo sąjungininkus, bet po mėnesio Malvinų salose jo laivynas susidūrė su netikėtai stipriu pasipriešinimu ir buvo paskandintas. Špė ir du jo sūnūs nuskendo.

ALFREDAS FON TIRPICAS (ALFRED VON TIRPITZ, 1849–1930)

Vokiečių admirolas. Dirbo karinio jūrų laivyno ministerijoje ir buvo pagrindinis galingo Vokietijos karinio jūrų laivyno statybų iniciatorius. Jis norėjo, kad vokiečių laivynas būtų pajėgus susikauti su britais. Karo metu, baimindamasis prarasti laivus, nusprendė griebtis povandeninio jūrų mūšio be taisyklių, tačiau nesulaukė palaikymo ir 1916 m. kovo 15 d. turėjo atsistatydinti. Jį pakeitė **Eduardas fon Kapelis** (Eduard von Capelle, 1855–1931). Buvo Veimaro Respublikos vyriausybės deputatu 1924–1928 m.

Prancūzijos Respublikos prezidentas per karą buvo Raimonas Puankarė. Jo antivokiški jausmai neleido užsitraukti per karą padarytoms žaizdoms.

Admirolas fon Tirpicas troško vokiečių karinį laivyną paversti tokiu pat galingu kaip Karališkasis laivynas. Tikėjo, kad karą galima laimėti jūrose, todėl palaikė jūrų mūšius be taisyklių.

TOMAS VUDROU VILSONAS (THOMAS WOODROW WILSON, 1856–1924)

Jungtinių Valstijų prezidentas. Pagal specialybę advokatas, o pagal pašaukimą politikas. 1911 m. buvo Naujojo Džersio gubernatorius, 1913 m. išrinktas prezidentu. Per savo valdymo metus kišosi į ispanų Amerikos valdymo reikalus. Vykdė aktyvią socialinę politiką. Iš pradžių pasaulinio karo atžvilgiu laikėsi neutralumo, bet Vokietijai pradėjus jūrų karą be taisyklių, paskelbė karą 1917 m. balandžio 2 d.

1918 m. sausio 8 d. paskelbė garsiuosius „Keturiolika punktų", kuriais grindė taikos siekimą ir jos išsaugojimą. Jų pagrindu 1919 m. buvo pasirašyta Versalio taikos sutartis. 1921 m. buvo apdovanotas Nobelio taikos premija.

CHRONOLOGIJA

1914

Birželio 28 d.: Sarajeve nužudomas Austrijos erchercogas ir jo žmona Sofija.

Liepos 23 d.: Austrija-Vengrija paskelbia ultimatumą Serbijai.

Liepos 28 d.: Austrija-Vengrija paskelbia karą Serbijai.

Rugpjūčio 1 d.: Vokietija paskelbia karą Rusijai.

Rugpjūčio 3 d.: Vokietija paskelbia karą Prancūzijai ir įsiveržia į Belgiją, į karą įstoja Didžioji Britanija.

Rugpjūčio 20 d.: Vokiečių kariuomenė įžengia į Briuselį, nugali prancūzus prie Šarlerua.

Rugpjūčio 26–30 d.: Vokiečiai nugali rusus Tanenbergo mūšyje.

Spalio 17 d.: Prasideda pirmasis Ipro mūšis, trukęs iki lapkričio 22 d. Vakarų frontas sustoja ir daug nepajudės iki 1918 m. vokiečių atakų.

1915

Vasaris: Sąjungininkai surengia daug nerezultatyvių atakų visame Vakarų fronte. Vokiečiai imasi gynybinės strategijos.

Balandžio 25 d.: Sąjungininkai užpuola Galipolio pusiasalį, kad užimtų Dardanelų sąsiaurį, bet jiems nepavyksta pralaužti turkų gynybos.

Gegužės 7 d.: Vokiečių povandeninis laivas paskandina lainerį *Lusitania*, kuriuo plaukė keleiviai amerikiečiai. Vašingtono protestai paskatina povandeninių laivų karą be taisyklių.

Gegužės 23 d.: Italija stoja į karą prieš Austriją-Vengriją.

Spalio 5 d.: Sąjungininkai išsikelia Salonikuose padėti Serbijai.

Gruodžio 10 d.: Sąjungininkai pradeda evakuaciją iš Galipolio. Per puikiai organizuotą operaciją nepraranda nė vieno kareivio.

1916

Vasario 21 d.: Vokiečiai pradeda puolimą Verdene. Tikslas – atimti iš prancūzų jų šalies stiprybės simbolį – Verdeno tvirtovę.

Gegužės 31 d.: Vokietijos ir Britanijos laivynai susikauna Jutlandijoje. Mūšis baigiasi lygiosiomis, bet rezultatai – strategiškai naudingi anglams.

Birželio 4 d.: Rusai surengia didžiulę ataką, pavadintą Brusilovo ataka, kuriai vadovauja generolas Brusilovas. Iš pradžių juos lydi sėkmė, bet netrukus veržimasis į priekį sustoja.

Birželio 6 d.: Britų iniciatyva prasideda arabų sukilimas prieš Osmanų imperiją, kuriam vadovauja Arabijos Lorensas.

Liepos 1 d.: Kad sumažintų vokiečių spaudimą Verdene, britai surengia ataką Somoje, kuri visiškai sustoja lapkritį.

Gruodžio 6 d.: Vokiečiai užima Bukareštą. Rumunija, kuri Vokietijai **paskelbė karą rugpjūčio 28 dieną, pasitraukia iš karo.**

Gruodžio 15 d.: Prancūzai atsikovoja visas prarastas teritorijas Verdene.

1917

Kovo 8 d.: Prasideda pirmieji revoliuciniai bruzdėjimai Rusijoje. Po savaitės rusų caras Nikolajus II atsisako sosto. Už šalies vairo stoja laikinoji vyriausybė, kuriai vadovauja Kerenskis.

Kovo 11 d.: Anglai sutriuškinami Kut-el-Amaroje, bet po kelių nesėkmingų puolimų sukaupia jėgas Mesopotamijoje ir užima Bagdadą.

Balandžio 2 d.: Jungtinės Valstijos paskelbia karą Vokietijai.

Balandžio 16 d.: Prancūzų generolo Robero Nivelio suplanuota ataka prieš vokiečius „Damų kelyje" baigiasi nesėkme, žūva labai daug kareivių. Nivelį pakeičia ir Prancūzijos kariuomenės vyriausiuoju vadu tampa Petenas.

Liepos 1 d.: Brusilovas surengia naują puolimą, kurio tikslas – užimti Lenkijos Galiciją. Puolimas pavadintas Kerenskio ataka. Vokiečiai atsako į puolimą, rusų armija išyra.

Liepos 31 d.: Anglai vėl puola Ipre, siekdami prasiveržti iki Šiaurės jūros krantų, bet Pašendeile beviltiškai sustoja. Mūšio laukas virsta klampia purvo jūra.

Spalio 24 d.: Jungtinės austrų ir vokiečių pajėgos pralaužia italų frontą ties Kaporetu. Italai iš pradžių ima trauktis, bet greitai stabilizuoja savo padėtį.

Lapkričio 6 d.: Lenino vadovaujami bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje ir užima Žiemos rūmus. Kerenskis pabėga.

Lapkričio 20 d.: Kambrė mūšyje panaudojami tankai.

Gruodžio 9 d.: Maršalo Edmundo Alenbio vadovaujami britai atima iš turkų Jeruzalę.

Gruodžio 15 d.: Vokietija ir Rusija Brest-Litovske susitaria dėl paliaubų. Taikos sutartį pasirašys ten pat 1918 m. kovo 3 d.

1918

Sausio 8 d.: Jungtinių Valstijų prezidentas Vudrou Vilsonas paskelbia programą „Keturiolika punktų" pasiekti ilgalaikei taikai.

Kovo 21 d.: Ludendorfas surengia ataką Vakarų fronte, tikėdamasis, kad ji bus lemiama ir paskutinė. Gerokai pasistumia į priekį, bet prakirsti gyvybiškai svarbių sąjungininkų linijų nepavyksta. Vokiečiai iš patrankos *Kaiser Guillermo* bombarduoja Paryžių.

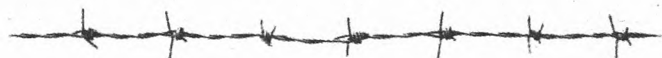
Rugpjūčio 8 d.: Vokiečių kariuomenė po puolimo Amjene nusilpsta, iniciatyvą perima sąjungininkai ir priverčia priešus trauktis.

Spalio 1 d.: Britų kariuomenė surengia lemiamą ataką prieš Turkiją ir įsiveržia į Damaską. Po mėnesio Osmanų imperija pasiduos.

Lapkričio 4 d.: Austrai pasirašo paliaubas, kai italai išsilaipina iš savo laivų Treste.

Lapkričio 9 d.: Kaizeris Vilhelmas II atsisako posto, paskelbiama respublika.

Lapkričio 11 d.: Vokietija pasirašo paliaubas, kurios įsigalioja 11 val. ryto.

BIBLIOGRAFIJA

ARTHUR, Max. *Forgotten Voices of the Great War: A New History of WWI in the Words of the Men and Women Who Were There*, Ebury Press. Londonas, 2006.

BARK, James. *Selling the Desert on Fire: T.E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-18*, Bloomsbury. Londonas, 2006.

BECKER, Jean Jacques. *La Première Guerre Mondiale*, Belin. Paryžius, 2003.

BULL, Stephen. *Trench Warfare.* PRC Publishing. Londonas, 2003.

CASTTELLÓ. José Lmilio *La Primera Guerra Mundial,* Anaya. Barselona, 1993.

DEARY, Tery. *The frightful First World War*, Scholastic. Londonas, 1998.

DENIZOT, Allain. *La bataille de la Somme: Juillet-novembre 1916*, Librairie Académique Perrin. Paryžius, 2006.

FERRO, Marc. *La Gran Guerra (1914–1918)*, Alianza editorial. Madridas, 1994.

GARCÍA BOUZAS, Raquel. *La Primera Guerra Mundiul*, Cincel. Madridas,1989.

GILBERT, Martin. *La Primera Guerra Mundial*, La esfcra de los libros. Madridas, 2004.

GRAVES, Robert. *Adiós a todo eso,* El Aleph Editores. Barselona, 2002.

HAFFNER, Sebastian. *Los siete pecados capitales del Imperio alemán durante la Primera Guerra Mundial*, Destino. Barselona, 2006.

HAYWARD, James. *Myths & Legends of the First World War*, Sutton Publishing. Straudas, 2002.

HEMINGWAY, Ernest. *Adiós a las annas*, Bruguera. Barselona, 1980.

HOLMES, Richard. *Tommy: The British Soldier on the Western Front*, Harper. Londonas, 2005.

HOWARD, Michael. *La Primera Guerra Mundial*, Crítica. Barselona, 2003.

JÜNGER, Ernst. *Tempestades dc acero*, Tusquets. Barselona. 2005.

LEFEBVRE, Jacques- Henry. *Verdun: La plus grande bataille racontée par les survivants*, Editions des Riaux. Memorial de Verdún, 2006.

LIVESEY, Anthony. *Grandes bcitcillas de la Primera Guerra Mundial*, Optima. Barselona, 2001.

MACDONALD. Lyn. *They Called It Passchendaele: The Story of the Battle of Ypres and of the Men Who Fought in It*, Penguin Books. Londonas, 1993.

MACDONALD, Lyn. *Somme*, Penguin Books. Londonas, 1993.

MATEO MENÉNDEZ, María Soledad de. *La Primera Guerra Mund-ial.* Akal. Madridas. 1989.

NEIBERG, Michael S. *La Gran Guerra. Una historia global (1914–1918)*, Paidós. Barselona, 2006.

OFFENSTADT, Nicolas. *Le Chemin des Dames: De l'événement à la mémoire*, Stock, colecction Les Essais. Paryžius, 2004.

PAICE, Edward. *Tip and Run: The Untold Tragedy of the Great War in África*, Weidenfeld & Nicolson. Londonas, 2007.

REMARQUE, Erich María. *Sin novedad en el frente*, Bruguera. Barselona. 1984.

RENOUVIN, Pierre. „La Primera Guerra Mundial", Orbis-Fabbri. Barselona, 1995.

TARDI, Jacques. *C'etait la guerre des tranchées, 1914–1918*, Casterman. Paryžius. 1993.

TRUMBO, Dalton. *Johnny cogió su fusil*, Muchnick. Madridas, 2005.

TURBERQUE, Jean-Picrre. *Les 300 jours de Verdun*, Editions Italiques. Paryžius, 2006.

SIERRA, Luis de la. *El mar en la Gran Guerra*, Juventud. Barselona, 1984.

SIERRA, Luis de la. *Corsarios alemanes en la Gran Guerra*, Juventud. Barselona. 1985.

STEVENSON, David, *1914–1918. The history of the First World War*, Penguin History. Londonas, 2004.

STRACHAN, Hew. *La Primera Guerra Mundial*, Crítica. Barselona, 2005.

THOMPSON, Julian. *The 1916 Experience: Verdun and the Somme*, editado por Carlton Books en colaboración con el linperial War Museum. Londonas, 2006.

TUCHMAN, Barbara. *Los cañones de agosto*, Península. Barselona, 2004.

VERCEL, Roger. *Capitán Conan*, Inédita Editores. Barselona, 2004.

VV.AA. *Atlas ilustrado de la Primera Guerra Mundial*, Susaeta. Madridas, 2005.

VV.AA. *Paroles de Poilus: Lettres et carnets du front, 1914–1918*, J'ai Lu. Paryžius, 2007.

VV.AA. Revista *Historia y Vida*, n° 19. Barselona, 1980.

VV.AA. *The First World War*, Teach yourself. Londonas, 2004.

WESTWELL, Ian. *La I Guerra Mundial día a día*, Libsa. Madridas, 2001.

WILLMOTT, H.P. *La Primera Guerra Mmuiuil*, Inédita Editores. Barselona, 2005.

Hernández, Jesús

He284 Pirmasis pasaulinis karas : 1914–1918 m. karo, kuris pakeitė XX amžiaus istoriją, įvykiai, herojai ir faktai / Jesús Hernández ; iš ispanų kalbos vertė Ieva Baranauskaitė. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO, 2011]. – 463, [1] p. : iliustr.

Bibliogr.: p. 461–463.

ISBN 978-609-403-304-9

1914 m. birželio 28 d. Austrijos erchercogo Franco Ferdinando žmogžudystė išprovokuoja virtinę diplomatinių nesutarimų, kurie virsta aršiu kariniu konfliktu, o galiausiai – pasauliniu karu. Šis karas – tai raktas į nacizmo šaknis, Sovietų Sąjungą, Viduriniųjų Rytų konfliktus ir JAV virtimą viena galingiausių pasaulio šalių. Šioje knygoje vietos rado per karą sklandę mitai bei legendos, taip pat ir neišaiškintos paslaptys, kurios net dabar, praėjus šimtmečiui po karo, jaudina mūsų vaizduotes...

UDK 940.3+355.48(100)

Jesús Hernández
PIRMASIS PASAULINIS KARAS

Iš ispanų kalbos vertė *Ieva Baranauskaitė*
Redagavo *Raimonda Kavaliauskienė*
Tekstą tvarkė *Viktorija Šenbergs*
Viršelį kūrė *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Daiva Širvaitienė*

29 sp. l. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas leidybinis ženklas,
kurį pagal sutartį naudoja UAB MEDIA INCOGNITO)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

Spausdino UAB „Logotipas“, Utenos g. 41A,
LT-08217 Vilnius, tel.: (8 5) 210 1111, 210 1114

1914 m. birželio 28 d. Austrijos erchercogo Franco Ferdinando žmogžudystė išprovokuoja virtinę diplomatinių nesutarimų, kurie virsta aršiu kariniu konfliktu, o galiausiai – pasauliniu karu. Šis karas – tai raktas į nacizmo šaknis, Sovietų Sąjungą, Viduriniųjų Rytų konfliktus ir JAV virtimą viena galingiausių pasaulio šalių.

Audringos XX amžiaus istorijos neįmanoma suprasti be Pirmojo pasaulinio karo. Tai vienas tragiškiausių žmonijos įvykių, nusinešęs daugiau nei dvidešimt milijonų gyvybių. Šioje knygoje vietos rado baisūs 1916 m. Verdeno ir Somos mūšiai, tragiškos sąjungininkų nesėkmės 1917 m. „Damų kelio“ ir Pašendeilo mūšiuose, per kuriuos garbės trokštantys karvedžiai mirčiai atidavė šimtus tūkstančių vyrų, per karą sklandę mitai bei legendos, taip pat ir neišaiškintos paslaptys, kurios netgi dabar, praėjus šimtmečiui po karo, jaudina mūsų vaizduotes.

MILINĖ
BERETĖ
PETNEŠOS
DIRŽAS
KOJINĖS
BATAI
IDENTIFIKAVIMO ŽETONAS
APRAIŠAI
APATINĖS KELNAITĖS
LIEMENĖ
MARŠKINIAI

ISBN 978-609-403-304-9

ŠVARKAS
KELNĖS
ŠALIKAS